
1
7
403

HISTORIA
MARSORUM.

1

HISTORIÆ MARSORUM LIBRI TRES,

VNA CVM EORVNDEM EPISCOPORVM CATALOGO.

AVCTORE

MUTIO PHOEBONIO MARSO,

U. J. D., PROTONOTARIO APOSTOLICO, ECCLESIÆ TRANS-AQUENSIS ABBATE, ET MARSORUM VICARIO GENERALI.

Illustrissimo, & Reverendissimo Domino

D. DIDACO PETRA

MARSORVM EPISCOPO,

Qui Opus hoc Posthumum illustravit, & auxit.

NEAPOLI,
Apud MICHAELEM MONACHUM. CIϽ IϽC LXXVIIJ.

SUPERIORUM PERMISSU.

ILLVSTRISSIMO,

ET

REVERENDISSIMO DOMINO

D. DIDACO PETRA

MARSORVM EPISCOPO

ASDRVBAL PHOEBONIVS. S. P. D.

VETVS admodùm, & perantiqua fuit, Illustrissime Præsul, inter Doctissimos quæstio: utrùm laude dignius esset, & majorem homini gloriam compararet; parere quòd Reipublicæ prosit: an partum, quò minùs pereat, tuendo, prohibere? Nemo autèm omnium, quos legi,

litem

litem ſua auctoritate diremit, præter unum, inter Poëtas cum primis inſignem Claudianum, cujus ſententia fertur:

. . . . . . Plus eſt ſervaſse repertum,
Quam quæſiſse decus

Enimverò, ſi Poſteritatis utilitas inſpiciatur, quid prodeſt magnos viros, maximis laboribus, ingeniorum ſuorum monumenta, poſteris utiliſſima, ſcriptis dediſſe; ſi non eſt qui typis evulganda, unà cum Auctore, interire non permittat? Quæ cum ita ſint, Optime Præſulum, non alius, niſi tuo unius Nomini Marſorum Hiſtoriam, à Mutio PHOEBONIO Germano Fratre meo elaboratam, dicandam cenſui. Is enim Tu es, O'& præſidium, & dulce decus eruditorum, qui Phœbonij ſcripta, morte præveniente, non omnibus numeris abſoluta, nedùm minimè oblivioni demandari permiſiſti; verùm etiam aucta, & expolita typis commendanda curaſti. Tua ſiquidem opera, tuo ſolius ſtudio jàm omnium Marſorum manibus teruntur, eorundem Divorum Acta, Romanis typis excuſa, quorum ſacra Lipſana in tua Diœceſi publicæ venerationi exhibentur. Tua quoque eruditione aucta, Tuo ſtylo expolita Marſorum Hiſtoria jàm prodit in lucem. Tuo igitur Nomini jure merito inſcribi debebat; plùs enim ſervando repertum, quàm Auctor quærendo, effeciſti. Tu namque Poſthumi tutelam, Patre decedente, ſuſcipiens, rudem (ut ita dicam) indigeſtamque molem, quæ potiùs Embryon, quâm Proles cernebatur, adeò foviſti; vt qui vix infans dici poterat, propè Gygas in literaria Republica videatur. Neque alterius, niſi tuam unius, pro ultima Patris, manum expetebat; cùm ſis unus omnium, qui in Marſis degunt, eruditiſſimus, & Patriæ noſtræ, quæ tua Diœceſis eſt, antiquitatum benè peritus. Aureus præterea MVTII PHOEBONII calamus non, niſi

in

in PETRA hac, æquè atque in Lydio lapide probandus erat. Tu enim illa PETRA es, in qua humani, & divini Iuris ſcita, ſudoribus ab ineunte ætate profuſis, non ſecùs, ac guttis, quibus lapides excavantur, inciſa refulgent. PETRA, ad quam ſi non PHOEBVS lyram, Phœbonius ſaltem calamum ſuſpendere debebat; exciſa Memnonis Petra eò præſtantior, quòd hæc Phœbi radijs repercuſſa voces edebat, idque in ortu: Tua verò Phœbonios, eoſque Mutios, & vita functos reddit eloquentes PETRA ad Momos expellendos meliùs è Sole lapſa, quàm ea, de qua Anaxagoras ſomnium evulgavit.

Neque his tantùm, ſed & potioribus de cauſis Opus hoc tuo Nomini, non ſecùs atque eruditorum Numini inſcribendum erat; cùm enim ea ſit humanæ improbitatis, perverſitatiſque ratio, ut nihil ſit, ſivè recens inventum; ſivè temporis faucibus ereptum, licèt ad Reipublicæ commodum, quin idem in malevolorum hominum reprehenſionem incurrat. Non ab re factum eſſe animadverti, ut quiſquis, ſive ingenij ſui, ſive aliorum fœtus in lucem edit, Patronum ſibi deligat, cujus nobilitas ſplendorem, doctrina incrementum, prudentia tutamen exhibeat. Quamobrem Tibi omninò Marſorum Hiſtoriam nuncupandam exiſtimavi, in quo uno, & ſanguinis nobilitas, & animi eruditio, ſummaque prudentia indiſſolubili fœdere conjuncta ſunt. Si enim de Tua Familia, cui PETRA cognomentum, quæque è Papia, Vrbe Inſubriæ Nobiliſſima, ſapientiæ Athenæo, & virtutum omnium Emporio uſque ab anno 1234. Neapolim ſe contulit, dicere quicquam vellem; non Epiſtolæ, ſed integri argumentum voluminis ſuſcepiſſe viderer. Quis enim paucis expedire poſſet, quot fluvios ex hac PETRA gemina ſapientiæ, & militaris peritiæ virga eduxerit? quis tot Barones Caſtri ſanguinis, & Vaſti-Girardi, ſub quorum ditione multa feuda in Neapolitano Regno ab antiquis temporibus fuerunt, ut adhùc ſunt; omnes virtutum

de-

decore spectabiles, Magistratuum fascibus sublimes, scientiarum luminibus perillustres, deque publica re optimè meriti. Quis paucis complecteretur, quot nobilissimas Familias PETRA hæc, Magnetis instar, sibi matrimonio copulavit? Ecce obviam fiunt Ebula ex Triventi Comitibus, & aliæ in Regno conspicuæ; Ecce Filonarda, Cencia, Alteria, omnes Patritiæ Romanæ, quas tua Genitrix ex Filonardi Familia sanguine conjunctas habuit; ex Filonardi, in quam Familia, Prælatorum seminario, duorumque Eminentissimorum Cardinalium ostro ornatissima. Sed hæc omnia libentèr omitto; sufficit enim hæc tetigisse, ut pateat quantum splendoris ex antiquo tuæ Nobilitatis lumine Historiæ huic concilietur; non autem, ut tuas laudes enarrem, quarum una, eademque maxima est, laudis esse capacem, sed aspernantem.

Verùm, ut ad doctrinam deveniamus, qua liber augeatur; Vt auxisti jam diximus; ut autem literæ in tua Familia perantiquæ fuerint diceremus restaret; sed hæc ut alia quoque omitto; licèt volumina, quæ omnium oculis assiduè subsunt, amplum dicendi campum præberent; præcipuè Germani Fratris tui D. CAROLI PETRA Baronis Vasti-Girardi, Caccaboni, &c. Ordinis Calatravæ Equitis, ac Regij Consiliarij, cujus nomen typis demandata volumina immortalitati dicarunt; hæc inquam libentèr omitto, cùm in te uno omnia conspiciantur. Tu etenim ille es, qui florente adhùc ætate, Doctoratus laurea redimitus Phœbo, atque Astreæ æquè caro, atque seculis omnibus claro, non secùs in Academijs, ac in utroque foro emicuisti; quamobrem eruditionis, & jurisprudentiæ gloria insignis intèr Catholicæ Majestatis Honorarios (ut dicunt) Cappellanos Neapoli cooptatus; ubi tertium suprà trigesimum ætatis annum attigisti, ad Episcopalem dignitatem ab Alexandro, inter Maximos Pontifices, hoc nomine VII. evectus, Ascanio de Gasperis, Avunculo tuo, ex Illustrissima

Fi-

Filonardi Familia , ad Marsorum solamen , & gloriam successisti .

Sed quantus hic Prudentiæ tuæ laudibus æquor aperitur! si enim Prudentiæ , ut Tullius inquit , insunt ratio , intellectus , circumspectio , providentia , docilitas , cautio ; quid de his inquam in te uno , ut singulæ in singulis , eminentiori gradu existentibus ? Tu siquidem ille es , cujus prior vita , ac omnis ætas à puerilibus exordijs , usque ad perfectiores annos per disciplinæ stipendia Ecclesiasticæ laudabilitèr acta testimonium præbet ; Cumque nunquam tibi pectore excidat , quòd integritas Præsidentium , salus sit subditorum ; attendens tibi, & universo gregi, semper vigilas , in omnibus laboras , & ministerium tuum imples , assiduè Diœcesim personalitèr visitando , non quæ tua sunt quærens , sed quæ Iesu Christi , Synodos celebrando , adolescentes literis , & Christiana Philosophia imbuendo ; cujus rei gratia Seminarium restauratum auxisti , & Piscinam Scholarum Piarum Patres ad pauperum eruditionem reduxisti . Verè PETRA salis , quam oves lambentes , eo sapore ad divinæ sapientiæ cibum , & potum maximè sollicitantur ; undè bonorum operum lac , oppidò largiùs emergit . Hac de PETRA mel animæ sugunt , de qua pro Ecclesiasticæ indemnitatis munimine, Marsicana dicere potest Ecclesia PETRA Mea , & robur meum ; de qua Pauperes, ob in eos misericordiam, canere possunt: quòd PETRA , ut cera liquescit ; de qua denique Marsorum Clerus grates Deo agere non desistit, pro eo quod in PETRA exaltavit eum.

Sub umbra igitur tuæ PETRÆ prominentis , ut ejus nobilitate , doctrina , & virtute muniatur , Opus , quod tot nominibus tuum est , in lucem prodit . Excipe illud ea,qua polles humanitate , & qui vivum Auctorem propter summam & scientiæ , & virtutis opinionem sæpiùs desiderasti,

mortui cariſſima pignora libentèr complectere. Interim Deū Optimum Maximum, quod in omnium Diœceſis tuæ votis eſt, etiam, atque etiam exoro; ut quemadmodum Marſicanam, ita & univerſam Eccleſiam ſuper hanc PETRAM ædificet. Avejani. Kal. Octobris. Anno MDCLXXVII.

ASDRV-

ASDRVBAL PHOEBONIVS

CANDIDO LECTORI. S.

PErfecta, expletaque omnibus suis numeris, & partibus Opera, novem post annis typis mandanda jussit Horatius, ut recoquendi non desit tempus, sine quo nihil perfectum. MUTIUS PHOEBONIUS ex Avejano in Marsis, Ecclesiæ Transaquensis Abbas, meus Germanus Frater, Antiquitatum Patriæ suæ Historiam in lucem editurus, vix rudem, indigestamque molem, quam superfluis abscinderet, elocutione ornaret, & graphicè expoliret, congesserat, cùm morte præventus, antè vitæ, quàm operi laudabilem finem imposuit. Theophrastus moriens accusasse Naturam dicitur, quòd Cervis, & Cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset: hominibus, quorum maximè interfuisset, tàm exiguam vitam dedisset. Quid nos? forsan idem queremur? absit. Æquo enim animo ferendum est, quicquid Divina voluntate permittitur. Non igitur Marsos, non Fratrem dolendum; sed illis potiùs gaudendum, quibus tantùs vir, quasi cælitùs datus; huic gratulandum, quòd vita brevi traducta, cursus gloriæ superest sempiternus. Unum tantum reliquum erat, quod omnes mœrore afficeret; nempè opus nondùm planè absolutum, multisque, Patre defuncto, viduatum, rude adhùc, & informe, nullam typorum lucem, magno eruditorum detrimento promereri; Cui non exiguæ jacturæ providus occurrit DIDACUS PETRA, Illustrissimus Præsul, Marsorum Pastor, eruditorum Mecœnas, & suæ familiæ gloria; qui non animarum tantum, sèd & animorum educationi omninò incumbens, minimæ quietis horas, quæ ab Episcopalibus curis supererant, in opere expoliendo libentèr terens, Embryon potiùs, quàm fœtum adeò fovit, ut in lucem prodire mereatur; quemadmodum assiduè Pompejus Sarnellius, eruditus homo, Fratri meo amicissimus, qui eximiam de hac Historia spem conceperat, quippè qui multa ad eandem pertinentia transmiserat, ab eruditissimo Episcopo expetebat; ut Anagrammate illo: DIDACUS PETRA. DA PATRI DECUS, quod hoc Decasticho exornavit.

Vt, Patre extincto, vivat; sibi Posthuma Proles
Præsidium poscit DIDACE PETRA tuum.
PHOEBONIJ Tu solus eris pars maxima Famæ,
Si prolem docto foveris ipse sinu.
Per Te Marsorum jam gesta insignia Divum,
Idem quæ dederat, quisque imitanda tenet.
Scriptorum pariter, per Te, monumenta suorum,
Quæ collegisti, dent relegenda typi.
DIDACE PETRA, DECVS DA PATRI, prospice Nato
Da utrique optatum DIDACE PETRA decus.

Innumeræ igitur DIDACO PETRA, Episcopo optimè de sua Diœcesi merito, tantique Viri, licet vita functi Mecœnati agendæ sunt grates; & quicquid habes Lector illi acceptum referto; utpotè qui & Historiæ, & Auctori benè prospexit. Noluit enim, ut Historia, quæ testis est temporum, lux veritatis, vita memoriæ, memoria vitæ, nuncia vetustatis deperiret; & præclarè cum Auctore egit, cujus virtus, nec oblivioni eorum, qui sunt, nec reticentia posterorum sepulta esse poterit; Cùm eum è mortuis revocaverit non ad vitam, quæ corpore, & spiritu continetur; vita enim ista, ut Tullius inquit, vita dicenda non est; sed ad illam, ut idem addit, quæ viget memoria seculorum omnium, quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuetur. Præclarè, inquam, egit, Auctoris memoriam reddens sempiternam; quæ si non esset longior, quàm hæc, quam dicimus vitam; quis esset tàm amens, qui maximis laboribus, & periculis ad summam laudem, gloriamque contenderet?

Hæc igitur, Candide Lector, tibi donantur munera, non obscuri hominis; sed illius, cujus lumen ingenij, animique ornamenta non modò familiaritatem cum doctissimis Reipublicæ literariæ hominibus attulerunt; ut inter cæteros Ughellio, qui in Italiæ Sacræ tomo primo, ubi Marsorum Episcoporum seriem texuit, cum de Ecclesia Transaquensi mentionem faceret, sic inquit:

Hodiè huic Ecclesiæ præest sub Abbatis titulo MVTIVS PHEBONIVS Amicus noster, Eruditus homo, atque Patriæ suæ antiquitatum benè peritus, à quo multa accepimus, tùm de Marsis, tùm de Vita Sancti Ruphini Martyris, quæ vulgari sermone, una cum cæteris Sanctorum Marsicanorum, studio, & opera Illustrissimi, & Reverendissimi Episcopi Didaci Petra, Romanis typis data est. Verùm etiam & Romanæ Ecclesiæ commendarunt, cujus Summus Pontifex Vicarium Apostolicum Aquilæ destinavit; deinde Vicarius Generalis Marsorum

annis

annis ab hinc quindecim Piſcinæ diem ſuum clauſit extremum.

Lege tandem, & quod ad tuam utilitatem elaboratum eſt æqui, bonique facito; quicquid typi peccaverunt, Patrem defunctum, Tutoremque abſentem conſiderans, condona; & quæ emendanda expoſuimus utere; ſi quid tandèm tuam ſciendi famem non ſatis expleverit, fac tibi videaris Auctorem ſic audire monentem.

Relictum medijs opus eſt incudibus iſtud,
Defuit & ſcriptis ultima lima meis.
Et veniam pro laude peto, laudatus abundè,
Non faſtiditus ſi tibi, Lector, ero.
Quicquid habet vitij rudis, indigeſtaque moles,
Emendaturus, ſi licuiſſet, eram.

CANONICA APPROBATIO.

In Congregatione habita coràm Eminentissimo Domino Cardinali CARACCIOLO Archiepiscopo Neapolitano sub die 11. Decembris 1675. fuit dictum, quod R. P. Antonius Damiani Societatis Iesu videat, & in scriptis referat eidem Congregationi.

FRANCISCUS SCANEGATA VIC. GEN.
Ioseph Imperialis S.I.Theol.Emin.

EMINENTISS. PRINCEPS.

De mandato Eminentiæ Vestræ vidi Librum, cui titulus: *Historia Marsorum*, à quondam Abbate Mutio Phœbonio conscriptum, eumque typis dignum censeo, cum nec fidei Orthodoxæ, nec bonis moribus adversetur; dummodò tamen protestatio, quam Auctor emisit, de rebus mirabilibus, quas describit, præcedat. Neapoli è Nostra Professorum Domo. Pridiè Calendas Februarij 1676.

Antonius Damiani Soc. Iesu.

In Congregatione habita coràm Eminentissimo Domino Cardinali CARACCIOLO Archiepiscopo Neapolitano sub die 10. Februarij 1676. fuit dictum, quòd stante relatione facta P. Antonij Damiani Soc. Iesu. Imprimatur.

FRANCISCUS SCANEGATA VIC. GEN.
Joseph Imperialis S. J. Theol. Emin.

RE-

REGIA APPROBATIO.

ECCELLENTISS. SIGNORE.

GLI Heredi del quondàm Abbate Mutio Febonij di Avezzano della Diocesi de Marsi, supplicano à V.E. come desiderano dare alle stampe un libro composto dal detto Abbate, intitolato *Historia Marsorum*, per tanto si degni l'E. S. di commettere la revisione à chi li parerà; acciò che possano ottenere le solite licenze, che l'haveranno à gratia, ut Deus, &c.

U.J.D. Æmilius Gaudiosus videat, & in scriptis Suæ Excellentiæ referat.

GALEOTA REGENS. CALÀ REGENS. SORIA REGENS.

Provisum per Suam Excellentiam Neap. die 18. Martij 1676.

Mastellonus.

EXCELLENTISSIME DOMINE.

IN Libro mihi accuratè perlecto, factis Excellentiæ Vestræ imperatis, composito per Abbatem Mutium Phœbonium, antiquitatum patriæ suæ peritissimum, & inscripto, Historia Marsorum, quorum Provincia olim Valeria, modò Aquilana nuncupatur; nihil est contra Regiam Jurisdictionem inventum; cum memorabilia, ac scitu digna pernarrentur; quapropter ego à vestra non discedens prudentia, in lucem prodi profectò arbitror. Neap. die primo mensis Augusti. 1677.

Excell. Vestræ.

Servus humillimus.
Æmilius Antonius Gaudiosus.

Visa supradicta relatione, Imprimatur, & in publicatione servetur Regia Pragmatica.

GALEOTA REG. CARRILLO REG. VALERO REG. CALÀ REG. SORIA R.

Mastellonus.

Provisum per Suam Excell. Neap. die 22. mensis Septemb. 1677.

AU-

AUCTORIS PROTESTATIO.

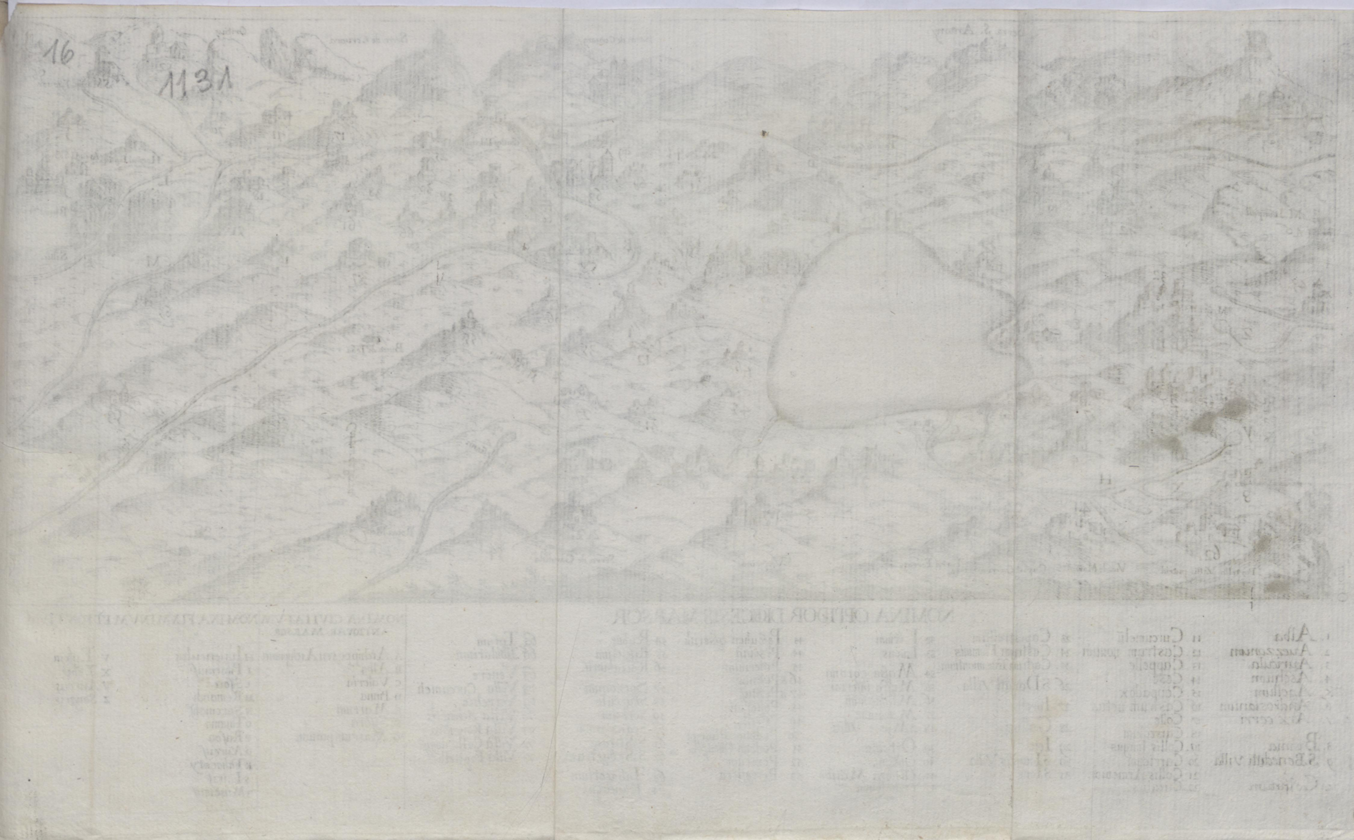
CUM in hac Marſorum Hiſtoria, non rarò contingat, ut Virorum Sanctitatis fama celebrium præclara geſta enarrantes, eorum memoriam literis commendemus; Morem gerentes decreto, quod SS. D. N. Urbanus Papa VIII. die 13. Martij 1625. edidit, die 5. Julij 1634. confirmavit, atque explicavit die 5. Junij 1641. Nè ſcilicèt admittantur, quæ de Viris Sanctitate celebribus efferuntur, veluti Elogia, & Vitæ Sanctorum, aut Beatorum abſolutè, & quæ ſupra perſonam cadunt, benè tamen ea, quæ ſuprà mores, & opinionem, quibus etiam Auctoris proteſtationem præponendam iniungit, quæ nullam à Sancta Eccleſia Romana auctoritatem, ſed solùm fidem penès Auctorem forè declaret. Fatemur, profitemurque non alio ſenſu, quæ de id genus Viris referimus accipere, aut ab ullo accipi velle, niſi quo ea ſolent, quæ humana dumtaxàt, non autem Sanctæ Romanæ Eccleſiæ, Sanctæque Sedis Apoſtolicæ auctoritate nituntur; ijs tantùm exceptis, quos eadem Sancta Sedes Apoſtolica Sanctorum, Beatorum, ac Martyrum Catalogo adſcripſit.

Ego Mutius Phœbonius.

HISTO.

16

1131

NOMINA OPPIDOR DIŒCESIS MARSOR.

1. Alba
2. Auezzanum
3. Auricula
4. Aschium
5. Agellum
6. Androsianum
7. Arx cerri
8. Bisinia
9. S. Beneditti Villa
10. Celanum
11. Curcumelũ
12. Castrum nouum
13. Cappelle
14. Cese
15. Cappadox
16. Castrum uetus
17. Colle
18. Carseolum
19. Collis longus
20. Carricum
21. Collis Armenior.
22. Circulus
23. Capistrellum
24. Castrum Fluminis
25. Castrum Triummontium
26. S. Donati Villa
27. Forma
28. Gallum
29. Ioie
30. S. Ioannis Villa
31. S. Ione
32. Litium
33. Lucus
34. Massa corona
35. Massa inferior
36. Malleanum
37. Maranum
38. S. Marie Villa
39. Ortygia
40. Opium
41. Ortona Marsor.
42. Ouindolum
43. Pesculum asseruli
44. Pescina
45. Paternum
46. S. Polinus
47. S. Petitus
48. Paliarium
49. Petrelle
50. Podium Philippi
51. Podium Cinulphi
52. Peretum
53. Petrasicca
54. Rubur
55. Risciolum
56. Roccabuttis
57. Speronum
58. Scurcula
59. Sorbum
60. Scanzarum
61. S. Stefani
62. S. Sebastiani
63. Taliacotium
64. Transaque
65. Tufum
66. Tibularium
67. Venere
68. Villa Curcumeli
69. Verechia
70. Villa Sabinẽsis
71. Villa Romana
72. Villa Collis longi
73. Villa Pogitellũ

NOMINA CIVITATVM ANTIQVAR. MARSOR.

A. Archippe seu Archipinna
B. Alba
C. Valeria
D. Pinna
E. Marrum
F. Sisara
G. Marrumpanum

NOMINA FLVMINVM ET FONTIVM

H Iuuenculus
I Pitornius
L Sisare
M Remandi
N Sarcinalis
O Tauana
P Rasea
Q Aureus
R Taliacoty
S Liris
T Muscinus
V Eufeia
X Tebe
Y Aureus
Z Sangris

FONTIVM

Eufeia
Tebe
Aureus
Sangris

HISTORIAE MARSORVM,

LIBER PRIMVS.

De Laudibus, & Finibus Prouinciæ Marsorum, quæ olim Valeria, modò Aquilana nuncupatur.

CAP. I.

ITALIAM Mundi Dominam, vniuersi penè Compendium, siuè res ad necessarium vsum, atque delicias, siuè Cæli felicitas, & soli fæcunditas, aut (quod potissimum est) inhabitantium mores spectentur, Deorum habitaculum Veteres non immeritò dixerunt, cum qui Iustitiam, cæterasque virtutes colerent (quarum Italis præ alijs ardens studiũ) Dijs assimilentur. Hæc vt à primis Colonis diuersa nomina est sortita, sic partitiones in populos, Regionesque est passa; Nam Saturnia, Ausonia, Oenotria, Thyrrhenia, Hesperia, & alijs nominibus pro Aduentantium varietate nuncupata fuit. Et quamuis sub vnius appellatione vocabuli tota intelligebatur, non tamen vnum, idemque nomen singulis partibus conueniebat, sed quadam vsurpatione Pars pro toto, vt sæpissimè assolet, accipiebatur. Aucto deinde Incolarum numero, auctæ sunt & partes, quas ab vnoquoque eas occupante denominatas habuit, in tot populos secundò scissa. Hi fuerunt Ligures, Galli, Venetæ, Carni, Hetrusci, Latini, Campani, Lucani, Græci, Appuli, Frentani, Picentes, Vmbri, Sabini, Marsi, Marrucini, Peligni, Samnites, qui vna cum nouis sedibus, & vt nobilitarentur origine, & ne penitus deleta primorum Parentum gloriosa facinora delitescerent, sed nominis refricatione reuiuiscerent, æterna extendere nomina studuerunt. Et dum quisque suo iure fines (alieni Imperij expers) tuebatur, certi & agrorum limites sue-

Italiæ nomina.

Populi incolæ Italiæ.

fuerunt; ſed cum victi, vel per deditionem Populo Romano parere diſcerent, vel illi amicitiæ legibus ſociarentur, Præfecturarum termino confundi, & in Regiones ſcindi primum nouerunt. Sic lege Augusti, XII. Regionum numerum complexi,& fatiſcente Imperio, noua ſorte in Regna, Ducatus, & Dominia,adeò fuere ſeiuncti,vt dominātis ditio limen eſſet. Prioribus deinde aboletis, recentiora tantùm nomina placuerunt, commiſtiſque inter ſe populis, priſca iura in tanta confuſione ruerunt.

Sed à Principum partitione Marſorum hic ager excidit, nec Regioni nec Prouinciæ nomen dedit, ſed confuſa in dominatione tulit alter honorem. Sola enim Romana Apoſtolica Sedes, ſiuè in Prouinciarum erectione, ſiuæ in Diæceſum diſtributione, Marſorum præfecit nomen, ampliores quidem in Prouincia, quàm in Diæceſi terminos tribuens,vltrà Hadriam, ſcilicet ad Teramum Aprutiorum, quò Prouinciæ extimum protenditur, vt in Rituali, quo Vrbiuicarij Epiſcopi adſcribuntur,legitur. In Marſis hi ſunt, Forconienſis,Marſicanus, Valuenſis,Theatinus, Pinnenſis, Aprutinus.

Fines Prouinciæ diuerſi. Diæceſ.

Baron. tom. 11.

Non ſic in Diœceſi, quā Paſchalis II. poſito lapide, ſic anguſtiauit, vt non parum de illius veteri agro detraheret, qui etſi non multum latus,ampluſque ſit; Natio tamen inſidens, rerum factarum memoria, illius exiguitatem exuperat, longiuſque præſtat gloria,quàm numero; vtpotè cuius fortitudinem in arduis Romana potentia non deſpexit, cùm pro Ciuitate præcipuè obeunda non parùm timoris (memorando illo bello) intulit; Præſtatque cæteris cùm ſoli fertilitate,tùm præcipuè Cæli benignitate, cuius felix aura ex quadam vi à Natura inſita ad humanitatem viuentes, & ad fortia obeunda trahere videtur adeò, vt placitis moribus ad addiſcenda quæcumque ardua animos inclinet. Hi præter rerum ſcientiam Religionem perpetuò coluerunt,quod non ad occultam aliquam, aut naturalem cauſam iuuat referre,ſed ad egregiam animorum moderationem, & præclaram primorum Parentum inſtitutionem, ſiquidem, ſeù vetuſtiſſima repetamus principia, à filijs Noè Sanctiſſimi Patriarchæ, qui aborigines dicti, prima educationis fundamenta, & Religionis auſpicia hauſerunt, ſeù redempto Chriſti Sanguine Mundo, fidei lacte in ipſius Vrbis infantia ab Apoſtolorum diſcipulis potati, in adultam, perfectamque Chriſtianæ profeſſionis ætatem creuerunt. Quorum vices Sanctiſſimi Cænobiarchæ gerentes, cæleſtiumque doctrinarum ſuarum pabulum præbentes, manſuetudine, & pietate imbutos charitatis ſtola induerunt, vt ſpectabiles redderentur, quos eorum educatio erudierat. Hic Equitius Monachorum Pater, Benedictus Occidentalium Patriarcha, Gregorius Magnus Eccleſiæ Sanctæ decus, Romualdus Anachoriticæ contemplationis inſtaurator, Seraphicæ paupertatis Coryphæus Franciſcus, & quod in terris ſupremum eſt, faſtigij contemptor Celeſtinus, Religionis Satores, & San-

Bulla Paſch. II.

A filijs Noè Religionem hauſerūt.

Monachorum multitudo.

& Sanctarum virtutum propagatores fuerunt. Vnde in omni Regionis angulo Templa, Cœnobia, & in adytis montium Eremitici recessus frequenti calculo plusquam alibi insurrexerunt. Et si, diuino decreto, cum Monachorum abdicatione solo penè omnia iaceant, relucet adhuc, beneficijs cum titulorum splendore sæcularibus Clericis collatis, eorum magnificentia.

Est illis par cum Religione Politiæ cultus, & humanarum literarum professio, vndè celebres in omni disciplina indigenæ floruerũt. Auget Prouinciæ decorem montium, vallium, & planitiei vicissitudo, quorum primi non inutilibus induti arboribus fructuum præbent emolumenta, reliquæ vbertate gaudentes gratiora vina, iucunda poma, cæterarumque rerum copiam præbentes, tanta sunt omnia pomorum, frugumque genera, vt saturitatem desiderari non sinant. Nec medicæ herbæ, aut odore fragrantes desunt, quarum multiplicitate collium apricitas adumbratur, vnde suaues ad odoratum, & ad apum pascula sinum flores aperiunt. Adde & tanta mineralium promptuaria, tantæque lapidum haud Parijs dissimilium, marmorumque effossiones, vt nihil desiderari queat, præter aromata, quorum condimenta mirabilis croci fragrantia supplet. Ornatur & Fucino lacu, aquarum splendore, varia piscium bonitate, & volatilium numero celebri; & fontibus nobilium Fluminum, Tiberis, scilicet, Sangri, & Aterni, quibus dotibus, Prouincijs & si amplioribus cùm non cedit, tùm non est cur inuideat. Quamobrem illustribus Geographis, & historicis nõ fuit ignota, nam de ea Strabo, Ptolomeus, Plinius, Liuius, Mela, Suetonius, Cæsar, Tacitus, Silius, Virgilius, Martialis, & ferè omnes aliquod insigne referunt. Et cum nemo adhuc in vnum omnia collegerit, Nos quo ad Patrium solum mouemur affectu, paruitatem nostram ad singula colligenda excitauimus simplici, & sine fuco stylo, vt mutire potius, quam narrare sit, eo ordine procedendo, vt post rerum fortium in bello factarum mentionem, & Fucini lacus, & Emissarij descriptionem, singulos Populos, qui vniuersam Regionem inhabitarunt iuxta Plinij catalogum breui distinctione ponamus, Ciuitates, Oppida, & Ecclesias numerando, & si quid in illis memorabile gestum est, non reticendo.

Regionis amænitas.

Et vt ab ambitu eius principia sumamus, Geographorum assertione, supra se à Septentrione Vestinis ab occasu Sabinis, ab Oriente Pelignis, à Meridie lacu Fucino, & equorum Populis custoditur, quorum non expliciti, sed intricati limites, cum proximis cohærentibus connexi, ex Strabonis testimonio vix discerni, & ad certam metam reuocari possunt. Nos vt à cõfusione eruamus cum accuratissimo Philippo Cluuerio veteris, & nouæ Italiæ illustratore, qui cũctis lineis metam posuit, & ab alijs separauit, securum limitem ponimus.

Regionis Descriptio Geographica.

Fines igitur agro Marsico circumscribẽdo à Pelignis, amoti erant Apennini iugo, quod ab Aterni ripa, & Oppido Deheri ad Sãgri vs-

Philippus Cluuer. de antiq. Italiæ Cap. 15.

que protendit fontes vltra dictum oppidum, à Vestinis separabantur ipso Aterno ad forconium vsque Sabinorum, & Auiam, quæ nunc Aquila Vestinorum Oppidum. A Sabinis igitur eos distinguo, linea ab Aterno infra Forconium, ad occasum versus solis brumalis, ad Telonium Amnem, vulgò nunc Turano in Velinum influens, quà ei oppositum est Oppidum vulgari appellatione Col di Gioue, à dicto proximo oppido ipse Telonius ad fontes vsque ab equis eas arcebat. Ab Telonis fonte porrò montium iugum inter Anienis, Lyrisque (his nũc vulgò nomen est Garigliano) amnium fontes procurrit ad oppidum vsque S. Bartholomæi Regione oppidi Alatri; ab his igitur linea Marsos seiungo à dicto S. Bartholomæi oppido ad Sangri fontes ducta. Per hos itaque fines nostra decurret Oratio, & ne intacta aliqua relinquamus, primum Incolarum originis primordia, & nominis etymon, ex fabularum inuolucris, & non certis Historiographorum assertionibus expiscari est opus.

De origine, & denominatione Marsorum, ex Marso Circes filio, deque eorum virtutibus in serpentes.

CAP. II.

QVI rerum primordia texuerunt, nè sæculorum tenebris abdita in lucem promere studentes, oneri succumberent, aut vulgi opinionem, aut, quæ in antiquis plurimum valent, coniecturas sequuti, in obscuris gradientes, Poetarumque inuentionibus obuoluti multa ediderunt, quæ audita haud facilè credentium animos in fidem adducunt; assueti quippè fabulis, cùm inter illarum inextricabiles nodos veritatem condi maluerint, ex illis contexere vt plurimùm volumina studuerunt, vt & Strabo obseruans, Multa quidem, inquit, scriptores prodidere, quæ in rerum natura minimè fuerunt, ideò propter fabulosum scribendi genus mendacio fingendi eò fuerunt adducti vt eisdem de rebus inter se minimè concordent. Quapropter rem sanè iudicamus abstrusam, de primis Marsiæ Terræ habitatoribus perscrutari, & ex figmentorum inuolucris protoplastum expiscari; Ast vt in arduo positum id assequi cernimus, ità inconueniens primordia intacta relinquere arbitramur; quo circà nec fabulas reticere, nec quæ à Scriptoribus sunt litteris mandata in medium non afferre maluimus, operæ pretium facturi existimantes, si ex tricis, & fictionibus veritatem, vel illi proximam verisimilitudinem eliceremus. Plurimi enim à Marso Circes filio, seù à Marsya Phrygio lydorum Rege, seù à Marro Duce Marsorum nomen ortum esse ediderunt, ideoque de singulis agemus.

Strab. lib. 8.

Pli-

Plinius, & illius abbreuiator Solinus à Circes filio denominari concedunt, sic asserentes: Gentem Marsorum serpentibus illæsam esse nihil mirum, à Circes filio genus ducunt; & Aulus Gellius ita traditum refert: Gens in Italia Marsorum orta fertur à Circes filio Marso, propterea Marsis hominibus, quorum dumtaxat familiæ cum cæteris cognationibus non dum permistæ, vt serpentum venenatorum domatores fiant, & incantationibus, herbarumque succis faciant medelarum miracula. Qui Marsus è Circe natus primus imperium in Regione firmasse, & genti cum dominio nomen ex suo, vt illud æternitati sacraret, dedisse, eoque tandem morte sublato, Regni habenas Nepos ex Medea Matris sorore genitus suscepisse habetur ex C. Cælio, qui fabulatur: Aeetæ tres filias Medæam, Angitiam, Circem fuisse; Circem Circæos insedisse montes, carminum maleficijs varias imaginum facies mentientem. Angitiam vicina Fucino occupasse, ibique salubri scientia aduersus morbos resistentem, cum desijsset inter homines viuere, Deam habitam. Medeam ab Sorore Buthrodi sepultam, filiumque eius Marsis imperasse. Sed Italia hoc præsidio familiari non penitùs libera est. Medeæ tamen, & Angitiæ nomina duabus perperàm Cælius impertiri declarat, cùm vna, eademque sit ab effectibus bifariàm denominata, cùm enim Medeæ carminibus frigidi Angues angerentur, Angitiæ nomen est additum. Sic Ioannes Boccatius in Genealogia Deorum, sic Petrus Marsus ad Silium, & Seruius ad illud Virgilij.

Plin. lib. 7 ep. 2. & lib. 25. ca. 2. Solinus cap. 1.

Aul. Gell. lib. 16. ca. 11.

C. Cælius.

Ioan. Boc. lib. 4. Geneal. Deor

Te Nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus vnda &c.

Virg. Æneid. 7.

Est modò propè Oppidum Cappellæ parua sylua, quæ, corrupto vocabulo, Agnano dicitur, buxis, fruticibusque consita, herbis insupèr peregrinis ad medelam aptis, & præcipuè albo dictamo abundans. Ibi autem inhabitasse Medeam, templum, lucumque illi sacratum inferiùs dicemus. At de Marso Circes filio commẽtum totum esse à Circæo Promõtorio vbi insedisse creditur, suspicatur Cluuerius, vt ex celebritate illius celebrior origo monstraretur, sicque Veteres consueuisse recitat Liuius. Datur hæc venia antiquitati, vt miscendo humana Diuinis, primordia Vrbium augustiora faciat, & si cui populo licere oporteat, consecrare origines suas, & ad Deos referre Auctores. Sed an arte medica, herbarumque potentia, an veneficijs, & incantationibus, an insita à natura potestate venena contenderent, serpentesque domarent incertum est, vtrauis autem virtute, & scientia possibile Auctores demonstrant, sic Virgilius

Angitia sylua.

Cluuer. to. 1. cap. 15. de Antiq. Italiæ.

Liu. lib. 1.

Virtutes in serpentes an a natura?

Vipereo generi, & grauitèr spirantibus hydris,
Spargere qui somnos, cantuque, manuque solebat,
Mulcebatque iras, & morsus arte leuabat;
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Eualuit, neque eum iuuere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ.

Virg. 7. Æneid.

Sunt

Sunt vndique salutiferæ herbæ per loca, & sicut Regio serpentibus abundat, ità & antidotis, à diuina etenim prouidentia factum est, vt non longè à venenis remedia absint.

In partibus, quæ circa Fucini lacum, & in radicibus montis Pinnæ præcipuè tanta adest Serpentum copia, vt æstiuo calore ex monte ad aquas descendere, & glomerati velut vitium fasciculi in saxis, lacusque scopulis considere inspiciantur; & quamquam veneno careant, habent tamèn fætorem adeò lethalem, vt veneno possit æquiparari. Quod experimento nostra hac tempestate in cuiusdam Religiosi personam didicimus. Is ex ioco æstiuis horis, quibus è cauernis egrediuntur, baculo quos poterat, necare delectabatur, continuauit per æstum iocum, donèc halitibus, & olfatu eorum tabefactus in morbum paulatim incidit, qui in dies crescens protrahebatur, & in cassum medicamina ruebant, donec, relata medicorum iudicio ad venenum causa, curaretur; quod & alijs plerisque, qui eos capere, aut occidere frequentabant euenit. Et ex eodem monte Terra instar Samiæ (quæ vulgò terra sigillata nuncupatur) effoditur, quæ mira virtute venena superat, & longè melior illa, quæ ex Hetruria, & Græcia venit à peritis iudicatur. Dicunt quod vas ex ea conflatum, si venenum recipiat, frangatur; Cæterum hanc potestatem non à Circe, sed à Medea accepisse testatur Silius.

Serpentũ copia veneno carentium.

Eorũ fætor veneno haud absimilis.

Terra instar Samiæ.

Sil. lib. 8.

.... Ac Marsica pubes
Et bellare manu, & chelydris cantare soporem,
Vipereumque herbis hebetare, & carmine dentem,
Aeetæ prolem Angitiam mala gramina primum
Monstrauisse ferunt, tactuque domare venena.
Et lunam excussisse Polo, stridoribus amnes
Frenantem, & syluis montem nudasse vocatis.

Sicque edocti antidota herbarum, aliorumque mineralium, quibus Regio ista abundat, venenosos serpentes angebant, non sine tamen magicæ artis auxilio, qua præcipuè pollebant, vtrumque enim Sil. & Ouid. illis tribuit.

Ouid. 2. de Arte.

Non faciunt, vt viuat amor Medeides herbæ,
Mistaque cum magicis Marsa venena sonis.

Magijs enim, & carminum potentia possibile fertur à cauernis exire compelli, non quidem naturali virtute verborum, aut quod animalia intellectu carentia incantationes intelligant, & perscrutanti obediant vt quidam adducti auctoritate Psal. 57. crediderunt: furor illis in similitudinem serpentis, & sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non exaudiet vocem incantantis, & venefici, incantantis sapienter. Et

Ps. 57.

Pli-

Plinius, Non pauci credunt, inquit, etiam serpentes incantari, & hunc vnum illis esse intellectum, contrahique Marsorum cantu, etiam in nocturna quiete. Attamen hoc diabolica fraude, non quod sensum verborum suscipiant, accidit; vt homines talia aspicientes facilius ad præstigia inducantur, & artibus malis imbuti alios retrahant à veri Dei cultu, pro ut Sanctus Augustinus, Non quod potuissent, inquit, audire, & intelligere serpentes verba Marsorum, vt illis incantationibus prosiliant plerùmque de latebris, etenim illic diabolica vis operatur. Nec aliter euenire potest, siquidem nec credibile est secundum rerum naturam, vt ad vocem incantantis prosiliant, cuius non percipiunt sensum; sic Horatius

Plin. lib. 28. cap. 2.

S. Aug. lib. 11. ca. 38. in Gē.

Horat. od. 17. Epod. lib.

> Ergo negatum vincor vt credam miser,
> Sabella pectus increpare carmina,
> Caputque Marsa dissilire nænia.

Qualis qualisque fuerit, tantæ apud omnes eorum virtus erat æstimationi, vt Eliogabalus Imperator, quatenus suæ feritati satisfaceret, cùm ad spectaculum populum conuocaret, per Marsiæ gentis Sacerdotes serpentes collegisse feratur, eosque subitò ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse, multosque afflictos morsu, & fuga perijsse, vt testatur Lælius Capitolinus, & Lampridius; Faustus itèm Præses ad Sanctam Virginem Anatoliam euertendam, Marsum incantatorem acciuit, vt serpentum morsibus Martyrem afficeret; Quod & in Sanctum Pompeium Fortunatus Præses egisse narratur à Surio, cuius historiam alternis hexametris, pentametrisque complexus Pompeius Sarnelli sic cecinit:

Surius tō. 2. quarto id. Apr.

Pompeius Sarnelli in Epig.

> Iniungit Marsis, chelydros cantare peritis,
> Vt magicis curent agglomerare sonis
> Aspides, Excetras, Præsteres, Dipsadas, hydros,
> Et quicquid torto pectore serpit humi.
> Carmina iam sentit coluber, Seps, Vipera, Enydris,
> Et geminum tollens Amphisibæna caput.
> Sensuri meliùs Pompeij carmina, signo
> Qui valeat cunctos exuperare Crucis.

Neutrum tamen impossibile est, siquidem & venena vinci, & magijs superari monstrauimus, sed nec spernenda est naturalis facultas, cum in Hellesponto simile hominum genus vixisse legatur, qui Ophiogenes appellabantur, & in Africa Psylli, & in insula Cypri Oblogones, nisi inter fabulas annectamus; Attamen in hac nostra Regione in Terra Bisignæ D. Paulus Ciarallus tunc Archipresbyter, & omnes de eius fami-

Ophiogenes. Plin. lib. 7. cap. 2.

familia, qui ab antiquis Marsis originem trahere profitentur, absque vlla læsione serpentes capiunt, morsusque eorum oris saliua sanant, & in dextero humero serpentis effigiem impressam ex Matris vtero præferunt, eandemque virtutem in omnium hominum saliua, si à ieiuno proijciatur in serpentes, inesse testatur Plinius his verbis. Et tamen omnibus hominibus contra serpentes inest venenum, feruntque ictu saliuæ, vt feruentis aquæ contactu fugere; quòd si in fauces penetrauerit etiam mori; idque maximè humani ieiuni oris. Quod ex quadam naturali disconuenientia compositionis humorum vtriusque animalis prouenire demonstrat Galenus, Aliqua animalium, inquiens, conuenientia inter se, suosque habent; aliqua non solùm conuenientia sed etiam quæ se mutuò corrumpunt, veluti homo, atque vipera, quorum vtriusque saliua alteri est pernicies. Hanc enim conuenientiam, & simpathiam, & mutuum etiam odium non solùm hominibus, sed alijs animantibus Altissimus dedit, sic apes portantes venena, non moriuntur, vt docet Plinius, qui, Mirum tamen est, inquit, apes venena portantes, fingentesque non mori, nisi quod illa domina rerum omnium hanc dedit repugnantiam apibus, sicut contra serpentes Psyllis, Marsisque inter homines.

Hominis ieiuni saliua serpentes necat. Plinius lib. 7. cap. 2.

Galen. de intemp. cap. 6.

Plin. lib. 21. ca. 13. in fine.

Vt cumque sit, non imputandum genti nostræ si magijs operam nauabant, tempore enim illo Incantatores diuinatores, quasi res Diuinas tractantes, appellabantur; plurimumque antiquitas arti tribuebat, & in magna veneratione illius Professores habebantur, cuius arcana Sacerdotes, & Reges callebant, & apud omnes Nationes, vt diuina notio colebatur non solum apud gentes, & Ægyptios, vt ex illis Exodi verbis: Vocauit autem Pharao sapientes, & maleficos: & fecerunt etiam ipsi per incantationes Ægyptiacas, & arcana quædam similiter. Proieceruntque singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones. Sed & apud Hebræos, quibus erat veri Dei cognitio, cultusque; sic quippe Saul eorum Rex per Pythonissam spiritum Samuelis euocandum curauit.

Exod. cap. 7.

Regum 1. cap. 28.

De Marsya Lydio

CAP. III.

Strabo lib. 5.

QVo nam pacto Italia Tyrrhenia dicta sit, recitat Strabo sic: Tyrrhenos itaque quos Romani Hetruscos appellant, atque Tuscos Græci, Hoc nomine dixerunt à Tyrrheno Atyos filio, qui ex lydia Colonos hanc in Regionem (sicuti creditur) dimisit. Atys enim ex progenie Herculis, & Omphales vnus, cum sterilitate, & fame Populum emittere cogeretur, e duobus filijs (forte iacta) lydum quidem

dem Regni Successorem tenuit. Tyrrheno autē maiorem applicans Populum foras abire iussit, hanc ille tandem ingressus oram de suo vocauit nomine Tyrrheniam, cumque ædificandis Vrbibus Tarcontem præfecisset, à quo Tarquinij nomen recepit, Ciuitates duodecim condidit, & ab eo Tarconte Haruspicinam disciplinam Hetruscis traditam ferunt, ad quē teste Solino à Marsya lydorum Rege legatum missum Magalē Caci comitē tradunt, quem vinculis mācipatum, cum tandem soluissent, is ad loca vnde venerat reuersus, & validioribus præsidijs regiones, quæ circa Vulturnum, & Campaniam sunt occupat, cumque nimis audax ad loca, quæ Arcades tenebant, manus extenderet, ab Hercule victus in Sabinos se recepit, illosque Sacrorum rituum cognitionem, & haruspicinam artem edocuit.

Solin. cap. 2.

Hunc etiā non lydium, sed Pelasgum fuisse asserit Cluuerius; Siquidem Pelasgi ipsi, & alij Græci, Italiam petierunt, Duce Oenotrio Lycaonis filio, & Peucetio fratre, à quo Oenotriæ, & Apuliæ Peucetiæ nomen datum, qui auxilio Aboriginibus fuerunt, & subiugandis finitimis, & ædificandis Vrbibus, permistique cum illis diuersas Colonias extruxisse referuntur ab Halicarnasseo.

Cluu. de Antiq. Italiæ 10. cap. 15.

Oenotrius autem à Græcia migrauit sui patrimonij portione non contentus; Cum enim XXII. filij Lycaoni essent in totidem partes agrum Arcadicum diuidi oportebat. Hanc igitur ob causam Oenotrius relicto Peloponneso, classeque parata, Ionium mare traiecit, vnàque Peucetius vnus è fratrum numero; & paulò post multas Vrbes partim ante à Siculis habitatas, partim verò à se ædificatas incolebant Pelasgi, vna cum Aboriginibus.

Halicar- nass. lib. 1.

Longo etenim bello à Siculis Aborigines vexati, & cum sine muris montana loca vicatim habitarent, Pelasgorum auxilio, illis expulsis, eos in consortium receperunt; simulque extructas, & munitas Colonias erigere cæperunt, licet Pelasgi maritima, vt plurimum loca inhabitarent, vt pro sua ipsorum cum cognatis, & auctoribus propinqua societate sanguinis, perpetuo fædere, & socia communione munirētur, ideòque ea loca vitanda Troiugenis Vates indixit, vt apud Virgilium.

Virg. 3. Æneid.

> Has autem terras, Italique hanc litoris oram
> Proxima, quæ nostri perfunditur æquoris æstu
> Effuge; cuncta malis habitantur mænia Graijs.

Quod & Silius innuit:

Sil. 8.

> Ante, vt fama docet, tellus possessa Pelasgis.

Vndique prope ad hanc Terrarum Orbis victricem, omniumque rerum opulentam diuitem gentes concurrebant. Sicque nouis persæpè Habitatoribus auctam diuersarum nationum, aut retinuit aut expulit

Plin. lib. 3. cap. 5. aduentantium habitatorum multitudinem, vt Plinius testatur, his verbis: Colonis persæpè mutatis, tenuerunt alij, alijs temporibus Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Veneti, Rutuli.

Iam verò cum hoc Tarconte Duce, quem è lydia missum volunt, huc aduentasse Tyrrhenorum multitudinem, ab eoque duodecim Ciuitates conditas, lydosque accolas Regionis affirmarunt; præcipuè cum, vt ait Strabo, lydi ipsi mutato vocabulo Tyrrheni appellabantur, sumpta etiam occasione legationis Magalæ ab Marsya lydorum Rege ad eum missi, quem in loca proxima nostris frustratis vinculis, se receptum imperasse, nomenque ex suo Regioni dedisse, ferũt, & quia magna similitudo nominis vtriusque fuisset, auctorem gentis Marsyam voluerunt, à quo etiam, vt Solinus refert, Archippa Oppidum conditum est.

Regem etiam hunc Marsyam, Phrygium plerique volunt ex proximitate lydiæ cum Phrygia, est enim ita contermina, vt fines confundãtur vtriusque, nec vna ab alia facile distinguatur, teste Strabone. Sicque canit, de eo Silius.

Strabo lib. 13.
Sili. lib. 8.

> Sed Populis nomen posuit metuentior hospes
> Cum fugeret Phrygios transæquora Marsia Crenos,
> Mygdoniam Phæbi superatus pectine loton

Quem Tibicinem insignem, tibiarumque modulatorem affirmat, primumque qui adiunctis calamis geminam, multiplicemque tibiam inuenerit, sic Plaut.

> Lydios modulos Amphionem
> Vox lacerat gratos tibiæ Sonos

Cum aliòquin Palladi referatur, eamque à se postea abiectam ob deformitatem, quam fæmineo vultui modulando inducebat, Marsyas postea reperit, & se inuentorem gloriabatur; quamobrem animi elatione superbus Apollinem ad certamen prouocauit, à quo iterùm victus propria pelle excoriatus pœnas dedit, cuius rei seriem, & Apollodorus recitat, & sic cecinit Ouidius:

Apollod. lib. 1.
Ouid. 6. fast.

> Prima terebrato per rara foramina buxo
> Vt daret effeci tibia longa sonos.
> Vox placuit, faciem liquidis referentibus vndis
> Vidi, & virgineas intumuisse genas.
> Ars mea non tanti est, valeas mea tibia, dixi,
> Excipit abiectam cespite ripa suo
> Inuentam Satirus primùm miratur, & vsam

Ne-

Nescit, & afflatam, sensit habere Sonum.
Et modo dimittit digitos, modo concipit auras,
Iamque inter Nymphas arte superbus erat.
Prouocat, & Phæbum, Phæbo superante, pependit
Cæsa recesserunt à cute membra sua.

Huius certaminis locus Celena Vrbs signatur, à qua non longè, lacus imminet, qui calamos gignit ad tibiarum linguas idoneos, & ab eo Marsiæ, & Meandri fluminis fontes emanant, quem fabulantur lachrymis Nympharum Marsyæ casum plorantium exortum Ouid. VI. Metamorph.

Ouid. 16. Metomorph.

Marsia nomen habet Phrygiæ liquidissimus amnis
Cuius aquas Meandro iungi canit Lucanus.
Qua celer, & rectis descendens Marsia ripis
Errantem Meandrum adit, mistusque refertur.

Originem huius fabulæ ad historiam confert Paulus Marsus, effingitque Marsyam magnum Regem Asiæ fuisse, cumque de Regno cum Apolline altercantem bello victum, fractumque Regno cedere, & propria relinquere compulsum, Italiam petijsse, & in hac nostra regione Sedem cum suis posuisse, & Colonias extruxisse, eisque nomina à locis à se antea possessis dedisse, cumque trux, hispidus, multibarbus, & pilis obsitus esset, vultumque, & aspectum ferinum haberet, Satirus effingitur, tibiarumque certamine victus cantatur, nam Marsiæ lacus propè quem victus recitatur, calamis abundat, vt Strabo testatur, Hoc in loco, inquiens, de Olympo Marsyaque conficta est fabula, & de contentione, quam Marsyas habuit cum Apolline, imminet lacus quidam, qui calamum gignit, ad tibiarum linguas idoneum.

Paul. Marsf. in 6. fast. Ouid.

Strabo lib. 2.

Et ad hoc suum inuentum, nomenclaturam locorum accommodat Siquidem hac victoria Celenam in Phrygia Ciuitatem nobilitat, de qua Lucanus.

. . . . Quo tua munera Pallas
Lugent Damnatæ, Phæbo victore, Celenæ.

Et Liuius inquit:
Est etiam in Marsis Celanum oppidum, sunt in Asia, Apamea, Atranum, Ortigia Insula, Lycia, & Cappadociæ regna, montes Cariæ, Curriculum, & cætera loca, quarum in hac Regione nominis similtate illis sociari suspicantur, eaque omnia à Marsya ex priorum locorum dominio translata, & denominata fabulantur, nec tamen fictio verisimilitudini accommodari potest.

Liu. lib. 38

De Marro Duce, & Primis Marsiæ Terræ habitatoribus.

CAP. IV.

Diodor. Gram. lib. 10. cap. 2.

ADditur, & quidam Marrus, liberi comes, quem Diodorus Grã. genti nostræ nomen dedisse opinatur, eaque de causa statuam, aramque sacram libero Marti consecrasse, illamque Romanos, illis deuictis, ad Vrbem asportasse, quod pariter figmentum ad operis ostentationem non ad veritatem allatum putamus, Siquidem sæculorum serie, & annorum curriculis Priscorum facta deleta ex hominum recordatione ita exciderunt, vt certum quid de illis affirmare haud possibile existimetur, nisi æuo testante, ad id quod vero proximum ostenditur fides accommodetur, quo argumento vsus Philippus Cluuerius Marrum Ducem auctorem nostræ gentis affirmat, à quo Marruuium Oppidum, Regionis olim caput, de quo Silius.

Cluu. de Antiq. Ital. to. 1. cap. 15.
Silius lib. 8.

> Marruuium veteris celebratum nomine Marri
> Vrbibus est illis caput.

Eò etiam precipuè quod Virgilius Archippum Regem Marruuiorum nominat.

> Quin, & Marruuia venit de gente Sacerdos.
> Archippi Regis iussu.

Virgil. Æned. 10.

Aliumque regnantem nomine Rhetum X. Æned. recitat;

> Hinc Helenum petit, & Rheti de gente vetusta
> Anchemolum talamos ausum incestare Nouercæ.

Rheti fabulã alibi non se inuenisse testatur Seruius, sed quod Alienus ex Græcis deductam volet; fictumque Rhetum Marsorum Regem, Casperiam, quam secundò duxerat vxorem, ab Anchemolo filio stupratam cum cognouisset, illum insequens ad Turnum confugere coegit, & ex hinc natam Poetis occasionem effingendi gentem Marsorum ex Phrygio Duce denominari; nam Rhetheum in Troade Phrygiæ oppidum est, & Casperia oppidum Sabinorum vt apud Virgilium.

Virgil. 7.

> Casperiamque colunt, Forulosque, & flumen Himellæ.

Sil. 8.

& Silius.

Hunc

Hunc Amiterna Cohors, & Bactris nomina ducens
Casperula, hunc foruli magnaque Reate dicatum
Cœlicolum Matri....

Sicut & Peligni à Solymo Phrygio Duce se originem ducere profitentur, ita Ouidius.

Ouidius 4. fastorum.

Huius erat Solymus Phrygia Comes vnus ab Ida
A quo Sulmonis mænia nomen habent.

Et vtraque eadem ratione Sabinorum prolem nonnulli existimarunt, sic Ouidius.

Ouid. 3. fastorum.

Et tibi cum prauis miles Peligne Sabinis,
Conuenit Huic Genti quartus vtrique Deus.

Eò etiam præcipuè quod Casperula in Sabinis sit, & quod vtriusque gentis communis erat Sermo, hernice, enim saxa Sabini, Marsique vocant, sic Seruius ad Virgil. cumque etiam, & Herculem communem cum illis Deum colant, quem illi suum auctorem venerantur. Silius.

Seruius ad 8. Virg. Silius 8.

Ibant, & læti pars sanctum voce canebant
Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant
Sabe tuas, qui de Patrio cognomine primus
Dedisti Populos magna ditione Sabinos.

Et in mea ipsius Patria lapis adhuc superest, dedicationem apricorum Herculi tutelari factam attestans, cuius verba hic transcribere ad firmitatem argumenti iudicauimus.

HERCVLI. DEO.
MILITES. APRICA.
CECILIANVS.
MAG. CVRAVIT.
C. SALTATORIVS. C. F.

Itaque à Marro Duce primum Marrubij seù Marruuij, postmodum (attrito vocabulo) Marsi sunt appellati; quod non ita affirmamus, vt primas Colonias ab eo inuectas credamus, cum multò ante à filijs Noè Italiam, & hanc nostram pariter Regionem habitatam fuisse constet, & ab alio etiam Duce antiquitus denominatam, & ab illo forsitan nomen immutatum, vt propagatione Vniuersi Orbis refert

Flau. Io. seph. antiqu. Hebr. lib. 1.

fert Flauius Ioseph Hebræus post confusionem linguarum contigisse, nam gentes sermonum varietate perturbatæ ex suprema ordinatione præmoniti, ne vacuus habitatoribus Orbis existeret, diuersas plagas inhabitare cæperunt, quod & diuinæ scripturæ testimonio comprobatur in Genesi, in qua numerum filiorum Iaphet recensendo dicitur. Porro filij Gomer, Ascenez, & Riphath, & Thogorma filij autem Iauan, Elisa, & Tharsis, Cetthim, & Dodaznim. Ab his diuisæ sunt Insulæ gentium in regionibus suis vnusquisque secundum linguam suam, & familias suas in nationibus suis, & in sequenti capite. Atque ita diuisit eos Dominus, ex illo loco in vniuersas terras, & cessauerunt ædificare Ciuitatem.

Gen. cap. 10.
Gen. cap. 11.

Cethim, seù Kithim ex interpetratione LXX dicitur Italia, cuius Regiones Colonijs vbique erectis, à Ducibus nomina sortitæ fuerunt, & qui postmodum aduentarunt, vt æternitati sese adscriberent (prioribus immutatis) de suo dederunt, quod paritèr in hac nostra Regione contigisse suspicamur. Siquidem primò Marrubij, à Duce Marro, antiquata veteri denominatione, vel à Mari (si ab etymologia licet argumentum sumere) denominari cæperunt, vt placet Seruio ad illud Virgilij: Quin & Marrubia venit de gente Sacerdos.

Virg. Aen 7.

Vbi Marrubij, inquit appellantur, quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, quanquam alij Marrubios à Rege dictos volunt.

Neutrum eorum tamen non displicet. Certè enim primi habitatores non alij quam Aborigines fuerunt, ipsiusque Noè magni Nepotes, siquidem, & ipse cum Titea magna vxore Italiam (relinquendo Armeniam habitatoribus repletam) naue aduectus, oram Tiberis penetrauit, vt Titea Aterni: & ab ipsis Colonias non paucas inuectas Petrus leo Casella de primis Italiæ habitatoribus asserit. Aduenit aiens Ianus placida exceptus Tiberis vehitura, quicum & noui Aborigines. Aduenit, & Vesta mari supero ad Aterni ostia, cui montana magis, & illius fluminis placuere fontes, & postmodum cum necessariò Coloniæ deducendæ essent, ex vtrisque Aboriginibus, & Vestinis eadem ratione, qua & depositi erant deducebantur, siuè per Apennini, vt diximus, propinquiores sinus, siuè per ceteros montes, & litoralia, quorum portus clauserant, Ianigenarum Custodibus scilicet per Colonias communitos.

Leo Casella de primis Ital. habitatoribus.

Berosus lib. 3. Ioã. Rotinus Antiq. Rom. lib. 2. cap. 4. Dionys. Halic. lib. 1.

Antiqui enim Noemum Ianum appellarunt, quem bifrontem effinxerunt, cui & Saturni nomen etiam indixerunt, de cuius nomenclaturæ ratione plura Cicer. de natura Deorum, & Macrobius in Saturnalibus, eique (vt assolebant) homines noua promebant, & rerum singularitate insigniti diuinos honores exhibebant; & quod ad hanc nostram orã perueneri, & Colonias instruxerit clarè testatur Dionysius Halicarnasseus, qui enumerando illa, quæ suo æuo extabant. Oppida

ait

ait, in quibus Aborigines habitarunt pauca supererant ætate mea: maxima eorum pars bello, alijsque pestiferis calamitatibus oppressa, desolata est.

Et post recensita aliqua subiungit. Ostenditur, & quædam Insula, cui nomen Issa palude cinta, quam absque munitione manufacta Incolæ cænosis, ac paluftribus aquis freti, tanquam mænibus, habitasse feruntur; Issæ proximum est Maruuium in intimo eiusdem paludis recessu situm, distans quadragesimo stadio à Septem aquis, quæ ita vocantur.

Maruuiū simplici, r, scribit Halicarnasseus, vtpotè à Mari dictum, sic lib. 1.

Ad hæc etiam refertur illud Virgilij de gente vetusta. Ioachim Vadianus in abbreuiatura Geographiæ Italiæ, vetustissimam gentem Marsorum appellat, à quibus, & Marucini originem trahere gloriantur, vt eruditissimus Lucius Camarra in suo Theat. antiquo profitetur in cuius etiam rei testimonium in ipsa mea Patria nobile Iano dicatum erat templum, cuius vestigia hac mea ætate supererant, cum Apostolo Bartholomæo nouum ex illo ædificaretur; & ærei nummi non pauci effigie Iani bifrontis ex vna facie, & ex aduerso Nauis rostratæ, cum Fucinus lacus eructat, inueniuntur.

lib. 1. cap. 1. & 2.

Satis sit vetera recitasse, vt habentur, quæ cum, vt vera asserere, non audeamus, verisimilia tamen dicimus, ita Iustinus. Sunt hæc similia veri, non vera; Potuit, & sic argumentari. Saturnus cum potentissimus Rex esset ad retinendam Parentum suorum memoriam, nomina eorum Cœlo, terraque dedisse, cum hæc prius alijs vocabulis appellarentur.

Iust. cap. 11.

De fortitudine Marsorum, & fœdere cum Romanis inito.

CAP. V.

Non minus genere, quam fortitudine gens nostra inter Italiæ Populos emicuit, etenim, & animi vires ad aduersa depellenda, & corporis robur ad ardua capessenda Auorum hæreditas fuit, vnde Mantuanus Vates non vulgari illo encomio extulit, cum cecinit.

Virgil. 2 Georg.

Hoc genus acre Virum Marsos, pubemque Sabellam.

Et non in ignauiam prostrati, sed armis, & militari disciplinæ operam dando, vtramque Hostibus ostentarunt, plùs viribus, artisque peritia, & disciplina belligerando, quàm armis fidendo, quam laudem Consul Poeta tribuit, cùm inquit.

Ac

Silius lib. 13.

. . . . . . Ac Marsica Pubes
Et bellare manu, &c.

Et spectata virtute adeò celebris fuit, vt etiam remotis gentibus timorem incutere nouerit, quod Horatius sic canens affirmat

Horat. lib. 2. ode 20.

Me Colchus, & qui dissimulat metum
Marsæ Cohortis Dacus . . . .

Et à Romanis ipsis, qui sua potentia Orbem penè superarunt, ob hanc vnam gentē ad excidiū propè deuenitur, vt idem ipse in Epod. testatur.

Hor. Epod. lib. od. 17.

Suis ipse viribus Roma ruit,
Quam neque finitimi valuerunt perdere Marsi,

Et quanquā nō numerosa propago, sed exigua esset Natio, nec amplum terræ sinum impleret, non solum apud Exteros, sed penes ipsos Orbis Victores, siuè pro ipsis, siuè contra ipsos arma sumpsit, & strenuitatis suæ nomen ampliauit, de qua Strabo. Hæc autē Natio, ait, exigua est quidem, cæterùm fortitudine conspicua, ostentata Romanis eorum sæpissimè virtute, primùm quidem cum aduersus eos bellum gerebant, secundò cum ipsorum militiæ societatem inibant, Tertiò cum & libertatem, & Ciuitatis communionem assequi volentes, repulsam passi desciuerunt. *(Strabo lib. 5.)*

Proprium, & peculiare Marsorum semper fuit vincere, & hostes superare; gens quippè assueta armis, & animi ferocia cum habitudine corporum iuncta, & constanti virtute quorumcumque hostium potentiam parum timendo, ad aspera, & periculosa rerum certamina properabat, & sic spectata eorum virtus erat, vt quamquam in ipsa Romanæ Reipub. iuuentute, pro ea tuenda, ampliandaque delectus Militum haberetur, tamen fortissimorum virorum nostrorum legionem deligebant, quam Albæ ad quæque paratam semper habebant, de qua Cicero in Philippicis: legio, inquit, Marsica Albæ constiterat in Municipio fidelissimo, atque fortissimo, & alibi, Albæ constiterunt in vrbe opportuna, munita, propinqua. Huius Marsiæ legionis legio &c. *(Cicero Philip. 3. & Phil. 4.)*

Et in orbis dominium, ad Barbarorum impetum retinendum ferociamque debellandam trāsmittebantur, cuius tribunatum antequam ad fastigium inueheretur Imperator Claudius II. in Illyrico gessit. Habebant autem ad certamina permagna, & præcipua scuta, quæ decumana appellabantur.

Sic Varro: Samnitibus, ait, scuta ad summum æquali fastigio, in imo verò arctata; Marsis amplissima, quæ decumana dicta sunt; quæ Festus Albentia vocat; Albentia scuta dicebantur, quibus Albenses, qui sunt *(Varro lib. 6. cap. 22.)*

Mar-

Marſorum genere vſi ſunt, hæc autem decumana vocabantur, quod eſſent ampliſſima, vt decumani fructus.

Decebat enim fortes armis etiam præcellere, vt præcipua eſſent, cui præcipua erat virtus, & fortia fortibus darentur, robur enim fortiſſimorum Virorum eos Breuiator Liuij appellat. Quorum virtutem cùm ſpectatam haberent Romani, in ſuam ſocietatem, amicitiamque deuinxerunt, quæ ſolum inter bonos, conſimileſque contrahitur, paria enim virtutis ſtemmata vtrique, ideoque animorum coniũctio facilis, vt firma, nec inutilis, aut inoperoſa illis fuit, quippe quantum adiunctis Marſorum armis profecerint, imperium, Ditionemque dilatauerint, ex ſequentibus demonſtrabitur. In geſtis eorum Princeps ipſius Hiſtoriæ Romanæ (meo quidem iudicio) primum gentis noſtræ mentionem facit, cum belli Volſcorum narrationem protrahit anno ab V.C.ccc.XLVI. Cum Æqui, Volſcique agrum latinum, & Hernicum prædarentur, & ad occurrendũ prædationi, habito militum delectu, exercituque comparato venerunt ad arma, vnoque certamine Æquis, Volſciſque victis, ad nos vſque victricia arma tranſierunt, ſic Liuius refert. Victor Exercitus depopulatus Volſcum agrum, Caſtellum ad lacum Fucinum expugnauit, atque ex eo tria millia hominum capta.

Liuius lib. 4.

Ad lacum Fucinum Marſi tantumodò incolunt, circumſtant enim vndique; ideò nullus dubitationi locus eſt, Caſtellum expugnatum Marſorum fuiſſe.

Quid verò poſt hæc egerint Marſi, quemque fecerint belli finem Liuius non recenſet, iacturam tamen hanc æquo animo tuliſſe, iniuriamque inultam reliquiſſe, auitæ Virtutis oblitos, non facile credimus; veriùs tamen fortunam belli varijs certaminibus tentaſſe arbitramur, quæ tempus abroſit, non enim omnia, quæ geſta ſunt poſteris remanſerunt, multa enim temporis iniuria, & Hiſtoricòrum deperditis voluminibus aboleta deſiderantur, quæ ad Hiſtoricam narrationem, & veritatem prodeſſent; ſunt & ipſius Liuij, Taciti, Polybij, aliorumque antiquorum mutilata, vix enim fragmenta habemus. Vnde Ouidius ſic contra edacitatem temporis exclamat.

Ouid. Metamorph. lib. 15.

> Tempus edax rerum, tuque inuidioſa vetuſtas
> Omnia deſtruitis, vitiataque dentibus Æui.
> Paulatim lenta conſumitis omnia morte.

Credibile tamen eſt, hac occaſione inter eos bellum exortum, & ex eo mouemur, quod poſt hæc ſocietas arguitur ex Liuio lib. 8. conſenſit, & ſenatus in bellum, Conſuleſque duobus ſcriptis exercitibus per Marſos, Pelignoſque profecti, adiuncto Samnitum exercitu, ad

Capuam, quo iam latini, socijque conuenerant, castra locarunt.

Dum enim patiuntur pacatum exercitum per suum agrum duci, haud dubiũ est, fœdere Romanis fuisse sociatos, & post depopulationẽ pace firmata, cum hæc acciderint anno ab. V.C. cccc. XIV. cons. T. Manilio, Torquato, & Publio Decio Mure, & sic post depopulationem Castelli annis LXVIII. eamque fæderis societatem anceps Romanorum deliberatio ad bellum Vestinis inferendum demonstrat, quippe cum in suspicione venisset Vestinos Samnitibus iungi, & patefacta deinde defectione diù hæsitatum fuit, & inter alios bellicos apparatus, nulla potior cura Consulibus, vt ad Senatum deferretur, quam ista, dubitabant siquidem Patres, ne impunitas in lasciuiam, superbiamque verteretur, & alijs exempla darentur, timebant autẽ ne Marsi, Peligni, & Marrucini, quique arma non postponenda Samnitibus iudicabant, in eorum damnum irruerent, & proximo bello cum vicinis inito præmoniti societatem, amicitiamque rumperent, ita Liuius, Et erat, inquit, genus omne abundè bello Samnitibus par, Marsi, Peligni, & Marrucini, quos si Vestinus attingeret, omnes habendos hostes.

Liu. lib. 8.

Quod Vestinorum bellum cum exortum fuerit L. Furio Camillo, & Iulio Bruto Sceua Consulibus anno. V.C. cccc. XXIX. in amicitiam Romanorum, post relatam depopulationem Castelli Marsi, deuenisse demonstrat.

Sed ea societas non diuturna, sed breui annorum curriculo dissoluta, ea est humanarum rerum conditio, absolutis siquidem penè annis XXII. cum bellum Samniticum Romanos vrgeret, nostrates, iunctis armis, memorabile bellum glorioso facinore reddiderunt, licet superior Romanus existeret Q. Fabio Mure, Tulliano III. & P. Decio Mure II. A. V.C. cccc. XLV. de quo Liuius, Cum Samnitibus, inquit, acie dimicatum, haud magno certamine hostes victi, neque eius pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent, sequuta Marsorum defectione, Peligni eorum fortunam habuerunt.

Liu. lib. 9.

Primum bellum appellat Liuius, cum nullum anteà recitasset, & cũ asserit defectionem, sequitur quod antea in fœdere erant, siquidem defectio est à fide cessare, & rebellem se reddere.

Ea (vt reor) defectionis causa fuit. Vlta Caudina clade, Romani postratis Samnitibus, pacisque conditionibus reiectis, penè biennales inducias concessere. Appulis, Theanensibus, & Canusinis æquo fædere dato, & in exitu illius anni creatis nouis Consulib. S.P. Nautio Rutilio, & M. Papilio Leno A.V.C. cccc XXXVIII. L. Aemilius Dictator aggressus oppugnationem Satriculæ occasionem rebellandi Samnitibus dedit; cum Satriculani essent eorũ socij, ad quos tuendos exercitum compararunt, fortuna belli tentata, & abiecta spe tuendæ Sa-

tri-

triculæ, Postiam, & Plestiam Romanorum Socios, vt parem dolorem hostibus redderent circumsederunt, tandem sequenti anno Romani Satriculam, Samnites Plestiam capiunt; sic Liuius, Samnites, ait, Duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus amissa Satricula, quæ nequaquam defendebatur ad Plestiæ obsidionem redeunt, intraque paucos dies Satricula Romani per deditionem, Plestia per vim Samnites potiuntur. *Liu. lib. 9.*

Marsi, igitur, ea occasione offensi, cùm Plestiam eorum Vrbem, nec tueri à Romanis, nec redimi (captā ab hostibus) & intrà breue tempus in Æquos eorum conterminos arma vertere viderent, recentis cladis, & futuri damni timore compulsi (ne illis subactis) æquale periculum subirent; bellum cum Romanis instaurarunt, iunctaque eorum arma cum Æquis fuisse pacis petendæ legatio haud dubiè demonstrat. Siquidem qui fortunam belli inæqualibus viribus experiri veriti, cum numero maiores hostium copiæ essent, cominus acie dimicare effugiunt, eo consilio vsi, ne opprimerentur, vltra mænia Vrbium contegi, quo melius tueri, & difficilius exitus belli hostibus redderetur, diffuso exercitu vnusquisque ad Vrbem tuendam Milites mittit, sed quid? non sunt fortibus munimenta murorum obstacula, intra sexaginta dies quadraginta eorum oppida capiuntur, & ad internecionem nomen eorum penè deletum, de illis Romanus triumphauit, deijciuntur ideò animi, finitimi Oratores pacis Romam mittunt, inter quos, & nostrates, illisque fœdus datum, & in amicitiam recipiuntur; vt Liuius, De Æquis, ait, triumphatum, exemploque eorum clades fuit vt Marrúcini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam Oratores pacis petendæ, amicitiæque ijs populis fœdus petētibus datū.

Æqui iterum ad arma, iterumque vincuntur, & renouant Romani triumphum, exoritur interim Hetruscum bellum, & Vestinis pacem petentibus datur; Marsis, quibus potentia Romanorum & vicina arma suspecta erant, coniunctorum Populorum deditio non parum timoris iniecerat, augebatur etiam suspicio ex Colonia nuper Carseoli in eorum fines deducta, ne communem sortem haberent, imminenti malo occurrere deliberauerunt, eorumque agrum armis tueri constituerunt, quo cognito, Romani in suspicionem adducti, & si in societate erant, exercitum in eos pararunt, ne quid noui specie tuitionis proprij agri molirentur, & L. Maximus Dictator cum exercitu proficiscitur, vnoque prælio eos fudit, & in munitas Vrbes confugere coegit; fædus tamen postea, illis petentibus renouatum, sic fortuna ruit; eamque fœderis renouationem recitat T. Liuius, qui Marsorum, inquit, agrum vi tueri nunciabatur profectus Dictator cum exercitu, prælio vno Marsos fundit, compulsis deinde in Vrbes munitas, Miloniam, Plestinam, Fresiliam intrà paucos dies cepit, & partem agri mulctatis Marsis fœdus restituit. *Liu. lib. 9.* *Liu. lib. 10*

His varijs rerum euentibus vires,& militaris disciplina Marsorum experimento comprobatur; timentur, vt fortes, in societatem asciscuntur vt similes, vincuntur, sed non fertur de illis triumphus, immo vt Appianus ait, nec de Marsis, nec sine Marsis triumphatum fuit, & post hæc, eorum constantia in omni Reipub. cætu emicuit, & siuè Italus, siuè Barbarus hostis Romanis fuerit, semper comites, sociosque habuerunt, excepto vnico illo sociali, de quo inferius, cum pro libertate, & Ciuitate bellatum fuit.

Appian. lib. 1. de bello ciuil.

De Bellis antiquissimis.

CAP. VI.

NOn vno, aut altero bello, sed in omni rerum periculo, siue appeterentur, siuè alios appeterent Romani, quocumque eorum status verteretur pactæ semel fidei perseuerantiam, inuincibilemque animi cōstantiam gens nostra, ad vtramque fortunam parata, demonstrauit, siquidem fidi, fortesque socij extiterunt, nec eorum virtutem aduersæ fortunæ casus deterruit, non frangitur in aduersis Amicus, sed roboratur, quod non vno tantum exemplo demōstrabimus. Illud nobis primum occurrit, cum non prospero rerum euentu cum Pyrrho Epirotarum Rege à Tarentinis in Italiam aduocato, iterum certamen est initum, & nouis Macedonum monstris (quippe eo primum bello Elephantes ad pugnam euecti) Romanorum imperterrita fortitudo deiecta, & profligatis exercitibus, bina trophæa hostibus concessa fuere, non sine Epirotarum cæde, & plurimo profuso sanguine, ita vt Victor proclamauerit, si alia pugna iterum Romanos vicerimus, omninò peribimus. Rerum Romanarum periclitantium casus Brutiorum, Lucanorum, & Samnitum animos à Romanis auertit, Victorisque arma sequuti, in apertam defectionem deuenerunt. At non ita Marsi, nam inuiolabili fæderis Sacramento eorum fides firma, stabilisque fuit, nec animum à societate (licet aliorum exemplo prouocati) auerterunt, & si Victoris arma ad mænia penè Romanæ Vrbis aduecta vidissent, quod non obscurè annuit P. Sulpitius Galba in concione pro bello, Philippo inferendo, recitata à Liuio. Quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, saluis Ducibus, saluis tot exercitibus, quos punicum postea bellum absumpsit, agressus Pyrrhus tamen concussit, & victor propè ad ipsam Vrbem Romam venit; Nec Tarentini modo, Oraque illa Italiæ, quam magnam Græciam vocant, vt linguam, vt nomen, secutos crederes, sed Lucanus, & Brutius, & Sānis à nobis defecerunt.

Liu. lib. 31

Et prosequitur Oratio exprobando deficientium infidelitatem quos

quos ſolum antedictos appellat;nec de noſtra gente conqueritur,quæ cum in fœdere eſſet, belli ſocia fuit, quod ex alio demonſtratur.

Refectis viribus Romani, doctique qua arte vincerentur, in auctorem irruerunt, illumque ſolo cedere,& ad propria remeare coegerunt,& in eos poſt modum, qui cum Pyrrho conſenſerant arma mouerunt,infidamque perfidiam vlciſcendo omnes ſubuerterunt, ſic Polybius. Acriter igitur huic bello inſiſtentes, Pyrrho, eiuſque copijs tandem ex Italia expulſis,rurſus eos quoque, qui cum Pyrrho ſenſerant, ſubuertebant.

Polybius lib. 1.

Nec defectionis culpa in nos refertur, quorum fidei firmitas in ſuſpicionem non venerat,nec verebantur eos ſocios,ſtabileſque Amicos permanſuros, imò tanti eorum animi ſinceritatem faciebant, vt cum timor Gallici exercitus, qui ex Alpibus ad confederationem Boiorum in Romanæ ditionis irruptionem deſcenderat, non parum animos incuteret,in Marſos,Ferentanos, Veſtinos,& Marrucinos omnis ſpes Reipub.Senatuique fuit, & cum ad occurſum aduentantium Gallorum exercitum, copiaſque dirigerent pro conſeruatione Vrbis & Senatus delectum Militum, & quos fidentiores iudicarunt habuerunt, & vt præſidio eſſent in ipſa Vrbe ſtationem decreuerunt, ijque noſtrates, & alij fuerunt,ſic Polybius, Marſorum autem, inquit, & Marrucinorum, & Ferentanorum, & præterea Veſtinorum peditum viginti millia,Equitum autẽ quatuor millia. Et cum punicum bellum inſurrexiſſet, & Annibal ſuperatis Alpibus in Italiam deſcendiſſet, ſocius Romanæ fortunæ Marſus miles fuit, armaque contra Afros tulit,& vt præcluderet hoſti viam ad Ticinum occurrens, in conflictu cum hoſte non ignotæ ſtrenuitatis facinora oſtendit, eoque in bello fidem,quam Romanis præſtitit,illuſtrauit, de qua Silius cecinit,

Polybius lib. 2.

> Dumque ea Gallorum Populi dant funera campo
> Accitas properè caſtris in prælia Conſul
> Raptabat turbas; primuſque ruebat in hoſtem
> Candenti ſublimis equo, trahit vndique lectum
> Diuitis Auſoniæ Iuuenem, Marſoſque, Coramque,

Silius 4.

Et licet poſteà, Traſimena victoria elatus, Afrorum Dux Annibal (cum nequicquàm ageret in Spoletana expugnatione) per Picenum exercitum ducens,Marſos ipſos deuaſtaſſet, ij nec viribus, nec animo defecerunt; Quippe cum apud Cannas infelici rerum euentu, iterum certamen eſt initum, noſtrorum militum copiæ adfuerunt, & ad retundendum Inimicorum furorem in conſpectu aciei ſunt oppoſitæ, vt Silius inquit,

Silius 9.

Tum

Tum minitans properè deſcribit munera pugnæ
Quique feras ſæuus gentes, aciemque Nealces
Temperat, hac ſe ſe Marſo cum milite, cumque
Samnitum opponit ſignis, & Iapyge alumno.

In quo victor Poenus adeò memorabili clade Romanos affecit, vt tres anulorum aureorum modios, quos è mortuorum nobilium manibus euellerat Carthaginem miſerit, tàm luctuoſa, & lacrymabilis pugna, & Romanis, & nobis fuit, cum & Cohors noſtra ſimul victa ceciderit, vt paulò poſt cecinit Silius

Paſſim ſigna iacent, quæ Samnis bellifer, & quæ
Sarraſtes Populi, Marſæque tulere Cohortes.

Et ſi his contrarijs auſpicijs apud Cannas Res Romanorum in magno diſcrimine veniſſet, & multi noſtrorum cecidiſſent, & ob id ex confederatis ſocij non pauci defeciſſent, vt in calamitatibus aſſolet, vt Liuius, Quanto maior, ait, hæc clades ſuperioribus cladibus fuerit vel ea res indicio eſt, Quod qui ſociorum ad eam diem firmi ſteterint, tum labare cæperunt nulla profectò alia de re, quam deſperare cæperat de imperio.

Liu. lib. 22

Et proſequitur numerando Populos qui ad Pœnos defecerunt (Marſis excluſis) gloria ſiquidem noſtrorum eſt, non numerari inter deſciſcentes, ſed ſociari aduerſæ fortunæ ſociorum, illorumque ſtatus miſereri, non aduerſari; ſuamque in hoc infelici rerum concurſu, ſinceram animi beneuolentiam demõſtraſſe æxiſtimarunt, niſi ad reparandum gloriæ monumentum, & damna recapeſſenda alacri animo ad maiora ſe præpararent; Cum enim Senatus ad oppugnandam Carthaginem exercitum conflaret, Marſi voluntariè nomina dederunt, & vt ſocij calamitatum in bello Cannenſi fuere, ita militiæ ſigna ſequentes huius Victoriæ triumphi participes fierent, vt Liuius. Marſi, inquit, Peligni, Marrucini voluntaria nomina in claſſem dederunt.

Liu. lib. 28

Quo confirmatur in fœdere præſtitiſſe, ſi quidem non delectum de noſtratibus, vt de ſubditis, habitum; ſed cum quæ molirentur Romani innoteſcerent, ex animi arbitrio, quo fortuna tenderet, ſe ſpoponderunt, eſt & aliud eorum conſtantiæ exemplum quod afferimus.

Iam exorta erant Ciuilia bella; Cæſar, & Pompeius de primatu decertabant, obſidebant Ceſarienſes confinium, quod pro Pompeio tenebatur, noſtri ad Reipub. ſtatum animum intendentes, Pompeij partes ſequentes, in eã ſe receperunt Vrbem, in qua Domitius præfecturam gerebat. Is cum periclitari res videret, ad Pompeium ſcripſerat, vt præſto eſſet, ad quem cum reſcripſiſſet, ſe in ſummum rerum periculum non deducturum ſed ſuppetias ſtato tempore daturũ; Pertertitus

ideò

ideò Domitius dissimulato responso, fugâ capere machinabatur; quod cum exercitus ex colloquutionibus cum fidentioribus perscrutatus esset, & in faciem ipsius trepidantis consilium legisset. Primores Milites secessum faciunt, & in quæstionem Domitij consilium adducunt, & vt quisque suæ saluti consulat, statuunt; hanc ignominiæ notam effugiunt Marsi, & fugæ consilio aduersantes à cæteris, recedunt & vt constantiam, quam profitentur, ostendant, in munitissima parte Ciuitatis se recipiunt, tantaque dissentio cum reliquo exercitu oborta fuit, vt ad arma deuenerint, nec cessatum à pugna, donec detecta dissimulatione, & cognito Domitij consilio, illum Cæsari offerunt, & in eius potestate Ciuitatem, se seque dederunt cuius fortunam postmodum sunt sequuti, quod, & in suis commentarijs de bello ciuili lib. primo recitat. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque Oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant, tantaque inter eos dissentio extitit, vt manum conserere, & armis dimicare conarentur, post paulò tamen, internuncijs vltrò, citròque missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt, atque omnes vno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo munere ad Cæsarem mittunt, se se paratos esse portas aperire, quæ imperauit facere, & L. Domitium viuum in eius manuum potestatem cras dare.

Cæsaris comm. de bello Ciu. lib. 1.

De bello Marsico, seù Sociali, deque causis vnde motum fuerit, & prodigijs ante illud exortis.

CAP. VII.

Amicitiæ, & inimicitiæ Mortalium non sunt immortales; humana consilia mutantur tempore, reguntur vtilitate; quæ ad vicissitudinem vrget ratio, ex insurgentibus nouis ad odium impellit, cessantibus scilicet, quæ animum nutriunt, vt mutuis prosequamur officijs.

Dum Populus Romanus suis contentus legibus inuiolata iura socijs seruauit, pax, quiesque diuturna fuit, sic enim fœderis pacta in æquilibrio sunt posita, vt quæ socius à socio requirit, ipse exhibeat, sed cum ex prosperis fortunæ euentibus magnarum rerum successibus elata Romanorum superbia, senescente virtute, lasciuiret, cultus Iustitiæ, corruptis moribus, languesceret; ad deliciarum illecebras solum intentus, publicarum rerum cura postposita, torpor omnia obrepserat, Vnde primum inter Ciues contentiones, post modum externa manarunt bella, atque huius belli causam refert Diodorus Siculus in fragmentis.

Diod. Sicul. lib. 37.

Belli

Belli causa prima fuit, quòd Romani compositis, sobrijs, & continentibus moribus, per quos tantopere creuerant, ad perniciosum deliciarum, & intemperantiæ studium desciuerant; Hinc ob corruptelam orta Plebis aduersus Senatus seditione, cum deinde Senatus Italorum opem implorasset, & ei optatum illud Romanæ Ciuitatis Ius pollicitus fuisset, idque lege sancitum promisisset, cum promissio nihil Italis præstaretur, exarsit ex illis bellum aduersùs Romanos, consulatum gerentibus L. M. Philippo, & Sex. Iulio Olimpiade. CLX.

Quod vt qualitèr acciderit intelligatur, repetenda paulò altius res est. Iam diù gens nostra pro finibus Imperij dilatandis armis insudauerat, & cladibus, calamitatibusque attrita, quæ mala aduenerant, sustinuerat, quot enim tot bellis ex nostris ceciderint, superiora indicarunt, obliteratis tamen fœderum placitis ad inæqualia iudicabantur, & laborum, & facinorum memoria, & auxilia in omni apparatu bellico præstita, quibus ad fastigium Imperium deuenerat, iam absoleta, auctis vectigalibus, auaritiæ Dominantium inseruire, duplicem militum numerum dare, tributa noua pendere cogebantur; Neque hoc vno tantum malo, Marsi, Italique omnes premebantur, sed diuitum elata potentia, latifundia contra legum edicta per totam Italiam auxerat, quæ spoliatis antiquis possessoribus, colenda seruis addixerant, ob idque arua Ciuitatis, laresque deserere coacti; hoc vnum consilium, in tanta rerum acerbitate fuit, in Vrbem se recipere, quæ Imperij domicilium erat; Cum iam deuicta Africa, Asia, & Macedonia, penè Vniuersi Orbis dominatu potiebatur, ibi melius, & commodius vitam ducere arbitrabantur, eoque iure vti licere, sicque ex omni Italia concursus migrantium ad Vrbem in dies augebatur, vt Ciuitate potirentur, quam tantopere optauerant, illiusque Ciues ascribi, quod tamdiù rationibus suis accommodatum existimarunt, & de quo pluries conquesti fuerunt, vt Paterculus, Questos esse Italicos, ait, quod cum duplici peditum, equitumque munere fungerentur, Ciuitatis tamen Romanæ expertes essent.

Appianus lib. 1.

Paterculus.

Siquidem A. V. C. DLVIII. M. Catone, & L. Valerio Flacco Coss. nouum Ius Ferentinates tentarunt, vt latini, qui in Coloniam Romanam nomina dedissent Ciues Romani essent, cum autem Puteolani, & à Salerno, & Buxento ascripti Coloni, qui nomina dederant, ob id se pro Ciuibus Romanis ferrent, Senatus iudicauit eos Ciues Romanos non esse, vt apud Liuium.

Liu. lib. xxxiv.

Quod cum ipsis denegatum esset, & consilio præcaueri non posset hac arte assequi existimarunt; sedibus igitur, ac penatibus suis, furtim Romam traductis, clam in Ciuitatem irrepserunt, ibique vti Ciues censebantur, quod & aliud malum peperit, nam qui remanserant pro iam censitis, & commigratis eundem censum pendere, militesque eodem numero dare cogebantur. Vnde Socij latini nominis tanto one-

onere oppressi, vt Senatus huic licentiæ fræna inijceret, & vt in suas quisque ædes redirent postularunt Lepido, & Flaminio Coss. A. V. C. DLXVII & à Prætore Q. Terentio Culleoni Censori negotium datum, à quo duodecim millia latinorum Ciuitatem arripuisse inuenti sunt, quibus vt ad suas redirent sedes imperatum fuit, sed cum per hoc onera non alleuiarentur, vt legis edictum elideretur per fraudem excogitarunt. Ex alterius legis beneficio, qui sociorum domi liberos ex se natos reliquerat, Ciuitatis iura potiunda concedebant? qui filios, quos habebant, quibuscunque Romanis mancipia, ea conditione, vt manumitterent, dabant, à quibus postea manumissi Libertinorum Iura obtinebant, & sic qui liberos ex se natos domi reliquerat, & qui non reliquerat Ciuis Romanus efficiebatur.

Liu. lib. 12.

A. V. C. DLXXVI C. Claud. et T. Sēpr. Coss.

Postmodum edicto autem spreto, promiscuè sine lege, sine stirpe in Ciuitatem Romanam transibant, exinde per aliam legationem iterū socij, & cum his Fregellani, Samnites, & Peligni conqueruntur, attestantes, quod si hoc permitteretur, infrà pauca lustra oppida, agrique eorum desererentur; nullumque militem (ob defectum Ciuium) dare possent, vndè ex S. C. C. Claudius legem edixit, vt socij in suas redirent Ciuitates, & ne quis, Ciuitatis mutandæ causa, quempiam suum efficeret, neuè alienaret, & si quis Ciuis Romanus factus esset, Ciuis non esset, & sic, ex legis præcepto, ad sua remearunt. Hæc cum ita se haberent, ageretque tribunatum P. Tiberius Graccus A. V. C. DCXX. subleuandæ Italorum miseriæ, patrocinium sumpsit, & luculenti oratione ad populum strenua eorum facta, fortitudinem, fidelitatemque recensuit, exprobrauitque infidelitatem, & inutilem seruorum numerum, & diuitum intolerabilem potentiam rememorando, eò deuenisse monstrauit, vt ad mendicitatem penè socios adduxerint, quippè qui omnia in suam redegerint potestatem; nam vt eorum possessiones quæ ex agris mulctatis illis aduenerant ampliarent, omni violentiarum genere vicinos solicitabant, vel pecunia ad vendendas, vel vi ad cedendas, & sic optimis agris tota ferè Italia denudabatur; & licèt, quibus possessiones auferebantur continuus esset ad Vrbem accessus, conquestus tamen eorum non audiebatur, qua de re penè ad desperationem adducebantur.

A. V. C. DCXX.

Quibus malis, vt obuiaret Tiberius, se legem de agris diuidundis, Ciuitateque danda laturum spopondit, & ea promulgata, cum, vt ad effectum deduceret, post annum prorogari tribunitia potestas exposceret, ab optimatibus, qui ægrè ferebant priuari possessionibus, quas acquisierāt, interfectus, Ciuitatē Italis promissam dare minimè voluit.

Liu. lib. 58.

Illo de medio sublato, paulò post, cum Caius Graccus eius frater eādem Prouinciam reassumeret, & qui ea lege agrorum suorum possessionem auertere viderant, P. Cornelium Cœpionem aduocarunt, quo vso Patrono eas se retenturos confiderant qui, vt ea ad consonantiam

reduceret,& vtrique parti satisfacere pertractaret domi scelere interemptus fuit.

Appian. Interim non defecerunt,qui ad agros defendendos, vt Ciuitatem peterent,Italicos concitarent,quod alacri,ac libenti animo acceperũt, *A. V. C. DXXV.* isque præcipuus fuit M. Fuluius Flaccus Conſ. qui legem proferre profitebatur,ſed Senatus (re cognita) distulit ad finem ſuſcepti belli eum implicans, donec anno conſulatus expleto, captus, etiam intercideretur, eodemque modo cũ C. Graccus T.F. ex edicto Italis, atque Ciuibus Romanis ius ſuffragiorum communicaſſet, vt inferendis legibus ſuffragatores haberet, Senatus pariter , qui aduenerant abire , cæteri nè ad quinque milliaria Vrbi appropinquarent , iuſſit.

Inde cum vterque ab inceptis non deſiſteret , ſed ad profectum adducere conarentur, Principum in ſe animos concitarunt, quos, vt effugerent, & à tumultuoſa multitudine ſe eriperent , Graccus vltra *Appian.* Tiberim per manus proprij ſerui mortem recepit , Flaccus à tumultuantibus in Vrbe occiſus fuit.

A. V. C. D.CLV. Spe igitur potiundi interciſa, magno dolore Italia exarſit,& aliquãtulum à poſtulatis deſtiterunt , donec anno V. C. DCLV. A. Lucio Craſſo,& Q. Mutio Sceuola Coſs. de Ciuibus regundis , lex lata fuit, vt in ſuæ quiſque Ciuitatis ius redigeretur, qua, Principum Italicorũ animum plurimum exaſperarunt , vt ex inde defectionem cogitare ceperint.

His acceſſit inter equeſtrem ordinem , & Senatum diſſentio; iam ex *Liu. lib. 70.* Romuli inſtituto , in omnes gradus Ciuium iudicandi poteſtas ad Senatores ſolùm aduenerat, mutilauerat illam, lex lata à T. Sempronio T.P. transferens in equeſtris ordinis cætum de pecunijs ob iudicandũ captis,iudicium, quo fortunas, vitam Patrum, & Principum in manus habebant, & in tantam poteſtatem elati , interceptis victualibus pecu- *Florus lib 3. cap. 17.* labantur ſuo iure Rempub. & Senatus exilio Metelli,& dãnatione Rutuli omne decus Maieſtatis amiſerat,id ægrè ferens,omni vì nitebatur, creſcentem audaciam confringere,& iudicia ad ſe reuocare; cum ecce *Plin. lib. 33. cap. .* ex odijs priuatorum publica ſuſcipitur cauſa, ſiquidem inter Ser. Cepionem , & Liuium Druſum ex anulo in occaſione venali , inimicitiæ *Liu. lib. 71.* cæpere,& Cepio partes plebis,& Druſus cauſam Senatus fouendam ſuſcepit,quam vt viribus tuerentur pernicioſa ſpe largitionis, plebem concitauit, & Italicos Populos, ſpe Ciuitatis Romanæ potiundæ ſolicitauit, illiſque adiuuantibus per vim, legem agrariam , & iudicialem, vt æqua parte (ſcilicet) iudicia penes Senatum , & equeſtrem ordinẽ eſſent, tulit; qua vtrique ordini parum ſatisfecit , neutri enim grata fuit, ob idque Conſules necem illi machinabantur ; qua, proditione domi ſuæ ab incognito, ſequuta, qui partes illius fuerant ſectati proſcriptionibus damnabantur: Vnde noſtrates,iterũ ſpe fruſtrati arte Senatus deluſi, deſperata ciuilitate, quã aſſequi aliter quam armis mini-

mè

mè posse existimarunt, ad ea animum vertunt, sic Florus. Postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quæ illum cremauit, socios in arma, & in expugnationem Vrbis accendit.

Florus cap. 8.

Quid tandem facere debuerant Italici, ab Vrbe reiecti, cum refugerent, ad iura Ciuitatis non admissi cum postularent, vectigalibus non alleuiati, cum promerentur, cum onera pro Republica sustinuerint ab honore repulsi, nisi Romanorum ingratam perfidiam armis vlcisci, talesque se illis ostendere pro proprij iuris tuitione, quales cum eorum tuebantur visi sunt? quis eorum tolerantiam damnet? vel iustam defensionem inculpet? iustè igitur à Socio, à quo societatis iura obruta viderant recesserunt, iustè arma sumpserunt, sicque eos Paterculus defendit.

Quorum vt fortuna atrox, ita causa fuit iustissima, petebant enim eam Ciuitatem cuius imperium armis tuebantur per omnes annos, atque omnia bella duplici numero se militum, equitumque fungi, neque in eius Ciuitatis ius recipi, quæ per eos in idipsum peruenisset fastigium, per quod homines eiusdem, & gentis, & sanguinis, vt externos, alienosque, fastidire posset.

Paterculus lib. 2.

At quanta futura clades huius belli fuerat, prodigia vndique exorta indixerunt, siquidem teste Plinio circa initium huius belli, Alcippe mulier Elephantum, & quædam Ancilla Serpentem peperit, & Cicero primo de Diuinatione sequentia refert.

Initio belli Marsici, & Deorum simulacra sudauisse, & discessisse Cœlum, ex occulto auditas esse voces, quæ pericula belli nunciarēt, & Lanuuij clypeos (quod aruspicibus tristissimum visum esset) à muribus esse derosos.

Plin. lib. 2. cap. 83. lib. 3. cap. 3. lib. 8. cap. 57. Henricus Fernerius de obstentis cap. 8.

His etiam maiora refert Plinius, In agro, inquiens, Mutinensi montes duo inter se cōcurrerunt, vnusque aduersus alterum, rapido motu, & insitato strepitu quatiebantur, quasi ad pugnā concurrerent, & cum quisque ad suum rediret locum, oppida, quæ in medio erant concussa ruerunt, & animalia ferè omnia occiderunt, & interdiū (nam pluries id accidit) nocte ferè semper, die postero fumi, vaporesque ignei ad Cælum protendentes visi sunt, spectantibus ad viam Aemiliam multis equitibus Romanis, & viatoribus rei nouitate adductis.

Plin. lib. 2. cap. 83.

Et licet fidem non excedant, cum naturali ratione peragi possibile sit, nec præterea obstenta ex varijs siquidem, vel terræ exalationibus, vel aeris impressionibus gigni, & produci effectus etiam maiores, probant Philosophi, quæ monstra sunt, quia rara; non ideo autem spernenda, cum longa obseruatione futuram cladem demonstrari pronuncietur, licet ea Herodes ista ratione deriserit; vt Ioseph Hebræus.

Ioseph de bello Iudaic. lib. 1

Nihil nos, inquit, terreat rerum anima carentium motus atque arbitramini terræ congressionem alicuius futuræ cladis esse portentum, naturalia enim sunt, ipsorum etiam elementorum vitia, nullumque

damnum inferunt, nisi quod ipsa effecerint. Attamen natura ipsa verbosa est in tacitis monumentis, ita vt cum admirabile sit, quod productum est, aliud nos ex ostentis doceat intelligere.

Plutarc. in Sylu. Referantur tamen, & alia non minore admiratione digna, quæ fidem superare videntur; vt illa quæ Plutarcus in Sylua refert. Hastæ, quibus vexilla gestantur per se ignem emiserunt, tres Corui pullos in via productos deuorarunt, eorumque reliquias intra nidum retulerunt; mures suspēsum in Templo aurum corroserunt e quibus Æditui quādam casse fæminam cæperunt, & ibidem quinque enixa masculos, tres absumpsit; quod autem maximum fuit ex aere sereno, & omni prorsus carenti nebula tubarum sonitus increpuit, acutas, & lugubres intēdens voces, adeò vt cuncti præ magnitudine timoris vecordes comprimerentur. Pro monstro etiam est, quod S. August. de Ciuitate Dei recitat.

S. Aug. de Ciuit. Dei lib. 3. cap. 23. Antequam aduersus Romam, sociale bellum, latium commoueret omnia animalia humanis vsibus subdita, Canes, Equi, Asini, Boues, & quæcumque alia pecora, quæ sub hominum dominio erant, subitò efferata, & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis, liberè vagabantur, & omnium non solum alienorum, verum etiam Dominorum auersabātur accessum, non sine exitio, vel periculo audentis, si qui de proximo vrgeret; quanti mali signum fuit, quod tamen malum fuit, etiam si signum non fuit.

Superarunt longè omnia mala, siquidem tùm tremendum, & formidabile Romæ fuit, quale ante vnquam bellum fuerat ità vt Romanorū Imperium sub tanta mole ruere suspicabantur. Siuè autem à natura fuerint, siuè malorum Dæmonum arte, vt in cultu falsorum Deorum homines continerent, quod vel illusione, vel alio quoque modo eorum virtuti (sic Deo disponente) permisso, vel ab ipso Summo Deo prouenerint, vt Poeta de Ioue cecinit.

> Terrificam capitis concussit tèrque quatèrque
> Cæsariem, cum qua terram, mare, sidera quassat.

Omina fuerunt: Vult enim omnium rerum Opifex, quibus quotidiana viluerunt per insueta monere; Sic tremendi Iudicij diem per signa denunciare promittit, vt cum ea viderint homines, finem cogitando, à malis auertantur, iusto timore perterriti, ac pænitentiæ stimulis agitati retractent, quæ egerint mala, & bonorum operum fructu ad misericordiam Deum impellant, sic enim Damascenus dicebat. Ordinantur à Deo ad salutarem timorem imprimendum ob dira mala quæ comminari creduntur; sic Machab. 2. superis illos ostentis terrebat, quæ illi rogabant vt in bonum conuerteret; & ne à veraci Philosophia aberremus, cogitandum, ad hunc præcipuum finem Angelorum ministerio hoc agi; & quatenus Cometa sit effectus naturalis, tamen Deus vtitur naturalibus effectibus ad hunc finem.

Damasc.

De apparatu, & tempore, quo bellum Marsicum gestum fuit.

CAP. VIII.

EXasperatis (vtporè qui spe potiundæ Ciuitatis frustrati) nostrorũ animis, in facinus illud exarserunt, vt cõtra Mundi Dominã, Victricemque insurgere viribusque quod alio pacto potiri nequierant, assequi cogitarent, iuraque armis vindicare, vt natura docuit, & ratio consuetudoque commostrat, ita enim Rotionalis adiuncta est irascibili potentiæ, vt ea, quæ ipsa suadet, tueatur, adspirantes ad Iura illius vrbis admitti, quam viribus auxerant, & cuius imperium toto orbe dilatauerant. Repulsam in iniuriam retulerunt, diù clamitauerant, omnique opere insudarunt, spe tandem destituti, ad arma conuolare contenderunt. Vt Liuius,

Irati Italici, ait, defensionem cæperunt agitare, eorum Coitus, coniurationes; orationesque in concilijs Principum referũtur, propter quod, & Seruius Drusus, etiam Senatui inuisus factus, veluti socialis belli Auctor.

Liu. lib. 71.

Et quia ad tantæ molis apparatum proprias vires haud sufficere arbitrarunt, ideo quorum non dissimilis erat causa conuenerunt, vt fœderis vnitate compacti, iunctis viribus decertarent, sicque non solum, quos semper amicos habuerunt Marrucinos, Pelignos, & Vestinos, sed omnes ferè Italiæ Populos conuocarunt, vnde, & Florus declamat: Quid hac clade tristius? quid calamitosius? cum omne latium, atque Picenum, Hetruria omnis, atque Campania, postremo Italia, contra Matrem, & parentem suam Vrbem insurgerent; cum omne robur fortissimorum fidelissimorum Sociorum sub suis ipse signis haberent municipalia illa prodigia.

L. Florus lib. 3. cap. 18.

Eaque de causa factum est, vt ab ipsis denominaretur, si quidem principium vnde exarsit dederunt, cum non æquo animo iniuriam tolerantes, armis, viribusque protendere, & ausi fuerunt, & alios suscitarunt, licèt postmodum ex confæderatione sociali, & ex Populis Italicum pro libito scribentium sit appellatum, sic Strabo.

Marsicum, inquit ideò nominatum est bellum, quoniam à Marsis suscitatum fuerat, initium prælertim à Pompedio.

Strab. lib. 5.

Fusius de eo scripserunt L. Cornelius Sisenna, & Alexander Ephesius, sed cum eorum scriptis facta etiam nostrorum illustria exciderint, aliqua in Epitome Liuiana, & in Floro lib. 3. cap. 18, & in Orosio lib. V. cap. XVIII. e in S. August. de ciuit. Dei lib. III. cap. 23; & in Cicer. de Diuin. lib primo. Velleio Paterculo, & Eutropio nostræ sunt commodatæ ætati. vbertus Appianus Alexandrinus lib. 1. belli ciuil.

L. Florus. Orosius. S. August. Cicero.

Paterculus. Eutropius Appian.

ciuil. & Diodorus Siculus pertractant, ex quibus contextum nostrum comprobauimus.

Tenue principium ab vna natione exortum magnarum rerum molem contraxit; Siquidem accesserunt Peligni, Vestini, Marrucini, Picentes, Frentani, Hirpini, Pompeiani, Venusini, Appuli, Lucani, & Samnites, quibus operante Pompedio rem tacitè aggredi consilium fuit, & in die feriarum latinarum dum Consules, magistratusque immolabant, inter ipsa Sacra Consules occidere.

Cic. lib. 1. de leg. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 17. Budeus in lib. 1. de orig. Sigonius cap. 3. lib. 1.

Solemne latiale in monte Albano latini cum Romanis confœderati quotannis agebant, neque enim Consules ante exire paludati in prouincias consueuerant, quam ferias latinas indixissent, atque ijs in Monte Albano, cum latinarum Ciuitatum Magistratibus operam dedissent, & facta euisceratione, sacrificiorum carnes distribuerentur; & ex ea gente Princeps sacrorum eligebatur.

Quod cum proditione dimissum fuerit, indè palam cætus haberi, coniurationesque fieri cæperunt, & ne fides fœderis nutaret, datis obsidibus solidarunt.

Florus c. 18. Appian.

Prænouerunt (non à principio) Romani discordijs, & seditionibus occupati, sed penè cum etiam Sacrorum rituum cæremonijs, fœdera Asculi sacrarentur, & cum exploratores ab ipsis destinati, vt rem tacitè perquirerent, casu, in nobilem obsidem Marsorum, qui ibidem ducebatur inciderunt, quare Seruilius Piceni Proconsul illuc accedens, inter ipsa publica solemnia sacra excandescens, acri admodum obiurgatione vsus, in sui necem omnium iram concitauit. Ad nuntium trucidationis Seruilij, Senatus Fonteium cum copijs facinus expiaturum destinauit, sed pari fato accubuit, maiorisque incendij causa fuit, quippe quotquot Asculi Romani erant concessis in prædam eorum bonis, gladio perierunt, vnde tantus terror Romam inuasit, vt Populus sagum sumpserit, quod summæ mestitiæ indumentum erat.

Liuius lib 72.

Appian.

Patefacta, hoc modo, seditione, in eo nostrates iuerunt, vt per legatos rem agere destinarent, quarè miserunt, qui Senatui causas desertionis aperirent, illasque retulerunt in eorum congregandis pecunijs cupiditate, qua subditorum, collegatorumque animos à se auerterunt, & quod fœderum pactionibus spretis, vti seruos mulctabant, & vsque ad excoriationem exactionibus eneruarunt, eòque res deuenerat, vt optimi quique agri eorum fierent, qui violentia ab antiquis possessoribus abstulerant, quæ res in causa fuit, vt cultus reliquorum desereret; & Coloni alibi migrarent, attamen diminuto inhabitantium numero, eosdem illos etiam Milites dare, eundem censum pendere cogebantur, & cum pluries in Principum cætus declamassent, & ad æquale Ciuitatis Ius admitti postulassent, eorũ querelas varijs artibus deluserunt, indignèque ob id esse, vt per eos

Res-

Respublica administraretur, & ipsi, si postulata non assequerentur, armis sua Iura tueri, & iniuriam vlcisci esse paratos; Quam legationem non admissurã Senatus, nisi resipuerint, respondit, re infecta abierunt, cùmque nihil proficere cognouissent bellũ maturarũt, & ad vsum Romanæ Reipub. cuncta disponũt. Consules itaque eo anno designarunt Q. Pompedium, Silonem, Marsum, & C. Aponium, Mutilonem, Samnium, & ex præcipuis Ciuitatibus collegatis Duces, ij autem fuerunt F. Afronius C. Pontidius, Marcus Egnatius C. Papius, M. Lamponius, C. Iudacilius, Ennius Asinius, Vettius Cato, P. Vintidius, Pontius Telesinus, Papius Mutilius, Letius Cato. *Diodor. lib. 42. Sigonius.*

Pompedio Consuli ab Otriculo ad Maris Adriatici litus omnemque ambitum Italiæ à Ponente ad Septentrionem in Prouinciam assignant, reliqua parte Apronio addicta, quorum imperio vt vnicuique sex ex Ducibus parerent, iusserunt.

Deinde habitus est Militum delectus Equitum, peditumque ad centum millia, sic Appianus.

Horum legatis querentibus se non admitti ad Ius Ciuitatis cum tamen ipsorum opera, & auxilio Populus Romanus longè, ac latè imperio polleat, Senatus ferocitèr respondit, si resipuerint, audituros se legatos, aliàs non; Ita verò frustrati bellum parant, habitisque delectibus conscribuntur peditum, Equitum ad centum millia. *Appian.*

En quam iustè ad arma? en qua arte parant? non ex subito inuadunt, sed palàm, publicèque ex indictione, cùm anteà scilicet in comitijs expostulassent. Sæpiùs in concilijs Principum causam eorum peroratam referrent; Patronos primarios Vrbis, Tribunos scilicet Plebis, Consulesque haberent, quos exauctoratos, aut necatos arte Senatus viderant, sic demum, cum sæpè allecti, sæpè eiecti essent, prouida consultatione bellum aggrediuntur; non ex insidijs illam Vrbem, quæ modo Carthaginensium victoria elata superbierat, aggredi machinantur, sed discussis causis, repetitis Iuribus, & ne quid ad Iustitiã belli deesse videretur, publicis indictis sacrificijs, vota superum, vt adessent soluerunt (mos siquidem ante motum bellum publica supplicatione piari erat); addunt denique vt repeterent legationem, hac circumspectione vsi in Socios, his artibus, vt quales hostes habituri essent Romani prænoscerent, qui, timore postposito, palam aggredi non vererentur. *Liu. lib. 71.*

Hæc omnia Ducis prouidentia, qui cuncta rimabatur Pompedius Marsorum gloria, & belli decus, cuius in periculis fortitudo, in agendo industria, in perficiendo celeritas, in dubijs prouidentia perspicua fuit; Hic percursitando impulit, & nactus imperium, molem belli struebat, & ex electorum, fortissimorumque Ducum consilio machinam administrabat, & sic confederatorum ad instar Reipub. vniuersa composuit, vt Senatum ex optimorum Ciuium cætu adligeret, magistratumque disponeret. *Appian. Lib. 1. c. 2.*

Et

Et ne vagarent in incerto Corfinium nobilissimam Pelignorum Metropolim,& nostrorum conterminam sociam, ex vno protoplasto natam communem omnium sedem designarunt,quam mutato nomine Italicam appellarunt.

Vrbs ipsa in perlonga planicie posita, fluuijs vndique rigua,ad quã per arctas Montium stricturas (qui ei circumsidunt,sepiuntque instar antemuralium) patet ingressus , ita dispositus à natura, quasi per ianuas aditus aperiatur,vnde,& postmodum Regio ipsa Valua nomen accepit;Aduersus insultantium bellorum munita incursus, cui, & Ciues munimenta murorum,& machinarum (quibus tueretur) adiecerunt,ipsa plena diuitijs,plena Populo,& ex omni genere frugum abũdans,de qua Diodorus.Erat inquit, Illustrissima, & maxima , & communis ab Italicis præfecta,Corfinium , in qua cætera,quæ magnam vrbem,& imperium confirmant,constituerunt, tùm forum permagnum, & curiam,& cætera omnia ad bellum necessaria copiosè , & pecuniæ multitudinem,& cibariorum largum commeatum.

Diodorus lib. 38.

Et paulò post.Itaque postquam suum Imperium,& omnia scitè (vt summatim dicam) ad imitationem Romanorum , & antiqui ordinis composuerunt,deinceps vehementiùs futuro bello incumbebant,cum quidem Italicam communem Vrbem nuncupassent.

Non deerant etiam ad fastigium Ciuitatis publicorum operum munimenta pro Ciuium cætu siue ad negotia pertractanda,siuè ad Scholasticas quæstiones discutiendas magnificè erecta , quæ communi ære substentabantur , vt de lyceo Basilicaque illi adiecta à populo restaurata testatur lapis ad Ecclesiam S. Venantij non longè à Rodiano I I.mill.pass.iuxta ripam fluminis , & propè criptam , ex qua ad visum Ciuitatis aqua deducebatur , quæ sic se habet .

RESPVBLICA. POPVLVSQVE
CORFINIENSIS
SACELLVM. LYCEIVM. VETVSTATE
DELAPSVM. ADIECTIS BASILICIS.
SVA. PECVNIA. RESTIT
DECRETO. DECVRIONVM

Fuit fabrefactum specus in Sinu Montis,qui interijcitur vndis fontis Aterni fluminis,& planicie,ex quo aqua ipsa ad Ciuitatem ducebatur, cuius pars,vt conficeretur ædemque iuxta & podium C. Alfius L. Terenno suam pecuniam legauit,vt ex lapide in Turri Ecclesiæ S. Pelini colligitur , cuius hæc est Epigraphe:

CAL-

CALFIVS. C. F. MAXIMVS
PECVNIAM. LEGAVIT. L. FERENNO
CERVFO. IS. ÆDEM. PODIVM
CRYPTÆ. PARTEM. FACIENDAM
CVRAVIT. PROBAVITQVE

His adde Deorum delubra, & operis magnificentia, & numero admiranda, vt intra murorum ambitum, trecentum viginti numerarentur, quorum quæ Deæ Magnæ, & Attini, scilicet solis (sic enim Phryges solem appellabant) præcipua erant, de quibus inscriptio insequens, quam in Palatio Episcopali in Terra Pentomæ inuenimus, memoriam facit.

Macrob. in 1. Saturn.

ATTINI. ARAM
LVNAM ARGENT
POSVIT. P. MARIVS
PHARETRA SACER
ACCADE. PRIMA

MINISTRA. MATRIS
MAGNÆ. MATREM
REFECIT. MAGNAM
ET. INAVRAVIT. ET
ATTINI. COMAM. IN
AVRAVIT. ET. BEL
LONAM. REFECIT

Mater magna Vesta, quam tellurem Veteres appellabant.

Erant, & Mineruæ, & Veneri sacrata Fana, vt ex inscriptionibus ibidem repertis.

MINERVÆ
SACRVM
C. DECIMIVS
COMMVNIS. LIB.
VITALIS
COLLEGIO. FRA
DEDIT

ACCIA
SACERDOS
VENERIS
MODIA
SACERDOS
VENERIS

Non solum Patrijs, sed externorum Deorum simulacris immolabant, sic etiam ISIDI Ægyptiorũ Deæ, quæ susceptrix appellabatur, cũ pro Iside terram intelligerent, cui vt victrici C. Pontius vota soluit, forsitan & Telesinus is fuit, pro aliqua victoria contra Romanos in hoc nostro bello obtẽta. Cuius voti memoriam lapis adhuc testatur, Puellæ effigiem præseferens, pectus, humerosque alatos, & brachia nudata, cuius manuum dextera galeam, sinistra viridantem lauri ramum altero humerorum inhærentem sustentant, & mammis ad genua tegitur indumento, pedumque dexter globo innititur, sinister verò aerem verberat, & supra, infraque aliquot incisi sunt characteres, vt sequens Icon demonstrat.

VNde patet quantum Dæmonum cultui, & gentium superstitioni gens hæc fuerit applicata; quibus adde, quòd ne armis quidem pijssimi Imperatoris Iouiani ab ea auelli,& ad veri Dei cognitionem adduci potuerit, quin ob id supremum excidium,triẽnali obsidione (Altissimo vindictam exercente) passa, solo æquata fuit, cum enim Sanctum Brundusinum Episcopum Pelinum non aliter intrà muros recipere contenderet, nisi, Religione abiecta, impietatem sectaretur,eũque renuentem gladijs ipsorum Ciuium confossum,martyrio coronarunt, cumque postmodum Romanus Dux obsidionem dissoluere cogitaret, ipse Martyr nocturna visione ad arma, & obstinatorum vltionem impulit, vt in actis eius fusius narratur.

Vita S. Pelini Episcopi Brundusini.

Quod autem de triennali obsidione ibidem dicitur, si verum est ad Valentiani tempora contigisse ad firmandum, cum Iouinianus octauo sui Imperij mense interierit. Certè siquidem est diù post sociale bellum, Corfinium floruisse, & sub Traiano Principe in tutela Sex. Cornelij nobilissimi Romanorum fuisse, testatur lapis in eodem Episcopali Palatio, qui sic se habet.

SEX.

SEX. CORNELIO
SEX. F. P. NEP. P. PRO-
NEP. P. ABNEPOTI
DOLOBELLÆ. METLIANO
POMPEIO. MARCELLINO
III VIR. A. A. A. F. F.
SALIO. PALAT. QVESTOR
DIVI TRAIANI PARTENICI
SEVIR. EQVIT. ROM. TVRM
III. P. R. COS. FLAM. QVIR
CORFINIENSES. PVBLICE
PATRONO.

Modò præclaræ huius Ciuitatis amplitudo vix inter ruinas cernitur, & præter Oppidum Pentoma nuncupatum, quod sub ditione Episcopali est, vt scilicet, qui fidem Christi, Episcopũque recipere annuerit, sub ipsius perpetua ditione maneret, & templũ quod magnificè à Valentiano erectum fuit, quod Cathedra Valuensis est, nihil aliud appareat inter rudera præter hæc, quæ attulimus, & quæ inferius ad antiquitatum inuestigatorum gratiam allaturi sumus. In Turri Maioris Ecclesiæ sic inscriptum conseruatur in lapide.

Q. CAECILIO
Q. F. PAL. OPTATO
VIXIT. AN. II. ME. VI
Q. CECILIVS Q. ET. VII. L
HERMES. SEVIR. AVG
ET. LICINIA. REPENTINA
PARENTES. PIISSIMI. POSVER
T. Q. CECILIVS. Q. F. PAL
PELINVS. FRATRI.

Est & sepulcralis Epigraphe de eodem Optato, cuius nonnulla integra verba, vt & lapis abrosus, & ratio carminis postulat desiderantur; quam Pompeius Sarnelli verbis interpositis, ijsque (vt dignoscantur) diuerso à me charactere signatis, sic legendam esse arbitratur.

HIC IACET OPTATVS *Speciosus* NOBILIS INFANS,
CVI PRECOR, VT CINERES *Lilia* SINTQ; ROSÆ.
TERRAQ; *Quæ* MATER NVNC EST, SIBI SIT LEVIS ORO,
NAMQVE GRAVIS *Nulli Vita* FVIT PVERI.
ERGO *Quem* MATRI POSSVNT PRÆSTARE PARENTES
Hunc TVMVLVM NATO CONSTITVERE SVO.

Sed satis, vt huius nobilissimæ Ciuitatis monumenta referremus, digressi sumus, vnde ergo excessit, oratio reuertatur oportet. Dum itaque tanta rerum Moles struebatur, & bellici furoris ignis æstuaret, propè iam Romana mœnia Vrbis, eo timenda quod intra ferè viscera periculum minitaretur, non segnior stetit Senatus, sed vndique collectis exercitibus, Consules designauit Sex. Iulium Cæsarem, & L. Marcium, & vt inundantium coniuratorum copijs obuiarent; ne dum vno loco acie demicaretur, alibi opprimerentur, & vno eodéque tempore, & quò belli apparatus vrgeret occurrere, resistereque possent, cuique Consuli cum copijs sex legatos assignarunt. Sex. Iulio Cæsari Coss. L. Iulium fratrem P. Lentulum T. Didium, Licinium Crassum, Cornelium Syllam, & Marcellum Lucio Marcio altero Cos. G. Pompeium Strabonem, Q. Cepionem, C. Peruennam, C. Marium, & Metellum Valerum Messalam.

His enim ex selectis, optimisque Ducibus prouinciam demandarunt, vt eorum solertia, & experimento comprobata fortitudine, robustorum hostium vires superarent, & tanti belli apparatus, celeri facinore destrueretur, & eorum cuique partem Militum, quos non minori, aduersariorum numero collegerant, assignarunt; vt sic ad bellum exorti tumultuantium impetum rumperent, victoriamque certam reportarent. Talis amborum industria, & cura in colligendis viribus, quibus, vt quæ imminebant euitarent, & sua Iura tuerentur, fuit. Annus verò quo inceptum, si ex Consulatu Sex. Iulij Cæsaris, & L. Marcij Philippi numeretur (in quo Historici vt plurimum consentiunt) Is ab V. C. DLIX. fuit, sic enim Appianus, & Orosius, à quo qui abberrant digestam per Consulares annos temporum rationem parum accuratè nouerunt; cum secundum Sigonij computationem illo anno acciderit.

A. V. C. DLIX.

Cæterū, vt memorabile, & atrox, ità non diuturnū nec plurimorū annorum circulo, quā quinque protractū, sic enim S. August. de Ciuit. Dei. In quo bello Italico, inquit Romanis sæpè victis, vbi & duo Cōsules perierunt, & alij nobilissimi Senatores non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum, nam quintus eius annus finem dedit; cum quo, & Eutropius consensit. Creatis itaque P. Seruilio, & Appio Claudio Coss. hoc fine conclusa sunt duo bella funestissima sociale Italicum, & ciuile Sylleianum, hæc per annos decem tracta sunt.

S. Aug. de Ciuit. Dei lib. X. cap. XXII.

Eutropius

In quo non habuit rationem ad annum, quo sociale inceptum fuit, sed ad quem pertractum, & quod inter vtrumque intercalatur reiecit, siquidem si connumerasset, duodecim affirmasset, tot enim ab anno. V. C. DCLIX. ad DCLXX. intercedunt.

De Conflictibus, pugnis, & belli fine CAP. IX.

AEstuabat Italia tanta Militum multitudine, exercitibusque collectis, qualisque rei euentus futurus foret animis pendens expectabat. Romanus Miles fælici suæ fortunæ cursu, prospera sibi nunciabat. At Italus nec vincere nescius, nec in armis nouus, & iustitiæ causa, & validis viribus victoriam sibi parabat, & cum scirent, magni momenti esse amplas res perficere, & victoriam ab hostibus pugnando referre, multò tamen maiorem peritiam, & cautionem requiri, vt ea, quæ præclarè gerenda sunt, rectè, & commodè vsurpentur; propterea quisque vt ad consummationem incæpti propositi, & ad finem incæpti operis faciliùs deueniret, castra sua ordinatè disponebat, hisque paratis ad imperium Ducis, ad destinatas Prouincias quisque iter arripiebat.

Primus itaque occursus Sex. Iulij Cons. fuit qui aduersus Vectium Catonem Italum Ducem non longè ab Æsernia copias direxit, quas cum alacri animo Vectius conspexisset, obuiam factus aciebus ad pugnam dispositis adeò pari animo, & virium ostentatione, ad conflictũ cucurrit, vt primo impetu inimicos profligaret duobus millibus occisis, & Consulem ad Æserniam reparare compulerit, quæ Ciuitas adhuc in Romanorum fide se continebat sic ex Sabellio.

Liu. lib. 1. 22.

Sabellius Ened.

Primus omnium ab initio Sex. Iulius Cæsar à Vectio Catone acie victus, duobus millibus in prælio occisis, in Æserniam est compulsus, quæ Vrbs adhuc in fide Pop. R. erat. Hoc prospero rerum euentu, cætera faciliora auspicatus Vectius, veloci cursu, inimicos insectando, ad Æserniam deueniens, illam obsidione cinxit. Ad res præclarè gerẽdas, plurimi momenti celeritas est, & nihil magis Dux quam celeritatem, & indefessam curam in agendo, & consultando sequi debet, quia breui momento summa verti possunt; dum Interim Inimicorum vires, & animi conseruntur, ad eius rei famam, nostrorum animosa multitudo audacior facta, cum Albam paritèr Romanorum sequi fortunam prænoscerent occurrerunt, & ad illam confidentes Copijs vallarunt, vt Liuius

Appian.

Leonicus de rebus Turcicis lib. 1.

Liu. lib. 70

Æsernia, inquit, & Alba Colonia ab Italicis obsessæ sunt. Hæc Marsorum præcipua Ciuitas nostrorum fortunam, aut abhorruit, aut sequi maluit, siquidem cum latini nominis esset, in eo continebatur, & qui aùt ad Iura Ciuitatis Romanæ potiunda aspirabat cùm speciem quidem ipsius retineret, ex lege Cassij, qua fœdus cum latinis initum fuit, vt ad rogationem, & arbitrium Magistratuum Ciuitatem adipiscerentur, neque omninò cum suffragio, neque prorsùs sine suffragij latione; sic ex Carolo Sigonio.

Lib. 1. cap. 4.

Habue-

Sigonius de antiquo iure Ital. lib. 1. cap. 4.

Habuerunt etiam ante legem Iuliam, bellumque Italicum ex fœdere Caſſiano ius ſuffragij latini, aut certè ſpeciem quandam ſuffragiorum, cum id potius precarium eſſet Magiſtratuum beneficium, quam optimum Ius ſuffragij. Aut enim cum ibi duæ legiones Romanorum morarentur, vt in fide perſiſteret, violentia Militum, & timore compulſa, coacta fuit à Romanis non diſcedere; cæterùm ſi obſidio diſſoluta aut in manibus noſtrorum deuenerit incertum adhùc ex Hiſtorigraphorum relatione: Ex Diodoro tamen argumentum ſumi poteſt non fuiſſe captam, dum enim Vrbes ſocias recenſet, quæ captæ fuerunt inter illas Albam non refert.

Diodor. Siculus. lib. 20.

Coſſ. itaque rebus ità proſperè geſtis de Vrbis ſocijs, quæ captæ fuerunt Soram, Arpinum, & Sereniam recuperauit. Æſernini autèm intra mænia conſtituti, contra aggreſſionem munimenta parando, diù reſiſtere arbitrati per aliquos menſes ſe continuerunt, animoſiores ex Militum, annonæ, & armorum copia effecti, oppugnationem acritèr ſuſtinuerunt, in quorum auxilium, vt in fide continerent; & obſidio diſſolueretur L. Iulius Cæſar nouus Coſ. caſtra mouit, & quamquam validis copijs munitus Samnitum occurſum ſuperare non valuit, in cuius certamine, cum acie pugnatum eſſet, victus, maiorem partem exercitus amiſit; ſic enim qui iam penè deleti à Romanis, etiam inſurgunt, victoreſque efficiuntur, vt verificetur illud Taciti; fortes, & ſtrenuos etiam contra fortunam inſiſtere, ſpei timidos, & ignauos ad deſperationem formidine properare. Itaque pugnam poſtmodum reſtaurare paratus, nouis Militibus exercitum reparare aggreditur.

A. V. C. DCLX.

Liu. lib. 72.

Tac. lib. 2. hiſtoriarũ

Hoc nouo acceſſu magnum augumentum res noſtræ ſumpſerunt, cum quidam Nolæ à L. Poſthumio Prætore teneretur, eam à C. Papio oppugnatam, cum per inſidias in deditionem (Prætore occiſo) recipiſſet, ad duo millia Romanorum militum, qui in poteſtatem eius venerant, qui ſe voluntariè illius partes ſectaturos promiſerant, recepit; reliquos carcere, & fame conſumpſit. Quem C. Egnatius parum imitatus eſt qui cum pari exemplo Venafrum occupaſſet, quos ibidẽ inuenit hoſtes trucidauit; inde curſum victoriæ proſequendo Caſtabiliam, Minturnam, & Salernum expugnauit, & agrum Nocerinum deuaſtando, proxima loca terrore concuſſit, illiſque in decem millia peditum, & mille Equitum multatis, abſque alia noxa reliquit. Modò auctus viribus, victoriæ curſum proſequendo, ad maiora animum protendens, oppugnationẽ Acerræ præmeditans, iuxta eam caſtra locauit. Quod cum Sex. Cæſar præſentiret, vna cum decies mille militibus Gallis, & mille Equitibus Numidis in auxilium venit, in cuius conſpectu aciem diſpoſuit; At C. Papius cum Hoſtem maiori Militum numero ſuperiorem cognouerit, aperto Marte fortunam belli committendam minimè iudicauit, ſed cunctatione agendum; ingeniũ enim pluſquam vires in prælio præualere optimè nouerat; Nã multa,

Liu. lib. 73.

quæ

quæ vno impetu superari nō possunt paulatim superantur. Ideoque cū Venusij Osinta Iugurtæ Humidorum Regis filius contineretur, è custodia eductum purpura, & regijs insignibus indutum Humidis Equitibus ostendit, ad quem, relicto Cæsare, maior eorum pars venire cōtendit, quod cum Cæsar presentiret, reliquos ad propria compulit remeare. At Papius non ea postmodum circum spectione vsus, elatus, cum ad sua desideria præcogitatum successerit, inconsideratè & nimis properantèr in Hostem irrupit, sed ab Equitum acie, quam Dux in occursum opposuit fractus, sex millibus ex suis ammissis, spem victoriæ conceptam improuida celeritate prostrauit; Plerumque enim prudens dilatio, cum se demùm opportunè obtulerit, vtilitatis plurimum affert. Studium enim, & nimia properatio vbi nec decenti, nec suo tempore proferuntur, multis rei conficiendæ spem intercidit, ex quo facto Sex. Cæsar iter, quo Acerræ appropriare posset, sibi aperuit.

Plutarc. in Saturn.

Salustius in Catilinam.

Procopius de bello Gotorum lib. 1.

Quod quidem damnum improuida paritèr. C. Perpernæ pugna compensauit. Siquidem is cum P. Presentio ex nostratibus certamen obtulisset, ex decem millibus, quos secùm in castris habebat quatuor millibus trucidatis, & reliquis cum dedecore armis spoliatis, turpiter victori cessit, & meruit, vt Rutilius Cos. eum dignitate exueret, in eiusquelocum Ducem ex, qui reliqui fuerant, militibus. P. Marium substitueret, parique exemplo M. Lamponius L. Crassum, postquam octingentos ex suis trucidasset, ad Hidrumentum vsque profligauit.

Exinde cum C. Iudaliciùs exercitum per Iapigiam duceret Venusia, & Canusia, multæque aliæ Ciuitates se se dederunt, in quibus Romanos, quos inuenit, occidit, aut Seruos ad vsum belli reseruauit.

Dum hæc agerētur, vt faciliùs in nostros victores irruptio esset, P. Rutilius Cos. & C. Marius eius legatus, pontem ad amnem Lirim erexit, vt ad alteram fluminis ripam commodiùs copias traijcere valerent; quod cum præsensisset C. Vectius illicò copias illuc direxit & in alteram partem, quò C. Marius exercitum ad pontem collocauerat, castra posuit, re vera, vt ex insidijs Consulem aggrederetur, quibus positis, altero mane cum transmisisset ad alteram fluminis per pōtem Rutilius copias, prosiliens in eas irrupit, & impetu facto, partim gladio peremit, & alios qui vitam reparare fuga cogitarunt in flumen proiecit. Consul ipse sagitta in capite confossus interijt. Quod tardè C Marius ex cadaueribus occisorum, quæ flumen asportabat, vt cognouit, suos per pontem transuexit, vt castris Vectij parum munitis potiretur. Vnde Victor ipse in loco conflictus ea nocte castrametari coactus fuit, mane autem stationem aliam reperit, tantumque se à Mario elongauit, vt commodè ille occisorum cadauera colligere, & Romam transportare valeret, quod tantùm Vrbi terrorem intulit, cum Nobilium, & consulis corpora inspexissent, vt Senatus extra Vrbem contegi imperauerit, vnde Populus Sagam sumpsit.

Quod

Quod in festo Deæ Matutæ, quod tertio Idus Iunias colebatur, in VI. fastorum contigisse refert Ouidius, siquidem ad bellum iturus Consul, cum Vatē cōsuluisset, talē ab eo responsum accepisse testatur.

Ouid. VI. fastorum.

Hanc tibi, quò properas, memorant dixisse Rutili:
Luce mea Marso Consul ab Hoste cades.
Exitus accessit verbis, flumenque Tholeni
Purpureum mistis sanguine fluxit aquis.

Locum istum Paulus Marsus, nostrorum licet eruditissimus, parùm accuratè dicit, Tholonium pro Liri positum, quod eo etiam nomine appellaretur, vel pro Tholenti à Tholento, qui per Picenum transit, vterque tamen error est, & quamuis ipse gentis nostræ fuerit parùm eos nouit. Siquidem Tholonius est, qui supra Taleacotium fontes habet, & inglorius per planum transiens (quippè æstiuis caloribus penè aliquādo exiccatur) & Reate per vallem Equiculorum arctis aquis peruenit, & quem Strabo lib. 1. primum Anienem appellat.

Primus quidem Anio ex Alba decurrens, præter Latinam Marsorum Vrbem, & propinquum illi campum, quousque Tiberim intret, inde Nar, & Tenas, & alij qui per Vmbriam labuntur fluuij eidem miscentur Tiberi, Qui, & Saltus modò dictus, Tarano iungitur.
At Ouidius breuitati studens, vel poetica licentia vsus, aut ob fontium vicinitatem, siquidem mille passus distant; originatur enim Liris supra Oppidum Cappadociam, quod vix tanto spatio elongat? à Scaturigine Tholonis, quæ infrà Vereculam Oppidum, cumque eodem recurrente tempore conflictus Didij acciderit vtramque pugnam in eodem loco fingit, sic addens.

Proximus annus erat Pallantide cæsus eadem
Didius hostiles ingeminauit opes.

Siquidem Didius, vt auxilio Albensibus obsessis, qui pro Romanis tenebantur, esset, cum copijs occurrit, & ad ripam Tholonij cum nostratibus certamen inijt, & ipse cum suis eo bello cecidit, factumque est vt cum paruum sit flumē occisorum sanguine mistum purpureas ostēdisset aquas. Is locus fuit, vbi transactis iam seculis, Carolus primus Andegauensis Neapolitanus Rex cum Corradino Vngariæ Rege qui magno exercitu, vt paternum Regnum recuperaret, aduenerat, acie demicauit, & memorabili conflictu victoriam reportauit.

Nec tot aduersis destituuntur Romani, sed inconcussa virtute, sic damna substinuerunt, vt ad ea reparanda, & ad gloriosa facinora aggredienda se præparauerint.

Nam L. Cæsar qui cum Samnitibus malè pugnauerat, vt cladem quam

quam ſuſtinuit,repararet,(nouo comparato exercitu) magna militum manu,vt opus iam incæptum perficeret ; Iterum Æſerniæ obſeſſæ appropinquauit,& cum Samnitum , & Lucanorum copias obuiam haberet,cum illis atrox certamen renouauit,& ſtrenuæ fortiterque pugnãdo,hoſtium agmine diſſipato , multa millia ex illis trucidauit , ex Phighio in annal.lib.3.cap. XX. At L. Cæſar Conſul poſt cladem reparato exercitu contra Samnites,& Lucanos feliciter aliquibus cæſis Æſerniæ pugnauit . Et tanta ſuorum militum animos hæc parua victoria lætitia impleuit, vt communi omnium voto præ gaudio Imperator fuerit appellatus,ſic Alex. ab Alexan.

Oroſ.lib.V cap.XIIX.

Phighius in annal. tom.3. lib. XV.

L. Cæſar,inquit,C. Cæſaris pater,quod Syllanicis temporibus multa Samnitum,& Lucanorum millia ad Æſerniam interfeciſſet, ab exercitu Imperator eſt appellatus.Et cum ad Senatum rem detuliſſet, tanta Romæ lætitia fuit,vt depoſita ſaga,veſtium ornatum Populus reaſſumpſerit. Nec ideo Æſernia liberatur , ſed duriùs à Vectio circumſepta fame , alijſque neceſſarijs , cum premeretur , nèc protrahere amplius obſidionem poſſet,compoſito fœdere , in noſtrorum manus , cum ſuo Marco Marcello ſe ſe dedit.ex qua L.Scipio,& L.Attilius Romani Ciues,ſeruos ſe mentientes liberè euaſerunt, ſic Liuius

Alex. ab Alex. dierũ genialium tom. 1. cap. 2.

L. Cæſar,inquit,Cos.feliciter contra Samnites pugnauit,ob eam victoriam Romæ Saga poſita fuit,& vt varia belli fortuna eſſet, Æſernia Colonia cum Marco Marcello in poteſtatem Samnitum venit . Rutilio Cons.interempto,Sex. Cæſar cũ ſuffectus eſſet, & Comitiorum tẽpus adeſſet,cumque Magiſtratum ambiret , & bellum haud ea animi promptitudine adminiſtrare criminaretur ; ſed remiſsè operare , vt eſt ambitionis effectus,promptus,& feruidus vbi placere cognouerit , remiſſus,& tepidus vbi putatur diſplicere. Honore n. vt ait Cicero alit artes omnes,incendimur ad ſtudia gloria,iacentque ea ſemper,quæ apud quoſque improbantur,iuſtũ eſt.n.vt illi conſequantur ſtipendiũ,qui pro tempore ſuum commodare reperiuntur obſequium. Vnde cura belli C.Mario,& Q.Scipioni demandata illum Senatus ad vrbem acciuit. quod vt cognouit Q.Pompedius,vt veterem ſimultatem, quæ inter eũ, & Scipionem interceſſerat,exerceret,illum circumuenire ex propoſito decreuit,fugam ex caſtris componens ad illum venit , in eiuſque manibus victoriam belli ponere , ſi quà iter monſtraret inſequeretur perſuaſit,& ſuos cum illius copijs coniungeret, & vt pollicitis crederetur duos ſeruos purpura indutos,quos nobiles Marſos finxit obſides dedit,& plumbi laminas auro tectas, pignora conſignauit . Dolum an virtutem quis in hoſte requirat? ſufficit vt iuſtè bellum ſuſcipiatur , ſi quis autem aperto Marte,vel ex inſidijs hoſtes aggrediatur nihil ad iuſtitiam refert .

Liu lib.73

Cic.Tuſculanarum queſt.

Virg. Aeneid. S. Auguſtinus.

Sic Scipio nimia facilitate ſe , ſuoſqe perdidit, nam collem Pompedius aſcendens,dato ſigno, ex repoſitis locis erumpentes Milites , in-

eum irruere fecit, & captum cum ſuis trucidauit. Ad hæc reparanda Sex. Cæſar cum triginta millibus ex Senatus decreto iterum mittitur cumque per inuia, & aſpera exercitum duceret, ab Egnatio circumuentus ad flumen, per quod vno dumtaxat ponte tranſibatur; ſiſtitur, & acie pugnare compellitur, in quo conflictu cum maiorem partem exercitus amiſiſſet, vix fuga cum ijs qui reliqui fuerant Theanum ſe recepit, exinde auxilijs à vicinis ſocijs habitis, exercitum inſtaurauit, & propè Acerram (quæ adhuc obſidebatur) caſtra locauit.

Interim C. Marius, & Cornelius Sylla, cùm aperto Marte acie cum Marſis noſtris dimicare parum auderent, fugam componunt; vt illos inſequentes ad præparatum inſidijs locum, quà vitium palmitibus ſimul vinctis viam inſtruxerant adducerent, quorum nexus, cum vix ſuperare valuerint ſex millia ex noſtris ceciderunt, qua fraude indignati, Mario exprobrando pluries ad certamen prouocarunt, quod is ſemper conſultè diſtulit. Vnde Dux Pompedius illum his dictis inſultaſſe refertur. O Marì experire ſi verè, qualem te exiſtimas, Imperator es, nunc locum pugnæ nunc conſerere tempus, ſi fraude viciſti, armis (vt decet Militem) vtere; cui Marius, & tu Pompedi egregij Ducis munus non exerces, ſi me inuitum ad arma cogis hoc procax dictum, Dux Marſus ægrè ferens, more belluarum machinatione deceptus Romanum laceſſiuit, vt quam circumuentus amiſerat, armis gloriam repararet. Sed Sagax, & qui norat Marſorum pectora laboribus, periculiſque ſuſceptis nõ deterreri, ſed immobili firmitate perſiſtere, pari rẽſpõſo deluſit.

Nunc Itali Duces, ſparſim conſerere non profuturum iudicãtes, onerosum plures exercitus habere; perquam vtile fore & fortiora agmina eſſe ſi pauciora conſiſtant. Iudalicius Aphranius, & Ventidius iunctis copijs Gn. Pompeium aggrediuntur, qui in fugam actus, Firmium ſe recepit, tũ alijs ad alia facinora diuertẽtibus, ſolus Aphranius Firmium Ciuitatem circumſepiendi curã ſuſcepit. Vbi Pompeius aliquãdiù donec ſuppetias haberet ſe continuit; inde auctus viribus, foras exercitũ ducens in aggreſſores inuehitur, & inito certamine pari animi fortitudine vterque exercitus dimicabat, diùque anceps victoria fuit, quouſque Sulpitius aduenien s, ex alia parte Italos premendo, caſtra etiam eorum combuſſit. Aphranius eo certamine fortitèr pugnans, cecidit, reliquis in fugam verſis Aſculum præſidium fuit, quos Pompeius inſequens obſedit. Quod cum præſenſiſſet Iudalicius amore patriæ incenſus, illuc ire contendit, & per internuncium ciuibus admonitis, vt ſtatim, atque caſtra Pompeij aggredi viderent, accurrerent; cum id Ciues negligerent, ipſe per hoſtium agmina, armis ſibi viam aperiens, Aſculum peruenit, & trucidatis quos ſuæ factioni aduerſarios nouit parato ſibi rogo, & epulo cũ Amicis ſumpto, veneno vitam finiuit. Gneus verò Pompeius, vt Liuius ait, Picẽtes prælio fudit, & obſedit propter quam victoriam Romæ pretexta, aliaque Magiſtratuum ornamenta inſignia ſumpta ſunt.

Liuius lib. 29.

Nec

Nec fortuna belli cessit, imò magis ingruebat, nam Vmbros, & Marsos Aurelianus Plotus, & Porcius Prætor vicerunt, & C. Sylla Samnites, & Gn. Pompeius Vestinos in deditionem receperat, & dum L. Portius cons. prosperè cum Marsis iterum pugnam inijsset, dum castra eorum expugnare nitebatur, in ea oppugnatione cecidit; varios exinde congressus & varios etiam belli euentus successere, qui inordinatè per historicos, & per Liuij Epitomatorem ad notitiam tantum referuntur.

Vnde Italia plurimùm cæde, & sanguine fœdebatur, iamque etiam Etrusci & Vmbri, & alij finitimi Populi, qui alteram Vrbis partem incolunt defectionem parabant; quibus nostri, vt in societate manerent, & in proposito roborarentur auxiliares copias miserunt, in quorum occursum cum Gn. Pompeius Cons. venisset, vno certamine octo millibus illorum occisis, reliquos fuga perdidit.

Cumque ex omni parte Ditio Romani turbaretur Imperij, & vniuersa Italia subuersa, caput contra Mundi Dominam erigeret, & armis insultantem audaciam prostrare parum proficere, imò acrius insurgere, & fortius vrgere videbatur; & Romanorum animos iam timor auerterat. Quarè eo sunt consilio vsi, vt clementia flecterent, quos viribus superare nequiuerāt, ne indeteriùs res laberetur; sic docet Tacitus; sæpè honestarum rerum causas ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequentur, prudentia n. rerum magistra potius cōsilio, quàm certamine hostes subuertere docuit. Sic Cicero dicebat. Non viribus, vel velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio antiquorum, & scientia.

Tacit. Annal. lib. 17.

Itaque prius præsidio maria, quæ à Cuma ad Romam sunt muniri, & libertinos cingulo Militiæ donari iusserunt, postmodum L. Cæsar cons. ex S. C. legem tulit, vt qui Populi in eam diem, in fide permansissent, Ciues Romani essent, cuius beneficio, vt vteretur Etrusci, & Vmbri se continuerunt, & Marsi, qui principium bello dederant in fide pariter redierunt sic ex Lucio. Ipsi nuper à L. Murena, & Cecilio Pinna legatis fracti prælio pacem petierūt, & ad Ciuitatis Iura admissi. Quorum exempla, & finitimi quoque Populi imitati ad Ciuitatem ipsam admissi sunt, sic Velleius. Paulatim, inquit, recipiendo in Ciuitatem, qui arma aut non ceperāt, aut deposuerāt, maturius vires refectæ sunt.

Lucius lib. LXXI.

Velleius lib. 21. ad AVC.

Deserta planè, cum ab armis tot populi recessissent, & in Ciuitatem lege Iulia admissi esset, communis Italorum causa videbatur. At Pompedius noster immobilis laborum, periculorumq; susceptor haud desistere ab incepto bello expedire putauit, tùm verò, magis recollectis vndique copijs, & seruis etiam ad arma vocatis, Corfinium haud parū tutum pro tuendo Imperio locum deserendum, & ad Samnitum Ciuitatem (eo anno captam) Æserniam, sedem collocandam arbitratus, bellum veriùs instaurare cogitauit, sic Diodorus.

Diodor. lib XXX. VII

C. Cosconio Iapigiam misso, sæpè victi sunt; atque ita superati, & ex

multis pauci relicti communi licentia, communem deserunt Vrbem Corfinium; Quoniam Marsi, & omnes finitimæ gentes desciuerant ad Romanos. Confederunt autem in Aesernia Samnitum, creatis sibi quinque Ducibus, quorum vni maximo Q. Pompedio Siloni Imperium crediderunt, propter eius imperandi virtutem, atque gloriam, de communi Ducum sententia magnum exercitum comparauit, adeò vt vniuersi cū ijs qui iam erant, fuerunt circitèr triginta millia; præter hos congregauit seruos, & libertate donatos, & vt tempus ferebat armatos, non multò pauciores decem millibus, & equos mille.

Inter hæc nimia Cluentij ad pugnam cum Sylla properatio tristem peperit euentum, is cum castra appropiasset, primum à Sylla discedere actus, postmodum cum audacior (maiori numero militum) effectus esset, certamen appetijt, quod cum pari voto Sylla exoptaret, & vtraque castra disponerentur à Gallis Militibus derelictus, impetu Syllanorum, agmine dissipato, in fugam versus omnem penè exercitum (ipso etiam perempto) perdidit, & qui ex conflictu remanserant Nolam contendere. Cum ipse Sylla omnes suos seruasset, vt Orosius

Oros lib. 5. cap. 16.

Tamē, inquit, à L. Cornelio Sylla, qui inter alia facta egregia ita Cluētium hostiū Ducem cū magnis copijs fudit, vt ex suis neminem amiserit. Inde Nolam adorsus, eam nactus cum in fidem recepisset (spreto fœdere) depopulatus est, & subactis Hirpinis, in Samnites arma vertit; cumque eorum exercitum vno pariter certamine superasset, Boianum contendit, vt eum obsideret, cumque validissimis propugnaculis munitum cerneret, manus Militum ad obtinendam fortem munitionem ex aduerso misit, & cum captam, ex flagrantis flammæ signo, pro vt imperauerat) cognouisset, ex altera parte aggressus, vim talem intulit, vt (licet longo certamine) in potestatem tamen receperit, quo etiam tempore C. Casconius iterum Samnites superauit; Ex quibus euentibus Æserniam oppugnare festinant, & cum ibi totius belli ratio esse videretur, iunctis exercitibus, numerosiores copias pararunt, qua tandem post longa certamina, multo profuso sanguine potiti sunt, & vt ab Italorum incursibus tutam redderent, Militum præsidio, & propugnaculis munierunt, quam Itali Duces noua circumuallatione cinxerunt, & ni Sylla præstò fuisset, facile recuperassent, sic Orosius

Oros. lib. 5 cap. 16. Eutropius lib. 5.

Interea, inquit, L. Sylla Prætor, cum viginti quatuor cohortibus vbi arctissima obsidione Romani Ciues, Militesque premebantur maximo bello, & plurima cæde hostium, Vrbem, sociosque seruauit, Adhuc etiā Gn. Pompeius in obsidione Asculi tenebatur; quod cum strictissimè cinxisset, superatis obstaculis, validissimè cepit, in quo maximus ille noster Dux Pompedius strenuissime pugnās cecidit, sic ex Liuio. Asculū à Gn. Pompeio captum est cæsis à Mamerco Emilio legato Italicis. Silo Pompedius Dux Marsorum author huius rei in prælio cecidit.

Huic casui annectere debemus C. Vettij fortissimi Ducis paulò an-

tè

tè interitum, qui à Gn.Pompeio in certamine apud Firmium captus cum ad conspectũ eius duceretur, seruus qui haud Domini sui opprobrium, captiuitatéque substinere poterat, gladio prius confodit, quam sibi eadem nece consuleret, vt Seneca ad Lucullum refert. Non est (mihi crede) non est seruilis animi egregium factum fama sceleris emisse. C.Vectius Prætor Marsorum ducebatur ad Romanum Imperatorem. Seruus eius gladium Militi ipsi, à quo trahebatur, eduxit; & prius Dominum occidit, deinde tempus est, inquit, me & mihi consulere, iam Dominum manumisi atque ita se vno ictu transegit.

Hic belli cursus stetit, hic tantarum rerum moles fracto nauigio anchoram fixit. Italorum causa Æsernia, & Asculo capto, & spe suppetias à Mitridate Rege Ponti habendi frustrata, amisso Duce, sine nauclero nutabat. Nec exultarunt Romani, diuturno bello attriti, in quo duo Consules, & tantus Nobilium Senatorum numerus cecidit, fractis itaque vtrique viribus ad pacis commodum inhiabant, vnde concesso Italis optato Ciuitatis iure, arma cesserunt omnium, exceptis Lucanis, & Samnitibus, cum quibus dura postmodum fuerunt certamina, donec à Mario, & Cinna aduocati, vt eorum partes sectarentur paria sunt beneficia assequuti.

Quantum Vrbs, & Italia ex isto bello damnum receperit, ex numero eorum, qui in eo ceciderunt, facilè cognosces, quos Eutropius recenset, & quos innumerabiles Orosius dicit.

Consumpserunt autem vltra centum quinquaginta millia Romanorum, Viros Consulares triginta tres, Prætores septem, Aedilitios sexaginta Senatores ducentos absque innumeris Italiæ totius Populis, qui sine consideratione deleti sunt.

Eutropius
Oros. AV. C. DC. LX IX.

De fœdere inito, & Iure Ciuitatis concesso.

CAP. X.

NAscentis Imperij fundamenta stabiliora non inueniuntur societate; Nullum maius, dicit Tacitus, bonum Imperij instrumentum, quam boni amici, & armorũ potentia, quibus beneuolétiæ vinculo, vel subiectionis nexu animi copulantur, & contra externorum metus sicura munimina parantur; hac arte regnandi Romulus, & qui ex eo successerunt Reges, finitimas Ciuitates socias asciuerunt, vel vi subiecerunt, illisque quoquomodo nexis, fœdus dabatur, cuius tria fuisse genera Liuius meminit.

Tacit.

Vnum, cum bello victis, dicerētur leges, vbi omnia ei, qui armis plus posset, debita essent, quas ex ijs habere victus, quibus multare eos velit, ipsius Ius, atq; ne arbitrium esse. Alterum cum pares bello, æquo fœdere in

C. Sig. de nomin. Rō. cap. IV.
Liu. lib. 34

in pacem atque amicitiam venirent,tunc enim repeti,reddique per cõuentiones,& si quarum turbata possessio sit,ius aut ex formula iuris antiqui,aut ex partis vtriusque commodo componi Tertium esse genus, cum qui hostes nunquam fuerint ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam,coeant,eos neque accipere,neque dare leges;id enim victoris & victi esse.

A. V. C. CD.XXXVIII. Postremum huius tertij generis cum nostratibus initum fuisse ante A.V.C.CD.XXXVIII. quo cum de Aequis triumphassent, petentibus fædus,datum asserens Liuius,haud dubiè suspicamur, inquit, postmodũ cum ex bellis fœdera,& fœdera ex legibus stabilirentur, quæ diuersimodè, prout quisque optimè in Rep. se gessissent, ita maxima fidei, & virtutis præmia adipiscebantur ex lege victoriæ,quam victis concedebant habitâ meritorum ratione,ampliora, seù remissiora priuilegia, & exemptiones ex placitis fœderum concedebantur,cumque in multatione partis agris A.V.C.CDLII. tantum id fœdus cum nostratibus renouatum fuerit, nihilo alio addito,à primis placitis non recessisse, sed eadem lege prioris libertatis priuilegia non immutasse concedendũ est.

A. V. C. CDLII,

Fœderatæ autem Ciuitates non æquè Ius Romanæ Vrbis obtinebant,sed vel latij,vel Italicorum Ius, quod Romano incõmodius erat; horum autem,vt libertas maior, sic dignitas amplior fuit. Etenim cum libertate proprios Magistratus,leges,Senatumque retinebant,& in ipsis (vt in liberis locis)Romanis exulibus solum vertere permissum erat, nec vllam aliam rationem cum illis ducere, cum nec Magistratui quidem Romano apud se degenti ex antiquo fœdere quicquam darent, vt planè Sigonius demonstrat lib. 11.cap.XIV. de antiquo Iure Italiæ, At nos latij Iure donatos,ex Strabone demostrauimus, cũ inter Ciuitates Latinas Albam nostram enumeret.

Sigon. lib. 11.cap.14

Attamen cum Ius latij precariam suffragij lationem fœderatis solum tribueret,& nostratibus, qui viribus Romam auxerant, & per omnes annos tuebantur minimè placeret;vt arma caperent occasio fuit, iamque metam operis attigisse,cum Ciuitas sibi dari, vt pleno iure vterentur polliceretur,arbitrabantur,sed non ita planè,si quidem Romani nõ nisi bellorum violentia adducti ad hanc fœderis pactionem, quam semper aduersarunt,deuenerunt. Aegrè etiam ferebant, non solum ad Ciuitatem,cum libera suffragij latione adscire,sed,& ab ipsis in Comitijs, suffragiorum numero superari, ne minus beneficij auctores possent, quam qui beneficijs aucti, neque in squitinijs vota vincerent,& quod mallent efficerent,sicque eo sunt consilio vsi,ne in XXXV.tribus distribuerentur,sed ex ipsis alios octo conflarent, vt sic nullo modo vota veterum superare, sed nec æquare possent, vt multitudine nouorum suffragiorum veterum Ciuium vota non infirmarentur.

A. V. C. DD.L.VII

Quod perperã ab Epitomatore Liuij in Cinnæ cõsulatu referri, arbitratur Sigonius;sed in Cõsulatu Põpeij Strabonis A.V.C.D.CLXII.

cui

cui vltra rationes per eum allatas ex aduersa Epitomatoris assertione lib. LXXIV. vt Libertini, & noui Ciues distribuerentur in tribus, sub præfatis Consulibus accidisse assentimus, vt primo loco de erectione in nouas octo agerentur, postremo de diuisione in XXXV. ad quas vt adscriberentur P. Sulpitius Prætor animauit, specie quidem vt suffragia in Comitijs æquarentur; siquidem si XXXV. consensissent, nihil roboris noua afferre posse. Re vera, vt eorum auxilio partes Marij contra Syllam tueretur, qui cum expeditionem aduersus Mitridatem (ad quā Sylla electus fuerat) affectaret, nouorum Ciuium votis, veterum superare confidebat. Vnde cum suffragium dari honorarium potius, & se deceptos esse cognouissent, Sulpitio nouarum rerum cupido adhæserūt, qui ad eorum gratiam aucupandam, vt in veterum adscriberentur, legem tulit, quam postmodum Sylla cum Vrbem aggrederetur, inter alia abrogauit, & quam postea Cinna Cos. (illo profecto ad Mitridaticum bellum) renouauit, vt aduersum illum opem sibi pararet, in sequenti anno consulatum gerens, vt ad sua vota Italos haberet, ablatam Ciuitatē, restituendi spe allexerat, vt in veteres tribus conscribere potuisset, sic ex Vellio.

Vellius.

Cum Ciuitas Italiæ data esset, vt in octo tribus contribuerentur noui Ciues, ne potentia eorum, & multitudo veterum dignitatem Ciuiū frangeret, plusque possent recepti in beneficium, quam auctores beneficij; Cinna in omnibus tribubus eos se distributurum pollicitus est.

Nāque pollicitationē, non nisi cum secundū esset Cons. adimpleuit, & licet iam IIII. Cons. eo interfecto cum totius Reibublicæ onus Carbo sustineret, suffragium ex S. C. Italicis datum Epitomator referat; nō scilicet eo tempore lex suffragij lata, sed tunc primùm in XXXV. iam distributos ad vota admissos fuisse Sigonius arbitratur; qui admodum accuratè in III. lib. huius facti intricatam Seriem denodare conatur, & ad II. Cinnæ Cos. suffragij iura concessa, & cui, (vt cum Lucio Camarra amico nostro Theatino patritio in Sacris humanisque literis satis versato in sententiam eamus) non dubiè assentimus, si quidem in re, seculorum caligine inuoluta, & bellorum turbine (quibus non solum Vrbs, sed Italia ferè tota conquassabatur) haud certum quid veri afferri potest, & veritas in variarum rerum successibus implicata vix expiscari possibile iudicatur. Siquidem difficile est vetera, vt noua promere, ijsque fidem vt accomodetur enarrare ex sententia Plinij in principio suæ historiæ, Res ardua est, inquit, vetustis nouitatē, nouis auctoritatem dare, absoletis nitorem, obscuris lucem, fastiditis gratiam, dubijs fidem.

Philib. de antiq. Italiæ.

Luc. Camarra in Thean antiquo.

Sig. lib. 2. cap. XIV.

Plinius in principio suæ historiæ.

Quarè cum Sigonio, & Camarra nostro, qui ex tetro obliuionis profundo, vetera in lucem prodidere, assentiri melius, quam noui quicquam edere; liceat tamen non spernenda coniectura comprobare, etenim post IIII. Cinnæ consulatum, inscribitur infastis L. Scipio Asiaticus, & Gn. Narbo Balbus Coss. cui Asiatico Albensis Senatus ob merito-

ritorum gratias, quod scilicet primus in Squitinijs admiserit, lapidē sacrauit, quem imminutum literis grandioribus insculptū in terra Scurculæ inuenimus.

ASIATICO. C. L. V. F
SENATVS. ALBENSIS

Sicque nostratibus, hoc anno, plenum Ius Ciuitatis concessum legemque latam ad Populum, qua, quis inquaque tribu nominatim suffragaretur; sed quam earum sortiti sint Marsi, nisi Cicero dixisset, sub inuolucris esset, qui sic in Vatin. Ast hoc de fortissimorum hominum Sabinorum fortissimorum Virorum Marsorum, & Pelignorum tribulium tuorum iudicio notatum, vt post Romam conditam præter te tribulem quemquam Tribum Sergiam perdidisse.

Ad Marci Tullij Ciceronis assertionem stipulandam afferimus mutilatam inscriptionem apud Castrum Ciuitatis Antinæ.

Q. NOVIO. Q. F
SERG. IVCVNDO
P. M. CVR

Hanc postmodum Ciuitatem Romanam, quam multis laboribus, & multo sanguine meruerunt Marsi, Italique, & armis, & Populi Romani benignitate obtinuerant, & amissam recuperauerant denuò Sylla exturbare post adeptam Dictaturam est aggressus, cum ante nè eorum arma in se conuerteret, prius quam Romam ingrederetur, non solum Iura Ciuitatis non abripere, sed conseruare, & fœderis leges imminutas persistere promiserat, nā postmodum, qui Marij partes sectati fuerant exilio, proscriptione, & morte mulctauit, nec in priuatos solum odium conuertit, sed in Vrbes, & Oppida, quæ vel igne consumpsit, vel solo æquauit, vel menijs deiectis omni auxilij ope nudauit; vnde, & Samnites, alijque Populi cum arma resumpsissét, Iunioris Marij partes fouere cæperunt, quos cum superasset, ad internicionem penè, deleuit nec persecutio quieuit, donec viueret, vel Magistratum gereret, siquidem vel eo deposito, vel vita functo, iam restitutum, & seruatum Italis fuit, de quo Epitomator.

C. Sigonius A.V.C. D.CLVII.

L. Scipione Asiatico Gn. Carbone Balbo Coss.

Sylla, inquit, cum Italicis Populis, ne timeretur ab ijs velut erepturus Ciuitatem, & suffragij ius nuper datum, fœdus percussit. Fœderis huius memoriam in numismate argenteo, in quo cæsa porca aliquibus viris adstātibus ex vna facie, ex alia inscriptio ITALIA, habetur, cōseruari asserit Fuluius Vrsinus sic. Tertius tabellæ denarius quin ad Italorum coniurationem pertineat dubitari non potest, de quo cum alij Scriptores meminerint, tum Appianus lib. I. belli ciuilis, ex ea bellum

Ful. Vrsinus de antiquis familijs.

ortum

certum est, quod Italicum sociale, & Marsicum dictũ fuit. Fœderis autem feriendi ritus, & Liuius lib. 1. & Polybius referunt, cum Fæcialis quidam, vel ictu lapidis porcam feriebat, vel cultro immolabat, proferens solemnia verba. Scilicet: Iuppiter Populum hunc sic ferito, vt ego hanc porcam ferio, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque, si scilicet fædus non seruetur, de quo Virgil. Aeneid. VIII.

Virgil. Æneid. lib. VIII.

> Post ijdem inter se posito certamine Reges
> Armati Iouis ante Aram, paterasque tenentes
> Stabant, & cæsa iungebant fœdera porca.

Et si odia, & inimicitiæ indicerentur pari ritu marem porcum mactare consuerunt, deprecationibus adhibitis; vt cum fædus Græciæ Duces stabilirent, bellumque Troianis aperirent, factitatum refert Dictes Cretensis.

Dictes Cretensis de bello Troian.

Tum communi concilio, super conditione belli Iusiurandum interponi, hoc modo placet. Chalcas filius Nestoris præscius futurorum porcum marem in medium forum afferri iubet, quem in duas partes exsectum orienti, occidentique diuidit, atque singulos nudatis gladijs per medium transire iubet, deinde mucronibus sanguine eius oblitis, adhibitis etiam alijs ad eam rem necessarijs, inimicitias sibi cum Priamo per Religionem confirmant, neque prius se bellũ desistituros, quã Ilium, atque omne regnum eruissent. Et si mas porcus litari non permittebatur porca, quæ succedanea, ex eo quod in locum maris succederet, dicebatur adhiberi solebat, vnde nomen fædus sumptum, vel à fæcialibus, vel à porca fædè occisa deductum declaratur.

Fœderatorum autem sacrificia singulis annis renouabantur, & inter fædere iunctos carnes diuidebantur, & qui desciuissent ad Sacrificia non accedebant, sic conqueritur Cicero pro Sylla de ferijs latinis agens. Vix iam qui carnem latinis petant inueniuntur. Cum qui latino Iure donati vna nobiscum bellum, aut simultatem cum Romanis gessissent ad sacrificia non accederent.

Andreas Buccius de Viris Italiæ lib. X.

Publicæ lætitiæ causam, exactis laboribus ad quieti litoris stationem, vterque Populus Sacrorum ministerio ostentauit ex antiquo ritu. Romani Veneri Myrteæ aram, templũque sacrarunt, nam post Virginum Sabinarum raptum, cum eorum coniugio Sabinis sociarentur, Veneri Clusinæ (quod idem est dicere ac Veneri pugnatrici, cum cluere, pugnare, veteres dixerint) vota soluerunt. Sic vt depositis armis, pacificatisque Marsis, solemnia repeterent, coniunctionem animorum Myrteæ significatione declararunt, siuè ea de causa, siuè quod quirinalis myrtus, quæ fatidica auspicabatur & quæ horrida, & squallida nostro bello deuenerat, pacis fædere dato reuiuisceret, eamque Marsiam à nostro Regionis nomine dixere, sic ex Plinio lib. XV. cap. XXIX.

Cluo, pro pugnare est apud Plin. lib. 15. cap 29

 Inter

Inter antiquissima namque delubra habetur, Quirini, hoc est, ipsius Romuli. In eo Sacræ Myrti fuerunt duæ ante Ædem ipsam per longũ tempus. Altera patricia appellata, altera plebeia: patricia multis annis prævaluit flauente plebeia. Exuberans, ac læta quandiù Senatus quoque floruit; plebeia verò torrida, & squallida, quæ postquam viguit flauente Patricia, Marsico bello, languida authoritas patrum facta est, atque paulatim in sterilitatem emarcuit Maiestas. Quin, & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quam Marsiam vocant. Nec defuit in sacris ceremonijs nostrorum Religio quin & vota Deo præmiserit, & ad nostram vsque ætatem memoria pertransijt; est in religione parũ longè à Piscina Oppidum à Venere dictum, & licet tempus iam templum absumpserit nomen tamen non aboleuit, & cum eo remanent etiam antiquitatis vestigia, ibiqne aram Siluano fuisse sacram ex voto T. Taledij inuenimus.

TI. TALEDIVS
PRIVATVS
ARAM SILVANO
V. S. L. M

De familijs, & Viris Clarioribus Marsorum.

C A P. XI.

VEterum Illustrium Virorum facinora notantur in fastis ad ornatum Vrbium, & Prouinciarum, vt clariora natalibus eorum & virtute resplendeant, ità sanè Ouidius.

Mantua Virgilio gaudet, Verona Catullo,
Pelignæ dicar, gloria gentis ego.

Inter præclaras Marsicæ telluris dotes, non minor est ista, siquidem omni sæculo fæcunda edidit clariores, quorũ paucos ad gentis nostræ decus breui calamo recẽsere est animus. De Reto Rege, & Anchilamo filio, sicut de Archippe, & Vmbone Duce iam diximus, & de Q. Pompedio militari gloria claro, interque Italos Imperatores imperterrito, cum pro Ciuitatis iure potiundo arma sumpserint, strenua facta recitauimus, in contextu operis & inter alios C. Vectiũ Catonẽ in eodem bello partes accuratissimi Ducis adimplentem, egregijs facinoribus Pompedij gloriam adæquantem notauimus, ad reliquos tantùm manus admoueamus.

Cic. Philipp. XII. App. lib. I. ciuil. belli.

Cum

Cum Macedones bello premerentur non substinuit Labeo Marsus in calamitate miseriam, sed casu deiectus Equo, ne triumphum victoris ornaret, seque, filiūque morte mulctauit, de quo Beda sepulchrale elogium in Salone Dalmatiæ Ciuitate inuentum refert.

LABEO. MARSVS. QVEM. IN. CALAMITATE
MACEDONICA. PROLAPSVM. EQVO. CELER. HO
STIS. PREMEBAT. GNATVM. SEQ. GLADIO. CRV
ENTO. TRAIECIT. NE. VICTORIS. OCTAVII
VVLTVM. SVSTINERET. HIC. EIVS. OSSA. CON
DITA. SVNT. IVNONIS. LVCIANI. SACELLO
FLAMEDIALIS. AVSTRINVM. APPLICARI. VETV
IT. CRVDELES. PARCÆ. QVÆ. NEMINI. PARCVNT
INVIDERE. MIHI.
HIC. SITVS. EST. LIGVRINVS. DOLOR. PARENTVM.

Quem Pontanus de fortitudine his verbis improbat. Firmioris certè hominis erat non fugere ex acie, aut in ipsa fuga concusso equo insequenti hosti armatum pectus afferre. De T. Hortensio Mucrone, abrosis actibus, nomen restat in lapide propè Ecclesiā S. Marci in Vrbe.

T. HORTENSIO. MVCRONI. NATIONE. MARSO
Q. V. A. XXXX V.
AEL. VERNVS. ARM: CVST. EQ. SING. AVG.
FRATRI. F. C.

Cæterorum fortium Ducum nomina, vt arduum expiscari, ita superfluum recensere. Sat sit ad gentis nostræ gloriam eas enumerare familias præclarissimas, quæ ad Romanam euolarunt Vrbem, etenim ex Romuli instituto in Ciues ascire finitimarum Ciuitatum familias mos fuit, vsque dum Itali cuncti Romanam adipiscerentur ciuitatem. Ita Sigonius.

Hoc autem Romuli institutum reliqui deinceps Reges studiosissime sibi seruandum esse duxerunt, vt finitimas Ciuitates aut vi, aut beneuolentia sibi adiungerent Romamque transferrent. Itaque Tullius Hostilius Ciuis Alban. familias eius Vrbis Romā traduxit. Ancus Lucumanū Etruscum in Senatum asciuit. Priscus Sex. Tullium Cornicularium Sibi etiam generum adiunxit, neque tamen vnquam desitū est Ciuitatem victis Populis, & gentibus dari Italiamque ipsā municipijs deuictam quousque bello Marsico Vniuersa fere Italia Ciuitate donata est. Quo tempore multi etiam nec Italicæ quidem gentis virtutis ergo in Ciuitatem suscipi cœpti sunt. Ante eius bellum inter Illustrissimas Vrbis familias ex solo isto translata fuisse Martia non ab

Familia Marsica.

re creditur, Ab Anco Martio Rege quæ postmodum subactis Regibus XVIII. consulatus enumerat vnde, & Martia C. Iulij Cæsaris Auia eiusdem testimonio apud Suetonium laudibus ornata.

Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum à Dijs Immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marsio sunt Marsij Reges, quo nomine fuit Mater, è Venere Iulij, cuius gentis familia est orta. Extat in marmore inscriptio ab Ænea Vicomercato in Augustorum familia relatum.

D. M
MARTIAE
Q. F. CÆSAR
DICT. PERP
AVIAE. NOBILISSIMÆ
B. M. P.

Valer: Max. lib. 1. cap. 6. *Liu. lib. XXX, & Polib.* *Valeria familia.* *Volterranus Authopologia l. XX. fol. 233.* *Valer. Maxim. lib. VIII. fol. 75.*

Peperit, & Martium illum Vatem, qui ob singularem probitatem, & eloquentiam dignus habitus fuit, vt ab Senatu ad Persennam Regem mitteretur, vt Liuius, & Macrobius monumentis tradiderunt, & Q. Martium Ducem cuius orantis caput radians ex repentino per aerem igne volitante prosperi euentus in hispanico bello nuncium tulit, aliosque viros quorum vt facta egregia, ita, & nomina Romani Historici scriptis notarunt. Quā subsecuta est Valeria Magistratuum insignibus clara, & siue consulares fastus, siuè supremos alios Reipub. gradus spectes, non vlli secunda, quæ ex præclaris à se gestis maximum nomen adepta est, dum ad fastum dictatura peruenisset; In patrio solo Ciuitatem de suo cognomine Valeriam dixit.

Quidā miseræ Plebis amator, vt ex eo Publicula denominari meruisset, nihil in animo habuit, quam vt illi faueret, quin, & proprias ædes in medio fori positas ad illius commoda diruit, & moriens Pauperibus, quos dilexerat, adæquatus publico ære impensis funeri comparādis opus fuit, ita de illa alius Valer. Maximus recitat, quæ fuit aliarum etiam familiarum generosa propago, cum ab illa fluxisse Anicios, Flauios, Leuinos, Maximos, & Publiculas recitet, quorum fascis imperia illustriorumque hominum facta numerare, in immensum volumen cresceret; recurrat autem, qui in catalogum insigniorum desiderat nomina cognoscere, ad Raphaelem Volaterranum, & si facinora cupit, Liuium legat. Hinc etiam Niniorum F. in Vrbe clari, quorum monumenta cum de Transaquis egimus retulimus.

Accedant etiam Vettij nostri indigenæ ad equestrem ordinem in Vrbem asciti, vnus M. Vettius Marcellus Neronis Cæsaris Procurator, vt testatur inscriptio Teatina à nostro Camarra relata.

M. VET-

M. VETTIVS. MARCELLVS. PROC. AVGV
STORVM. ET. ELVIDIA. G. F. PRISCILLA
MARCELLI. S. P. F

Cuius in agro Marrucino Oliuetum prodigioso ostento in alteram partem viæ transgressũ Principis ruinam præcessit. Super omnia, quæ vnquam audita sunt, erit prodigium in nostro æuo, Neronis Principis ruina factum in agro Marrucino Vettij Marcelli è primis Equestris ordinis Olíueto vniuerso viam publicam transgresso aruis, indè è contrario in locum olíueti profectis. Alter Q. Vettius Vettianus facunditate dicendi, & in foro nodosorũ litigãtiũ discriminũ patrocinio notus de quo Cicer. de clar. Orat. Atque etiam apud Socios, & Latinos Oratores habiti sunt Q. Vettius, Vettianus è Marsis, quem ipse cognoui, prudens vir, & in dicendo breuis: Q. D. Valerij Sorani vicini, & familiaris mei. Duarum Mulierum Vettianæ familiæ monumentum extat Sulmone in marmore sepulcrali,

Plin. lib. 85. & lib. 17. c. 25.

Cic. de cla Orat. fol. 647.

SCOPENI
ANN. XI
VETTIA. NATALIS
VETTIA PRIMA
.P.
FATO. CRVDELI. SI. QVA. EST
EREPTA. PVELLA. CERTE
EGO. QVÆ. DOMINÆ
CARA. PVELLA. FVI.
QVÆ. ME. OMNES. ARTES
DOCVIT. DOCTISSIMA. CVMQVE
ESSEM. RAPTA. SCOPE. NVNC
TEGOR HOC TVMVLO.

Addatur Oratori Poeta sui æui preclarissimus Nasoni coetaneus Domitius nempè Marsus, quem in scribendis Epigrammatibus lasciua verborum licentia Valerius Martialis imitatus, suam in illum reponentis culpam, Amazonidum opus, bellum scilicet inter Herculem, & Amazones actico dictauit metro lepore, & sententiarum sale condito, vt veteres Persij stylo compararint, vnde non paruam laudem adeptus est. In Melenæ Mulieris amores exardens, instar Catulli longo carmine illos contexit, extat Valerij Martialis carmen.

Nota tamen Marsis fusca Melena erit.

Exacta Republica, imperãte Tiberio, Vibrij Marsi dexteritas in rebus agendis, & in bello fortitudo enituit. Germanici Cæsaris exercitus in Germaniam legatus iudicium venenationis in Principem in illius

Petrus C. de Poetis latinis lib c. X LIII.

Tacit. lib. II. annal. & lib. VI. an. I. & IV, Claud.

illius mortis Auctores exercuit,& cum argueretur, vti adulter Albucellæ, quæ in Tiberium machinans erat particeps perduellionis ingeniosa pensata inedia supplicium euasit, inde à Claudio Cæsare Syriæ Præses designatus Prouinciarum motus dextera calliditate compescuit ad Cassij Longini vsque successoris aduentum, quem his laudibus Tacitus extollit. Marsus quoque vetustis honoribus, ac illustris studijs fuit.

Baronius in an. An. XLIII. n. 16.

Hos ex antiquioribus sæculis traduxisse sat sit, nunc ex promptuario Christianæ celsitudinis, redempto iam Mundo, alios promamus; indeque initium sumimus, quo culmen dignitatis illius, quæ suprema in Terris est, cælumque hominibus patere indulsit, cuius apicem ex nostratibus attingit Bonifatius nomine quartus Ioanne Medico Valeriæ nostræ Ciuitatis germine natus, Cisterciensis Religionis alumnus ad Cathedram Petri ascendens, nobis etiam supremas honorum imagines reliquit, is ex Monasterio S. Sebastiani ad Catacumbas Monachorum Prior, in catalago Sanctorum adscriptus est.

Platina, & Ciacconius.

Baron. An. M. VI

Martirolog ad diē XXIV. Marij

Alter scelere clarus, quem in Chatedra Petri Idolum abominationis aduersus Ioannem XXII. Bauarus Imperator Ludouicus impiè sedere cōstituit. Fuit is Petrus Raynaldutius è Vico Corbarij in limine Equiculorum nobis contermino posito, qui Matrimonij vinculo adstrictus, nō inuita vxore, minorum Conuentualiū ordini adscriptus in rebus agendis apprimè factus, litterarum etiam scientia ornatus, ni moribus, & schismate vitam fœdasset, Nicolai V. nomine assumpto, postquam triennali vexatione Ecclesiam Dei lacerasset, regresso in Germaniam Bauaro, Comes Berefatius Pisanus sub cuius tutela Imperator relictus erat, vt rem gratam Summo Pontifici faceret illum Auenionem perduxit, vbi in ordinem redactus, facta in publico Cōsistorio solemni abiuratione, vitæ beneficio benignitate Pontificia donatus, in carcere vitam finiuit. A. MCCCXXXVIII.

Platina, & Ciacconius.

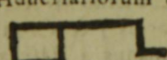
At non minus indigenæ nostri ad vrbem commigrantes patrios auxerunt honores, ad quam aduenæ aduenientes nostratibus admixti eorū nobilitatis stemmate nomen extulerunt. Siquidē ab A. C. MXXVI. Berardorum Comitum numerosa propago Procerum, Illustrissimarū Familiarum principia tribuens, splendorum claritate emicuit, ex gallico solo adueniens, è regio sanguine exorta, vt Alphanus in Attonis Episcopi elogio fatetur.

> Istius vnde Domus manauit origo Parentum,
> Regibus è Gallis linea ducta docet.

Alphanus Archiepiscopus Salernitanus.

Etenim Berardus Azzonis ex sorore Nepos, Franciscus appellatus, cum Vgone magni nominis Æquitaniæ Ducis à Ioanne XI. aduocatus associatis principibus arma ad repellendum ex Italia Rodulphum

phum Burgundiæ Regis filium, qui illius regnum affectabat, adiunxit, sibique Doda, Lindani Marsorum Comitis filia in matrimonio copulata, Comitatus hæres, plurimorumque Regulorum pater, & protoplastus fuit; cuius Nepotes magnas toparchias, obtentaque à Regibus feuda, inter se partientes, quisque vt insignia, sic ex diuisa Auorum hæreditate, nouum cognomẽ sortiti sunt; propria erant, quæ adhuc in domibus, & sepulchris, & in lapide sculpta in Terra Transaquarum visuntur, & talia esse, testimonio donationis Berardi Comitis Collegiatæ præfatæ Terræ factæ, qua à solutione eximit domum, in qua propria arma sunt, comprobantur; sunt nempè in parma cælesti colore tincta tres lineæ parallelæ rubræ, alia transuersa ducta, & in singulorum interfecatione coclea aurea adiuncta. Vnde postmodum inde geniti fratres cum Auito iure, quæsitum patrimonium inter se partiti sũt, quisque sumpta aliqua occasione agnomen nouum diuersaque insignia sumpsit, primæua verò solũ Rogerij à Transaquis, quos fato assumptos vidimus, retinuerunt, vnde non spernendũ argumentũ ab isto stipite fluxisse sũpsimus, quæ autem primatũ ex diramatis familijs tenuerunt. Comites Albæ, Celani, de Ocra, à Barilibus, Sãseuerini, de Sangro fuerunt, vltra aliæ minoris existimationis. Celani qui, & Rogeroni ex multiplicatis istius nuncupationis Comitibus inde dicti. Ligone Fossorio pro parma, quæ ex transuerso fascia ducta signatur, vtebantur, vt nõ solũ è lapide exculpto, in Ecclesijs S. Mariæ de Valle propè Rosciolũ, & S. Ioãnis in Celano, & apud Castrum Vetus in superequo, sed penniculo delinito in Cappellis ipsorum inspicitur, quæ Scipio Ammiratus Sanseuerinis attribuit cum diuersa fere sint; eorum .n. in alba parma rubea fascia secatur, cuius Illustrissimæ Familiæ germen ex illo proueniens stipite, à Rynaldo Cruce signato in Hierosolymitana expeditione à Boemundo Duce Viscardo cingulo Militiæ signũ accipiẽs, Posteris transmisit, vt Scipioni Castellæ placet, qui vt optime originis nomẽ eternitati darẽt Ciuitatẽ condentes Marsicum nominarunt, aliudque Oppidum successu temporis excitatum de eodem nomine, nouum Marsicum appellarunt, vt ex Ammirato qui primordia familiæ, & ad supremos dignitatis honores euectionem recenset. Ceterum Barilium, & Sangrorum progenies longobardorum more ab Oppidis, quibus dominati sunt nomen sumentes, vetus cognomen, & arma abiecerunt.

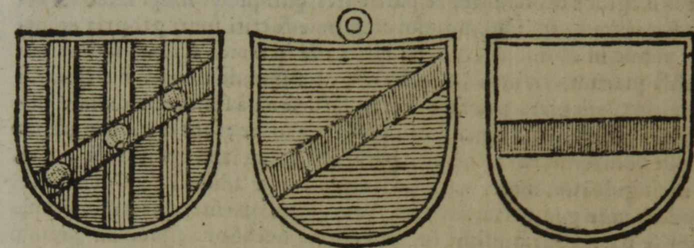
Et cum in schismate Anacleti istius familiæ proceres Innocentij II partes fouerent, quò faciliùs Aduersariorum euitarent incursus, loco insignium charactere hoc vti ceperunt vnde Caraptolorum progenies in Alba illustris viguit, cuius modò vltimum tenet locum Berardina ex Pompeio filia nobis sanguine iuncta, cuius morte Comitũ linea in Marsis extinguitur.

Scipio Castella de familia Caraptolorum.

Ar-

Arma verò, ſeu Inſignia, quorum ſupra mentionem fecimus, hic exprimenda curauimus.

I II III

At qui Colorum varietas typis euulganda non datur, in ijs exprimendis eo linearum ordine vſi ſumus, quem Pompeius Sarnellius, vir cum iuris vtriuſque laurea decorus, & Protonotarij Apoſtolici dignitate exornatus, tùm omni ſcientiarum genere cum primis eruditus ex quibuſdam M.S.C. Franciſci Meneſtrier Presbyteri S. I. edocuit nempè; quod Cæruleus color, ſiuè Cæleſtis, quem Italorum vulgus *azuro* appellat lineis (☰) faſciæ inſtar parmam cingentibus, vt in primi, & ſecundi ſuprapoſitorum apparet, denotetur. Rubeus, lineis à ſummo ad imum ductis Pali (lll) inſtar, vt in primi, & ſecundi tranſuerſis, quas *barras* vocant, tertijque faſcia eſt videre. Aureus punctis (: : :) exprimitur, vt Cocleæ primi demonſtrant. Argenteus nullam admittit lineam, ſed albam retinet parmam, vt in illa tertij apparet. Viridis acutorũ accẽtuũ inſtar à ſummo ad imũ angulum lineis ductis, innoteſcit. Purpureus verò grauiũ ſequitur normam. Niger tandem vel cancellatis lineis, vel ſua ipſius atramenti nigredine ſe notum facit. Hæc obiter dicta operæ pretium exiſtimauimus, vt rerum varietate lectorem faſtidio leuaremus. Aſt vt ad rem propoſitam redeamus.

Cum non defuerint qui S. R. E. Cardines, purpuraque inſignes honeſtiſſimam Patriam honoribus cumularint; quos Marſorum Regio Purpuratos peperit, eorum nomina in catalago recitabimus. Illi fuerunt Benedictus XVIII. Caſſinẽſis Monaſterij Abbas, Amatus à Benedicto IX. anni. MXL Theodinus ab Alexandro II. anni M. LXXII. Gerardus, qui & Leo anno M. XCVI. Theodinus ab Vrbano II. Alter Leo Bibliothecarius, & Cronichon Caſſinenſium ſcriptor anno M. C. V. Roſcemanus à Paſchali ſecundo Diaconus Cardinalis Tituli Sancti Georgij ad Velabrum. Sanctus Berardus Presbyter Tituli Sancti Griſogoni; anno M. C. XXX. Sanctus Baldouinus anno M. C. XXXX. Rinaldus anno. M. C. XXXVII, & Theodinus anno.

M.C.

M·C·L·XVII· Ioannes de Pontibus ab Eugenio Quarto, de quo alibi, quorum Elogia, & per gradus virtutum ad culmen tantæ dignitatis euectio apud Alphonsum Ciacconium leguntur. Sat sit nobis nomina enunciasse.

Nouissimè nostrorum auxerunt honores duo inde exorta sidera, quæ vniuersum Orbem illustrarunt. Eminentissimus Cæsar Baronius vnum, materno nostro genere, ex Portia Phæbonia laudatissima fæmina natus cuius vt p ręclarissimi ingenij dotes annales ecclesiastici ab ipso insudati, ita sacrarum virtutum laudes plenè scribentium paginę testantur; cui copulatur Iulius Eminentissimus Mazarinus mũdo in Ciuitate Piscina datus, vnde primam vitalem auram hausit, & infantiles annos duxit, ad supremam in Aula Galliarum Regis dignitatem prouectus, anno 1661. magno Christianæ Reipub. damno post fœdera inter Hispaniarum Francorumque Reges, matrimonio stabilita, ad cœlum euolauit, cuius facinora præclara, & gloriosos triumphos enarrent qui præsentis temporis historias texunt, nobis sufficiat ad nostrę gentis coronandos honores enarrasse, quod hic natus, & sacri baptismatis vnda in Cathed. Eccl. renatus, nomen Iulij Raymundi sortitus, ex duobus alijs suę familiæ clarissimis viris quorum prior militiæ gloria clarus, posterior religione quippe qui S. Ignatij Santissimæ Societatis nominis Iesu institutoris alumnus, & consocius, & scientiarum professor, & verbi Dei præco notissimus fuit.

Cum qui infulas Episcopales ex nostratibus in propria sede susceperunt Catalago adnotauerimus, quos alibi cathedræ honores arrepserint annectemus. Quorum Odoritij Comitis Marsorum filius Trasmundus ex Tricaricensi ad Valuensem Ecclesiam translatus vnus fuit, de quo, & alijs infra dicendis apud Vghellium, alter D Petrus Iannetella de Aggello congregationis Celestinorum M.CCCIII. Episcopus Ciuitatis S Angeli Delombardi, & Rinaldi Marsorum Comitis filius Augustinus ad Cathedram Narniensem An. M.CCXXX. Euectus est. Ioannes Baptista de Pontibus à Curcumelo Bitontinæ Ecclesiæ præfuit A. MCCCCL. Inde AngelusMaccafanus dePereto primus Anxanensis Episcopus A. MDXVI. Berardinus, & Iacobus Siluerij de Celano ambo aprutini Episcopi vnus anno. MDIII; alter An MDXII. Alexãder Argolus à Talleacotio Episc. Terracinæ ann MDXXXIV. Cęsar Petius de Celano Valuensis. & Sulmonensis An MDCXXI. F. Propertius Resta à Taleacotio Carriæten: Episcopus An. MD ... & alter Alexander Argolus Verulanus An. MDCL. & hos in compendium Ecclesiarum Præsules numerasse sufficiat, vt ad diuersarum scientiarum scriptores orationem vertamus. Primum in ordine præponam Leonem Hostiensem, qui ad natalium, & dignitatum splendorem sapientiam adiunxit, Sacri Monasterij Cassinensis Chronicorum scriptorem: inde B. Thomam à Celano ordinis Minorum, qui vitam

S. Francisci primus sermone polito scripsit, & varia digna opuscula reliquit, & eiusdem terræ, & Religionis alterum Sacrarum Theologarũ quæstionum dictatorẽ, F. nempè Bonauenturam quem sequuntur duo fratres Petrus, & Paulus Marsus de Cæsis, quorum in Silium Italicum, inq; Ouidij Nasonis, & aliorum Poetarum, & Oratorum libros extant commentaria, & de immortalitate animæ ad Raphaelem Cardinalẽ Riariũ oratio. Scripsit de Philosophia & Medicina insignis Doctor Antonius Gattus de Ortucchia, de Cometis tractatum, & D. Felix Nola de Alba rethoricas directiones, & D. Petrus Rocchus de Scurcula in dogmatibus Galilei Apologicum, & alios plures philosophicos discursus, & Andreas Argolus de Talleacotio Ephemerides, & tabulas primi mobilis, & de diebus criticis, & alia cõplura, & Ioannes eius filius Endimionis fabulosos amores italico metro edidit, & de gladiatoribus pluraque alia inter quæ græcæ eloquẽtiæ rudimenta morte interceptus reliquit, & Propertius Resta Episcopus de vera, & falsa sapientia, & illius nepos D. Franciscus ex Clericis Minoribus de varijs aeris, aquæ, & ignis impressionibus quęstiones, & ne in enodandis legum anfractibus scriptor deesset Ioannes Grandis Auus noster Maternus in regiam sanctionem facultatis procedendi contra Exules praxim edidit, & postremus Franciscus Capotius à Talleacotio duodecim Cæsarum imagines in Agrippina, quam polito stylo nostro idiomate edidit, & descripsit.

FINIS LIBRI PRIMI.

HISTORIAE MARSORVM,

LIBER SECVNDVS.

De Lacus Fucini denominatione, deq; Piscium, Auium herbarum, & piscationum generibus.

CAP. I.

EX Apennini iugo, qui ad nos se extendunt Montes, brachia ab ortu ad occasum dilatantes, amplæ planitiei sinum aperiunt, quã sua in altum culmina oxtollentes circumferentesque dorsum sepiunt efformantque oblongum planè Theatrum, si quidem Piscina à Talleacotio XX. mill. pass. elõgatur & quà latitudo XII; transcurrit autem qui ab austro ad meridiem vergit ab Angitia Silua notus Mons, planumque intersecat hinc dilatando sinum ad campos, quos Palentinum vocitant, pedem propè Oppidum Cappellę figit II. mill. pass. à Scurcula distans, cui adiungitur alter, qui à Talleacotio eò versùs extenditur, iugumque extollit ad altitudinem, parumque solùm se flectit, quò aditus ad Vallem Rubeti aperitur, iterumque surgens curuatur quousque illi iungatur non longè ab eo, cui à Pinna nomen est. Intersecatur valle protensa longitudine, quę ab ortu solis hiberni initium sumens, supra se montes habet vastissimos, qui *M*arsos à Volscis diuidunt supra Vallem Collis longi ab Aciretta angusto principio; sed cum descendit ęquali ampliatur tractu triangularem propè oblongam formam retinens, si à priori angulo ad basim spectetur, quę à Transaquis ad Vallem de candelicchia ducitur.

Ex illo, cui nomen Grattella dirigitur Carbonarius ad lacum vsque radices figens ad VIII. ferè mill. in longitudine, ex altera parte Archipretę Vallem prospiciens. Ex aduerso transacto spatio, alia spectatur vallis, quæ inter Montes S. Nicolai, & Carcis initium sumés

transuerso inflexu diuertitur, & propè Reate terminatur, per quam Saltus amnis perfluit vsque quo Velino iungatur illiusque nomen assumat. Formam tandem ęquali proportione non retinens si quidèm qui à montibus consurgunt colles aut arctant, aut extendunt.

A Piscina ad Celanum eleuantur aliqui ad inhabitantium incolarum delicias, sunt in illis Collis Armeli, Circulum, & Agellum sita Oppida, & qui parumper à terra eleuatur, & à monte Tino ducitur Celanum continet, a quo euellitur alter qui angustum, breuemque transitum ad planum prębet; mons ipse rupes ceruarę (in quo Paternum) appellatur, in ipso plane inter lacum, & montem Velinum intumescit in alium collem Terra, in quo alba antiquissima Ciuitas, & in radice Pagi multi, & non longe ab illis Malleanum de quibus, & alijs Oppidis, quę sunt circa planum suo loco dicemus.

Continet hęc in ipsius recessu cum depriméndo inclinatur ab ortu ad austrum lacum propè Montes, cum aquę in montibus gignantur atque sic in propinqua loca depressa defluunt, cuius quidem aquis nō minor pars superficiei adumbratur adeò amplè, vt pelago comparetur Strabo. lib. V. Prope Fucinus est lacus longitudine par pelago, is Marsis, & vicinis maximè omnibus vsui est.

Strabo lib. V.

Non fabulosè ortum, vt vulgo fertur, sed ab Omnipotente Opifice, qui Cęlum, terram, mare ex nihilo ad esse produxit, in ipsa rerum productione efformatum, sic.n. fabulosus noster Poeta

Addidit & fontes, & stagna immensa, lacusque.

Vt pulchrior varietate, & commistione rerum moles terrestris Mūdi huius ostenderetur, & ex vicissitudine vtilitas caperetur, vt enim in Mari solidas insulas ex terræ insurgentis tumore producuntur, sic vt vicem quodammodo mari terra redderet, in eius sinu lacus quasi liquidæ Insulæ procreantur, siuè ex aquis imbrium ex Calo influentium in procliniorem locum in vnum exoriantur, siuè ex illis, quæ faciem terræ rigant, & quo aditus precluditur in vnum coeant, siuè ex Cauernis, antrisque, quę in media terræ regione consistunt, per poros, meatusque aer inclusus in aquam frigiditate terræ vertatur, & vi calidi, siccique cogitur vt exprimatur, & quemadmodum ex humano corpore per poros, & venas ad vulnera sanguis, & lac ex mammillis exprimitur, sic & generatus humor ad irrigandam terram insurgit in riuulos, fontesque, & in humiliorem locum prolabentes stagnētur in lacubus, siuè etiam, sacrarum paginarum testimonio, ex cuniculis per canales subterraneos ex mari dispensantur aquæ per vniuersum, & vnde exeunt flumina, inde reuertantur, vt iterū fluant, ex omnibus istis possibile est gigni in excauata planitiei parte, & quæ è Cælo per Montes niuibus resolutis, & quæ per riuulos desuper irrumpentes, &

Cic. de nat Deorum lib. II.

quæ

quæ ex laticibus proueniunt in vnum confluant vt inferius dicemus. Nomen illi Fucinus indictum, sic Strabo, & cæteri, & Martialis, Epigram. XXVIII.

Fucinus, & pigri taceantur stagna Neronis.

Siquidem pulchritudine ornatur eximia, tùm aquarũ limpidissimis vndis, tum situs perspectu, sinusque nitore, in quo non limus sordescit, sed ita clara, & dealbata splendescit vnda, vt quicquid superponitur effigiatum reddat, vt ex hoc Etymon nominis sumere persuasum habeamus, fucare enim est pingere, Virgil. 2. Georg.

Assyrio fucatur lana veneno.

Virgil. 2. Georg.

Et Siluius 4. Stat fucare colus, nec Sidone vilior Ancon
Murice nec libico....

De quo etiam ab vtroque laudatur. Virgil 7. Aeneid.
Vitrea te Fucinus vnda. Te liquidi fleuere lacus.

Et Silu. 4.
Iamque dedit letho Stimium Laurumque Demopte
Collinum gelida, vitreus quam Fucinus antro.
Nutrierat, dederatque lacum transmittere nando

Et venustissimè omnium Pompeius Sarnellius in eo Tetrasticho, quo in quandam, Fucinam dictam, inuehitur.

Pompeius Sarnelli in epigr.

Fucina cur ferris? vitrea si Fucinus vnda
Vt verè est, pandit, quod fugis ipsa, sinum.
Ergo vel nomen, fictos vel pone colores,
Fucinus impuram ne lauet, atque leuet.

Ita quidem clara, vt in ea non sit quod obiectum oculorum offendat, quo minùs quæ in fũdo iacẽt aspiciãtur; hinc meridie lucẽte Sole, & nocte plena Luna, tridẽte, seù fascina iaculari in pisces circa litora Piscatores solent, quos tintinnis remi, alteriusque generis ligni allectos feriunt, & reti intercludunt, quod iactãt. Hunc lycophronus antiquus Poeta graecè canens, Phorcũ seù Forcum appellat à Phorco fortè Marino Deo, à quo duxisse originem Rhætum Marrubiorum Regem, ex Alexandro Polystore Seruius scripsit; cuius verba Cluuerius refert dũ loquitur de posteris Aeneæ Romã in latio conducturis.

Seruius ad Æneid lib. X.

Plurimum celebratam in bellis Patriam
Per posteros ædificabat felicem
Arcem, altasque iuxta Circei Syluas,
Portumque Argos inclytum Æeten magnum;
Phorcique Marsici lacus latices.

Hunc

Hunc Recentiores (il lago di Celano) nominare malunt, est igitur in tanto ambitu,& amænitate, vt quæ partim collibus, partim lata planitie circa , & vltra eum distincta , multisque ceu corona magnis Oppidis,& castris conspicuus, & Salubritate perennis auræ reddatur ; ab ortu ad austrum (quò vergit) perpetuo , sed lento in humiliorem depressioréque locũ discurrit fluxu,ex quo voragines aliquæ,vnde dulcis,& suauis ad potum aqua,& qui Transaquæ lucum & Ortuculam incolunt sitim explent. Est etiam lotione Salubris ; curat enim scabiem , aliosque morbos , qui ex hepatis inflammatione proueniunt. Causę autem bonitatis sunt motus,& flumina quæ in eum intrant,vndè cum impigra maneat vnda , nec pinguedine terræ maculetur, nec venenosa animalia gignat , miræ bonitatis prędicatur , & veteres inesse numen credebant. Vnde C. Gauius ei votum soluit , de quo lapis in prædio Piscinæ.

C. GAVIVS. H
F. C. VEREDVS
G. F. MESALLA
FVCINO V. S.
L. M.

Optimis abundat piscibus,quibus Roma, Latium, & omnis circa Regio ad LX & vltra mill.pascitur, licet non sint diuersarum specierum,in propria tamen multiplices sunt,vt tinchæ,& scardulæ quæ instar tincharũ optimæ,& magis sanæ,paruæ. nec sapiunt, nec nutriunt, Laschæ,quas antiqui vocant, barbos, qui octo alas habent,cum cæteri quinalarum sint,de quibus Plinius lib. IX. cap. XX.

Plin. lib. IX. cap. IX.

Ideòque pianarum quoque sunt discrimina, quæ, pedum vice,datæ sunt piscibus, nulli supra quinas , quibusdam binæ, quibusdam trinæ aliquibus nullæ . In Fucino tantum lacu piscis est qui octenis pennis natat.Horum omnium maximam copiam nutrit,& vectigalium quæstus quotannis ex tertiaria piscationis Dominis lacus duodecim millia scuta facit.Tructæ etiam aquas tranant,sed perraræ, & quæ ex fluminibus in lacum intrant,cancris etiam abundat.Sunt,& in eo tellinæ,& cochleæ , quæ licet palato non displiceant,non tamen eduntur .

Non desunt tamen aliqui dumosi, qui vepres,spinasque per omnes latus acuunt,cum stringuntur,alioquin arma celant . nutriuntur & in aquis sorices,qui retia plurimum damnificant ; & canis non sicut marinus,sed paruus,cuius morsibus,& Piscatores,& pisces læduntur,cui additur Etrica Vulpi similis , & mordax, nec ad cibum , nec ad aliud valet,est pellis in pretio tantum. Qu od deest in genere piscium supplet in auibus,sunt enim triginta ferè specierum.Anas duplicis generis,Cenericcius auis marina,Quatuor oculi,Pica,Rosciolus, Cauabricius,

cius,& Gozolus,quæ herbis nutriuntur,nec acuunt rostrum , sed remissum,& planum instar cochlearum habent, præter has , vt fulices, Tuccanes, Ioda, Sulmuccius, Anser, Pauonella, Sterlicus , Pizzarda, Coruus,Strufolonus, Piscare, Cucchiarella, Sporcellina, Coturnix, Cannarola,Capo,& Arx siuè Ciconia, quæ pisces edunt,& rostrum rotundum,& acutum habent. Capiuntur in hyeme Fulices, cæteræque in tanta copia vt sale,& fumo seruare necesse sit , Olor quandoque non deest .

Est,& alia Auis,quæ Deuorus nuncupatur, Olore maior,albi pariter coloris,sed rostrum satis amplum,& iugulum habet;non canit,sed per arũdineta discurrens, stans supra vndas rostroque plaudens,quod apertum immittit in aquas , omnemque flatum emittens vocem horrendam resonare per omne litus facit, quam mali nuntiam veteres crediderunt quamque Matthiolus Sassiphragum , seù Olinam dicit .

Est etiam in eo herbarum copia,quæ ad cibum Auium,& medelam valent,& sunt fraxus,seù verbascum minus,falasca seù alga , aut potius Vlua,cum illa Pelagi sit .

> Alga natat pelago , sed nascitur vlua palude ,

De qua Virgil. Æneid VI .

> Tandem trans flumen incolumes vatemque,virumque.
> Informi limo, glaucaque exponit in Vlua .

Sanguinaria seù Polygonum aquaticum fæmina. Iysimachia quæ frondes instar Salicis, & florem rubrum habet; feniculus , qui mirophyllum seù millefolium aquaticum vocatu r. Turronus seù Muscus aquaticus illius generis similis massæ fericæ viridis coloris; Cauda Vulpis,seù equisetum duarum specierum,Platanus seù Nymphea,aut Nenuphur pedis rubea seù persicaria,aut Hydropiperum aquaticum. Sunt,& aliæ, quas vocant Pilus, Plumula,Cardellus, Saluestranus, & gramen aquaticum , & canepa .

Nauigijs aptæ sunt aquæ,licet tenues,nec magnarum nauium pondera patiantur,attamen biremes,quatriremes, septemremes , & quæ maiores sunt,nouiremes longitudine vltra LX. palm. non instar illarũ quæ mari vsui sunt,sed quæ puppibus, & proris careant, planamque carinam,& cætera habeant , & quibus vice timonis remus à ductore adhibeatur,non sustinent vela .

Quę Piscationi inseruiunt,varii sunt generis, præcipuum est, quod retiaculis fit,quorũ maximũ tracta vocatur cuius cũ ministerio nouiremes adhibentur,sic à trahendo dicta est , & alia eiusdem speciei,sed breuior,quæ Pandera dicitur,& post tractam iacitur , vt si qui euaserint capiantur,quibus toto anno piscatur , & rarò intermittuntu r.

Æstiuo

Æstiuo autem tempore circa litus retiaculis ex Transimeno lacu adductis piscatur, quorum ima frequentibus plumbi calculis, & superiora suberis frustis, illis ex aduerso oppositis, sustentantur, sunt & aliæ retium species, quas omittimus, vt alios piscandi modos referamus, qui non solum retibus, sed etiam sine illis perficiuntur.

Eodem tempore ex fascibus viminum aggeres struuntur in aquis, partim vbi in vniuersum maiores sunt, partim, vbi tenues; singulis illorum frequentibus palis ligneis ad terram fixis, & supra aquas erectis vallantur, ne tempestatibus dispergantur, & quæ in profundiori lacus sinu sunt strues, nunquam dissipantur, sed singulis annis, nouis superadditis fascibus conseruantur, quò pisces cum horridam sentiunt hyemem, circa autumni finem recondantur, in vtrisque ars piscandi non eadem; si quidem in illis primi generis retia in modum cocullorum piramidalium effecta, latum aditum, sed per insidias difficilem exitum habentia applicantur. Martanella à lacu Martis, à quo sunt mutuata appellantur, & frequenter palis qui circum circa sunt aggeri alligantur, vt cum extra vagant pisces capiantur; Et ex eorum frequentia li Spissi nomen acceperunt, quò quotidie, dum frigus vrget, illic nauibus acceditur, vt capti extrahantur.

In alterius generis struibus non ita, sed panno raris filis contexto, quasi spissiore retiaculo lõgitudine CCC. palm. & latitudine XXX. vallantur, cuius extremam partem palis confodiunt in imum lacũ, altera extenditur ad superirora extra aquas, vnde extractis fascibus intus iacitur retè, quod Sciabaco vocatur, & intercepti pisces capiuntur.

Quæ sine rete fit piscatio est nassarum ex viminibus confectarum ad numerum ferè CCC, & ex illis sic vnitis strues conficitur, quam primo vere in profundum aquarum deijciunt, redeunte autem tempore resolutis iam ligaminibus, fractisque sigillatim expiscantur, in quibus piscium omnis generis copia reperitur.

Hamo calamo appenso, non piscatur, sed ad filum perlongum applicantur multi, & ad alliciendum pisces vermes adduntur.

De ambitu Lacus.

CAP. II.

CVm non exundat, intrà ferè XXX millia passuum se colligit, elõgatur ferè ad X. ad totidemque vbi maior est latitudo dilatatur, & vbi minor est, intra IV. continetur.

Non habet perfectam formam, sed aliquos vortices, in quibus in angulos dilatatur, pro vt planicies ipsa, in qua iacet, sinum accommodat.

Cam-

Campos illos inundat,qui circa Montes Marſorum ſunt, & in auſtralem plagam totus reſidet, ab oriente vallem Archipretæ habet, in qua pracipuum angulum in gubitum extendit, & inſulam Ortucchiã quam Alicarnaſſeus Iſſam,Paulus Marſicus Ortygiam appellat, in medium claudit,vbi Oppidum eius nominis, non ſiquidem ſemper in inſula,ſed tantũmodo dum aquæ extenduntur,cum autem retrahuntur ſicco veſtigio ad eam itur, paruumque ſpatium ex iſta parte cultoribus relinquit in plano.

Alium angulum non tam latum prorumpit in agros inter Paternũ & Celanum,ripamque ex inde parum incuruat circa iugera Auellani,& fluctibus percurrit ad radices montis Pennæ, quam abrodit, & nulli alij Monti iungitur quam ipſi, & Carbonario relinquendo ex alio latere latam liberamque planitiem,quam incolunt Celanenſes,& Piſcinates, litus hoc parumper dilatando, vndas in duos vortices immittit,quos colle interiecto ab aquis ſeparat, quique veluti portum nauigantibus conſtituunt, non longè à Tranſaquis.

In primo vortice collis extenditur ad CC. paſſ. & albis lapillis totus cooperitur, quos venti tempeſtate coaceruant, nec in illo foditur terra,nec ad ſegetes aptus, ſed Bacchi tãtummodo munera refert,cum vites, & vineas nutriat,quæ licet non vlmis, paliſque iungantur, ſed tralices ſerpunt,vuas tamen, vinaque dulcia promunt. In iſto vortice eſt palus,cuius ſolum,cum decreſcẽtibus aquis in ſicco remanet, vberem ſegetem, & fructum vigeſimum penè reddit.

Alter non tam latum ſpatium occupat, & profundiores aquas habet,nec terra,cum ſiccatur, coli ſerique poteſt. Sunt, & alij in litore vortices,qui modò apparent, & modò cooperiuntur aquis profluxus, effluxuſque extenſione,& remiſſione;in vorticibus iſtis, naues appulunt,& iram Aquilonis effugiunt,& quò Nauta, remigio laſſus, fluctibus ne obruatur dum tempeſtas inundat, reſilit.

Profunditas ſicut,& circuitus inæqualis, multiſque in locis terra eleuatur,& colles inſurgunt,qui aquis operiuntur,& quæ in ipſis efficiuntur valles ad palmos L. in profunditatem ſinus protendunt vt propè montem Pennæ,& in valle Archipretæ non longè à S. Manno ad palmos XXXVI; & hæc eſt maxima profunditas, in vniuerſum aquæ minores ſunt.

Et cum tantæ ſit magnitudinis,& regio ipſa ſub placida Cæli regione ſita,& ventis ex omni terræ plaga apertus aditus pateat, rigidis tamen Aquilonis flatibus obrigeſcit, & condenſatur in glaciem aliquando totus, & tali denſitate, vt ab vno ad alterum litus homines, & iumenta, onuſta oneribus pertranſiſſe perhibeantur. Sic enim contigiſſe anno MCLXVII in chronicis Ioannis de Ceuano habetur.

Apud Vghelliũ. in Italia Sacra.

Qui,in hoc anno inquit,pluit ab VIII. Kal. Aug. ſæpius vſque ad V. Idus Nouẽb. poſtea non pluit vſque ad XII. Kal. Februarij,& flabat

ventus Aquilo, eratque frigus tam forte, vt sata non nascerentur, & stagna coagulabantur, & Lacus Fucini penè totus ita glacie coopertus fuit, vt super eo ad alteram partem homo transire posset. Quod nõsemel accidit, præsertim anno MCCXXV. iterũ, vt fertur in chronicis Riccardi de S. Germano.

Hoc anno MCCXXV. Lacus Marsus, qui Fucinus dicitur, vsque adeo obriguit, vt homines in eo desuper ambulantes boues traherent cum trabibus, & alijs legnaminibus necessarijs ad cognam.

Et sub ætate Auorum sunt, qui sicco pede per medium pertransisse ad strues iam relatas ad capturam piscium referant, & per plures dies piscationem per solidam glaciem ambulando extruxisse, quod & hac nostra ætate pluries contigisse prospeximus, non tam in totum glacie coopertum, sed in aliqua sui parte ita solidatum, vt deambulãtibus præberet iter, & lusoribus palestram ad ludum casei, & sphærici ligni contigisse refert Baccius de Vinis Italiæ: anno MDXCV. vt supra hominum memoriam, ita in solitis modis cõglaciauit, vt vecturas, & currus transitum sustinuerit, vt & alijs Italię lacubus eodem anno accidit.

Et non multis ab hinc annis, cum pariter glacie densaretur, & cum Piscatores naues supertraherẽt, & vbi per minarum densitaté liceret, frangerent, vt in piscium captum irent surgẽs Aquilo naues in glaciei frusta ita impulit vt penitus quassaret, & remigantes omnes fluctibus abluerit eorumque audaciam fregerit.

De magnitudine præsenti, & præterita

CAP. III.

NOn tamen semper eodem calamo metimur aquas, nec litus idem, sed diuersum pro excrescentia, & diminutione, siquidem dilabuntur modò longe per planitiem, modò se retrahunt, non ex aliqua apparenti causa, cum quidem alueum depressiorem fontibus habeat, vt impleri ad summum difficile foret, etenim quę ex montibus influunt, in humiliore sinu se continent, attamen licet non impleatur, ampliatur quãdoque & extenditur nulla habita ratione tẽporis, vt Petrus Marsus affirmat, sed prout ex causis, quas nectemus inter fluxus causatur, eademque vicissitudine campos, quos Cultoribus aufert pinguiores, aut steriles relinquit prout ventorum exagitatione abrodit, aut alluuione ditat; illos etenim, qui aquilonaribus flatibus obijciuntur congerie lapillorum, quos impetu adducit, vastat, non ita alijs flatibus, sed pinguedine auget, sterilesque fecundat, incrementũ autẽ hoc vsq; ad mõtana aliquãdo prospexisse Strabo affirmas.

Petrus Marsus ad VIII. Sil. Ital.

Strab. l. V.

mat. Memoriç proditum est, nonnunquam vsque ad Montana crescere, interdum autem rursus decrescere, vt mersa prius lacu loca desinentur, & agricolationem Rusticis exibeant. Quod, & an sit verum, ante emissarium Claudij ex parte dubitatur, etenim quam absumpsit Valeriã Ciuitatem, & cuius modò partes madefacit (si tunc extabat) vtique remissiorem fuisse profitendum; attamen ex non parui momenti rationibus, aut non extare, aut tunc penè insurgere cæpisse affirmandum.

Pluries siquidem inter nostrates, & Romanos exorta fuerunt bella, & toto illo tempore, quo Patauinus suam historicam narrationem extendit, licet multa minoris æstimationis Marsorum loca recenseat, de illa nunquam loquitur, & in illo memorabili, quo tota exarsit Italia nostrorum conspiratione exortum, tantę Ciuitatis Pelignis conterminæ in qua maius robur ad opus perficiendum esse debuerat, nulla refertur memoria, nec apud Alexandrinũ, qui diffusè seriem belli scripsit, nec apud Florum, Eutropium, cęterosque Historicos, nec credibile est, in tanta rerum mole Valerienses in somno iacuisse.

Accedit quod Plinius nec illam inter nostrorum loca recolit, nec ante Strabonem qui tempore Tiberij scripsit, qui de illa loquatur inuenimus, & licet pręuenerit Claudij Imperiũ, & quod eo imperante extaret, cum ex alio extitisse non constét eius primordia, circa hęc tempora sumpsisse principium probabile est, & præcipuè quod non aliunde, quam ex via, sic dicta, nota tunc fuerit. Sic Strabo lib. V.

Strab. lib. XIII.

Cęterum Valeria à Tiburtinis capiens initium, & Marsos, & Corfinium Pelignorum Metropolim. Non tamen, & nomine, & magnificentia Ciuitatis illustrata erat, vt de ea scriptores dicere aliquid impulerit, vt adaucto tempore successit. Immò cum Claudius ipse viam perrerit, quę vix vltra M. pass. ab illa, separabatur à Corfinia parua, & vix nota Ciuitas initium duxit, cum alioquin ex Valeria vti illustrior, & amplior incipere debuisset, si tunc nota foret.

Verum cum lacus effluxus perpetui non sint, nec vniformes, latiorem alueum tunc non habebat, licet non minorem, quam hodie, extendisse autem vndas vltra Valeriam, planumque plenè totum occupasse, & abruta loca circa ipsum, & cum de illis agemus dicturi sumus, & alię rationes nobis testantur; ostendunt hoc in primis riparum aggeres, qui in campos Albenses modò insurgunt de quibus Petrus Marsus loco citato sic ait.

Aqua Fucini qui quondam excrescebat in campos Albenses, vt vetus ripa ipsius testatur, occupabantur vicini agri incrementis aquarum, quę per VII. annos fiebant.

Et ad hæc nostra tempora permanet, quę quantus aliquando fuerit ostendit; extendebatur vltra hanc nostram Patriam vltra D. pass. in loco hodie dicto Il colle di Cesolino. In quo cum plantarentur vineę

in ſinu terræ & chocleæ, qui in lacu ſunt, & nauium fragmenta inuenta ſunt, vltra lapillorum aggeres, qui continuatè extenduntur ad cāpos præfatos & vltra, & modo diſtat ab illa per CCIↃↃ; & in aliquibus locis CCC. mill paſſ. Lacus ipſe in antiquis æſtimis ripa Marcelli inſcribitur, forſitan à M. Marcello, qui cū eſſet Coſſ. vna cum Q. Fabio Marc. A. V. C. DXL. & Tiberis excreſcentia, vrbem, agroſque non ſine hominum, pecorumque iactura vaſtaſſet, ad has partes acceſſerit, vt cauſam incrementi prænoſcens ex extenſione lacus deuenire, aliquid circa ripam geſſerit, vt ab eo poſtea denominationis auſpiciū ſumpſerit, de qua inundatione ſic Liu lib. IV. belli Punici.

Liu. lib. IV.

Aquæ magnæ, & niues eo anno fuerunt. Tiberisque agros inundauit, cum magna ſtrage tectorum, pecorumque, & hominum pernicie.

Tul. obſer. de prodigijs.

Et etiam longius excurriſſe aliquaudo obſtentorum portento refert Tullius Obſer de Prodigijs. M. Aemilio, & L. Hoſtilio Mancino Coſſ. A. V. C. DCXVI. Lacus Fucinus pro millium paſſuum V. quoquo verſum inundauit. Et vt antea, ſic & modò auget, remittitque aquas non ad priorem illum terminum, cum, diuerſione Emiſſarij à Claudio confecti, prohibeatur, attamen ante actis ſeculis ab vno ad alterum extremum, quo Valeria, & Pinna Ciuitates aſpiciebantur aquarum profluuio exuberās, illas aſſumpſit, retinetque modo ita vt.

Si quæras Helicemque, & Buram Acheides Vrbes
Inuenies ſub aquis, & adhuc oſtendere Nautæ
Inclita multa ſolent cum manibus oppida merſis.

Et in hoc, quo viuimus, vltra miliare prorupit, agroſque noſtros vaſtauit. Ita vt ſi ſæculum ſæculo comparetur ſemper fluxus effluxuſq; varij inueniuntur, & in eodem alueo nunquam perduraſſe diuerſoſque fines propterea habuiſſe, vt modo habet.

De augumenti, & diminutionis cauſis

CAP. IV.

FOrmatur Lacus concurſu fluminum, ex altioribus vallibus ad depreſſiorem locum, & humiliorem alueum fluentium, ibique in unum collectæ aquæ ſuperficiem illam terrę vbi modo Lacus eſt adumbrant, & niſi cauitate profundi, & altioris ripæ altitudine exitus intercludatur ad ſummum impleri, aut ad originem fontium retrogredi neceſſe foret; ni cum altiores ſint, & ſupra alueum ſe extollant repeti prohibeantur, & tunc effluant oportet, quique modo nec augumentum, nec diminutionem ſentit, eandemque for-

mam

mam semper retinebit cum concursus sit idem,& si vel deficiet, vel augebitur ex accidenti vel naturali defectu minui,& augeri lacum oportet. Excurrere ab Oriente ad Austrum ob depressiorem aluei sinum,& cauitaté lacus diximus, vt illic quoque, circa quem vndique fluit,aquas residere , apertúque exitũ montium vallatione inhiberi,& à campo de Vico vltra Terrã Luci,campi , qui intercedunt terram in superficiem habent parum eleuatam, aut depressam , & breui amplitudine extensam. Strati tamen sunt lapidibus albis, & mollibus non solidis,sed frequentibus scissuris intercisis à cuius superficie inundatio quæ frequenti calculo accidit breuem,qua celantur terræ,coperturam assumit , & liberum aditum aquis præbet , vt per fistulas instar fluminum notabilis amplitudinis cursu in præceps profunditur , ex quorum impetu per cõcaua terræ, qua transmittitur strepitosus fragor auditur, & quo stratus lapideus deficit lapillorum cumulis , aut nigrarum arenarum aggere litus munitur , in quibus non diù restat aqua,sed paulatim absumitur , & tota illius Montis pars occultis , & frequentibus antris excauata perspicitur , ideoque non augetur ad summum lacus,quia aquam non retinet , nisi vt alibi transmittat,& sic aut transmissione ista,aut alijs de causis (quas cum de aquis egrediẽtibus acturi sumus afferemus) aut euaporatione , & terræ admistione,& expansione, adiuantibus radijs solaribus , aut ventorum vì , & potentia,vt exiccetur,& minuatur interdum accidit.

At cum aquæ fluentes deferant admistam terram , qua paulatim abstruitur via,& ostium fluxus,adiũcta quæ aduehitur,ex terræ Eminentijs vì imbrium eam adducentium ad litora, & fluxu influentis ad loca decliuia , & etiam ventorum impulsu , qui ex montibus terreis leuiores partes terræ adducunt,& post variam agitationem ad lacum impellitur,adiuuantibus etiam quæ ad opus piscationis proijciuntur lignaminum struibus quæ tempore, & humidi potentia dissolutæ , & comminutæ tempestatum turbine adactæ impelluntur in meatibus,& illùc in putredinem resolutæ viam exitus præcidunt , vnde augeatur oportet ; nec ad defectum fontium , & earum nouam generationem, aut ad aliam occultam rationem augumenti , & diminutionis causas cum Strabone referamus qui loquens de eo lib. V. Sic ait.

Qui subterraneis humoribus transitione occulta quadam ratione sparsim efficiuntur,denuò autem in vnum fontes confluunt,aut omninò deficiunt,aut rursus confluunt , quemadmodum in Amenano per Catanam defluente traditur , qui quidem annos complures euanescẽs iterum excurrit.

Habent etiam aquæ sua mirabilia,sicut,& cętera elemẽnta,quæ hominum speculationibus non subiacent , vt Max. Summus Pontifex Sixtus V. relatus à Gomerio de Tybure,cum de eius inundatione loqueretur,sentiebat. Inundatio.n.dicebat , est vrgens accidens naturæ aqua-

aquarum, vt defectus solis, & lunæ in eclipsi, fluxus, & refluxus oceani, quæ non homo, sed solus Deus moderatur, humanum licet consilium, in aliquo tantum accidente effugere hæc possit, sed non omninò moderari, aut impetum inundantium aquarum retardare, quod, & in tantis edificijs circa lacum factis, & tempore Claudij, & in hoc nostro Æuo opere Equitis Fontanæ, & Marij de Caua aperte est demostratum; attamen, nec in hoc ratio penitus deficere videtur, &, vltra allatas, vì terræmotus contingere posse affirmamus, cuius violenti impulsu terra ipsa aperitur, & conquassatur, & montes in hiatus descendunt, ita potest terra litoralis dehiscere, vel cum antra, quæ in sinu sunt impetu ruunt, ora abstruere, vel quæ in sinu sunt aperire, aut noua pandere, ab eo enim aquarum recursus immutantur, & consuetæ viæ obstruuntur, itaque ducitur aqua vbi sistere cogitur, & stagnatur sicque noui lacus prodeunt, vt annis præteritis in Calabria, & non nullis alijs ita productos recenset P. Franciscus Resta in Meteor. lib. 3. cap. 5.

Sic etiam, & nos prospeximus, cum acciderit anno quo hæc scribimus MDCLV. cum quateretur insolito motu terra per totam Aprutij Prouinciam, & Terram laboris, & plura quassarentur Oppida, & ædificia collaberentur, hiatus nonnulli circa lacum apparuerunt, qui magnam aquarum congeriem deglutiebant, quorũ, precipuus ille fuit, qui in soliditate terræ circa litus in campo de Vico qui 11. mill. pass. ab hac nostra Patria distat prorupit, profunditatis palmorum XX. & capacitatis ad CCC. aquarum cados, vt iudicauimus, quas breui temporis cursu assumebat, & si arte adiuuaretur, ad minorem sane formam Lacum reduci non difficile foret, & ex eo tempore vsque nunc semper effluxit; non insueta narramus, siquidem Ouid. loquens de terręmotibus sic canit.

> Hic fontes natura nouos emisit, & illic
> Clausit, & antiquis tam multa tremoribus Vrbes,
> Flumina prosiliunt, aut excauata recedunt.

De aquis ingredientibus

CAP. V.

VLtrà fluminum in vnum fluentium concursum, & iam occulti latices ex concauis antris, in sinu terræ protensis, vbi, & aquæ generantur impulsu calidi exilere coacti, & quos Montes parturiunt & per internos meatus ad radices eorum paulatim descendentes eò adducuntur, augumento sunt lacui, quibus ex niuibus liquefactis humor,

mor, imbriumque deſcendentium fluxus opitulantur, quorum maxima copia ad Fucinum aduenit, ſiquidem qui à Pelignis, Veſtinis, & Volſcis nos ſeparant Montes, ad illum radices protendunt, ex quibus flumina, torrentes, latices, alia quæ adueniunt aquæ, illaſque prouc diſcurrunt, vel erumpere in lacum cognoſcuntur, recenſemus.

Primus proſiliens caput ad Ortuculam extollit, oſtiumque aperit in radicibus Inſulæ, ſpatiumque illud occupat, quod inter S. Mariam ad caput aquarum, & caſtrum Oppidi eſt, & magnam copiam ſecum adducit, & cum Inſula in ſiccum remanet, rapido curſu profluit, nec tamen nauigium impedit, Nauiculis quidem tranſuehitur, & aquas ex Lacu Scandenſi haurire profertur.

Eſt in vertice Montium Pelignorum non longè à Terra Scanni, à qua nomen Lacus ſumpſit, vallis excauata, vbi aquarum copia ſiſtit ad longitudinem M. paſſ. ferè latitudinis CCC. tantæ profunditatis, vt ima penetrare impoſſibile credatur, & cum alti, proceresque ſint, & in ſummitate ſit Lacus, totos aequa penetrare iudicatur, & aſpicitur non ſolum in iſto, ſed in alio, de quo mox dicturi.

Non longè hinc ſerpit Sarcinalis ex rupe prope Liccij Caſalia erumpens, & paruus fons, qui torrēs in hieme fit, & Tauana vocatur.

Hùc aquas adducit ex ſuperiori parte per Venerem, & S. Benedictum, Inuectus seù Pictornius flumen; fontes, & torrentes aliqui vſque ad Celanum inſurgunt, & per vallem S. Marci perēnis riuulus qui hyeme fit torrens auctus aquis, quæ ex plano ad Ouindolum per Anatellam illùc influunt, & cum fit æſtas depauperatur, & vix ad Lacum adducitur.

Et ex Celano aureus fons, & aureū flumē perpetuis aquis abundās, & per totam Auellani planiciem ex inferiori parte fontes vndique vndiq; riui; præcipuus Muſcinus, & caputaqua, qui aquas piſtrino præbēt. Per S. Petitū paruus riuulus, & ex Caſtro Nouo pariter qui hyeme fluunt. Non præbent aquas aquis niſi torrentes duo in inferiore parte, præcipuus qui ex Valle Collis longi planum, inter Lucum, & Tranſaquas inundat, & alter per Vallē Archipretæ, quibus adduntur quæ ex liquefactis niuibus per circuitum concurrunt, ex ſummitate Montium, & quaſi in centrum ſtagnantur in Lacum, & hæc ſunt quæ ſuperficiem terræ rigant.

Sunt, & aliæ quæ cæco ducuntur tractu per viſcera terræ, ſcaturigines, etquidem maiores, irrumpentes in Lacum. Flumen vnum ex Velino Monte ſemper ſe ſe cōdens in terra, occultus proſilit, deſcurrens per internas venas, & cauitates per locū dictū Valle de Tranſito inter Albam, & Paternum, & quantum ſit, ex maturis ſegetibus inſpicitur, virent enim, quæ nutrit humus per cuius ſinum inuiſa vnda trāſcurrit, cum cæteræ flauent, fuit aliquandò(dehiſcente, caſu aliquo, terra) viſum, cum accidiſſet nōnullis ſuper aratro terram findentibus,

bus, cum profundarent boues in hiatu cecidisse quibus vix ab effosso loco erutis prospectũ fuisse flumẽ profertur. Hunc Pittornium seù Piconium aliqui esse suspicantur, diuersumque esse ab inuecto, quem refert Plinius, mouetur auctoritate Licophronis, qui de laticibus Marsici Lacus loquens Pictonium affert sic dicens. Pictoniumque flumen sub terra se se condens in obscuras specus profunditates.

Licet acuratissimè Cluuerius, valdè cõsonis rationibus, & obseruatione textus Plinij, & Licophronis inuectum Pictonium esse affirmare non dubitet. Nobis satis arridet Licophronis textus, & quod hæc sint duo flumina, vnum cursum intrà terram agens, alterum superficiem rigans magis notum, & auctores ignorantes duo esse, nec obseruantes Licophronem de scaturiginibus occultis loqui in vnum confundentes, Pictonium, qui inspicitur, nominarunt; & cum Plinius etiã ipse eum qui subter labitur ignorauerit, & nomẽ salientis notum habuerit, illum maluit proprio vocabulo referre, quam ab ignoto nũcupare, & ab hoc nõ alienum futurum fuisse Cluuerium si horum notitiam habuisset, non dubitamus.

Sunt in profundo inter ripam Paterni, & Celani duo hiatus terræ latices adducentis, & habent ora lata ad medium iugeri terræ, ex quibus scaturigines in magna copia emergunt, vt & semper intrà Lacum (licet minuatur) remaneant; profunditas quanta sit, nescitur impetus siquidem scaturiẽtis aquæ cannabum aduoluit ne in profundum protendat, quos præcipuos fontes Lacus arbitramur.

Est & alius in aquis patens hiatus, in quo Archippe Oppidum submersum iacet, ex quo ad lacus augumẽtum occultæ emanat aquæ non latum os, sed rotundum ostendens, vnde orta quæ per ora profertur fabula ex relaxatione claustrorum fontis Ciuitatis Marsiæ ortus lacus, & obruta Ciuitas.

Et circà litora Transaquarum, & Anezzani duo alij eructantes aquas, cum decrescunt scaturigines, circà quas ebolliri, & moueri cum erũpunt inspiciuntur, quas repletio, & abundantia aquarum, cum augentur, intercipit ne videantur.

Hic relatu dignum quod circa litora Transaquarũ accidit, referre censemus. Nẽpè cũ nec fontes, nec riui cãpos irrigent, nec vllibi insurgat aqua ad necessarios vsus, sed Lacus eas hyberno tempore præbet, & cũ aduenit æstas, parũque arena circa litus foditur, gelidi riui scaturiunt, qui Lacus cum decrescit, & ipsi decrescunt, cum abundat exundant, semperque frigent, cum vniuersa vnda tepescat, & hyeme adueniente celantur, siuè quod latices ex ista parte gignantur, & cum rigor meatus terræ restringat, retardatur cursus; siuè restrictus humor per viscera terræ discurrens, nec viam sibi aperiens, retrogrediens frigiditatem acquirat, siuè alia sit ratio, non simile in vniuersa ripa per circuitum, nisi ibi, & Ortuculæ cernitur.

Non

Non dissimilis huic, est accidentia putei S. Nicolai ad Litus Venetæ Vrbis, qui repletur, & exinanitur aquis ad formam fluxus, & refluxus maris, & tamen expers salsedinis, dulcem continet aquam.

De aquis egredientibus

CAP. VI.

SVnt autem, quo minus aqua ad summum crescat, ab ipsa Natura, & arte statuta loca, ad quæ diuertat; & vt de singulis agamus, nunc de ijs, quæ à Natura sunt dicere aggrediamur. Circa montem Pinnæ voragines aliquæ apparent, per quas absorbetur aqua, & nonnunquã aperiuntur nouæ, quæ flumina penè obruunt.

Duæ potissimæ olim erant, & Pitoniæ vocabantur, ità latæ, vt fere duo iugera terræ occuparent, & magnam aquarum congeriem deglutirent, vallo muniebantur inciso, & fistula, postquam pistrinis aquas prebebant, ad summum voraginis demittebat, & diglutitæ non ampliùs in circuitu apparebant; Multo ab hinc tempore clausa sunt ora ex fractis nauigijs, & congerie lignorũ vi tempestatis adductis, quod præsentis incrementi, & inundationis præcipua causa fuit, nã ita increuerunt super eas aquæ vt XXXVI. palmis mensura profunditatis inueniretur, & quanquam retentatum esset varijs operibus vsque ab anno MDÇ. industria Equitis Fontanç, & Marij de Caua, nunquam aperiri ora, aut alio tramite trasmittere aquas, possibile fuit; multæq; aliç circa ipsum aperiuntur, cum minuuntur aquç, terra ipsa insonat sub pedibus incalcantium, totaque antris, & Cauernis protensa naturalitèr recipit aquas, vt de Agro Reatino legitur. Est, & alia parua Vorago in Valle Archipretæ, quæ aquis etiam nunc celatur, aliæ quoq; occultentur necesse est, cum omnis humor naturaliter ad inferius deferatur, vt aliò occultè cursum deferat; quemadmodum de Nilo in Ægypto, Grandueno in Hispania, Tigri in Armenia, & Turbino in Nursia refertur, & Ouid. in XV. Metamorph. alios enumerat dicens.

> Flumina prosiliunt, aut exsiccata residunt,
> Sic vbi terreno Lycus est epotus hiatu
> Existit procul hinc, alioque renascitur ore.
> Sic modo combibitur, tecto modo purgite lapsu
> Redditur Argolicis ingens Erasinus in agris.
> Et missum capitisque sui, ripæque prioris
> Pænituisse ferunt, alia nunc ire Caicum
> Nec non Sicanos voluens Amasenus arenas.
> Nunc fluit, interdum suppressis fontibus aret.

ex hoc corrige uersum pag. 70.

Resta in Meteor.

Et prosequitur alios enumerando, & qui consimiles videre desiderat, videat quod refert D. Franciscus Resta in meteor. lib. 3. tract. 2. cap. 3. de fontibus. Hinc Sarnum exurgere auctoritate Plinij refert Blondus lib. 7. dequo præfatus Resta cap. 7. sic ait.

In Campania Italiæ, vbi Sarnus scaturit, effluunt inter saxa quidam aquarum riuuli tantæ frigiditatis, vt vinum rubrum ad refrigerandum immissum breui exuat colore, & sapore; Et per internos meatus ad Lacū sublaci, quem suis aquis efformat, manifestatur, & obseruatione antiquorum, & signis testatum refertur per Andream Baccium de Tybure, vt mox fusius dicturi sumus. Eodem quoque modo propè Ananiam in Hernicis panditur, vt refert Blondus lib. 2.

Scribit Plinius Fucinum Lacum, qui Marsorum appellatur, subterraneos habere cuniculos, quibus aqua cuncta affluens, tempore amnem facit, at puto Plinij textum, vt sepè alibi, eo in loco corruptum, quo ad locum, in quo fluuium illum oriri affirmet: fontem enim Ananiæ esse scimus Thophanum nomine qui hyeme, quando Fucinus glacie astringitur siccus, verè postmodū, æstate, & Autumno ingentem euomit vim aquarum, quod lirim amnem à S. Vito oriundum adauget.

Et dum terræmotus hoc anno 1655. Regionem concuteret, magnus aquarum accessus illi factus est. Et Cornelum flumen hinc aquas haurire, in eo fonte qui propè Postam insurgit, vbi copiosissimæ sunt & simillimæ; viam autem ad fontem aperiri eo in loco, quo diximus, in Valle Archipretæ deglutiri, labique per cuniculos in sinu Montium iudicamus. Siquidem post Montem Carbonarium, antequam ad Cerrettam deueniatur, inclinatur Vallis ad concauam rotunditatem vnius propè milliarij ambitu, qui locus Amblero nuncupatur, vbi prata amænissima virent, & illic persæpè exundat aqua, & aliquando, tali augumento, vt instar fluminis dilabatur retrorsum ad lacum, & in rupe Acerrettæ, qua clauditur Vallis, paruus specus aperitur, vndè pariter eructant, ibique sonitus pertranseuntium aquarum sentitur, & pariter Fibrenus qui lyri, post Soram iungitur, ex abundantia, & qualitate aquarum iudicatur.

Obseruatum extitit (quæ ex eo emanare dicuntur) augeri, & minui, prout lacus decrescit, & abundat; quinimò omnia quæ in lacum deijciuntur, siuè paleę, siuè retia, aut instrumenta piscationis, in illis postmodum denuò apparere visa sunt. Vidimusque in Regione Valuensi propè Ofidam, insurgere stagnum, quod planum illud inundat, crescente lacu; penitùs verò exsiccari cum minuitur, veterumque obseruatione probatum haberi easdem aquas esse. Et non longè à Terracina ad radices Montis S. Felicis, lacus habetur eodem nomine qui ex isto descendere profertur.

Eadem planè ratione creditur, quod Nilus oriatur ex Mauritiania in

in Atlante Monte, vbi Dyris vocatur, & per Eptobolum lacum mutato nomine Niger appellatur, & per desertos Montes influit in paludem Coloe, quæ Meron circumcingit, & ab his paludibus per flumina Astasobam, & Astaboram peruenit ad cataractam, ab eaque se præcipitans per septentrionalem peruenit ad Thebaicos campos in Ægyptum, vbi Nilus vocatur, & ex similitudine aquarum, & pisciũ, & animalium, quæ in vtroque fonte gignuntur idem flumen iudicatur. Et Aretusæ fontis aquæ in Siracusa, Alphei Arcadiæ fluminis, iudicantur cum proiecta in eo ad fontem inueniantur, & turbabantur lotione Victimarum, cum Arcades in Olympo sacrificabant, quod, & in fonte Æsculapij apud Athenas pariter accidisse refertur; sicut & de alijs pluribus fluminibus.

Multos denique alios fontes gignere, & flumina, credibile est, quæ ad nostram notitiam non deuenerunt.

De aqua Marsia, & Flumine Giouenco, seù Inuecto, aut Pictornio, siue Piconio.

CAP. VII.

Non angusto riparum argine, & excursibus ad magnorum fluminum principia, quos Pater Fucinus gignit, sistere aquas suas aliquando contentus, sed quasi ambitionis fastu elatus, cum Tyberis aliquando exuberasset ex alueo cursum, per planum in Velinum influens, Vrbem turbinibus exagitasset, in illa placidus etiam inuehere, prætenderit, & saporis haustu, & gelidæ frigiditatis bonitate Romanas augere delicias & caloris æstum temperare; cum ea (quæ de nostro nomen sumpsit Marsia aqua) ad illum duceretur, quæ salubris qualitatis singulari prærogatiua super reliquas gaudebat, & quam claræ transparentiæ, miræ leuitatis, & innoxiæ frigiditatis dotes inter præclaras Mundi aquas collocarunt; non secus, ac si ex Paradisi fontibus emanasset, & dono superum vsibus Vrbis concessa reputabatur sic Plin. lib. XXXI. cap. III.

Clarissima aquarum omnium in toto Orbe, frigoris, celebritatisq; palma, præconio Vrbis. Marsia est, inter reliqua Deorum munera Vrbi concessa. Quare sordidis muneribus eius vsus interdictus, vt tantum necessitatibus, & delicijs inseruiret, & profanum aliquid in ea geri scelus arbitrabatur; iramque superum, si sacra illius liquoris vnda talibus foedaretur imminere suspicabantur; in eamque causam retulerunt, cum Nero Imperator fœdæ libidinis coeno pollutus, nãdo tranare fontem eius ausus in morbum incidisset. Tacitus lib. XIV. Anna-

Plin. lib. 31. cap. 3.

Tacitus Annal. lib. XIV.

Annalium. Iisdem diebus nimij luxus cupido, infamiam, & periculum Neroni tulit, quia fontem aquæ Marsiæ ad Vrbem deductæ nando incesserat, videbaturque potum sacrum, & ceremoniam loci corpore toto polluisse, sequutaq; anceps valetudo, iram Deorum affirmauit. Ea superstitiosæ Religionis reuerentia colebatur, vt inquinari ex contaminati corporis luxuria contactu arbitraretur, aut si ad alium, ad quem destinata erat vsum verteretur; cumque cæteris aquis quæ ad Vrbē influebant, secundū suam quisque qualitatem licite vteretur, Marsia solùm, quæ cæteris optimo sapore, & suauitate præstabat, sitis explendæ ministerio deputabatur.

Ad Vrbem illam primùm adducere Ancus Martius Rex suspicatus fuit, cumque animum ad alia diuertisset negotium imperfectum reliquit, aucta postea habitatoribus Vrbe, longè lateque à Tyberis ripa domicilijs constitutis, cum nec fluminis aqua commodè necessitatibus subueniret, Appia, & Anienis primum aduectę suppetias tulerunt, quarum ductus vetustate quassati, & cum etiam fraudibus priuatorum interciperentur, Vrbs ipsa aquæ penuria sitiebat; factum est vt Senatus decreto A.V.C. DCV. Coss. Seruio Sulpitio Galba, & L. Lentulo Cotta, & eorundem reficiendorum, & vendicandorum, negotium Martio Tito Prætori daretur. Cumque Vrbis incrementum ampliorem aquæ modum exigeret, illi, vt alias exquireret, & ampliores ductus Reipublicæ causa fierent, pariter demandatum, qui Anci Martij Regis præpositum ad effectū deducere cogitauit, eamque à tertio milliario opera fabrorū ducere; cumque Prætureę tempus ad tantum negotium consummandum minus sufficere videretur statuit Senatus in alterum annum Præturam, sicquæ tertium à quo inceperat in Vrbem perduxit, in quo opere, vt erogaret quatuor, & octingenta sextertium, decretum, quibus vsualis moneta, ad centum viginti millia scuta, respondet; interuallo temporis cum aquæ ductus haberentur C. Augusto, & M. Lelio Volcatio Coss. Agrippę singulari cura, & prouidentia Appiæ, Anienis, & Martiæ ductus restituti sunt, sic Strabo lib. V.

Strabo lib. V.

Tanta autem, per aquęductus, aquarum vbertas influit, vt per Vrbem atque cloacas omnes inundare videantur, & vniuersæ propemodum ædes subterraneos meatus siphones, & fistulas vndosas habeant. Quorum accuratissimam diligentiam M. Agrippa egit, qui Vrbem pluribus alijs monumentis adornauit.

Et non solum istorum ductu Augustus Princeps, sed pluribus alijs salientibus Vrbem instruxit de qua re lapis ad Portam Esquilinam, testatur.

IMP.

IMP. CÆSAR. DIVI. IVLII. F
AVGVSTVS. PONTIFX. MAX
CON. XII. TRIBVNIC. POTESTAT
XIX. IMP. XIIII. RIVOS. AQVAR
OMNIVM. REFECIT.

Quarum eam, quam de suo nomine Augustam appellauit, cum eiusdem bonitatis esset, in supplementum Marsię, quoties siccitas auxilio egeret, opere subterraneo, vsque ad riuum eiusdem, cum longè à fonte oriretur DCCC. pass: perducendam curauit.

Cuius posteà fons, cum Marsia sibi non sufficeret, apparebat, (manente nihilominus præsidio) in Claudiam deriuatus est, vt ita demum Claudia adiuuaret Augustam, si eam ductus Marsiæ non caperet. Claudia etiam in gratiam istius præclarissimæ aquæ C. Caligola, vt adduceret arbitratus fuit, sed morte præuentus, opus imperfectum reliquit; quod Claudius subsequens consummauit, eamque ex agro sublacensi, ex amplissimis, & spaciosis fontibus Curtio, & Ceruleo supra fontem Marsiæ, mill. V. duxit tantæ bonitatis, vt ei quoque adiutorium, quoties opus esset, ita sufficeret, vt adiunctione sui nihil ex qualitate eius mutaret, cuius memoriam in lapide ad portam Prænestinam conseruatur.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CÆS
AVGV. GERMANICVS. PONT. MAX
TRIB. POTEST. XII. CONS. V. IMP
XVII. PATER. P. AQVAS. CLAVDIAM
ET. CERVLEM. EX. FONTIBVS. QVI
VOCABANTVR. CERVLVS. ET. CVRTIVS
A. MILLIARIO. XXXXV. ITEM. ANI
ENEM. NOVAM. AQVAM. MILLIARIO
LXVII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM
PERDVCENDAM. CVRAVIT.

Illius posteà aquæductus iterum vetustate quassati, Titus Vespasianus Augustus, vt quæ Vrbi vsui in potu erat, cum sitiret, intèr alia ornamenta restituit, & ad vsum deliciarum, & necessitatis reduxit.

TITVS. CÆSAR. DIVI. F. VESPASIANVS
PON. MAX. TRIBVNICIAE. POTESTA.
X. IMPER. XV. COS. VII. DESIG. II.
RIVOM. AQVÆ. MARTIÆ. VETVSTATE
DILAPSVM. REFECIT. ET. AQVAM.
QVÆ. IN. VSV. ESSE. DESIERAT.
REDVXIT.

Sed neque hęc diligentia satis, vt aquarum abundantia Vrbs reficeretur, nam, & priuati in proprios vsus interceptas minuebant, & plurima loca, cum ęquè distributę non fuerint, penuria laborabant. Vnde Nerua Princeps huic malo medelam adhibere volens, curam suscepit, vt aquam in ea loca Vrbis, quibus alioquin nō erat, deduceret; sagaciq; industria excogitauit, vt sedula portione distributa aqua, Regionibus omnibus, quibus singulę inseruiebant plures darentur, & cum Claudia in Colles Auentinum, & Cęlium per arcos Neronianos deduceretur, quoties defectio aliqua intercessisset, celeberrimi colles sitirent, certo libramine riuulis effossis, & subterraneis cuniculis arcuato etiam opere, intèr alias, aquam pariter Marsiam ad eosdem etiam Colles deduxit, & cum huius aquę splendor à capite integer nōnihil aut nimium pluuia inquinaretur, aquarū deducentium imperitia cum nouus Anio ditissimus, & abundans aquis veniret, & aliarum aquarum aliquando defectioni deseruiret in alienos specus, frequentiùs, quam explemento opus erat, ingrediens, aquas inquinabat, & pleręque aquę etiam auersarentur per imprudentiam, non vti dignum erat aquis partientium, ita vt ipsa splendore, & frigore gratissima balneis, & fullonicis, & relatu quoque fœdis seruiret ministerijs, ita ordinare placuit, vt in primis Marsia potui tota deseruiret, & deinde reliquas secundum suam quisque qualitatem aptis vsibus adhiberet.

At, neq; hac solerti Principis vigilātis industria satisfactum est malo, quo Marsia inquinata priorem bonitatem omninò recuperaret, quę cum præ cęteris in delicijs esset, desiderabatur ex puro fonte haurire, nec alijs commisceri, quo minùs eius vsus, & frequentia non intermitteretur. Vnde Antoninus Imperator, cum fontem eius exquisiuisset, sublatis omnibus impedimentis, effosso etiam monte, purgauit, ac in veterem puritatis splendorē ad Vrbem deduxit; sic enim habetur ex lapide ad portam Tiburtinam.

IMP. CÆSAR. M. AVRELIVS. ANTONINVS
PIVS. FOELIX. AVGV
PARTH. MAX. BRIT. MAXIM
AQVAM. MARTIAM. VARIIS. CASIBVS
IMPEDITAM. PVRGATO. FONTE. EXCI
SIS. ET. PERFORATIS. MONTIBVS. RESTI
TVTA. FORMA. AC. QVESITO. ETIAM. FON
TE. NOVO. ANTONIAN. IN. SACRAM. VR
BEM. SVAM. PERDVCENDAM
CVRAVIT.

Ab ipsis auctoribus, Anco scilicet Marsio Rege, & Marsio Tito Prætore nomen illi datum, vt Frontinus, & Plinius suspicantur, sic enim Frontinus, cui ab Auctore Martia nomen est. Et Plinius. lib. XXXVI. cap. XV.

Frontinus de acq. ductis

Q. Marsius Prætor iussus à Senatu, aquarum Appiæ, Anienis, Tepulæ ductus reficere, nouam à nomine suo appellatam, cuniculis per montes factis, intrà Præturæ suæ tempus adduxit. Sed potius de nostro sumpsisse dicendum (si originem spectemus, à qua etymon nominis, & nomenclaturæ principia deriuantur, nisi vt euitemus disputationem ab vtroque denominari, & combinatis nominibus Auctorũ, & loci, ab vtrisque sortitã esse nomen; etenim à nostra Regione per occultos latices Romam petebat à Piconio Fonte, & Aufeia primum nominata, & postmodum Auctorum seù loci, originis occasione in illud Marsiæ transmutatum, vt enim Plin. putauit lib XXXI. cap. III.

Plin. lib. 36. cap. XV.

Vocabatur quondam Aufeia, fons autem ipsa Piconia, oritur in vltimis montibus Pelignorum, transit Marsos, & Fucinum Lacum Romã nõ dubiè petens, mox specu mersa in Tyberino se aperit IX. pass. mill. fornicibus structis producta. Ex quo fonte flumen Pictornius nomen sortitum ex Cluuerio retulimus, qui ex Oppido S. Sebastiani per Piscinam ad Lacum influit, sed altius eius originem repetere oportet.

Plin. lib. XXXI. cap. III.

In summitate Vallis inter Gioiam, & Bisiniam humile principium habet ex fonte Tempe nominato, ab Oppido Temple iam diruto sic dicto, vnde paruus discurrens riuulus iungitur aquis, quæ post Bisiniam per obstrusa petrarum, & intercisas rupes, quibus apex formatur instar parietis, ex cuius medio parùm supra terrã è tribus foraminibus erumpunt indè propè mœnia Sancti Sebastiani per lapillorum congeries scaturigines limpidissimæ emergunt, simulque iuncti fontes amnem efficiunt, quorum fontium discursus ex montibus Pelignorum, ad mentem Plinij, non dubiè prouenire ad oculum monstratur; euidenter enim ex lacu, quem retulimus, ex Scamno Oppido nomen habere, descendunt; circa cuius litus ex ista parte est locus diglutiens aquas, & per occultas venas ad fontes transcurrere clara demonstratione ostenditur; cum quidem æstiuo tempore, quo lacus fit minor, deficientibus quæ influunt, nec ad locum voraginis aquæ eius peruenire permittuntur, sitiunt fontes, & si multum elongentur arescunt. Ex effossa tamen terra, humiliore alueo efformato, iterum fluunt, quod non rarò accidit.

Flumen istud, quod Inuectum Plinius, & Vibius in catalago Pictornium, & recensiores Iuuencum, vulgo Giouenco dicunt, de cuius nominis quæstione iam diximus, aquas Fucini supernatare sine commistione affirmat, sic Vibius.

Vibius de fluminibus.

Pictornius, qui per medium Lacum Fucinum Marsorum ità decur-

currit, vt aquæ eius non miſceantur ſtagno. Et Plinius lib. II. cap. CVI. Quędam verò & dulces inter ſe ſupermeant alias, vt in Fucino Lacu Inuectus amnis, in Lario Abdua, & in Verbano Ticinus, in Benacu Mincius.

Plin lib. II. cap. 106.

Quod ex duplici poteſt contingere modo. Aut enim euidenter ſuperlabitur, quod & de alijs fluminibus legitur, vt de Bariſtone apud Vitruuiū lib. VIII. cap. 2. cuius aquæ leuiſſimæ Hypano flumini non iunguntur Bariſtonis aquæ ſunt ita omnium tenuiſſimæ, vt dum iunguntur Hypan o fluuio, ſuper eius aquas natant.

Vitruuius lib. VIII. cap. II.

Et de Aurota qui Paneo non miſcetur, & de pluribus, quas recenſere perlongum eſſet, quæ, vel quia tenuiores ſunt vnius, alterius craſſæ, vel oleaceæ, vel vi ventorum impelluntur, vel ob curſus rapacitatem, ſi recta linea ad alium portum pateat exitus, ſimul commiſceri naturali ratione prohibentur; Et hoc pacto nullo modo in hoc noſtro lacu contingere poteſt, cuius aquæ tenues ſunt, & Inuecti curſus ità placidus, vt penè ſtagnetur; ante quam in lacum intret.

Aut enim ſi per cęcos meatus ſubter labitur; quod de Alpheo, & de alijs fluminibus ſubtus mare fluentibus, alibi exurgere pariter refertur, ita vt eorum dulcedo Marſis ſalſedine non maculetur, ſic, & Virgil. putauit Ecl. X.

> Sic tibi cum fluctus ſubter labere Sicanos
> Doris amara ſuam non intermiſceat vndam.

At lenta fluminis inuectio aquarum ipſius penè ſtagnatio, cum ad litus peruenit, prohibet quo minus modo iſto euenire poſſe affirmemus; eo magis, quod in quem præcipitentur, ſpecus non apparet. Et ſic Plinius, & Vibius procul dubiò erraſſe manifeſtè cognoſcitur, & Licophronius, quod de ſubter ra ſe ſe condens in obſcuras ſpecus profunditates inquit, de lacu ipſo intelligendus quèm præceps plures in ſpecus ruere demonſtrauimus, minuſque verum eſſe iſtius fluminis aquam ad Vrbem aduectam, ſed potius lacus, vt accuratius Strabo aduertit lib. V.

Strabo lib. V.

Cæterum de Fucino Lacu Marſiæ aquę fontes emanare ſcriptis mandatum eſt, quę rogationes Romę propinant, quę reliquas ſuper aquas probentur. Non ex lacu ad fontem, opere fabrefacto, vt falsè Dion. lib. 60. putauit, ſed per venas, poroſque occultos, per ſinus môtium tranſeuntes eruptione, ad ſublacenſem agrum.

Eſt ſublacus, illuſtre Oppidum, Sanctiſſimi Patriarchę Benedicti pęnitentia celebre, vbi prima monaſtici ordinis fundamenta iecit, quod totum poſteà miraculorum inſignijs, diuinę Sapientię lumine Orbem illuminauit, & Eccleſiam Dei perpetuis fulgoribus tot Sanctorum Doctiſſimorum Patrum, qui velut firmiſſimè columnę, dun-

tur-

turbinibus aduersantium hæresum quassaretur sustentarunt, & in star splendentium stellarum in firmamento radijs inconcussæ veritatis micantium clarescere vbique fecerunt, & torrentibus aquarum ad vitam æternitatis salientium fæcundarunt. Ex quo Vrbs salubriũ, optimorumque fontium ob caducis vitæ suppetias tulit; hinc enim Martia, Claudia, Augusta, vterque Anio emanarunt, nam ex quibus montibus vallatur, perpetuò fluunt, quæ primum stagnantur in Lacubus; postmodum insurgunt in flumen, idque apertè etiam Plinius cũ Strabone, cum specu mersam in Tiburtino agro se aperire, affirmauit (licet de flumine supernatante loquatur) sentire videtur, cuius quidem fontis non dubiam mentionem Tacitus supra relatus facit, dùm Neronis polluti corporis lotione polluisse recenset, cũ in Villa quæ ibidem erat, moraretur. Nam quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna in loco, cui sub lacus nomen est.

Non aliqua aperta deductione, sed natura vergente ad humiliorem locum, cuniculis per impenetrabilem sinum terræ operitur, & ex aquarum similitudine, piscium procreatione, alijsque experimentis probata, quibus Frontini testimonium adstipulatur, referentis, quod cum quæreretur à suo Authore in Capitoliũ, deducere & de effosso fonte contenderetur, & eo tempore alia ex causa Sibyllini libri à X viris Sacrorum (qui libris legendis, carminibusque Sibyllinis, fatisque P.R. interpetrandis præerant) scrutarentur, & fons an aquæ Martiæ esset, inuestigarentur, repertum non esse, sed Anienis fuit, & libeat Frontini verba referre.

Eodem tempore dum alijs ex causis libros Sibyllinos inspiciunt, inuenisse dicuntur, non esse aquam Martiam, sed Anienem, de hoc nõ constantius traditur in Capitolium producendam, deque ea re in Senatu à Lepido Collega verba faciente. Actum Appio Claudio, & Q. Cecilio Coss: idemque post annum tertium à Q. Lentulo retractatum C. Lelio, & Q. Seruilio Coss: sed vtroque tempore vicisse gratiam M. Titij, atque ita esse in Capitolium aquam perductam.

Nuper autem, vt res testata, clariori testimonio probaretur Archiepiscopi Columnensium, relatione Matthæi à Colle vigilantissimi Marsorum Episcopi accessit experimentum, cuius curiosa inuestigatione in Scatebras quasdam sublacensis lacus, quas iniecit, in subterlabentem meatum ad Fucinum, glebas furfuraceas, aliaque inuenta fuerunt, & dicit Andreas Baccius de naturalibus vinis historia lib. V. & cõtinua etiam obseruatione demonstratur, siquidem, quæ proijciuntur, inuoluens impetus aquarum ad aperturam perlabentium adducit, ibidem reperiuntur.

Andreas Baccius in historia lib. V.

Spatium relatum à Plinio IX. pass: quò fornicibus structis ducebatur de illo; quod inter Sublacum, & Vicouarum intercedit intelligendum, quod Oppidum erat in Tiburtino agro, & vbi hodiè

 forni-

fornices inſpiciuntur. Cæterum protenſiorem, & certis menſuris deſignatum, Frontinus recenſet, cuius ſolerti inueſtigationi credẽdũ cũ aquæ du uctum modum, formamque deſcribendi opus perfecerit.

Ductus eius habet longitudinem à capite ad Vrbem LX. mil. DCCX, & ſemis, riuo ſubterraneo paſſuum LIIII mil. CCLX. VII. Semis opere ſuper terram paſſuum VII. millium CCCC. XLIII. propius Vrbem à ſeptimo milliario ſubtractione paſſuum CLXXX VIII. reliqua opere arcuato paſſuum VI. millium CCCCLXX.

Verum cum Strabone à Fucino, an à Fonte Sublacenſi initium ſumat, dubitat Cluuerius, nobis autem cum Strabone ſentire placet, ſiquidem ſpatium, quod inter lacum, & Vrbem intercedit, tot enim milliarijs computatur, conſentit etiam quod longior ductus à conceptu aquarum metitur, ſiquidem illum non ampliùs quã ad XXX VIII. mill. extendit, cum ductum ad LX. mill. DCCX. producat.

Concipitur via Valeria ad milliarium XXX VIII. diuerticulo euntibus Romam dextrorſum millia paſſuum trium. Villa Sublacenſi atque ſub Nerua Principe ſtrata ad milliarium trigeſimum octauum ſiniſtrorſum intra ſpatium paſsuum ducentorum finita, ſubſtructionibus penè ſtatim ſtagnino colore peruiridi.

Et ſi rectus, quo ducebatur à Sublacu ad Vrbem, curſus inſpiciatur vix vna nunc ad relatum aſcendit. Profectò Albertus, & Blondus à puteis, qui infra Carſeolum, & Riofriddum inſpiciuntur, per montes fabrefactis cuniculis à Fucino ad Vrbem deductam eſſe affirmant, erraſſe proſpicitur Blondus lib. 2.

Blondus lib. II.

Putei effoſſi à Marſio Ædile, ſiuè à Claudio Imperatore, perductis Romam à Lacu Fucino aquis, ne incluſus aer curſum aquæ moraretur, ſpiracula fuerunt adhibita. Dioni forſitan inhærentibus, qui vt Tyberi Lacum coniungeret, Emiſſarium Claudius cogitaſſe præſumit, cuius manifeſtus error, opus ipſum demonſtrat, vt mox dicturi ſumus, & fornices, per quas ferebatur modò aſtruunt, quarum reliquiæ hodie non alibi, quam ab ipſo Sublacenſi Oppido per mille paſſus vltrà ad Vicouarum vſque aſpiciuntur, partim cuniculis actis per ſaxeos montes, partim in ſublimi à terra, arcuato opere extenſis de quibus ſic Statius lib. 1. car. V.

Statius lib. 1. carm. V.

Vos mihi, quæ latium, ſeptenaque culmina Nimphæ
Incolitis, Tybrimque nouis attollitis vndis,
Quas prçceps Anien, atque exceptura natatus
Virgo iuuat, Marſaſque niues, & frigora ducens
Marſia præcelſis, quarum vaga molibus vnda
Creſcit, & innumero pendens traſmittitur arcu
Veſtrum opus aggredimur...

Et

Et car.III.quod est de Villa Tiburtina Manlij Vopisci.

Quid referam alternas gemino super aggere mensas?
Albentesque lacus, altosque in gurgite fontes?
Teque per obliquum penitus, quæ laberis amnem,
Marsia? & audaci transcurris flumina plumbo?

Sic frigiditatis qualitate pollere celebrans, vt cum Plinio consentiat, qui cum in vltimis Pelignorum montibus respectu Marsorum confinibus, ex quibus gelidissimi Sulmonis fluunt amnes concipi asserat, & cum non ex fluuio, sed ex lacu prouenire contendimus frigiditatem, aliasque, quibus prædicantur, bonitatis, & salubritatis dotes, ex antris, venisque, quibus per inuia terræ ducitur, haurire contendimus. Vbertas non eadem semper, siquidem ex Fucini accessu, recessuque modo fluxus accipiebat, sic enim, cum retraheretur minuebatur, vt Claudiæ, & Augustæ adiutorio egeret; Et prouidentia Principum eiusdem bonitatis fontes, ita adduxit, vt perennis copiæ cursus non deficeret; quæ non spernendæ quantitatis erat, vt Frontinus memorat.

Martiæ in commentarijs scriptus est modus Quinariorum duorũ millium centum sexaginta duorum amplius quam in commentarijs est. Quinarijs duobus millibus quincenti octo erogabantur ant. quam ad Piscinam perueniret, quinarios XCI; & dabatur Tepulæ in adiutorium Quinarij XCII Itemque Anieni quinarij CLXIIII. Summa, quæ erogabatur ante Piscinam Quinarij CCCLI.

Modus qui à Piscina mensuris positis initur, cum eo, qui circà Piscinæ ductum eodem canali in arcu excipitur effecit quinarios II. millia DCCCCLIII. Summa, quæ aut erogabatur ante piscinam, aut in arcu recipitur quinariorum III millium CCXCV. Amplius quã in conceptis commentariorum positum est. Quinarijs MCXXXIII. Minus quam mensurę ad caput actæ efficiant, quinarijs MCCCXCV. erogabat post piscinam, quinarios MDCCCXL. minus quam in commentarijs conceptionis significari diximus, quinarij CCXXVII. minus quam ex piscina in arcus recipiatur, sunt quinarij MC IIII. Sũma vtraque, quę intercidebant, aut inter caput ex Piscina quinarij duo millium quingentorum, quas sicut in cęteris pluribus locis intercipi deprehendimus Non enim eas cessare manifestum est, etiam ex loco quod à capite iam mensuram, quam nos comprehendisse capacitate ductus posuimus effundantur amplius CCC quinarij.

Sic enim etiam superabundabat cum lacus nouas præbe bat, vt alias ditiores efficeret, redderetque mutuati auxilij vicem, & amplius Toti Vrbi cum grata esset, ad totam autem peruenire ductus non æquali locorum altitudine respondens prohibebatur, attamen cum primum

ad Capitolij Celij,& Auentini iuga se extulisset,postmodum ad quam plurimas alias regiones peruenit.Frontinus. Martię erogabantur extra Vrbem nomine Cęsaris Quinarij CCLXIX reliqui quinarij. MCCCCLXXII.intrà Vrbem deducebantur per regiones . Primam III IIII V VI VIII IX XIII in Castella LI. Ex quibus nomine Cęsaris CXVI,Priuatis,quinarij DXLIIII.Castris quatuor Quinarij XLII. Operibus publicis quindecim quinarij XL. Muneribus duodecim quinarij CIII. lacubus centum quatuordecim quinarij CCLVI,

De Claudij Emissario.

CAP. VIII.

Claudius Cęsar Imperialis glorię fastum ędificiorum magnificentia ęternare sic studuit, vt statim atque habenas comprehenderit ad tria,& si cogitata, aut ab alijs Principibus incępta fuerunt difficultate euentus,aut destituta, aut non obsignata relicta manus citiùs admouerit , vt pari contentione rerum factarum memoria throni celsitudinem æmularetur.Ita quod Caius Caligola LX. ab Vrbe mill. pass. aquam per montis sinum, inuiosque amfractus adducere destinauerat . Pluresque alij mare , in intimo terrę excauata area eo vsque traducere,vt nauigia commodè ad litoris stationem propè Ostium Ciuitatem in portum reciperet, & lacum Fucinum transmittere in quæstionem adduxerit,quorum ædificiorum arduus, & per contorta,& laboriosa exitus,Architectorum ingenia fatigauerat, & fabrorum animos impossibilitas penè terruerat, ipse summis viribus aggressus,sic insudauit , vt opere compleuerit ; Et si tria hæc ingeniosum,& admirabile Artificis opus demonstrēt, & diuturnitate laboris,& industria, structuræ machina, & auri erogatione ; quod in Fucino confecit Emissarium,duo alia longè superauit , non ad alterū annum relatum opus , sed per vndenos continuos, perenni triginta millia Seruorum inconcusso labore absolutum; hunc.n.Strabo dierū , & operariorum numerum assignat,Eusebius, & alij.

Strabo lib. 5. Eusebius in chronicis. Sueton. in Claudio Tacit. analium 12.

Res fuit permira in sequentibus temporibus Claudij Imperatoris dum Fucinus Lacus exiccatur , vndecim annos triginta hominum millia sinè intermissione operis incubuisse.In quo, cum per corriuationem aquas XIII. Imperij anno (ex Taciti assertione) Coss. D. Iunio, & Q. Haterio immisisse constet , incæptum secundo Imperij anno sic XIII.completum , ad quod Seruorum numerosa caterua (quæ Vrbē fastidio affecerat)destinata, vt insudaret. Vrbs quippe eo propè tempore,in habitantium numero tantum excreuerat , vt penè

fides

fides veritatem abneget. Effectus ipse Claudius VIII sui Imperij anno Censor. Ciuitatum capita. LXVIII. centena XLIII millia inuẽta in quibus, qui nomen militiæ iam dare possent, numerus in lapide in porticu Sancti Georgei ad Velabrum recensentur.

Tacit. annal. 11.

TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII. FACTA HOMINVM. ARMIGERORVM. OSTENTATIONE. ROMÆ. SEPTIES. DECIES. CENTENA. MILLIA. LXXXX. XLVII. ML.

Vndè tot millena in isto, aliorumque ædificiorum compendio, quorum aut minorem numerum ascire, cum eorum magnitudo operantium manus multiplices appeteret destinasse, in admirationem nõ venit. Qualis, quantusque in tot annorum curriculo sumptus fuerit computare possibile, sed frustratorium, cum concipere quisque ex animo possit; attamen ad satietatem lectoris, in diurnam insudantium escam triginta millia centena erogata suspicantur, præter quod in instrumentis, machinisque, & in luminibus in cæca voragine adhibitis (cum omnia in tenebroso, & obscuro terræ sinu fierent) impensum fuit. Artificium, quo per iniurias montis, planique cauitates, librato spatio, & adæquatis ad mensuram perfectionis lineis elaboratum, vt exprimi calamo possit, vix possibile æstimamus; sed ad indicium tantummodo, & admirationem intellectus relinquitur pro vt Plinius compendiosè operis magnificentiam referens considerat.

Plin. lib. 36. c. 16.

Claudius, inter maxima equidem, & memoranda dixerim, quamuis destitutum successoris odio, montem præfossum ad lacum Fucinum emittendum incredibili profectò impendio, & operariorum multitudine per tot annos, quæ nec concipi animo nisi ab his, qui videre, neque humano sermone enarrari possunt.

Inenarrabile profectò, & præter hominum cogitatum, vt inter præclariora, & quæ admiranda vniuerso Orbi adducuntur manu Artificis architectata, siuè Babilonica mœnia, siuè Mausoleum, siuè solis colossum collocari non immeritò possit, siuè artificium in opere, siuè opus ipsum, siuè sumptus spectentur, ad quod videndum ex Vrbe, & remotioribus extra Italiam partibus, qui virorum monumenta curiosè scrutantur ad spectandum adueniunt; cuius modò formam nos scripturi per diuersa capita accingimus, & vt faciliorẽ captum reddamus, in calce ex Archetypo desumpta pagina dilineatũ reddemus, quam ex Vaticana Bibliotheca Illustrissimus D. Lucas Holsennius, non minùs antiquarum rerum, quàm cæterarum scientiarum huius Æui facilè Princeps, nobis impertitus est.

De

De causis conficiendi Emissarium.

CAP. IX.

SCribentium calamus in relatione causarum conficiendi Emissarium ad diuersa trahitur, allucinâturque in perscrutatione finis, dum quisque, quod vult, proponit, nosque vt verum propriumque assequamur, singula referemus.

Ad hoc insudasse Claudium, Dio dicit, vt Tyberim ad nauigationẽ per augumentum aduectæ ex Fucino aquæ ditaret, & exsiccati postmodum Agri, Colonorum industria (dum satis apti iudicabantur) vbertate florescerent; sic enim lib. LX.

Dio lib. 60

At in Fucino lacu, qui in Marsis est in Tyberim immittendo, vt & locus circà eum lacum agriculturæ aptus, & Tyberis magis nauigabilis fieret, inanes sumptus fecit.

Neutram tamen assertionem ex proprio ingenio desumptam, sine aliquo probabili argumento veram esse specus forma, facti impossibilitas, certaque ratio demonstrat, & ex diametro abhorrere à Claudij proposito; nam excauati Montis protensus sinus, ad Lyris amnis ripam sistit, cuius decursus sinistrorsum per Volscorum, campanorũque agrum descendens, non longè à Suessa ad mare ostium pandit, in loco qui hodie turris Scaphati dicitur. Cum Tyber dextrorsum ad occidentem pergat, illoque coire lyris nullo pacto possit, nec vlteriùs penetrasse montes, aut legitur, aut vestigio monstratur, cum qui post alteram ripam insurgunt, ad Anagninam planitiem se extendãt, ad quam per obstrusos, tetricos, altissimosque montes ad XX, & amplius mill. pass. via aperiẽda esset, insuper qui per Hernicos, reliquosque circa populos amnes, riuique excurrũt, ad litus campanum exonerantur, & nonnulli eorum lyri iunguntur; præter quam quod superuacaneum Tyberim aquis augere foret, cuius ex aliundè aduectis incrementum, Vrbis subuersionem pluries minatum fuerit, vndè Patres cum accidisset, maximaque ædificia vastasset, & annonæ, reliquisque damna intulisset, quæ illi iunguntur flumina diuertere cogitarũt, ex hinc nefas est credere nouas sumptibus quærere, cum quæ ad illũ currunt, ex superfluentia damnum inferre compertum; sicque palàm, Dionem errasse, fit, propiùsque veritati Tacitum accessisse, licet intẽtum Claudij non assequutum. Siquidem ad Lyrim tendere opus, quò Augusti iudustriosa Naumachiæ spectacula æmularetur asserit; Ille quidem, cis Tyberis ripam in arido solo lacum coaluit, vt naualium certaminum ludibus Ciuium animos recrearet, quicum vt gloria fastigiosi operis contenderet Claudius, & gloriosiorem Naumachiã in-

instruere, & lacum profundere, sicut ille adunare insudauerat, cogitauit, illum tamen Annalium XII. loquentem sic audiamus.

Sub eodem tempore inter Lacum Fucinum, amnéque Iyrim prærupto monte, quo magnificentia operis à pluribus visceretur, lacu in ipso nauale prælium adornatur, vt quondam Augustus, stricto, cis Tyberim, stagno, sed leuibus nauigijs, & minori copia ediderat.

At si nauium ludos instaurare, & sæpius, si lacus extaret, commodius poterat, ad quid ergò tanta auri, laborisque profusio si hoc intendisset? spe gloriæ, siquidem in eius vita C. Suetonius Tranquillus autumet; etenim si ad emolumenta spectasset, Marsis flagitantibus indulsisset, qui longo experimento lacus noxios haberent, quibus aliquando propria sede expellebantur, Augusto supplices, vt emissariũ permitteret, institerunt, quod proprijs sumptibus perficere, si in præmium exsiccati agri concederentur, spondebant; nec Octauius, nec ipse Claudius, à quo factum reperitur, votis annuerunt, vnde potius gloriæ, quam lucri spe ductus, ad tanti operis machinam manus admouisse ait. Fucinum aggressus est, non minus compendij spe quam gloriæ, quem quidem priuato sumptu emissuros se repromiserant, si sibi siccati agri concederentur.

Sueton. in Claud.

Etsi nõ negamus, eò Claudij ambitionẽ processisse, vt pari fastu impossibilia penè inhiasset, vt magnificentia operum retroactos Principes superaret, attamen ad simplicem tantum ostentationem, tantum rerum apparatum, quod Ærarium penè consumpsit, & diuturnitate laboris animos relaxarat, concepisse non ità facile persuasum habemus, cum certis argumentis intentam *V*rbis securitatem fuisse, aperto calculo monstretur.

Vrbs ipsa, quam rapidus Tyber transcurrit, superabundantium aquarum impetu, sæpè Ciuibus viduata, ædificijs denudata, agrorumque ruinis ad excidium multoties aperta clade (deuenit vt Liuius, Tacitus, alijque scriptores notarunt, vt post Ludouicum Gomesium S. R. Rotæ Auditorem præclarissimum, Andreas Baccius de Tybure agens sigillatim designato tempore recenset. Vlliusque incrementi ratio subtili indagatione perscrutata, Patrum animos defatigauit, nec in vnam conueniebant sententiam; dum borealium flatibus cursus impetum ad mare præpediri, & cum vlterius progredi tardaretur, dilatato sinu excrescere, agrosque, Vrbemque inundare aliqui sentiebant. Saniorumque pars, flumina quæ illi iunguntur, aucta torrentium, ex sinu Vallium aquarum copijs inspiciebant, quæ cum naturalem alueum superarent, exuberari, dilatarique necesse fore non dubitabant, quarum quæ imperante Tiberio (continuatis imbribus euenit, non Vrbem solum memorabili clade affecit, sed penuria, totam penè defatigauit Italiam, sicque Romanorum animos timore cõcussit, vt Sybillinos libros quos in magno periculo solum aspicere lice-

Andreas Baccius in Tybure

licebat) modò perscrutari Asinius Gallus proposuit, actumque esset, si Tiberius annuisset. Exindè imminentia si occurrerint præcauere studuerunt, & totius erumnosæ inundationes euentus rationem, excursusque causarum perscrutationem C. Arruntio, Q. Ateo delegarunt, vt flumina, lacusque, qui Tyberim implent, auerterent; quod cum Coloniarum scilicet Florentinorum, Reatinorum, & Terniensiũ legati (de quorum præcipuo interesse agebatur) presentirent, aditum in Senatum postulantes, suã ipsorum causam exposuerunt. Siquidem Florentini, ne Clanis ab Arno deduceretur, ob imminens suorũ agrorum periculum, Interamnenses, si Nare amnis, alueum transgrederetur, vberrimos Italiæ campos subuertere, pariterque Reatini, si Velino lacui ostia præcluderentur, eorum campos periculo aquarum perire conquerebantur, Natura siquidem terminos, & ostia fluminibus statuisse, & corrigere nefas sit, maximè cum sacra fluminum Numina antiqua religione sacris ritibus venerata, diuinis honoribus priuarentur. Paterque Tyber, vectigalium amnium exoneratione alibi, iniuria affici, solitoque honore tributi minui, in indignationem adduceretur; Hinc factum est, vt siuè vanæ superstitiones, inanisque reuerentia, siuè nodosæ difficultatis operis impedimenta, siue Pisonis Oratio, quam pro Colonijs habuit, Patrum animos flexerint, qui à proposito destiterunt. Tacitus I. Annalium.

Nec Reatini silebant Velinum lacum, quà in Mare effunditur, obrui recusantes; quippe in adiacentia Eruptarum, optimè rebus mortalibus consuluisse naturam, quæ sua ora fluminibus, suosque cursus, atque originem ità fines dederit; spectandas etiam Religiones Sociorum, qui sacra, lucus, & aras patrijs amnibus dedicauerint, quin ipsũ Tyberim, nolle prorsus accolis fluuijs orbatum minori gloria fluere.

Interque ea flumina, quibus Velinus augetur saltus, amnis est, qui exili fonte propè Verecchiæ oppidum supra Talleacotium scatens, partem Palentini campi transcurrens, non longè à Scurcula ad Vallé Equiculorum descendens in agro Reatino, Velino iungitur, & ante Emissariũ, vt recitauimus, exuberãtia lacus sic terminos trascẽdebat, vt propè collem, in quo Alba sedet ripam poneret, & per planitiei procliuitatem, aquæ eius ad saltum transcurrentes per id tempus sic augumento Velino erant, vt Tyberis alueus vltra solitum exuberaret, & Vrbem subita inundatione turbaret, nec aquis de Cœlo cadentibus, nec liquatis niuibus negotium datum; sed Fucino, vnde euenerat tributum, & Claudius, vt Vrbi consuleret, alibi diuertere lacum cogitauit, vndè motus, Emissarium confecisse, cum ipso Andrea Baccio consultiùs arbitramur, & cum postmodum, imperante Traiano, copiosior aduenisset, quæ, vt præ cæteris horribilior fuit, sic ostẽtis pluribus enunciata, & pestem, caritatemque, quas comites habuit, eadem ratione motus Princeps ipse canalem purgauit, & si

Spar-

Spartianus in vita Adriani,cui opus tribuit Fucinum emisisse asse-ueret,& Lipsius ad Tacitum suo numero absoluisse,errataque Clau-dij corregisse dicat. Nec ritè perfecit Claudius, Quoniam manu pos-set admonet Hadrianus.

Neutrum tamen esse, & in vtroque Spartianus errasse inscrip-tio in marmorea basi statuæ, quam Albenses Traiano dicarunt in ara maiori Collegiatæ Ecclesiæ S. Bartholomæi in hac nostra Pa-tria annis ab hinc XX inuenta demonstrat, quam Lucius Camarra in suo Theatro antiquo expressit.

IMP. CÆSARI. DIVI
NERVÆ. FIL. NERVÆ
TRAIANO. OPTIMO
AVG. GERMANICO
DACICO. PARTHICO
PON. MAX. TRIB. POT. XXIII
COS. VI. PATRI. PATRIÆ
SENATVS. POPVLVSQ. ROMANVS.
OB. RECVPERATOS. AGROS. ET. POSSESS.
QVOS. LACVS. FVCINI. VIOLENT.....

Ex qua opus Traiano tribuitur,ob recuperatos agros; casu siqui-dem obstruso specu, iterum impetus exuberantium aquarum vici-nam planitiem impleuerat, à quibus vt redimeret Imperator, ex purgato alueo, emissionem iterauit post primam à Claudio operatã anno LIX.cum sexto eius consulatu ascribatur, qui annus Domini CXIV. erat, siue ipse, siue Præfectus operis aduenerit in illam do-mum,quam Claudius extruxerat,quæ modo Ecclesia Transaquarum est,in alio lapide Traiani militis memoria conseruatur.

Non tantum vterque Cæsar, vt Albensibus agri restituerentur, sed auersionis aquarum causa,quibus Vrbis periculum paulò ante viderant ad laboriosum difficultatis opus manus admouisse,prò cer-to esse debet, & si ab illius temporis scriptoribus minimè obserua-tum, vel à calamo excisum, vnus omnium Baccius retulit, qui à Clemente IIX. Sãctissimo Romano Pontifice euertendæ inundatio-nis negotio præfectus,subtili indagatione omnia rimans, inter alias causas hanc in suo de Tybure libello, quem Italico Sermone com-posuit,reddidit, nosque præter illa,quæ ipse promit, redditis rati o-nibus,adstipulamur.

De structura, & Forma Emissary.

CAP. X.

INtersecatur planities parum elato Monte, qui ex Apennino progrediens æquali declinatione in angitiam siluam se flectit, cui Fucinus inhærens, radicesque abrodēs totus insidere videtur obruiturque in spissas voragines, quæ passim inter petrarum scissuras aperiuntur, circa quas agitantur, vt deglutiantur aquæ; adiacent illi ad meridialem plagam Palentini campi ad fauces alterius Montis, quem lyris abrodit, hunc aperire, siuè quia declinatio aquarum persuadebat, siuè quia naturalis cursus deglutiem indicabat Claudius statuit, & diligentèr lacus profunditate lyrisque alueo (æquilibrata mensura) explorantis, dimensaque planitiæ à litore lacus ad amnis ripam parallellis lineis ductis, effossioni locum dedit, in quæ sequitur, formam. Canalem in sinu Montis latitudinis palmorum duodecim, altitudinis vltra viginti designauit, ad quem vt perueniret, effossis crebris cuniculis vnum in omnibus effecit, & ne aer in tenebroso sinu, qui cæcas cauernas profundarent, offēderet, interiecto spatio, aliqua quadrata spiracula à planitie ad Montem, & à Monte ad lyrim aperuit; Spiracula ipsa, sicut, & Emissarium totum in duro lapide sunt excauata, est enim mōs in illa parte planitiei, quæ ad lacum tendit, totus lapideus, vndè durus in incisione labor extitit; ordo autem totius machinæ talis erat.

Sunt à litore ad Montem nouem spiramina dilatata, & à Monte ad lyrim septem, qui ab imo canali ad superficiem terræ tendunt, ante vnaquæque eorum procliuis aperitur cuniculus alter altero protensior, pro vt planicies eleuatur, aut deprimitur altitudinis palmorum nouem, & latitudinis quinque per quas ad alueum vsque maioris specus & putei profundū diuertitur. Ea arte effossi, vt ruderum extractio facilius redderetur, & quotiès in cursu operis incisus lapis, aut deficere scissuras monstraret, ex cocto latere fornix supplet (vt sine timore sic transitus) quæ tempori cedens, ora obruitione cadentis desuper terræ in partem, vel penitus occlusit, vndè modo pauci penetrantur, cum idem senserint damnum, vel exuberantia lacus maiora passi, arenarum cumulo repleti; fornices, parietesque impetu aquarum deiecti, cum retrahuntur tantum (quo fuerint loco) ex vestigijs manifestātur, & quo in tractu viæ, qua ad lacum itur offenditur per CCC Ferè passus deambulari liberè patitur; in eius per medullio spiraculum) quod puteus magnus dicitur) inuenitur, per quem circa transitus, quo ad altiora peruenitur, ad rotundam, atque profunditatem, in qua siue ibidem exortæ, siuè regurgitātes ex infimo putei sinu stagnantur

aquæ,

aquæ nec vlterius obſtruſa, exciſo lapide via datur progreſſus.

Cum mons inſurgere incipit, ex vtroque latere protenſiores cuniculi, ſimul æquali linea in Emiſſario concurrentes parati erant, ſcalarum numerum in deſcenſu, aſcenſuque tenentes, & ex vno ad alium ingreſſus, regreſſuſque liberè pandebatur, modò qui Palentinos reſpiciebat campos ſic adueniens deſuper terra contexit, vt nec loci memoria ſignetur: & qui ex aduerſo Fucinum reſpicit, in ſpiſſo lapide inciſus, latum aditũ præbet, tãta altitudine apertus, vt cẽtum palmos excedat, quæ paulatim, ſeruata proportione cedens, ad reliquorum cuniculorum menſuram reducitur; oportuit tanta ſciſſura montem aperiri, vt daretur per eam, quantum poſſibile foret lumini locus; ante quem erat veſtibulum opere arcuato fabrefactũ, oſtiumque (quod cecidit) in quo Chriſti aſſeclæ, ſummo Deo Patri altare ſacrarunt, apparetque modò in pariete penniculo delinita Sanctiſſimæ Triadis Imago, vnde ex eo nomen la Grotta di Santo Patre ſortitum; eorumque religio, prædijs attributis, vt coleretur, ditauit; quæ in ruralem præbendam cadentia, ad Collegiatam Auezzani peruenerunt; fertur (cum ſæuiret, inſurgente Chriſtianæ Fidei principio, in illos perſecutio) latibulum Sanctis Patribus tutum præbuiſſe.

Ara ipſa magno lapide ſubſtentabatur, quem ſequens inſcriptio maioribus literis deſignat.

NOBILIS PROGENIES
A V G.
HIC TVMVLATVS EST.

Nomen impia manus excidit, vt duriorem veritatis inueſtigationem redderet. Siquidem Claudius adepto imperio vnicam prolem ex Valeria Meſſalina, Britannicum habuit. Cui Domitius Nero (quem Agrippina vltima illius vxor ex Gn. Domitio Enobarbo pepererat) in adoptione perfecit, vt longè poſt mortem Patris ipſius Neronis iuſſu necatus, vndè quæ iſta Auguſti progenies fuerit neſcitur. Fertur tamen, cum vnà cum Claudio Aggrippina ad ſpectacula adueniſſet vtero geſtaſſe, & in terræmotu, quem immiſſio aquarum peperit, fœtum (non dum ſuis menſibus perfectum) emiſiſſe, qui ad dies, menſeſque vitam traxerit. Tandem morte ſubreptum, in atrio Emiſſarij ab Imperatore Patre tumulatum, & ſi de abortiuis, vt ſtatim mortuis, ſepulchra erigi non tulerat antiquitas, cum tamen vltra nouem dies viuerent nomen ex inſtituto dabatur, illud tempus luſtricum, Sacratumque Deæ Nundinæ, quem ex nouendiali ſpatio venerari ſolebant; ita tamen ex Agrippina fœtum ſuperuixiſſe vt Claudius cum nomine ſepulchralem honorem

tribueret, ex verisimili probatione asserere nefas non sit.

Cum parùm exindè descenditur, in excauato lapide ad leuam, exilis fons occurrit, ad quem fœtæ mulieres, si non torquentur vbera lacte, ex inueterato more, vt fæcunditatem lactis recipiant recurrunt, & manu in cratere fontis exquirentes, si quod inueniunt supra se gestent, vim fæcundandi vbera ex se habere credunt; sic pariter si aliquid de suo in fonte proijciant. Quod non ex inani tantum obseruatione introductum, sed ex quodam deuoti animi affectu erga Sanctos Patres, qui ibidem latitantes ex illo fonte potari soliti perhibentur; licet, & vi à natura insita alibi fontes talem facultatē habere referantur, vt in Volterris, ex relatione Alberti fontem surgere, cuius haustu fœminarum vbera implentur, & in Veronensi campania in loco dicto Valle Pollezzella, de saxo ad formam mammillarum mulierum, à natura efformato, iugiter stillant aquarum guttæ, ad quas, si mulier aliquo morbo vbertatem lactis amiserit, statim ac in stillam aquæ papillas infuderit, subitò humor renouatur ex Blondi testimonio.

Terminus horum duorum cuniculorum erat Emissarium, ad quod concurrebant; illud autem sic scalpro, malleoque in dura saxi cote efformatum, vt mirum admodum sit in profundo terræ, eo ordine, artificioque expolitum ad fornicis formam, vt regia porticus in rectissimo, & spatioso antro videatur; cui modò natura, ex producto tartaro variarum rerum figuras, ornamenta, adiecit; columnasque inter cætera ad altitudinem conuexi fornicis, statis in reliquo mensuris adumbratas, sic condidit, ac si artificiosa fabri manus expolisset; vt ingeniosum, & insudatum artis opus naturæ opificio cædere quisque sapiens iudicaret; auget artificij, & magnitudinis operis admirationem quod lucernarum auxilio in reposito montis centro operantis manus nihil mensurarum dimisit, sed suis periodis summo ingenio ad perfectum artis absoluit; quæ loca frequenti calculo incisa, & vt in tam amplo, latoque spatio conueniebat, adhuc obtenebrata eorum igne visuntur; eo autèm numero, vt numerosis turbis fabrorū vicem solis rependerent.

Sed ad lyris vsque ripam (interciso fornicum, aliorumque ruina itinere) progressus modò præpeditur: Auorum tamen ætate, cum ad remotiora lacus recesserat, sunt qui totum sicco pede deambulasse referant; at nouo aquarum decursu auctis impedimentis obstrusa est via; ostium ad lyris post Capistrellum Oppidum ad tractum viæ quæ Neapolim ducit opere arcuato fabrefactum panditur, in quo illius, qua substentatur fornice, ambulatorium ad rupem excisam, in antriolo iugiter aquas manante sternitur.

Excreuit lacus, solitamque litoris stationem, in principio currentis seculi vltrà hominum memoriam excessit; vt non parum relictam

post

post Emissarium metã repetere dubitaretur, agrosque circa omnes, magno incolentium incommodo, vineta, & pretiosa prædia vastauit Luci Oppidi mænia, domorumque ædificia non parua deiecit. Ortuchiæ, & Sancti Benedicti Oppida ad vltimam penè ruinam adduxit, vltra processurus, ni Principum dominantium vigilantia, & circa incolentium prouida cura impetui furentium aquarum impedimenta obiecissent; quæ Architectorum arbitrio aluei expurgatio potior arbitrabatur; & communi omnium ære, opere Equitis Fontanæ, & Marij de Caua primarij illius artis in Vrbe professoris, varijs, machinis opus tentatum; sed omnia artificia, ob lacum rimam intus fornices, & terram facientem incassum ruerunt; attamèn siuè quod actum fuit adiumenta præbuerit: siuè naturalium rerum nobis non noto cursu præclusi meatus aperirentur lęsit exinde minùs, & ad interiora se remittere cæpit.

Hic desideratur Emissarij Archetypum, quod Auctor promiserat; idque morti tribuendum, quæ, eo sublato, posthumum opus, multis viduatum reliquit.

De Naumachia, & ludis in lacu factis ante aquarum immissionem.

CAP. XI.

Consummata Emissarij effossione, ne quid ad magnificentiam operis deesset, ante aquarum immissionem ludos non vnius generis, sed multifarios instituit; illosque postquàm altiùs excauasset, vt profectum compleret, instaurauit, inter quos celebrior naualis illa pugna fuit, qua infelicem illorum seruorum turbam, per vndenos annos in tenebris sepultam, continuoque labore fessam damnauerat: vt postquàm desiderium in perfectione operis impleuerat, & ad solis aspectum, vt dulcem vitalis vitæ auram hauriret redijsset; in pręmium sudoris, feralem crudelitatem Principis, proprij sanguinis effusione satiaret. Ita potentes atrocibus facinoribus delectantur, vt dum cædes, & strages exercent, potentiæ magnificentiam, suę crudelitatis ostensione dilatare conantur; ignorantes, tandem aliquandò se suas quoque pænas daturos, cum potentibus potentiora tormenta parari oppidò liqueat; Mos quidem, ludos peragere antiquus in Vrbe fuit; principio tamèn simplicibus certaminibus ad coronas, & victorias assequendas tantummodò paratos. vt Virgil. V. Aeneid.

Munera principio ante oculos, circoque locantur.

Græco

Græco siquidèm more,qui primis seculis oblectabantur ludis, vt virtutis præmio Athletæ coronarentur, inuenti: vt ex Achille recitat Homerus II. Iliad.

Illic detinuit populum, magnumque locauit
Certamen nautis , hæc præmia splendida promens
Scilicet,& tripodes,lebetesque , & fortia boum,
Cum mulis,& equis capite,& quoque corpora lumbis.
Fæmineo accinctis , atque albi pondere ferri.

Vt gratum,solùm Athletarum, exercitatione,propositis præmijs spectaculum proponebatur;exinde ad pompam sacrorum,& iram Cælestium euertendam, aut gymnasticam virtutem comparandam, transtulerunt ; inani quidem hominum superstitione , qui putarent Deos lasciuis saltationibus,& ferali certamine sibi placatum iri.Sic cùm pestilentiæ diuturna lues Vrbem viduaret; C. Sulpitio Petitq, & C.Lucino Stalone Coss: nec humanis consilijs, nec ope diuina leuaretur ; morbi sedandi causa scenicos ludos ab Etruscis mutuatos,primũ celebrasse Liuius refert,à quibus & alios mutuasse dicit.

Ouid. Transtulit Euander Syluestria numina secum.

Sic postmodùm cum sacra peragerent , Populum ad festa accedentem oblectaturi certamina exercebant, variasque ludorum species,& oblectamentorum formas repræsentabant;solemni ritu festos dies tibijs,fistulis , musicisque modulis,maiori etiam cultu maiora agebant,nec pares omnium erant cæremoniæ;vt astruit lapis, qui ex antiquæ Acciæ rudetis excerptus in domo Iacobi de Oliua nobilis Aquilani ad pagum, Ciuita de Bagno, reperitur:

Plutarchus in Vitis Imperatorũ Prob.III.

Q. ATATINO. Q. F
QVIR. MODESTO
PRÆ. FABR. BIS
TVBICINI. SACRORVM
FLAMINI. ROMÆ. PRÆ
FECTO. CLASSIS. MOESIO
P. ATATINVS. FLACCVS
FRATRI. OPTIMO. AC. PIISSIMO

Cuius P.Atatini Flacci in Genitorẽ suum pietas sepulchrale elogiũ in eadẽ domo testatur; quod cũ Titi Opsturij titulo in Ecclesia, Sancti Ranerij inuento,in Curiosorum gratiam paritèr apponimus.

Q. ATA-

Q. ATATINO. P. F. Q. VIR. MODESTO
TRIB. MIL. LEG. X. GEMINÆ
IN. HISPANIA. ANNIS. XVI
PRÆ. ALÆ. II. GALLORVM
IN. EADEM. PROVINCIA. PRÆ
F A B R.
P. ATATINVS. FLACCVS
PATRI. OPTIMO
T. O P S T V R I O
F A C I L I. S E V I
R O. A V G. L I B
L I B E R T A E. P A T R O
N O. B E N E M E R E N
T I. D E. S V O. P O S V
E R V N T.

Nec dum ad ſacra ſolum,ſed ad ferales Mortuorum exequias tranſtulerunt,vt in Anchiſæ tumulo Æneam factitaſſe *Virgil.* V. Aeneid. recenſet. Tùm ad exercitationem, vt agilitatem, peritiamque compararent,quibus ex hoſtibus victoria reportaretur. Vnde, & gladiatorũ ſæua ſpectacula, ne cum ad pugnam Miles accederet ſanguine, cædibuſque terreretur, inuenta ſimulque vt litato ſanguine vis quædam fortunæ ſatiaretur,ex Capitolino in vita Balbi, eo etiã munere Naumachiæ pugnæ paratæ, cum funera repararentur Anchiſæ longè nauium curſu ad præmia in meta parata ſpectacula Æneas præbuiſſe ſuis,eodem in loco *Virgilius* profitetur. Quem ſic æmulati ſunt Romani vt militum peritiam,agilitatemque in naualibus prælijs aſſequerentur;primo ſiquidem punico bello inſurgente inexpertus maris Romanus Miles ficta certamina,nauium luſu expetitis vicibus repararũt vt fluctus poſteà contendere,& hoſtium artem,experimentato periculo addiſcerent ſuperare;& cum tempore diſſueſcerent milites; pugnaturus Cæſar in Pompeium hyeme, in portu Baiæ Nauium conſertatione conſummauit,vnde, & Auguſtus poſtmodum ad ſpectacula vſus cum citrà Tiberis ripam effoſſo humo,aquas ad Nauium capacitatem induxit,& impuriſſimus Heliogabalus in Euripis (foſſis ſcilicet, quarum argine continerentur inuectæ aquæ) Vino repletis, eadem ſpectacula Populo renouaſſe Lampridius refert,quas inſequentes Principes imitati ſunt in Amphitheatro,ſeù Circo, aquis quantum oportuit inundato,extructis fiſtulis,per quas introducerentur,donec Domitianus molem vaſtiſſima machina aſtrueret, quæ aquam inſtàr maris, & Populum commodè retineret, locumque in Vrbe Naumachiam ex ludorum Nauium exercitio nuncupatum reddidit, quem Martialis deſcribit.

Iul. Capitol. in vita Pap. Balbi.

Polybius.

Sueton. in Auguſto.

Lampridius in Heliogabalo.

Martialis ante lib. 1. epigr.

Si quis ades longis ſerus ſpectator ab oris
Cui lux prima, ſacri muneris iſta fuit
Ne te decipiat ratibus Naualis Enyo,
Et par vnda fretis:hic modo terra fuit.
Non credis? ſpectes dum laxent æquora Martem,
Parua mora eſt;dices, hic modo pontus erat.

Satis iam à propoſito, vt huius inſtituti rationẽ redderemus, aberrauimus, ad rem igitur redeamus.

Cum per Narciſſum Operis Præfectum abſolutum canalem Claudius percepiſſet, ab Vrbe ad Marſos cum Agrippina, & Principibus aduenit,& in illius dedicatione, vt inenarrabilis operis magnificentia pluribus referretur, Naumachiam in lacu parauit armatis ex turba Seruorum,qui miſerè in duro labore vndenos annos conſumpſerant, vnde viginti millia, vt centum quatriremes prælium conficerent ex Taciti,Dioniſque aſſertione, & ſi quinquaginta Suetonius probet ex Xiphilino in Tacito, ex Dione corrigendus.

Tacit. lib. XII. anal.

Sed quomodo .n. illa vis hominum in duodenis vtrinque Nauibus?& quomodo vnde viginti millia pugnaſſe hanc Naualem pugnam Tacitus exprimeret? Si vtrinque quinquaginta, ergo in vniuerſum centum,non ergo abeſt,quin,vt ad Dionis, reique fidem corrigendus ſit Tranquillus.

Suet. Tranq. in Claudio XI. Xiphil. lib. LX. Lypſius ad Tacit.

Cincto deinde lacus ambitu ratibus & erectis propugnaculis, quibus cohortes Prætorianæ baliſtis, & catapultis paratis, nauium effugia,ſi properaſſent,auerterent;relicto claſſiarijs loco, quos in duo agmina ſeparauerat,indicto vnis Rhodiæ,alteris Siculæ nomine,vt vtraque ſimul claſſis ambitioſo gloriæ faſtu contenderet,imperauit; Certamen infelix,quo vt ſpectatoribus placeret,ſuis mortibus, miſeri inſontes elaborarent,& voluptatem proprio ſanguine referre cogebantur, & inſudati laboris præmium vulnera morteſque cederent, hoc piaculo voluptas non ira placatur, ſic ſunt cædes, Principum oblectamenta,& beneficiorum in ipſis collatorum merces; Nec ſeuitia ſatis ſibi complacuerat in damnationem ad perpetuam noctem in profundo terræ ſinu,in duri operis effuſione laborandi, ni exacto labore duriora imperaſſet,paratur non ad feſta, ſed ad aſpera certamina claſſis, vt ſocius ſocium,amicus amicum,non odio,aut libidine, ſed ad Principis placitum feriat. Spectatum ex Vrbe, & ex remotis municipijs certatim cupidine viſendi,vel officio in Principem,tot adueniunt, vt circumacti in ordine Montes, qui in theatri formam lacum ſepiunt complerentur nec defuit ad pugnæ incentiuum artificum; excogitatis ſiquidem machinis ex centro lacus Argentea Tritonis ſtatua emerſit, quę dato flatu,buccina, quam in ore poſitam habebat inflaret, cien-

doque

doque bellantium animos ad arma accenderet. Claudius ipse imperiali paludamento insignitus spectaturus in eo, quem elegerat suæ stationis locum, præsidebat, à quo non longè Agrippina vxor, aurea clamyde gemmis varijs contexta ornata insidebat, creditur ab incolis, quadrata Turre, quæ post mænia Transaquarum Oppidi insurgit, signatus Agrippinæ locus, idque longa fama per eam, licèt nõ admodum certa traditione, ad hæc tempora transmisit, cum parum ab illa Claudij domus distet. Inde paratis ad certamina omnibus, infelix turba Principem veneratura processit, solitumque de more Aue pronunciant; morituri scilicet te salutant, Imperator, quibus illicò, & Auete vos morituri respondit, quo responso ab infesta pugna se liberatos persuadentes conserere destiterunt, eorumque trepidatio, sic iram in Claudium excitauit, vt varia mala in animo conciperet, quin, & parum abfuit, vt igne, ferroque omnes consumere cunctaretur, tãdẽ à propria sede prosiliens, nõ sine fœda vacillatione per ambitum lacus discurrens, minis, & exhortationibus ad pugnam impulit; durè admodum, strenuèque, & non sine sanguine, vt quisque gloriæ, libertatisque emolumentum consequeretur certatum fuit, tandem expleta maiore parte diei, pugna cessauit, nec cui Victoria cesserit refertur; indulsisse tamen Victoribus partem exiccati agri Claudius creditur, & post immissionem aquarum cum emendato alueo, altius effossus est, ante nouam corriuationem gladiatorum sceleste facinus, quo ad visendum Populus alliceretur indixit. Spectaculum arte clarum, sed teterrimum, quo sæua crudelitas in humano sanguine exercetur, quæ ferina superstitio primò in honorẽ Deorũ deinde, vt alij ludi, ad ocium spectantium producti sunt. In ipso lacu post Naumachiam pontes, seù tabulamentum ad pugnantium capacitatem, comparatum, damnatorum hominum robur, experientiamque laudandam prębuit, sic referente Tacito. Eo tempore interiecto, altiùs effossi montes contrahendæ rursus multidini gladiatorum spectaculum editur, indictis pontibus pedestrem pugnam.

Et nequid ad solemnitatem desiderari possit per histriones variorum generum formas in scenis exprimi, & in theatro repræsentari, quæ aures, & oculos spectantium allicere possent, summoperè insudatum; illorumque ludorum studio theatrum non longè à domo extrui procurauit, quod, & si Tacitus alijque scriptores non recenseant, testis est tamen lapis in Euaporario Abbatialis domus terræ Transaquarum, qui restaurationem illius à Melanto factam asserit.

MELANTVS. P. DECI
E. T. COLLEGÆ. MAG. HE.
TRIBVNAL. NOVVM. A SOLO. FECERE
THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFE.
ÇERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DE
DICARVNT.
D. S. P.

Quod,& si Claudio non tribuatur, ab eo tamen confectum creditur,& Traiani tempore cum forsitan dehisceret renouatum, qui solemni cultu,& fastigiosa pompa rem, à se gestam, sumptuosè admodum,vt obstentaretur opus,quantum possibile foret magnificasse,inanis gloriæ cupidus facili inductione persuadetur, nec ab re erit suspicari præfatum operis Traiani Præfectum extitisse.

De aquarum immissione.

CAP. XII.

SVccesserunt pugnæ conflictui,& crudelis feritatis spectaculis deliciarum plenæ epulæ in ipso lacu regia magnificentia,& ornatu paratæ,vt dum simul animi, oculique molem exiccandarum aquarũ, & excursum comprehenderent, non esset quid gustus desideraret. Extructa igitur in Naumachiæ ponte mensa,Imperatore, Agrippina, & Principibus insidentibus, inter deliciarũ apparatus, apertũ est canalis ostium,vt in abyssum profunditatis vastissimi illius specus præcipitarentur aquæ.Erat autem ostium hac arte compactum, in ore ex solidissimo lapide tres incuruabantur arcuatæ fornices ad proportionem magni canalis,sic cataractati in immisso tabulamento, quod machinis eleuabatur,vt dari exhiberique ingressus ad libitum commodè posset, ex cuius lateribus æquali calamo alti, latique parietes insurgebant,paulatim se dilatantes ad centum ferè passus non autem æqua linea ambo,cum qui impetuosis Boreæ flatibus obijciebatur,sinum ad conuexitatem flectebat ex aduerso alteri, seruata tamen in latitudine æquali proportione,quæ aditus mensuram in nihilo retardaret,sed ad numerum expleret;elato itaque tabulamento, profluuium concurrentium aquarum præcipiti cursu ex horribili sonitu sic immersit in specum,vt mons totus contremeret, & terra circum in solito quateretur motu,& impetuoso, & rapido cursu vna secum

quic-

quicquid objiciebatur ad ima trahere contendebant,ea eſt vis erum-
pentis huius elementi,vt ſtatim currat cum ad centri procliuitatem
aperitur via,eò non retardato curſu,vt omnia frangat, obuoluatque
ſecum impedimenta,parumque abfuit,vt conuiuantium menſas co-
uiuanteſque ſecum traheret ; quarè ſic commoti Principum animi
fuerunt,vt periclitari omninò dubitarent,& cum magna trepidatio-
ne perturbari Claudius Agrippinam prænoſceret, veterum iniuria-
rium memor,quibus à Narciſſo operis Præfecto ſe offenſum iri re-
putabat,cum matrimonium Principis affectaret , & ille ſuis nuptijs
Eliam Petinam anteponeret, ea occaſione vſa , in illum criminando
inuexit, culpauitque nimiam proprij commodi affectationem , vtq;
illi nihil Principis ſaluti intendenti, nulla cura fuerit , an opus ſuis
menſuris conſtaret,parumque conſultè imminens , & irreparabile
periculum auertiſſe;nec defuit aſſerere,quin in vitam Domini eo ar-
tificio machinatus fuiſſet;multa ſiquidem ex ocio facta , ſic euentui
accomodari,vt maleficij Architectus immunis à crimine euadat , &
caſui tribui,quæ malitia parturijt. Nec mutuit ille , ſcelus reijciens,
vt incogitatum, & ſuam innocētiam contendens,palamq; Agrippinæ
faſtum,& nimiam dominandi cupiditatem improperans , parum ad-
uertens, & ſi purgationē expedire,minimè tamen Imperatoris vxo-
rem laceſſere conueniens;diſſimulare,ſed non tolerare , qui præſunt
contentiones,& iurgia;diffugere cum Principis ſanguine iunctis cō-
uenire priuatis,quæ in proprium præcipitium,& exitium tendunt,vt
illi,mortuo Claudio,aduenit ſcelere Agrippinæ interempto.

Paulò poſt ſedata contentione , & interclufis cataractis , repulſæ
ſunt aquæ,& defectus operis exquiſitus , libramentum non adæqua-
tum inuentum fuit; quippe Lyris alueus non ità depreſſus ad aquarū
receptionem,indè altius deprimere canalem deliberatum , & ad no-
uæ expeditionis apparatum reuocati ſunt ſerui, qui breui interiecto
tempore ſic effoſſioni intenderunt,vt ad æquilibratum curſum tranſ-
miſſioni aperiretur aditus,& ſi repetitis (vt paulo ante recitauimus)
ludis, Claudio ipſo præſidente nouo oſtio ad prioris formam effor-
mato,eodem ordine immiſſus in ſpecum lacus fuit, ſed nec noua ef-
foſſione adæquatum eſt libramentum , cum humilior lyris alueo , &
inæqualis lacus ſinus quippe plures in ſe continens valleculas adæ-
quationi minime adaptari poteſt , præter quam continua aquarum
agitatione,& aquilonis impetu paulatim abroſione depreſſionem pa-
titur,vt tranſmittere minimè aquas poſſit, vnde ad hoc meritò Sue-
tonius inane opus Claudium tentaſſe aſſerit,& ſi Plinius ad deſtitu-
tionem ſucceſſoris defectum reportaret, nullo tamen auxilio iuuari
poſſe,quod ſuaptè natura ipſa ad curſum non accommodat .

Cæterum Nero Claudius noſtræ Genti ſic fuit affectus, vt in par-
ma ſigilli , quo publica obſignabat diplomata Marſiæ decoriati effi-

gie in arbore alligata, in qua fiſtula pendebat, propè quam Apollo fiſtulam tenens erectus ſtabat, vtebatur. Sic in ſucceſſore affectus in Marſos conſeruatus vt apud Aeneam Vicoparmenſem in in Auguſtorum Imaginibus, legendum datur.

FINIS LIBRI SECVNDI.

HISTORIAE MARSORVM

LIBER TERTIVS.

De locis antiquissimis, Populis, & Ciuitatibus Marsorum.

CAP. I.

VRbes ad vitam rectè instituendam ex vicissitudinaria communione morum, rerumque ad prouectum, ordinemque optimi regiminis necessaria; ita ordinatæ sunt vt per bona, quæ ex hominum cætu in vnum confluunt, quasi quibusdam proportionatis partibus inuicem adunatis, eorum totum mutua substentatione regatur, & Prouinciarum præcipua ornamenta, munimentaque sint; cum in illis scilicet virtutes colantur quibus Respub. coalescit, & minoribus locis politicæ scientiæ normam præbeãt, & obedientiam, qua imperio dominantium pareant, insinuent. Quarũ & si nõ numero, clariores tamẽ in hac nostra regione floruerunt, quæ licèt exciderint, fatoque (ex ordinata rerum resolutione) cesserint, in hoc nostro opere reuiuiscere pro vt poterimus conabimur.

Eæ enim fuerunt, quas Strabo lib. V. recenset, cum de Valeria via loquitur. In ea latinæ Vrbes sunt, Valeria, Carseoli, Alba, & prope Cucculum Oppidum.

Siquidem semper Castellorum multiplicitate, Ciuitatum defectum rependuit, sic enim Sil. lib. VIII.

Silius. VIII.

Cætera in obscuro famæ, & sine nomine, vulgi
Sed numero Castella valent .....

Mira-

Miramur hic Silium sic locorum gloriam deprimere, cum natio gloriosis facinoribus illuxerit, & Vrbi mundi Dominæ terrorem, eo memorabili bello (quod retulimus) induxerit; & ex successibus à Liuio notiora, notentur Milonia, Plestina, & Fresilia, nisi cum natio illustrior locis esset, tria hæc neglexisse, & ad eas laudem retulisse dicamus, vel, eo ipso tempore, ita vt ad præsens eorum nomina delitescere, & in obscuris memoriæ tenebris pertransisse, vt nèc de illis fama loqueretur, affirmemus.

Et hoc infortunium, cum conterminis populis commune habuit, quorum regiones, & si montanæ Oppidorum multiplicitate plusquã Vrbium plantatione populatæ, sic ex situs fertilitate necessarium expedire iudicatum, ne ignauia inhabitantium industria tabesceret, sparsim profuit habitare, vt corpora labori assuescerent, & rurali opere exercerent, quam Vrbium delitijs gaudendo insordescere, de quibus & idem Strabo lib. V. Cum aliqui per vicos ætatem degant, habent tamen Vrbes supra mare Corfinium, atque Sulmonem, & Marruuiũ, & Theate Marucinorum metropolim.

Sil. lib. VIII.

Non tamen ex Liuij assertione dubium cadere potest, quin prænominata Oppida Samnitum contermina, nostrorum non fuerint.

Inter medium Volscorum, & Pelignorum Samnium nobis iungitur, vt in ea parte, etiam modo non longè à Pesculo Serulæ Oppido vetusta rudeta abolitæ Plestiniæ, & si non vestigia, locum monstrant, & in præfatum Oppidum transisse, autumant, sed non nisi coniecturis iam paulò ante relatis, probare, reliquarum autem, & cum ipsis nomina perierunt.

Populi tamen celebriores, notioresque fuerunt, quos Plinius lib. III. cap. XII. memorat. Anxinates, Antinates, Fucentes, Lucenses, Marruuij, Albenses.

Plin. lib. 3. cap. 12.

De singulis nos acturi, ab illo, cui nomen genti tributum est principium sumimus, cum & iam antiquitate cæteris polleat, & aboriginum progenies ab Alicarnaseo refertur, & à Duce eorum gens, Oppidumque nomen sumpsisse Sil. refert lib. VIII.

Strab. lib. V.

> *Marruuium, veteris celebratum nomine Marri*
> *Vrbibus est illis caput. . . .*

A quo, & Marruuia, seù Marrubia gens ipsa dicta ex quibus aduersus Troiugenas Archippus eorum Rex auxiliares copias cum Duce Vmbrone, vt Turno Regi auxilio essent, missos fuisse Virg. 7. Aeneid. dicit.

Virgil. Aeneid. lib. VII.

Quin,

Quin,& Marruuia venit de gente Sacerdos,
Fronde super galeam,& felici comptus oliua
Archippi Regis missu, fortissimus Vmbro:
Vipereo generi,& grauiter spirantibus hydris
Spargere qui somnos, cantuque,manuque solebat,
Mulcebatque iras,& morsus arte leuabat.

Quem Sacerdotem,ex magiæ peritia in serpentes effingit, cuius arcana eo tempore Sacerdotes tenebant,eiusque galeam virentis oliuæ frondibus comptam, vt officium Sacerdotum pacis fœdera nectentium indicaret,& à quietis tranquillo statu,Regis imperio, non voluntaria exhibitione ad bellum processisse,cum proprium Victoris,& pacis signum caput oliuarum sertis redimere fuerit, non autem bellatoris,sic ex eodem Virg. V. Æneid.

Omnibus hic erit vnus honos,tres præmia primi
Accipient;flauaque caput victentur oliua.

Huius autẽ Populi incolatus sedes in recessu lacus,in collibus, mõtibusque ad hybernum solis ortum erat,vbi ad præsens plurima insurgunt Oppida,Ortucula, Gioia, Liccium, Aschium, Spero, Bisinia, scilicet, & S. Sebastianus, ipsum tamen Marruuium, in plano situm erat,in loco,quem vulgus modò appellat, il piano di Marcio, vltra Ortuculam,vt satis accuratè Leander Albertus obseruauit,licet minime Cluuerio placeat,qui falsò Morream fuisse præsumit, siquidem ibidem Alicarnaseus illud ponit. Issæ proximum est Marruuium in intimo eiusdem paludis recessu situm;

Vnde & nomen illi forsitan datum,quasi circa mare habitantes, sic Marruuij dicti,Seruius ad Virgilium voluit,sin melius duxisset Ethymon à Marra quod alio vocabulo palus appellatur. Est Morrea in monte,in extrema regionis parte situm,& Cluuerius, sicut quidam alius,qui Marrumpanum in Montibus Carseolanis positum nominis similitudine deceptus Marruuium affirmauit.& quod ex itineraria tabula,& Antonini itinerario argumentum sumit, eum pariter fefellit, nam Mons Imeus,vt aduertit etiam noster Camarra, est in Apennini iugo ad duo ferè milliaria vltra Collem armeum, & quem Oppidani ad præsens corrupto vocabulo montemeo appellant.

Est ipse Collis locus antiquæ Cerfiniæ in eadem itineraria tabula notatæ,& ab Antonino numeratæ,vt ex diplomate Vrbani II. iam relati constat,cum inter reliquas Ecclesias S Fœlicitæ in Cerfinia Episcopo assignet,quæ eiusdem loci modò Parochialis est, ab eaque Claudius Imperator viæ,cui ex suo nomen dedit, initiũ sumpsit, vt ex co-

lumnæ

lumnæ milliariæ inſcriptione præfatus noſter Camarra refert.

Illud itineris ſpatium quod modò interponitur, inter Piſcariæ Oppidum (iam oſtia Aterni dictum) & collem ipſum Armeum numero milliarium, in columna ſignato ſatis reſpondet, nomenque ideo Cerſiniæ antiquatum, cum vtraque Oppida exciderint, & populus eorum in vnum coaluerit, commodioremq; locum pro incolatu ipſius propè Corfiniæ ſitum elegerint ex numero forſitan montem ineuntium maiori ab illo Colliſarmeus nomen indictum.

Et ad optimè Cluuerij inuentum diluendum titulos in lapidibus ſcriptos adducimus inter ruinas *Valeriæ* expiſcatis, qui dignam ſatis Marruuij mentionem faciunt, quorum vnum noſtro Camarræ dedimus, & talis eſt.

CO. MESIO. PAV
LINO. CV
PRÆF. VRBIS. FERIARVM
LATINARVM. QVESTO
RI. VRBANO. AED. CER.
PRÆTORI. EODEMQ.
TEMPORE. PRÆTOR
ÆTRVR. XV. POPVL
CVRATORI. P. SPLENDI
DISSIMÆ. CIVITATIS
MAR. MARR. EODEN. TEM
PORE. ET. CVR. VIAR. TIB. VAL.
ET. ALIM. PATRONO. ABSTI
NENTISSIMO

Aliumque in Eccleſia S. Sabinę olim Cathedralis in frõte capſę lapideę, non vt par eſſet excerptum, cum ruſticus ipſe lapis litteras obiecerit, aliaſque obliterauerit ſuperiniuncta teſta excreſcens.

M. MARIOCVS. PATRONVS. CIVITATIS
MARSORVM. MARR. HOMO. INTEGRÆ
EXISTIMATIONIS. PARCVS. DILI
GENS, FRVGI QVI. RESPONDERE
.....DORES. AERIIS X. PREPO
SOTO. MOESSIE. ANN. XXXIII. MEN
SV... VINI... DIERVM XX. HIC
SITVS. EST. QVI. MATRI. FILIIS
QVARVM. VOL. PATRIS. IVSSV
XII. DEBERI. BRVTIVM. DOS. RES. A
SVCCESSORIBVS. MATRIS. ET. CVIVS
DEM. CORPVS. SITVM. ES. DIERVM. V

Ex

Ex quibus Marruuij nostri situs absque ambiguitate signatur, & quanquam extra proprium locum inuenti lapides sint; nam per hoc alibi fuisse prębet argumentum,cumque modo signant ędificiorum rudera, & parietum spatia grandioribus quadrisque lapidibus extructa,ipsiusque loci hodierna nomenclatura ibidem fuisse demonstrant,& cum Valeria postmodum ędificaretur, hùc inde asportati ad nouę Vrbis ornatum.

Et Valeriam,Marruuium fuisse,qui affirmant; errant; ex illius solum ruinis fuisse ędificatam, ostendemus postea. Erat in eo itinere Archippe, seu Archipenna, quod Plin. lib. 3. cap. 12. ex Gallieno aquis obrutum affirmat,& illius abbreuiator Solinus,his verbis Archipennam à Marsya lydorum Rege conditum quod hiatu terrę haustum dissolutum est in Lacum Fucini.

Vnde postmodum ipsius Lacus fabulosus ortus emanauit, & cum aquę decrescerent pręteritis annis,eius vestigia obseruauimus, ibiq; obtruncatam hominis statuam, iuxtà pergrandem lapidem literis ex aratum inuenimus,cuius epigraphem, vt vetusta monumenta reddamus, apponimus.

Q. SPEDIVS. P. F. AN. XXVII. PRO. PVDE
AMANS. PARENTIS

EX cuius postmodum ruinis,ab illis,quos non tetigit, aliud eiusdem penè nominis nuncupatum Oppidum in proximo colle erectum fuit, quod diuerso fato, etiam modo deiectum est, de quo habetur mentio in catalogo Baronum Regni,qui sub Gulielmo Rege in expeditione pro vindicanda Terra Sancta subsidium professi sunt,quod nuper D. Carolus Burellus Clericus Regularis Minor ex nobili Burellorum familia, & Neapolitanorum Ciuium nobilitatis acerrimus vindex nuper edidit,eoque tempore erat sub ditione Crescentij de Capistrello, qui pro Archipreta in Valle Marsi vnum Militem spondet,modo territorium est Dominorum de Siluerijs Piccolominibus.

Sed quod terræ hiatus assumpsit in aquis, indè ex fontibus Paradisi aliud emersit,cum non longe ab eo scilicet ille Ruphinus Episcopus,vt cælesti rore contemplationis maderet, & diuinorum arcanorum penetralibus attentiùs intenderet,& corpus animumque re-

giminis curis fessum recrearet, ad suæ quietis solatium elegit, domumque orationis summo Deo sacrauit, ad quam cum a satellitibus eius filius S. Cesidius insequeretur confugisse illorum acta dicunt. In eoque solitario recessu Sacræ Cisterciensium familiæ Viri sanctitate conspicui ædibus adiunctis, diù famulatum Christo Domino præstiterunt, intèr quos, & Marsorum Episcopos exemptionis quæstiones diù fuerunt; Sed denuò excrescentes aquæ dispendium sustulèrunt, & Monasterij solo æquati inter dumos & spinas neglecta vestigia iacent, illiusque prouentus Abbas Casamari modò recipit, & Sancti ipsius Ruphini nomen retinet.

Marruuio propè in lacus sinu II. mill. pass. Insula insurgit, quam Alicarnesseus Issam vocat palude recinta, & cænosis, & palustribus aquis adeò munita, vt Incolæ absq; aliqua munitione manufacta, illis pro mænibus muniãtur, & quæ modò Ortucchia communi vocabulo appellatur, nomenque ex flumine haud paruo sortita, quod ex lacu Scannensi proueniens per cæcos, & inclusos terræ meatus occultum progrediens, & subtus serpens ad Fucinum in extremo insulæ aperitur, vt dum aquæ excrescunt (vt modò) non apparet, vnde ortus aquarum dicta. Et si Petrus Marsus more suo somnians Ortigiam ex insula in mari Ionio eodem vocabulo dictam appellet.

Vnde, & priori denominatione, tempore aboleta, in nouam immutata, quam etiam ætas attriuit, ex ortu aquarum in Ortuchiam transiuit, licet penitùs nomen sit nõ abrasum. Etenim Ecclesia S. Mariæ, qui à S. Orante hodiè dicitur extra mænia ad cc. pass. sita, quæ antiquitus Parochialis erat; S. Maria ad caput aquarum, etiam modo in collatione illius Præposituræ nuncupatur, quo Primores Incolæ insedisse ante quàm aptiori situ mænia collocarentur aliqua vestigia monstrant. Etenim Oppidum structura, & collocatione ædificiorum, antiquitatẽ aliquã non redolet, sed posterioris Architecturæ forma cõpositum mænibus circa munitum per quatuor ianuas aditum prębens vicos rectos, & benè dispositos habet. Arx intus ex lapidibus quadratis vallo profundo munita, cum propugnaculis, ante quàm angularis turris, per quam ad Arcem trãsitus, ligneo ponte ferreis catenis suspenso patet, ad eamque procul à continente alius inijcitur pons, quibus suspensis præcluditur aggressoribus aditus, sumptuosum opus, sed inane, ad quod Fucinus inaccessibile munimẽ præbet, magnificentia tamen Antonij Piccolominei Principis, vt titulus in fronte docet.

AN-

ANTONIVS. PICCOLOMINEVS. DE. ARA
GONA. AMALPHITANVS. DVX. ATQ.
COMES. CELANI. ET. REGNI. SICILIÆ
MAGNVS. IVSTITIARIVS. AD. CON
SERVANDVM. IN. OFFICIO. OPPIDANOS
HANC. ARCEM. A. FVNDAMENTIS. EX
TRVXIT. ANN. DOMINI. MCCCCLXXXVIII

In gremio ferè semper lacus collocatum,& si decrescẽtibus aquis absque nauigio,terrestri itinere pateat aditus, sed raró; radunt tamẽ mœnia cum exundant, sed abluere nunquam ausæ.

In Platea est Ecclesia S. Roccho Confessori dicata, in qua officia diuina exercentur. Illius Rector Præpositura titulo insignitus, à S. Maria ad caput aquarum nomen retinet, cui duo Cappellani opitulantur in opere.

Extra mœnia,vt diximus,est Ecclesia S. Mariæ, quæ ex Sancto Orante Confessore,qui ibidem in pace quieuit, nominatur.

Sunt in ipsa Ecclesia plurimæ nobilis familiæ de Petio sepulturæ, absque titulo, sed insignijs domus ornatæ. Ibidem Christophorus Muscatellus olim Arcis custos tumulatur cum sequẽti inscriptione.

HIC. IACET. ORTYGIÆ. CVSTOS FIDE
LISSIMVS. ARCIS. CVI. DVX. ALPHONSVS
MAXIMA. CVRA. FVIT. MVSCATELLA
DOMVS. NOMEN CHRISTOPHORVS. ILLI.
ORTYGIÆ. MORIENS. CONDITVR. HOC.
TVMVLO.

Christophorus Muscatellus de Castro Plebis obijt II. Augusti MDXII.

Fæcundum tamen Territorium,& ad opus Cereris aptum (cum aquæ decrescunt) habet;alioquin circà montes serere, cuius glebæ non simili vbertate redundant,necesse est Vina etiam quam optima promit,sed quæ Incolis non sufficiunt, cum frumentum alijs commodent. Aer,ex cæno precipuè,cum remittitur lacus,non iucundus, ideoque Incolarum facies cædrino colore fuscantur,qui omnes piscatui,ex quo emolumenta recipiunt,incumbunt, & loci Dominus, qui est ex Primarijs Romanis Principibus nobilissimæ Sabellicæ familiæ vectigal 4. mil. ducatorum annuatim recipit, relictis tamen retibus;Alij ad studia litterarum recurrunt, inter quos enituit insignis Philosophus,& Medecinæ Professor Antonius Gattus, qui de cometis tractatum edidit.

In radicibus montium II. mill. pass. ab Ortucchia erat Vignies in

Vicus Castellum

Valeriæ viæ transitu (vt in tabula itineraria) postmodum Vicus appellatum, nunc dirutum, & cuius nomen locus ipse seruat; De quo ex registro Baronum Regni, & parum ab illo longe Castulum; Quæ Oppida cum Abbas S. Mariæ de Vittoria ad suam ditionem spectare, defendere conaretur, Rogerius Cælani Comes Regis adiutorium in suorum iurium defensionem impetrauit. Abbatemque a sua prætensione deterruit. De quo etiam Leo lib. 2. cap. 33. refert, quod quidam Nobilis Marsicanus nomine Fridulphus filius Gualtonis obtulit omnem substantiam suã D. Benedicto cum Ecclesia S. Thomę in Petuge, & S. Magni in Castulo.

Inter capitula Regni CLXV ann. Domini. MCCLXV

Ostien. in Chron. lib. II. c. 33.

Insurgunt postmodum atri, altique Apennini montes, in cuius dorso ad orientem inter obruta petrarum 4. mill. pass. ab Ortuchia est Licium Oppidum, ad Pauli *Marsi* intentionem, à liciæ Regno, in quo *Marsyas* dominabatur nomẽ hausit, cum alioquin modernum parumque notum, quam ex donatione Caroli Primi Ecclesię S. Marię de Victoria facta, nullaque rei singularitate insignitum, & penè ob aeris rigorem inhabitabile, non circa illum arbores, aut segetes aluntur, sed vndique scopuli, & saxorum congeries, vndè incolę ad radices montis in planitie circa lacum vineas colunt, & Cererem nutriũt, & Vici, Castulique campos possident, in quibus ad stationem hybernam Casales plures extruxerunt, est modò non vulgare, & inhabitatum. Plusquam CCL. familias nutrit, sub duobus Parochis, quorum vnus Virgini Deiparę Templo Archipręsbiteratus dignitate insignitus pręest, alter Ecclesię S. Martino Episcopo dicatę; cum mons ipse nulla sit cultura frugifer, capellarum greges, quorũ cum sint in fœnore numerosiorem copiam alunt, in illo vagantur; syluarumque virgultis fætibus, & vberibus fæcundantur.

Leccia.

Gioia.

Non longe ab hinc 11. mill. P. ad meridiem in eodem iugo Gioia Oppidum eleuatur pulchrum sanè, & territorium commodum habens, nisi quod flatibus aquilonaribus vexatur, & frigore plurimo, non tamen illi necessaria desunt, nec alien is eget, armentis Ouium, caprarumque abundat, quæ hyeme Apuliã appellunt, & quibus armenta desunt, non otio torpescunt, sed frigore impulsi alibi ruralia, exercent, paucique homines brumali tempore locum incolunt, sunt ipsi validi, & decori aspectu, quibus honestatis, & familiæ cura plurima, Musicis modulationibus edocentur, quas in Dei honorem impendunt. Mulieres etiam pulchræ, non ornatui, sed lanificio deditæ, quo ipsæ, virique operiuntur, non more regionis, sed græco penè habitu indutæ, plus enim, vt à glaciali rigore reparentur, quam vt formosiores appareant, consulunt; triginta, & octo supra bis centum ibidem focularia fumant, numerosius anteà, & in alpestriori loco sitũ, sed cum Marcus de Sciarra, alijque facinorosi exules, non dum seculo expleto, illud igne cremarunt, forma, & situ elegantiori reposi-

posi-

positum fuit etiam de pertinentijs S. Mariæ de Victoria, sed ex beneplacito Caroli II. anno MCCCXXX in Leonellum ab Acclozomara Dolani Comite translatum, pretioque Monachis soluto Comitatu præfato adiunctum.

Vna est illi Parochialis receptitia Archipræsbyteratus titulo decorata, Dei Genitrici erecta in qua præter Sacella, & ornamenta bene disposita, reconditorium Sanctarum reliquiarum veneratur, inter quas in argentea Cruce omnium Apostolorum aliquod lipsanium ostenditur, omnia pene solerti opere, & sumptibus D. Dominici Cataldi recolendæ memoriæ, illiusq; Archipræsbyteris sunt cumulata, qui non solum à maioribus ad se relictum, sed quicquid Geometriæ professionis studio, in qua plurimum pollebat, acquisierat, in ornatum, & emolumentum Ecclesiæ contulit, & licet vexationibus attritus dimittere aliquando illam coactus fuisset, cum qui operibus præerat varijs modis illius constantiam exercuisset, postmodum ardentiori charitatis zelo illius gubernacula reassumpsit, & ad onus rediens, manus sollicitas ad opus iam demissum admouit: Virtus enim vexata crescit.

Quà verò montis iugum parumper inclinatur in paruam planitiem, quæ Vallis Regiæ principium præbet, ad VI. mill. pass. inter Scabros montes arctissimis semitis ad Pesculi Asseruli Oppidum aditus aperitur. Ex alterius loci ruinis, quod ab vno illo milliario in eleuato colle erectum separabatur, circa quod plurimorum ædificiorum antiqua rudeta, & semidirutæ Arcis vestigia iacent, & il Castello communi vocabulo appellant. Quæ Plistiam illam Vrbem quã Romani, cum pro lucanis bellum cum Samnitibus suscepissent, M. Fuluio Pætino, & T. Manilio Torquato Coss. A. V. C. CDLIV. vi expugnasse non inconsultè iudicamus, eamque ad nos pertinere ad X. Liuij adnotationes Henricus Glareanus affirmat sic (si Dijs placet Marsorum) illamque Cluuerius à Sigonij repositione vendicat, qui in Samnitum à Marsorum agro eiusdem nominis Ciuitates Fresilia, & Plistia sibi esse persuasit, ea præcipua ratione quod Socia Romanorum, quæ nullæ in Samnio erant, à Liuio IX. appelletur, sed certè in Marsis, intra quorum fines, cum pacatum exercitum duxerint, in fœdere permansisse pro indubitato affirmat, & si eodem libro L. Postumij cons. oppugnatio, captusque Miloniæ referatur, non ideo quia de Samnitibus essent, sed apertè in ipsorum ditione, vt Ferentinum, & Sora, quæ diuersi agri sunt Samnitum dicuntur, eo quia ipsi principabantur in illis, & ad nostram intentionem Alicarnasseus ita explicat. Samnitum Vrbem Miloniam dixisse Dionysium facilè crediderim, vt in ipso Samnio, si tùm non magis censeo, quam Ferentinum, Soram, Fregellas, Antium, & alia Oppida, quæ de Samnitibus cepisse Romanos testatur Liuius, quæ erant

Pesculum Asserulũ.

Plistia ì

Henricus Glareanus in annot. ad. 7. Liui.

Fresilia. Plistia.

Milonia.

Alicar.

non

non in ipso Samnio propriè sic dicto, sed in Samnitum ditione, & subsequitur nil certius quam Miloniam fuisse Marsorum in confinio Samnitum positam, eaque occasione facilè potuisse de Marsis iã in fœdus Romanorum regressis à Samnitibus capi, licèt id quando factum sit à Liuio, non adnotatum, namque paulò negligentius, vel saltem compendiosius Samnitium bella narrasse eum, cuivis obseruare licet. Itaque in Samnium Pelignorumque confinijs prædicta Marsorum Oppida Milonia, Plistia Fresilia.

Quas munitissimas *V*rbes alio, ante relatum bellum, fusis Marsis Maximus Dictator cepit, & cum in fœdere (mulctato agro) redirent, illas restituit, locus autem, in quo sitæ erant, ex finium cognitione dignoscitur.

Arcentur siquidem à Marsis Sangri amnis fontibus Samnites, cuius alteram ripæ partem Peligni insident, à quibus Apennini Marsos diuidunt, & illud quod intercedit terræ spatium inter ipsum amnẽ, & Pelignorum fines, Milonia, Fresilia, & Plistia, occupabant, & cum finitima recensentur, nec alibi iungi reperitur procul dubio ibidem fuisse affirmandũ, cui nominis affinitas argumentum præbet, siquidem facilis transitus à Plistia ad Pesculum, & cum aliarum Ciuitatum loca ignorentur, illam autem in obscuro famæ transisse, aut immutatam, vt plerisque ferè omnibus Italiæ Vrbibus accidit suspicamur, ex illorum tamen ruinis aliæ, aut quæ nunc permanent, aut quæ pariter interierunt, surrexerunt; Circa tamen eiusdem regionis spatium, siquidem ab ipsius amnis principio ad Aufidenam, quam à G. N. Fuluio expugnatam Liuius refert, Bouianum indè aggressus, nec multo post Aufidenam vi cepit solum Milonia, Fresilia, & Plistia dinumerabant, in quorum locum quæ à Blondo ibidem designãtur, successerunt.

Liuius li. X. A. V. C. CDLIX.

Deinceps sunt Castella. Vallis Regia, Ciuitella, Rocca inter montes, Opum, & Pesculum Asserulum, in Appenini iugo amnis Sarni fontibus subicitur.

A II. ferè A. P. à Pesculo Asserulo in Columnella, seù furca cãpi Mizzi ex altissimo Appennini iugo fons Sãgri emanat, & per fossatum, & Vallem Luparelli, quæ Regia dicitur ad Adriaticum dirigentẽ cursum Frentanos à Pelignis separare, Strabo asserit lib. V. Inter Orthium autẽ, & Amiternum medius Sarnus excurrit, amnis Frentanos à Pelignis separans.

Blond. Ital. instaurat. XII. Bull. leonis IX. in Vghellio to. 1. in catalag.

In quo, & paruus fons post ipsum Oppidum qui fons Reginæ dicitur suas adducit aquas, & alius qui vallem Gioiæ transcurrit portentosus riuulus, qui torrentibus auctus impetu, quo fertur pontes secum adducit, & vados præcludit, vt transilire non possit.

Vallis Regia est, quæ modo Barrea dictum Oppidum *M*onasterio S. Angeli illustratum, quod Ludouicus Pius Imperator, cum in Sa-

Saracenos bellum indixisset, qui Neapolitanum Regnum occupabant, cum per Marsicam Regionem à Capua impulisset, Beneuentúque vsque prosecutus fuisset, & Cassinum petijsset, iuxtà præceptū Caroli, & Lotarij antecessorum Sacro Cœnobio donauit, cui Abbati duodecim Ecclesiæ in Marsicana Regione parebant, vt pleræque aliæ in Valua, & Penna, quas Leo Ostien in Chron: lib. primo cap. XXXVI. recenset. Et quod cum postmodum Saracenorum furore ad solum decedum fuisset; Hugonis Italiæ Regis, & Lotarij eius filij pietate primaua magnificentię restitutum.

Leo Ostien in Chron. lib. 1. c. 36

Regia autem liberalitate, vniuersa per anteactos Reges donata confirmauit anno CM. XXXIX. idque pari Religionis Zelo, Otho primus sui scripti stabilitate firmauit, licet suæ largitatis immemor, quinquennio post Alberico Marsorum Episcopo, quo ad vixisset concesserit, qui, & si iura Monasterij recognoscens per cartulam oblationis Diuo Benedicto, illud à se abdicauerit, tamen quousque Otho II. in nostrorum fines ad montem Cedici diuertisset, cum per anteactos Imperatores donata renouasset, vt iurgij occasionem submoueret, Albericus pariter, vt ea quæ sunt Monachorum non retineret, induxit, sicque in Monachorum ex tunc libertatem redijt, & cum postmodum Guinisius eiusdem Episcopi filius iam stabilita sub mouere conaretur Comitum Marsorum sententia à suo conatu destitit.

Leo Ostien in Chron l. b. 1. c. 56

lib. 2. cap IV. A. CMLXV

Istius amnis fontes, qui in nostros fines scatent, ita frigidissimi sunt, vt non solum obstupescant, si vt refrigerentur vina infundantur, sed etiam colorem mutent, P. Franciscus Resta tract. 2. de font. & flumin. cap. 8.

In campania vbi Sarnus scatet, affluunt inter saxa quidam aquarum riuuli tantæ frigiditatis, vt vinum rubrum ad infrigidandum immissum, breui exuatur colore, & sapore.

P. Franc Resta tr. 2. de font & flum. cap. 8.

Quod longa obseruatione, ita esse ipsius Pescoli Incolæ nobis retulerunt.

Inter nos illiusque fluenta præcelsiora Appennini iuga protendunt, intra quæ Scamnum, quod diximus Oppidum manet paruum olim, & minus notum, at nunc ex collis Angeli, aliarumq; Villarum auctione repletur habitatoribus & diuitijs (in inculta illa, & frigoris rigore aspera Regione) refertum pecoribus tantum, ex quibus emolumenta necessaria mercantur abundanter.

Erat Collis Angeli pagus (de quo à Scamno in registro) Comes Simon filius Comitis Todini tenet Collem Angelum in Balba, quod est fæudum vnius militis & Scamnum, quod est, etiam fæudum vnius militis) vltra miliare à Scamno desitum, & Iouis Lanarij locus, per quem tractus Valeriæ transibat, esse creditur, inter cuius ruinas C. Galdij titulum inuenimus. C. GAL.

C. GAL. DIO. L. F.
S. SER. PRÆSENTI
ANN. XXXIIX.
DECVRIO.
PRIMVS. A
BENTIFVLO

Illũq;iuxta lacum iam dictum,qui extenuatur in flumen,& per obtrusa præcipitatur in præceps per montium angustias,& multiplicatas cataractas magno fragore inter occursantes scopulos ruens,spumis apertos petrarum vortices caligine replet, & in profundum excauatæ Vallis,quæ ad capacitatẽ descendentium aquarum,vt plurimum arctatur,descendens, vt iter lignis, suppositis lapidibus munire,qua transitus per Vallem pateat oportet tantæ profunditatis,vt illius rarò sinus solis radijs calefiat, indè per 4. mill. pass. solitarius, & occultus progrediens per Castrum, & Auersam via sibi Sulmoni aperitur,quem alio amne,quem Maiella parturit amplectens,per planum rapido cursu Aterno,quem Piscariam modò vocant, se iungit,oritur ille propè Pacentrum ingloriusque, & paruis aquis fluit torrenti potius similis,de quo,cum Ouidius conqueritur ignobilitatem,narrat.

Castrum Auersa.

Ouid. 3. Eleg. V.

Nomen habes nullum, niuibus collecte caducis,
Nec tibi sunt fontes,nec tibi certa domus,
Fontis habes instar,pluuiam, niuesq; solutas,
Quas tibi diuitias pigra ministrat hyems.
Aut lutulentus agis,brumali tempore, cursus,
Aut premis arentem puluerulentus humum.

Et est vnus ex remotis fontibus Aterni non dum obseruatus,quẽ Vibius nostros fines lambere asserit. Aternus Hadriæ discurrens per Marsos, vbi & ostia vites.

Aternus flum,

Non quidem vt interfluat discurrit cũ penè extrema regionis madefaciens perfluat, vt Cluuerius obseruauit. Sed,& Ostia Ciuitas ad Aterni Ostium non erat in Narsis,verum in vestinis confinio Marruuinorum,inter quos,& Marsos fuere Peligni, sic neque Aternus per medios Marsos fluit, sed præterfluit tantum exigua sui parte inter prædictum Oppidum Deheri, & Forconicum.

Cluuerius.

Augetur etiam post Sulmonem aquis alterius fluminis, quod ex Valle obscura,& Pectorano emanans,inde tran facto Sulmone simul coeunt,& Gipsius appellatur, & ante quam Pentomã perueniatur, aquis istius, ditatur, qui ex cursus rapacitate sagittarius hodie dicitur.

Et

Et cum per CC.P. à lacu elongatur, S. Petri Ecclesiã olim Monasterium à S. Abbate Dominico ædificatum madefacit, iuxta aliud Oppidum, quod à lacu ipso nomen Villa de lacu assumpsit deuotione fidelium, ob tanti Viri venerationem celebratum, locus asperitate situs, & aeris glaciei gelliditate ab illo elatus, vt macerato corpore liberius arcanorum vacationi animus liber incumberet, illic, & stratum, & alia ipsius lipsania ostendunt, sicut, & in Cocullo alia veneratione sunt exposita. In remotiori regionis parte, vt solitudinis in Eremo dulcem, & specialibus delicijs suauem vitam duceret, aliud Monasterium plantauit in loco, qui pratum cardosum dicebatur, quæ Valuenses Comites Teodinus, & Odorisius fratres A. MLXX, cum lacu ipso, & omnibus pertinentijs suis Diuo Benedicto obtulisse Leo refert. Inde vir, Deo plenus, Eremum deserens, quò post Soram Fibrenum flumen influit in lyrim ad Ecclesiam, quam in Dei Genitricis honorem iam Petrus Ranerij Casteldei Soranæ Ciuitatis filius anno MXXX. Sacrauerat diuertens suæ mansionis domicilium destinauit, illjusque Abbas electus, cum aliud etiam propè Ciuitatem sub Sancti Siluestri tutelam, & Sancti Petri in Auellana Monasterium extruxisset, ibidem in pace quiescens miraculorum coruscatione clarus nomen de suo Ecclesiæ dedit.

Villa de Lacu.

Leo lib. 1. cap. 60.

Propè Pesculum 11. M. P. Opium Oppidum nulla singularitate rei notatum est, cui Parochialis Ecclesia Deiparæ dicata, cum Pesculo Apostolorũ Principi Abbatiali honore, & receptitio Collegio insignita sit, præter rurales S. Victoriæ, S. Luciæ, S. Antonij S. Andreæ, S. Mariæ Tranquilli, S. Rocci, S. Mariæ Angelorum vtriusq; Populi infelix hominibus ager, gratus tamen pecoribus, quibus æstiuo calore virescentia præbet prata, laticesque salientis, gelidæque aquæ, licèt prius quam hyems insurgat in Apuliam trasmittant, eãque Dauniã, cùm Apulia ex Cluuerio in Dauniã, & Peucetiam diuidatur, in Daunia Asculum, & Manfredonia, in Peucetia Barium, à quo Regio Bariensis nomen traxit, & Polymnianum, quod Polinium Bertius in additione ad Cluueriũ falsò appellat, Pompeij Sarnellij nobis carissimi Patria, à Mario Rom. Consule ædificatum, & à Cæsaris exercitu in Bello in Pompejum, militari licentia euersum, ab eodemque Cæsare restitutum, vt Paulus Regius Canonicus Neapolitanus, & Vici Equensis Episcopus in Sancti Viti actis adnotauit, & eleganter idem Pompeius Sarnellius in Panegyri quadam de S. Vito sic cecinit.

Cluu. lib. 3. cap. 23. Introduct. Geograph

Pompeius Sarnellius in Paneg. S. Viti.

Est locus, oblongus quem proluit Adria, cuius
Pars è fluctifrago sublimis littore Solem
Nascentem spectat, sentit pars altera aratrum,
Palladis, & Cereris promens, & munera Bacchi.
Hic Marius Catulo (gelidas qui liquerat alpes
Castraque munierat, qua Athesis contendit ad æquor
Adriacum, Cimbrosque sibi metuebat iniquos)
Allaturus opem, postquam statione locauit
Tuta (quam voluit proprio de nomine dici
Dicitur, & nostro Marianus tempore Portus)
Quas duxit pauidas hyberno sidere classes,
Vrbem Romuleo stipatus milite, ductus
Auspicio volucris, quam nunc insignia monstrant
Vrbis, condendam, quam poscunt tempora, mandat.
Romulei incipiunt subitò pars ducere muros,
Molirique Arcem, quæ post de Cæsare Nomen
Sumpsit, qui euersas Arcemq; Vrbemq; refecit,
Pars aptare vias, manibus pars voluere saxa.
At famæ cupidus Consul, hoc nomine dici,
Nempè Polymniano, mandat, quam condidit vrbem;
Vt quas non valuit genio coluisse Camænas,
Et quibus intonsos sacrarat Græcia montes,
De grege Castalidum sua mænia conderet vni,
Et quæ grata magis, coluit quos ipse, Poetis,
Scilicet eloquij quæ manat flumina, quæque
Rhetoricos dictat Polyhymnia Musa colores,
Cui, simul & reliquis, Populus Romanus, Iuli
Et ludos, festumque diem dedit ante Calendas.

Peligna-no.

In Dauniam igitur Apuliam Opi incolæ sua pecora transmittunt, quæ sunt illis in patrimonium, & emolumentum, cùm quæ illis desunt, fructibus eorum accrescant, ideoque, & illorum curæ plurimum incumbunt. Præterito anno MDCLIV. terræmotibus penè ad vltimam internicionem quassata, illorumque magna Inhabitantium pars cum ædificijs interijt, illud tamen memorabile eo casu refertur, quod paries, qui ante quandam domum erat, impetu illius actus in alteram domus partem (quassatione cessata) absque vlla intermediæ domus iactura inuentus.

M.D.C. LIV.

Campus Mizzius.

Campus Mizzius, quem propè Pesculum principium habere diximus, elongatur inter Turchium, & Argatonem montes in lata prata, & satiua.

Est Argaton, qui à dextris insurgens altitudine cæteros superat, & ab agro Scamnensi nostrum seperat. Turchius Syluis, nemoribus-

que

que veſtitus ſiniſtrorſum Campos includit, in quibus Eccleſia S. Mariæ de Campo Mizzio dicta veneratur, & poſt IIII. M. P. paruus fons inſurgit Tempe dictus à Temple diruto Oppido, inter cuius veſtigia ſcatens per Vallem ad inferioris fontis vbertatem augendam progreditur ad Inuecti, ſeù Iuuenculi ſocietatem, & mille inde P. cum parumpèr terra intumeſcit in collem, qui ex Argatone euellitur Viſinium Oppidum habitatoribus penè deſertum, & qui plurima paupertate premuntur cernitur, Parochialis illi Eccleſia Virgini Immaculatæ Deiparæ dicata, quam Archipresbyter regit, rurales S. Bartolomæi, S. Ioannis, Sancti Petri.

Viſinium

Hinc ex rupibus, & petrarum ſciſſuris gelidiſſimi tres fontes emanant, qui vt diximus, ex Scandenſi lacu prouenientes Inuectum amnem formant.

Ad II. M. P. ad Argatonis radices S. Sebaſtiani, eadem habitatorum clade deſertum Oppidum iacet, illique propè ex lapillorum congerie, duo alij tam limpidiſſimi, quam gelidiſſimi fontes exurgunt, & deſcendentibus ex Viſinio aquarum riuulis iunguntur, parum fertile ſolum, ex quo tamen flaua terra foditur, ad opus figuli apta, vnde textea vaſa, & lateres conficiunt, cuius artificio ſoli pauperies ſuppletur, illiuſque incolæ muſicis modulis lyram exercent. Eſt illi Eccleſia Martyri Pancratio erecta, cui Archipresbyter, & ſex Canonici inſeruiunt. Diuum Sebaſtianum tutelarem venerantur, in cuius honorem, cum plurima circà renes paſſum referant, animalium renes non comedunt.

S. Sebaſtianus.

Hic Turchius Mons, cum procumbere tantiſper videatur, vt iterato reſurgat, dorſum in multiplices colles diuidit, ex quibus vnus ad III. M. P. à S. Sebaſtiani itinere, quà ſiniſtrorſum ad lacum progreditur, inhabitantium domibus veſtitur, totumque cacumen (quod dicunt) Oppidum implet, non Incolarum multiplicitate, nec ſingularitate aliqua dotatum, ſed agreſtium, & caprarum, Ouiumque greges cuſtodientium, quibus non ſolum abundant, ſed quò ſubſtenteatur exuberant, eandem ſoli fæcunditatem, cælique temperiem cum Viſinij & S. Sebaſtiani communem habent, præterquam quod in deſcenſu collis ad lacum vberes vites colunt, & vina nō ingrata cōſeruant Præeſt Archipresbyter cū tribus Canonicis S. Saluatoris Eccleſiæ, quæ illi eſt Parochialis, ab eo ad ortum mill. paſſ. Oppidolum aliud diſtat Sparnaſium, ſed modò Sperondaſino dictum, totum in deſcenſu montis poſitum, ſoli amœnitate, & lacus proſpectu iucundum, Mons ſiquidem Cereris, planum Bacchi munere gaudet, ab vno Parocho, qui Eccleſiam S. Nicolai gubernat, regitur, cum anteà duo eſſent Oppida, & duæ Parochiæ, Aſinium vnū, alterum Sparnaſium, modò iuncto vocabulo, & coadunatis ſimul Incolis vnitate in omnibus gaudet.

Aſchium.

Sperondaſino.

De Populis Anxantinis.

CAP. II.

EA est rerum omnium conditio vt stabile quid reperire, haud possibile foret, fatiscũt omnia, quippè quæ nata sunt, ut auge ãtur, & vigeant, & vigentia senescant, & tandem corrumpantur; nihil enim hic æternũ nec ab huius miserabilis fati incostãtia Populi, Regna, Vrbesque absuerunt, quæ enim aliquãdo floruerunt, vel pondere librata suo, vel bellorum turbine, vel cladibus quibus humana vexantur, sic ceciderunt, ut cum ipsis, & iam memoria delitescat. Sic Samnium inter Samnites, & Cominum inter Volscos (vt cætera taceam) inuestigatur, vt locus ab Incolis additari minimè possit, cui malo Scriptorum inaccurata inuestigatio cum non prout erant descripserint, & status mutatio, quæ in sui ipsius fluctuatione, priora nomina abolendo, noua, diuersaque dedit, non parum argumentum præbuit, quod, & Ptolomeus considerauit lib. 11. cap. 54.

Ptolomeus lib. 11. cap 54.

Non omnes partes Orbis sunt cognitæ ob magnitudinem Orbis, aut quidem non in eodem statu semper permanserunt, aut diuersimodè sunt descriptæ ab eo, quod se habent, & non nullæ partes, etiam hodie diuersum statum, & nomen habent.

Et si hic morbus præclara Mundi loca consumpserit, quid mirum si incolentium nostram Regionem Populorum obliterata sint nomina? nec omnibus nota, vt fit etiam homini in ea nato expiscari labor, & tamen fuerunt; nec Plinium qui nostra calluit, errasse proculdubio est. Ille enim in Marsos Anxantinos posuit diuersos ab Anxanis, qui Anxanum in Frentanis incolebant, modò nobile Emporium Archiepiscopali Sede decoratum, Ptolomeo, & Strabone cæterisque Geographis notum, in ora ferè maris positum, quod, & locorum distantia, & nominis differentia demonstrat; siquidem inter nos ac Frentanos, Peligni, & Marrucini interijciuntur. Illud in Adriatici penè litore. Nos infra Apennini iuga positi in mediterraneis. Illi Anxani, nostrates Anxantini, sed iuuat Plinij verba referre, vt indè veritatem eliciamus, sic etiã lib. 3. cap. 12. Sequitur quarta Regio gentium, vel fortissimarum Italiæ in ora Frentanorum à Tiferno flumen Trinium portuosum; Oppida Nissonium, Bucca, Ortona, Aternus amnis, intus Anzani cognomine Frentani, Corentini, supernates, & infernates, Ianuenses, Marrucinorum Teatini, Pelignorum Corfinienses, Superequani, Sulmonenses, Marsorum Anzantini, Atinates, Fucenses, Lucenses, Marruuij; Albentium, Alba ad Fucinum lacum.

Anxanum.

Ecce

Ecce Anxani, ab Anxantinis diuersi, sed ab nostrorum abolita memoria confusus error; siquidem in Aprutio tantum Anxani noti ab Oppido ad fastigium Ciuitatis euecto, nostrorum gloriam depressit, qui noua denominatione ita desierunt, vt ac si non fuerint, innotescant nec expiscari, quo fuerint loco possibile fore arbitramur, & si in Regione inueterata sint Oppida, quæ germana appellatione simultatem habeant, alterum eorum fore persuadeant, nil certum tamen in medium afferre audemus. Etenim illud quod inter Piscinam, & Collem Armelum Sancti Ansi Oppidum erat, modòque solo æquatum cernitur ad Valerienses potius pertinere; alterum quod in Monte S. Nicolai supra Sscurculam erat, & magis nominis affinitate, & antiquitatis vestigijs, & finiũ intermedijs qaippè intèr Albèses, & Aequos positum (si Blondo credamus), qui Equorum terminum Talleacotium ponit, & si potius Equorum pars ex Geographorum dixtinctione, & naturali situs apti tudine animum ad credulitatem inclinare videatur, affirmare autem, non audemus, sunt .n. multa quæ à certa diffinitione deuiant, licet Plinium non errasse in hoc credamus. Attamen ad intentionem deseruit, si quæ in isto intermedio sita sunt loca, ad Anxantinos nostros referamus, vt reuiuiscere quoque modo, & assumptam distinctionem non deseruisse monstremus.

S. *Ansi.*

Erat quippè 11. mill. P. ã Scurcula in Monte ad occasum Sancti Anxini seù. Ansuini, vt rudeta mostrant, Oppidum quod dirutum nouæ Podij Philippi ædificationi (parum ab illo longè) principia dedit, quod inueteratum nomen ab anno MCLXXXVII. Quando Berardo de S. Donato parebat, in nouo translatum, vetus autem Ecclesiæ titulus eo in loco de Iurepatronatu (nunc familiæ de Nallis) Diuo Apostolo Thomæ conseruatur, in qua Cænothaphium C. Hostilij à Cameriata Clementina in marmore excauatum cernitur; à qua circumseptus ager nomen sumpsit, vnde Camerata contrada illa modò vocatur.

S. Anzini

C. HOSTILIO. G. F. FAB
A. P. RO. IIII. VIR. I. D
C A M E R I A T E
C L E M E......
PARENTI. B. M. P
D. M. P

Eodem itinere in summitate Montis Sancti Donati Castrum ex illius nominis erectum adhuc permanet, tribus in vicis distinctum, quorum eminentior arcem pro tuitione, & statione Dominorum habebat, qui ab eo cognomen familiæ dederant, inter quos floruit Be-

S. Donatus.

Berardus à Sancto Donato, ipsius, & Sancti Ansuini Baro, & quisq; Vicus propriam Ecclesiam habebat, & sub vna tantum Parochia continebatur, vt modò continetur.

Erant vna S. Erasmo, altera S. Angelo, & tertia Sancto Donato Sacratæ, & Pomperanum regio dicebatur, & antiquato postmodum priore nomine à S. Donato nomen retinet, & vix centum familias numerat.

Vbi Mons ipse, & alius quo Talleacotij sistitur, parum inclinantur in Vallem in frequentibus Collibus, quos radices illorum parturiunt, Frequentes Vici, Pagique sparsim sunt siti, sed adeo ignobiles, vt nulla Geographos cura numerandi adstrinxerit; Incolæque sic etiam Natale solum despiciunt, vt extrà Regionem Talleacotij indigenas se profiteantur.

Sorbum. Nos autem ex instituti nostri ratione, singula recensebimus, à S. Donato, in eodem Monte versus Scurculam, D. pass. ad Sorbum proceditur, cuius Parochia Immaculatæ Virginis Templum est.

S. Stephanus. Eademque spatij mensura in descensu Montis S. Stephani ignobilis etiam Pagus in Sancti Nicolai Parochia, vix XX. familias enumerat; Minusque Gallum alter Pagus in Sancto Siluestro.

Post quæ est Tiuolare, sub Deiparæ Virginis tutela veterũ traditione cæteris nobilior, cui ex rusticana Tibulli Illustris Poetæ habitatione nomen traditum existimatur; cum ad æstiuas delicias, vt liberiùs Musis vacaret, illùc extruxisse referant, ex qua Tibulli lares primitus nomen accepit, & aptiore postmodum pronunciatione in Tibulare immutatum, seù quod ibidem Agrorum Dijs, templum, simulacraque posuerit, quos ipse lares appellabat.

Tiuolare.

> Vos quoque felices quondam nunc pauperis agri
> Custodes fertis munera nostra lares.

Inde Tibulli Lares appellatum, nomen Pago transmisisse licet certiori alia memoria res non stipuletur, vnde, & facile Incolarum commentum ad suæ originis nobilitandum principium inuentum esse potest; adest tamen vetustatis Vestigium in sepulchrali lapide incisum sic.

L. VIBIVS. L. F. STABILIO. VIVVS
FECIT. ET. OFILIO. AE. M. L. F
EPISTOLIONI.

Et conseruatur vrna rotundi lapidis scalpro polita, duos pisces excultos seruãs, & ex latere altero supra basi duæ extãt humanæ efformatæ effigies, quarũ vna quęque manus sublimis arboris maturis fru-

fructibus innititur, quà ipsius Poetæ cineres conseruasse autumant.

Succedit huic ad M. P. Scanzanum magis frequentatum Oppidum,& ex Vicis circum adunatis in vnum conflatum, seruat adhuc more Pagorum Castrum mænibus munitum pro victualium securitate. Cuius Ecclesia S. Cipriano dicata, Abbatiali titulo decoratur, est illius Abbati in animarum cura vnicus Sacerdos coadiutor, & duæ aliæ subduntur Ecclesiæ. Vna militiæ Angelorum Principi ex loco,& Vico vnde translata S. Angelus in Nesce vocata. Altera in qua est Villa ab ea de Sancta Maria dicta cuius redditus Episcopali Mensæ sunt addicti. *Scanzanum.*

Et parum infra est Altum S. Mariæ, modo sub plurali nomine le Sante Marie appellatum, pariter sub Abbatis cura, cum subordinatione duorum Cappellanorum ambo iam feuda Ioannis Duca. *Altum S Mariæ.*

Eodem itinere M. P. S. Ioannis Villa in vna Abbatiali Parochia sub illius sancti appellatione adunata. *S. Ioannes*

Exinde III. M. Pass. procedendo trium Montium Castrum in quo,& si non frequens Populus, quinque principabantur Domini, cum nec centum familias nutriret, in Ecclesia S. Angeli illius Parochialis, cui propè est Pogitellum angustus Pagus, Raphanorum miræ magnitudinis ager ferax, qui in emolumentum, censumque Rusticis sunt, ex quibus aliquos quindecim librarum pondere vidimus,& in Ecclesia Sanctæ Mariæ quæ est illi Parochialis vix XXX. familiæ congregantur. *Trium montium.* *Pogitellũ.*

In extremo penè Vallis duo alia erant oppida, quæ modo vestigia monstrant, vnum est Vppa, cuius Ecclesia Immaculatæ Virgini dicata erat, de qua in Chronicis Cassinensibus lib. 3. cap. 19. mentio habetur. *Vppa.*

Alter Varro excidio dirutum,& aliquandiù conseruatum in Monialium Monasterio sub Minorum cura, quibus cum præfuisset B. Thomas de Celano, ibidem ad cælestia vocatus, suum corpus venerandum reliquit, quod à Monialibus, Monasterio relicto, Talleacotium cum omni ipsius iure translatum, in Ecclesia S. Francisci post aram maiorem colitur, vt fusius in illius actibus. *B. Thomas de Celano*

De Atinatibus, seu Antinatibus

CAP. III.

NOn eadem indeclinabilis rerum series in suos æternos consequentiæ ordines nostros Atinates penitus implicuit, aut ita abrasit, vt deleret, & si communi omnium rerum casu in incostantis fortunæ motibus excidio, non ad internicionem passi sint.

Extat

Extat modò ex non ſpernenda Ciuitate, non ad faſtigium Montis ad cuius radices lyris amnis tranſcurrit, ſed ad dorſum, in quo medio ferè aſcenſu inclinatur, ſpatiumque ad inhabitandum antequam altius extollatur præbet, paruum Oppidum propè Morream in Valle Rubeti Ciuita de Antina, quod Anxantium fuiſſe Cluuerius ſuſpicatur, nulla alia ratione, quàm nominis affinitate, ſic enim dicit. Haud ita procul à Morrea, verſus ſeptentrionem, & Lacum Fucinum, eſt Oppidum hodie vulgari vocabulo Ciuita de Antina, id fortè olim dictum fuit, Anxantum, ſiuè Anxantium ſeù fæmineo genere Anxantia. Vnde Plin. lib. 3. cap. 12. Marſorum ſunt Anxantini.

Ciuita de Antina.

Philipp. Cluuerius

Quos nos alibi paulo ante retulimus. Vnde, & ipſius Plinij textus corruptus corrigendus, & pro Antina Marſorum, Volſcorum, reponendum,

Sed & Plinij Atina, & item Ptolomei Arx (ſic legendum) Volſcorum in nouo latio Oppida.

Cluuerius Antina Volſcorũ.

Diuerſa ſanè Ciuitas illa ab iſta, quæ Romanorum nobilis Colonia fuit propè Fabrateriam, non longè à Pontina palude, quam Melphiæ, & lyris amnes interfluunt, in niuoſo monte poſita de qua Silius VIII.

Silius. 8.

Nec Fabrateriæ vulgus, nec monte niuoſo.
Deſcendens Atina aberat, detritaque bellis
Sueſſa, atque à duro Fruſino.

Antiqua admodum, cum vnam ex Ciuitatibus, quæ Turno aduerſus Æneam ſuppetias tuliſſe tela, armorumque apparatum excudiſſe Virgil. VII. referat.

Virgil. 7.

Quinque adeò magnæ poſitis incudibus Vrbes
Tela nauant, Atina potens, Tiburque ſuperbum.

Et vna cum Collatia à C. Petilio Dictatore captam dicit Liuius IX; ſed clarioris radijs illuſtrata Principis Apoſtolorum per illam tranſeuntis hoſpitio, a quo Epiſcopali ſede decorata, meruit Sancti Marci Galilei illius primi Epiſcopi, S. Nicandri, Piſicatri, & Dariæ, aliorumque Martyrum ſanguine purpurari, & ſi nominis affinitate penè confundi videatur, illaque, vt rerum geſtarum memoria celebrior huius aſſumpſerit vices, & quam Plinius in noſtro poſuit ſinu credita, attamen non ita, nec nomenclatura communis, ſed quod modo retinet Ciuita de Antina. Nomen habuit, idque nobis, tam publica inſtrumenta inſinuant, quæ inſpeximus, quam lapis apertè monſtrat, in permagna, & ſtabili rupe, extra mœnia propè fontem, quo via tranſitum ad Lucum Oppidum ſignat, in quo excauatus titulus grandioribus litteris, ſic ſe habet.

Martyrolog. Rom. die 18. Aprilis.

D. O. M.

D. O. M.
VARIÆ. MONTANÆ. QVOD. PAR. PA
RENTI. ERAT. FACERE. FILIAM. MORS
IMMATVRA. FECIT. VT. VIVERET. IN
FELIX. PARENS. VIXIT. ANN. XXII. VA
RIA. ODYNE. ET. MONTANVS. POPV
LI. ANTINATIVM. A...... SOROR
CARISS. ET. PIENTISS.

Antinates enim, & non Atinates, vt Plinius posuit; vnde & illius textus reponendus, cum in errorem irrepserit. Quorum caput erat ipsa Ciuitas Antina, in Apennini, vt diximus, dorso in sinu, quę incolentium Ciuium numerositatem caperet muro ex quadratis, & excisis lapidibus cincta, quorũ adhuc vestigia remanent, & si non fallimur in eo loco erat Castellũ, quod Romani. A.V.C. CCCXLVI. Cum victos Volscos insequerentur ad lacum Fucini vi expugnarunt, & termille exinde captiuos homines adduxerunt, vt refert Liuius lib. 4. in quod ea ratione imus, cum illud primum ex nostratibus post Volscos occurrit, quod cum Castellum Liuius appellat in sententia nos firmat. Est enim situm in altis, & asperis iugis Montium, & instar Fortelitij mœnibus incastellatum, quæ cum ima Collis impleant, sic dominantur, vt ascensum prohibeant; Nec ad lacum per aliam viam ex Volscis ad nos quam per Vallem ipsam itur, & licet VII.M.P. ab ipso distet, cum aliud non interponatur Oppidum, ad lacum ipsum situm dicitur. Municipiorum iure gaudebat, vt indicat lapis ibi, in quo, & de Antina, & de Decurionibus mentio habetur.

SEX. PETRONEO
SEX. FILIO. VALERIANO
IIII. VIR. IVR. DICVNDO
SERGIA. Q. ANTINO. COLLEGIVM
DENDROPHRVM. EX. AERE. COLLATO
PATRONO. MERATIPO. SVAERVNT. OB
CVIVS. DEDICATIONEM. DEDIT. DE
CVRIONIBVS. ÆPVLANTIBVS. SIG. S. F
VIII. N. SEVIRIS. AVGAEPVLA. SIG
S. † XXII. N. COLLEGIOS. S. AEDVL
SIGNG. S†XVN. PLEBI. VRBANE
AEPVL. SIGNG. S†IIIIN

Et ad Marsos pertinere Sergiæ tribus aggregatione ostenditur. Fuit aliquando in ditione Cassinẽsis Monasterij per oblationem Rai-

naldi filij Roberti de Ciuitate Antina ex Leone Ostiensi lib. 3. c. 60. Idem fuit, & Rinaldus filius Roberti de Ciuitate Antina cum pertinentijs suis de Sancto Petro in Morino, & Sancta Lucia in Rendinaria cum pertinentijs illarum.

Leo lib. 3. cap. 60.

Circa Ann. Domini MLXXXIV. Et ad laicorum manus rediens illius Baro obsides Gallos Cisalpinos in custodiam recepit, vt in elencho Baronum post vindicem Neapolitanæ nobilitatis per Carolum Burellam Anno MCCXXXIX.

A qua non longe P. M. Pauperum Patriarcha Seraphicus, quo vt æstuabat ardore, contemplationis studio vehemẽtius insisteret in remota à commercio Vallicula segregatum Eremum elegit, ibique arcanis intentus, aliquando moram traxit, vnde postmodum, ex fidelium manibus in illius honorem Ecclesia surrexit, & succedente tempore Sanctissimus ille Pater, Cænobitarum speculum, Petrus de Murrone, & Mundanarum dignitatum spretor, qui à Summo Deo, quæ in terris summa sunt assequutus, sic contempsit, vt non despiceret, sic à se non imitabili, sed admirabili refutatione abiecit, vt veneraretur, & in humilitate cæleste fastigium quærens, supremam cathedram in Eremo commutauit, vt cuius tenebatur amore feruentius operibus pœnitentiæ insudaret, dum sui ordinis fundamenta iaceret, ante Pontificatum à Seraphico electam solitudinem repetens, cælestium consolationum fruitione promeruit ibidem recreari, vbi cum D. Bartholomæo à Transaquis solitudinis socio per aliquòd temporis spatium moram traxit, ex qua Sanctissimorum Patrum habitatione, sic apud fideles venerari, colique locus cæpit, vt possessionibus, redditibusque non paucis ditaretur, quæ Gregor. PP. X. Cælestinis Patribus suo diplomate confirmauit.

Lelius Marinus in vita S. Petri Celestini lib 3. cap. 6.

Intra septa murorum Sacrarum Sororum Cætum Deo sub seraphica regula in Ecclesia S. Mariæ Magdalenæ adunari, diùque in penè desolato loco persistere in regulari disciplina visum fuit, donec depauperato Monasterio, & bellorum incommodis attrito, ad desolationis postremum exterminium deuenit. Vnde Abbatissa Maestia, quæ sola ex sororibus remanserat in Conuentuales fratres monasterium cum tota substantia transferri vidit, & in commendam F. Paulo de Auezzano tradi anno MCCCCXXII. Est Antinantium sedes circa ripam lyris amnis, qui ex Apennini illa parte occasum versus III. A. P. à Talleacotio distans ad mænia Cappadociæ Oppidi scatens per vallem de Nersa ad Vallem Rubeti ad meridiem pergit, nouis semper riuulis, scaturiginibusq; auctus ex alio fonte, qui Fibrenum parturit, aquas hauriẽs simul vno supra Sorã milliario coeunt, in Insula, quam efficiunt, incunabulis Ciceronis, sed magis Martyrum Christi pretioso sanguine illustrior, vnde, & Fibreno ipso ex lanicinio credentium, quos efferata gentilium seuitia ibidem

F. Lucas Vadinghus Annalium V. Ann. MCDXXII. n. 20

diuer-

diuerso mortis genere exercuit,trucidauit,nomen in Carnelo immutatum. Noui huius fontis aquis, quem Pater etiam Apenninus VII. M. P. supra Soram gignit,vbertate ditatur, qui ex excauata montis radice,copiosa scaturigine limpidissimas aquas emergit,& quæ in pro fundo iacent, visus non impediunt obtutum quæ tructarum copiosa multitudine pertranante,& placido cursu per viride solũ discurrente in duo capita scinditur, quà Insulæ Oppido aperitur spatium, Soranæ Ciuitatis Ducum ex Bonacompagnia Illustrissima familia,qui, & cognominis etymon virtutum præstantia superant, deliciarum sedes,Regiæ penè habitationis splendore decora, & viridarij redolentia fructeta magno fragore in præceps præcipitatur, antequam ad alteram, quam diximus Insulam simul vniantur, & ex virentibus, quas in alueo nutrit,herbis cæruleum Martialis appellat.

Lyris fõs. Strabo. Plinius. Ptholomeus. Liuius Appian. Alexand. Blondus. Volater.

> Cæruleus nos lyris amat, quam Sylua Maricæ
> Protegit hinc scyllæ maxima turba sumus.

Et per Campaniæ agrum ostium sibi ad Minturnensiũ litus aperit in loco, quem hodie la Torre de Scafati appellant, & non longè à Traiecto Oppido vetustæ dirutæ Ciuitatis vestigia lustrantur,quæ bellico furore attrita,vna cum Formia splendore Caietam auxit,ad quam vna cum Episcopali sede, cætera pretiosa peruenerunt, in qua Marcellus Papa Concilium celebrasse Blondus, & Leander referunt. In quo sinu & Maricæ sylua, templumque erat,quæ ex assertione Seruij ad VII. Aeneid. vxorem Fauni fuisse, & diuinis honoribus à Minturnensibus tributis, templum illi, lyrim iuxta, dicarunt de quo Lucanus II.

Cicer'. de leg. Vghellius in serie epis. Soran. Baron. in not s ad Martyrolog. Martialis

> Et vmbrosæ lyris per Regna Maricæ
> Vestinis impulsus aquis.

Regio ista Volscorum quondam etiam à *V*estina Ciuitate, quæ non longè,à Minturna Colonia fuisse refertur, Vestinorum dicta fuit. Vnde Lucanus Vestinas lyris aquas nominat,nõ à *V*estinis Populis,qui post Marsos,Pelignos,Marrucinos,Sabinosque conterminos habent, antequam ad Mare descendat, Gauri Montis radices läbens,ab eo nomen Gariliani accipere meruit; est Gaurus Mons, vel ipse Massicus, vel pars ipsius vitibus,pomisque præ cæteris Italiæ deliciosior.

Lucanus.

Sicut,& *P*iscariæ ab ostio in Mare, quod non priùs,quam simul remotissimi fontes,post Populi Oppidum coeunt,assumit,retinetque sicque lyris à fecundo isto fonte,quo supra Soram augetur,effluentium copia notior denominatione immutatur. Sic, & Vibius longè à

Vibius.

gè à Marsis, Vestinisque transire, cum scaturiginis principium ignorauerit asserit, lyris non longè à Marsis, Vestinisque cuius in ipsa Nimphæ Maricæ Minturnensis Templum est.

Quod Templum cum ipsa Minturna suo fato absumptum perijt, & nos ad Ostium vsque peruenimus, vt noui nominis rationem redderemus. Remotior quidem primus eius fons est, non ad Capistrellum, vt Blondus, & Albertus volunt, sed VI. M. P. supra ad occasum, à Sora XXIV. non diues in suo principio aquis, sed perlucidis, cristallinisque suauique sapore, & nouorum semper riuulorum exhibitione repletur, quos in cuiuscumque locorum narratione notabimus. Tructas, quæ bonitate præeminent, sed non exiguę magnitudinis alit, & Carpionibus, qui (si non alibi Brixienses reperire asseuerent) longe melioribus illis, quos Benacus lacus nutrit gloriatur, aureis squammis, prout, & tructa ipsa, refertis; & Mustellas, quæ cum Scaro bonitate contendunt, in arenoso littore propè Roccæ Viuorum Pagum abscondit, quas à lambendis petris lampredas vocamus, rarus piscis, & si paucus, exilisque, singulari bonitate non spernendus. Exurgunt in ripa (vt in Istro fluuio) alphanti, seù odorati vinci rosarum olfata reddentes, sub purpurino colore, & contriti gustu mordent, nobilis, vtilisque ad medicamenta frutex, & forsitan sine simili in partibus Italiæ.

Cappadocia. Custoditur altissimis Apennini iugis in angusta Valle de Nersa dicta in occidentali parte, quæ ad meridiem vertens dilatatur, & propè Scaturiginis fontem in paruo Colle Cappadociæ Oppidum seù caput otij, cum illud æstiuo calore in viridi ripa, & gelidissimis aquis conuentus effluentium hominũ otiari solerent, à principio ad arginem ipsius euitandi caloris vmbraculum, & ad corporum, animorumque relaxatorum recreationem domuncula structa erat, quæ cum non toto anni tempore placeret, quippe hyberni solis radijs non penetrabilis in aptiori parum longe loco alias domus ædificarunt, quæ Pastorum ad gratum pecoribus locum confluentium incolatum auctæ, postmodum in Oppidum creuerunt, quod ferè biscentum familias sub vna Sancti Blasij Episcopi Parochiali Ecclesia numerat, & qui illi pręest pręposituræ dignitate decoratur, cui in animarum cura vnus coadiutor opitulatur. Hunc Petrus Marsus ex suo somnio à Lydio Marsia in omissi Cappadocię Regni memoriam ædificatum profitetur.

Petrella. In cuius Vallis descensu parum à Ripa ex altera parte distans ad ortum Solis æstiuum, Petrella Oppidum est, in vita Sancti Beraldi Marsorum Episcopi notum, ex Ioanne illius consanguineo, & in vna Parochiali Sancti Angeli ad Sacra illius Populus congregatur.

Eadem in Valle II. mill. pass. quò Petrella à Cappadocia distat, est Pa-

est Paleare, paruus, & incultus pagus, ex ruinis Gerofalci in cacumine Montis in munito loco situs, in dominio quondam Roberti de Cortinella, qui pro eo vnum Militem in sacri belli suppetias obtulit;& cum minus incolatus habitatoribus placeret, animalium tuguria in domos transferentes, ibidem inhabitare cęperunt; Ecclesiam summo humani generis Redemptori erexerunt, & parum ab habitato loco longè, aliam Immaculatę Virgini Deiparę miraculorum signis coruscanti.

Paleare.

Alio II. M. P. dimenso interuallo, in sinu Vallis, quò exundans aquarum copia, exilis lyris paupertas ditari cępit Risondoli riuuli vbertate, Castrum fluminis parum nunc habitatoribus frequentatum insurgit Oppidum, olim Arx in tutelam Vallis, quę adhuc solum inspicitur. In quo Ecclesia Parochialis S. Episcopo Nicolao, dicata; ab Abbate, & tribus Canonicis regitur, & parum à Castro longè Turris in loco Pascusano dicto cernitur, iuxtà quem S. Benedicto sacratum templum erat, quod Gregorius Romanorum Consul Cassinensi Monasterio obtulit Anno MLXII. ex Leone Ostiensi. lib. 3. cap. 19.

Castrum fluminis.

Cęli, terræque inopia Vallis tota laborat, angusta satis, & rigido glaciali torpore oppressa, niuibus plusquam alia Regionis pars abũdans altissimis conuallata montibus, qui pręterquam in aliqua ipsorum parte pascua, nullum aliud emolumentum præbent, vndè parum latum, & fęcundum agrum possidet, & vix frumentum nutrit, & castaneas, quę in delicijs, & peculiare alimentum sunt, alia poma non parturit. Vnde Incolę e quorum præsepia nutriunt, & in Romanũ solũ ad hyberna conducunt, quas clitellarijs ad Vrbẽ necessarijs trahendis onerant, & dum feruet ęstas ad extrahenda ex aristis frumẽta ad propria remeant, & vicinis sub mercede accomodant, sic domui, & familiæ, necessaria, arantes defectum sterilitatis natiui soli reparant.

Vno ab hinc milliario lyris, Vallisque cursus ad meridiem flectit, Monsque Girofalcus inclinatur in fauces, quibus per campos palentinos Vallis Rubeti via aperitur, cui ad ripam Capistrellum Oppidum principium præbet, vndè nobilis familia, quę plurimorum Castrorum dominium ipsumq; etiam potiebatur, nomen sumpsit, & in Registro Baronum Simeon, & Crescentius de Capistrello fratres, alter Soę, Templę, Sparnasij, & Visinij, alter Castuli Archipretæ Collis Asinij, Capistrelli, Oppida possidebant, quorum peramplę domus vestigia, nec dùm penitus solo cessere.

Capistrellum.

Regist. Baron. fol. 108.

Vectigalium à transeuntibus Exactor residentia, nihil in eo dignum pręter Emissarij Claudij ostium, quod ad lyrim C. ab eo ferè passus aperitur, supra quod exciso lapide, excauata ad reliquum Vallis panditur via. In vna Parochiali Sancto Petro Apostolorum

Prin-

Principi,& Sancto Abb. Antonio Sacrata Ecclesia Populus conuenit, cui Abbas cum sex Canonicis preest; extra mænia in Palentinis Campis Sancti Petri Cassinensium familie Monialium hospitium penè desolatum cernitur, & parum infra S. Sebastiano dicata Ecclesia.

Orbeti ab hinc Vallis,quæ *Valle de Rouito* dicitur, sumit principium, & Belsaranũ vsque protenditur proceris, & inaccessibilibus Apennini iugis syluis condensis, ex vtraque ripæ parte munita,quorum qui ad occidentalem plagam insident, præcelsiores, tetrioresque apparent,ex quibus ad statum Ecclesię arcta saxis syluarum ruinis intercisa aperitur via, & inter difficiliores Italiæ annumeratur,quę,& hyberno tempore niuium densitate impeditur; humiliantur tamen in frequentes, quos parturiunt,Colles, qui non aspero cęlo, sed dulcioris aeris temperie gaudentes pomis omnigenis, vitibusque vestiuntur,vnde ex apricitate Baccho amica, suauia vina promunt, ficusque, & ceresa, & oleastra nutriunt, & in eminentioribus extolluntur quercus,castaneęque, sed agrestes,sunt tamen rusticæ Plebi in cibum,emolumentumque non paruum; solum, quod cultui aptum est (non enim omne aratro verti posset) Cerere fecundatum;quæ necessitatem Incolarum non supplet, cęterum Vallis ipsa amæna,aquis irrigua, & ex latitudine Emispheri, lęto Cęlo ridet,cum ex orientali parte montes licet præcelsi humilientur occidentalibus.Vnde solis radiorum calore ager, arboresque fertilitate replentur, licet occidui ipsi inhabitabiles, tetrioresque sint ad Antinantium vsque incolatum.

Incolę ipsius agrestes moribus, & vita inculta quibus rusticana magis,quam alia studia placent,& si corpora assiduitate laborum atterant,continua paupertate premuntur, cum ingenium non nisi ad agrorum culturam,& gregum,animaliumq; custodiam applicent, vnde tetro,& impolito aspectu, rudi habitu incedũt,quibus bestiarum coria funiculis ad pedes applicata pro calceis sunt, omni politia impoliti,sed non simplicitate, vafri enim sunt, vt facilius decipiant,quàm decipiantur.

Pesculum canalis.

Bulla Paschal.

Canistrum

A Capistrello M. P. ad meridiem ad alteram lyris ripam saxum ingens insurgit ad collem,cui coniungitur,in quo Pesculum Canalis paruum,incultum,& in ciu le Oppidum residet, terminus modò Soranę Diæcesis,nunc verò sæua contagionis lue penè desolatum, & hinc paruus fons lyri adiungitur.

Exinde ad II M.P in altero colle Canistrum,à cistarum ex viminibus multiplici confectione, quod opus quondam solum Incolarum erat,sic dictum,modò cum mercaturę, & Ouorum,pullorumque conductu ad Vrbem operam nauent, à misera paupertate vix se extraxerãt,cũ grassantis pestis morbo deiecti sic fato cesserunt vt

vix quinta pars viuentium, à mortis faucibus se eripuerit; aperit ad mercaturam aditum aspera, quam diximus, via, quę Romam ex hac parte ducit; hinc riuulus, qui ex radice scatet lyri aquas miscet.

Transgressis postmodum collibus, cum ad proceritatem incipit insurgere mons post 111. *M.* Pass. Meta, ex infelicioribus Vallis Oppidis soli infertilitate, & aspero Cæli situ, vnde nec virescit ibidem vitis, nec redolent poma, sed tali premuntur egestate, vt Mulieres ipsæ turpè villosis animalium pellibus pro calceis pedes induant, extat tamen illius antiquitatis memoria in Cassinensibus chronicis, cum illud à Nobilibus Marsicanis Diuo Benedicto oblatum referatur lib. 3. cap. 39. & in Registro fol. 123. *Meta.*

Cum ad amnis ripam exinde ad 4. M. P. descenditur Ciuitella inuenitur Oppidum, ex elegantioribus ipsius Vallis in planitie ferè in descensu collis iuxta pontem, per quem ad alteram lyris ripam trascenditur, domorum dispositione, & ædificijs non tam inciuile, cui templum Diuo Baptistę eleganti, & moderna structura sacrum, & Principis domus, non parum ornamenti sunt; altero seculo ei gloriosæ memoriæ Pompeio Columnæ Marini Duci, rei militaris arte claro, & Iulię vxori erecta, vt lapis in fronte testatur. *Ciuitella.*

FACTVM. SVB. POTESTATE, ET. REGI
MINE. ILLVSTRISS. P. C. M. DVCIS. ET. IV
LIÆ. COL. M. DVCIS. A D. MDXXIV.

Extra mœnia adest Ecclesia Sanctæ Marię in Elloreto chronicis Cassinensibus nota (nunc in Pesole dicta) ipsorum Patrum in criptis degentium segregatum deuotum diuersorium, quod tempori cedens, & rudetis dilabendis templi subterranea pars penè adæquata solo in permanenti ipsarum cacumine nouum, sed paruum ex redditibus ipsius Templum restauratū, vt circa Venerabilis Deiparę simulachrum versus signat.

Quod fuerat fractum, conie cto tempore, fulget
Impensis Virgo alma beata tuis.

Est Oppidum totius Vallis Toparchia, ius dicentis sedes inter duos riuulos, qui ex collis radicibus fluentes lyri miscentur. Post plures Colles eodem progressu 3. M. P. ferè ab amnis ripa alter eleuatur in quo Morinum Oppidum ad meridiem extollitur, quod plures aprici, amēi frugiferiq; colles circūdant, inter quos alia parua Vallis ab occasu ad ortum, per quam flumen, cui Romito nomen est discurrens, ex altissimi Montis cauitate prærumpens, magno fragore *Morinum*

gore

gore præcipitatur in præceps, quem vulgus ex ſtrepitu deſcendentium aquarum lo ſchioppo appellat, & per virentia prata, & profundum Vallis ſinum veloci curſu ad lyrim deſcendit, ſimulque exacta Vallecula coeunt, & inter vtriuſque pontem in Eccleſiæ Sancti Angeli rudetis Q. Nouij Succeſſi titulum expiſcauimus.

D. M. S
Q. NOVIO. Q. F
SVCCESSO. II. VIR
QVI. VIXIT. ANN. XXII. M. V
Q. NOVIVS. SVCCESSVS. P
NOVIA. FELICVLA. PAREN
TES. INCOMPARABILI. PIETATE
P

Cuius quidem Familiæ L. Saluius Succeſſus M. Æutneti in terra Auezzani titulum erexit in lapide in domo de Mattheis.

D. M. S
M. MARCIO. EVTNETI
L. SALVIVS. SVCCESSVS
AMICO. OPTIMO
MARCIÆ. RESTITVTÆ
CONIVGI. MERITISSIMO
MARCIA. IVSTA
MATRI. PIENTISSIM
P

Et non vulgaris nobilitatis proſapia fuiſſe argumento etiam ſunt alij huius familiæ tituli, quã ex noſtratibus Romanas Ædes inhabitaſſe lapis ibid. poſitus oſtendit.

DIS. MAN
LELIO. SVCCESSO
FECIT. L. ATIVS. NICETVS
PATRONO. BENE. DE. SE
MERENTI

Et in terra Tranſaquarum.

MARCIA. SVCCESSA
QVARTO. CONIVGI
B. M. P

Supra

ſupra erumpentis aquæ efluxũ in deſolato Montis aſcenſu eſt,quod retulimus Deiparæ Virginis del Portuſo venerabile templum, Magni Pontificis Gregorij, dum inter Monachos morabatur (vt fertur) illuſtratum præſentia, nunc ſuo fato ruit. Circa quod Sacrorum Monachorum inſita manibus in horrida ſolitudine inter infructiferas syluas pira,mala, ceraſa adhuc dulces parturiunt fructus,grata quondam Monachis Regio,ſiuè Syluarum numeroſa propago placeret,ſiuè colliũ apricitas in ſolitudine delectaret, ſiuè primi habitatoris veneratio alliceret,inter denſa opacaque nemora, ſpaciari complacuit. Fuit, & alia Caſſinenſiũ habitatio Apoſtolorũ Coripheo erectum Templum II. M. P, ab Oppido, quod Gregorius Romanorum Conſul Patribus applicauit anno MLXII.

Hinc per amplum Syluarum ſinum ad IIX M. P. in ſegregato loco per inacceſſibiles Montes, & impenetrabiles ſaltus in Triſultum ad Sacrorum Monachorum Cœtum, qui Cartuſianę Religionis profeſſione lætantur, aſpera, tetricaque aperitur via. Erat Triſultum Oppidum à tribus ſaltibus,inter quos poſitum erat, dictum II. M. P. à Colle Pardo in Hernicis,quod Cluuerius Marſorum, terminum ponit.

At in interiora infra montes,vnde diſceſſimus,alia Oppida ſunt locata,quorum primum poſt Morinum ad alterum Collem in radice ſuper extollentis Montis cacumine eſt Rendinaria, de quo in Chronic. Caſſ. lib. III cap. XIX. de Sancta Lucia in Rendinara, habetur mentio,& in Regiſtro Rodemara appellatur,quod & Rhetiaria in Romano Martyrologio ad pridie Kal. Ian. dicitur,in cuius Eccleſia, S. Hermetis Exorciſtæ oſſa venerantur, qui in ſolitudine Montis diù famulatũ Chriſto præſtitiſſe,ibidéq; in pace quieuiſſe refertur;paruum incultũque Oppidũ,ſupra quod in ſummo vaſtiſſimi, proceroſique montis dorſo,quod in planitie aliquantulum dilatatur ridet, floretque medicinalium herbarum diuerſi generis copia. In loco,ad quem per inacceſſibilem penè viam peruenitur eo ordine à natura diſpoſito,vt arte conſito credatur. Vndè à Centauro, inuenta fabula plantatum,enixè Incolæ defendũt;Hortum Centauri appellatum;ad quem ex longinquis,qui herbarum,ſimpliciumque notitiam callent ſuo tempore accedunt,& ſingulares, mirabileſque quas non alibi in partibus Italiæ vidiſſe affirmant, reportant. Ex quo antequam deſcendendo ad amnem peruematur, paruus pagus Caſtellum Gualterium dictus inuenitur,quod in Dominio Comitis Berardi de Alba in regiſtro recitatur, qui,præter quam fontem, qui in lyrim deſcendit,nihil habet.

Rendinaria.

Caſtellum Gualterium.

Supra quod II.M. P. parum longè à ripa,eſt nuperrimus Roccha Viuorum pagus,in faudum olim cõceſſus à Federico II. anno

MCCVIII. Riccardo Comiti Soræ, ex antiquo illo in radice altissimi Montis, quem anno MDC. niuium conglomerata massa, ex alta præcipitata, secum saxa, arboresque simul adducens, domos, incolarumque potiorem partem cum ipso obruit, cuius miserabile fatum, commiseratus Excellentissimus D. Philippus Columna Romanorum Principum decus, nobiliorem locum Incolis tribuit, atque circa Ecclesiam ibidem suo ære erectam vt nouæ domus struerentur incubuit. Fuit autem non hominum solum, sed & auium, altiliumque miserabilis casus; innumerabiles enim, & quæ in arboribus vel nidificabant, vel insidebant niuibus obuolutæ perierunt, quæ æstiuo vsque tempore expiscatę ad Vrbem deferebātur ea quantitate, vt in delicijs vicinis, & incolis in emolumentum caderet, & vno obulo par columbarum veniret.

Rocca Viuorum

Odoricus Rinaldus in annal.

Iam Regionis limitem ex ista lyris ripæ parte tetigimus, ad alteram transeamus oportet, post Ciuitam Antinam II. M. P. in eleuato Colle Morrea Oppidum, quod falsè, vt diximus Cluuerius Marrubium suspicatur, insidet.

Morrea.

De Lucensibus, & Fucensibus.

CAP. IV.

QVos Plinius Fucenses, Lucensesque appellat, hos vno Vocabulo Cluuerius complectitur, & à Luco Oppido denominationem sumpsisse, vnumque Populum sub vtraque appellatione denunciatum fuisse censet. Quod rerum præsentium status confirmat, quo inspecto Lucenses Fucenses appellamus, cum vterque Populus in separata parte Regionis insederit, & vt nomine sic incolatu, origineque diuersi, sed fatiscente vtroque in nuperrimo Oppido ad lacus ripam alterius memoria renouatur, cuius sedem circa Angitiam Syluam fuisse, non dubitatur.

Notus satis in Marsorum Regione Angitiæ lucus erat, de quo Virgil. VII. Eneid.

Virgil. 7. Eneid.

Te nemus Angitiæ, vitrea te fucinus vnda.

Quem Vibius in Lucaniam reponit, si non Lucaniam pro Lucensium regione dixerit, sic de nemoribus

Anguæ vel Angitiæ Lucaniæ

Sic dictum à Medea (quæ eum incoluisse fertur) & ab angendis (veneficæ artis studio, quo pollebat) serpentibus etiā Angitia seù

Ange-

Angeria (vt Seruio placet) dicebatur, cui Marsos cum fato suo absumptã cognouissent, diuinos honores, templumque sacrasse, Solinus memorat ex Celio supra citato.

Erat, nomenque ad præsens conseruat, la Selua d'Agnano, quam modò diximus in extrema Montis parte propè Cappellam à luco VII. M.P. ita olim protensam, vt planum Palentini, aut mediocrem partem vestiret, modò parum vtilis frutex siquidem cultorum industria euulsis arboribus, duo tantum luci remanserunt, quorum alter Episcoporum, alter Principum commoditatibus seruit. Mons, planusque olim Vicorum multiplicitate frequentabantur; quorum adhuc vestigia vbique visuntur, postremus qui interijt Petraquaria in cacumine inter Auezzani, Cesarumque Oppida fuit, cuius memoria in Ecclesia Immaculatæ Virginis Deiparæ ab eo de Petraquaria dicta miraculorum coruscatione insignis remanet, Auezzanensium effusa pietate anno MDCXIV. cum fatisceret, à fundamamentis in ampliorem formam renouata, ad quam, vt sterilitati imbribus succurratur, & eorum copia cum descendant retardetur, deuotè recurrẽtes desideratis rarò defraudãtur, de quo etiam in præcitato registro, quòd Comes Rogerius de Alba pro illo Milites quinque spoponderit habetur, cæterorum vix nomina recitantur, quæ recensere inutilè iudicauimus.

Grottelle. S. Gregorio. Le Prece. Il Colle. S. Pietro Li Casali S. Iusta Coll'alto. Colle Pandoli. S. Lucia. S. Giouanni.

Ex syluarum tamen explanatione Cæsarum pagi nomen tributum, estque vltrà Montem II. M. P. ab Auezzano in palentinis Cãpis propè torrentem Raphi antequam Romanum fatisceret Imperium, cum locus à Valeriæ viæ tractu non abesset, Syluarumque fructifera densitate, fera animalia alliceret, nutriretque, cum recreari lassatæ curis animorum vires Principes peroptarent, venatui domum, vt deseruiret erexere; Cui ad delicias ex Iuris fonte excisо monte, inter Curcumelum, & Capistrellum propè Grottellas fistulam excauarunt, quà aquas adducerent, siuè ex Risondoli ponte iniecto, siuè ex remotiori fonte, vt egestati loci suppetias ferret, qui illarum penuria laborabat; & fabrefactus alueus ex sinu montis per D. & amplius passus adhuc cernitur, licet ruderibus, limoque in aliqua parte reclusus inspiciatur, eo ordine excauatus, vt IX. palmis altitudinis, V. latitudinis formam perpetuò retineret, cuius quidem antiquitatis monumentum, ad hæc tempora in L. Titi Cænotaphium in permagno lapide excultum aliquibus litteris æui (qui etiam saxa rodit) voracitate intercisis transmissum.

DIIS. MAN. SACR
L. TITIVS. L. TIT. F. AB
NE RM RIT
ES P. CVRATORI
G-- VE-- C.. STATORI
QVI ANNONAE
.VSI. PATER. L. H
VO. IVLII. COS. IIII
TR. POT. X. CVRATOR

Quam Christianorum pietas, redempto iam Vnigeniti Dei humanati mortis piaculo, mũdo, in intemeratæ illius genitricis Virginis templum conuertit. Quod Lotharius Saxonum Dux in Romanorum Imperatorem inauguratus, cum Cassinum petijsset, Diuo Benedicto cũ omnibus adiacentibus circa rebus dono obtulit, & illius Illustrissimæ Familiæ Patribus in Cænobium cessit; parùm quidèm aeris felicitate iucundum, vndè nec diuturna habitatione retentum, sed rusticis, qui agros colerent accomodatum, quibus cum angusta Monachorum receptacula viderentur, domos circa extruentes noui pagi formam dederunt, priscam tamen habitationem, quæ vna claue custoditur pro frugum conseruatione, quisque adhuc retinet; Ecclesia ipsa cum Cænobij parte in congruam domum conuersa, Marsorum Episcopis addicta, qui, ex illius redditibus retenta portione, reliquos quinque Cappellanis (Canonicis nuncupatis) partiuntur, quibus cura animarum ex delegatione, seruitioque Ecclesiæ incumbit. Est aptè ornata, & in ara maiori, in qua Sacrata Deiparæ Venerabilis Imago collocatur; Christi nascentis in cunabula, aliaque redemptionis humanæ sacrosancta Mysteria, ex latere cocto (sculptis Imaginibus) ad viuum repræsentantia expressa aspiciuntur, miraculorum frequentia, & fidelium deuotione venerabile Templum, ad quod ex Aprutina Regione, & Terræ laboris Prouincia ter in anno fidelium multitudo conuenit.

Petri Marsi indigenæ literarum humanarum Romæ publicè professoris, paruus hic, rusticusque Pagus natali nobilitatur, cuius præclari ingenij dotes in commentarijs ad Silium Italicum, & in oratione de Immortalitate animæ ad Eminentissimum Cardinalem Raphaelem Riarium, alijsque prælodatis ingeniosis rerum naturalium quæstionibus prælucent, vndè inter Canonicos S. Laurentij in Damaso de Vrbe cooptari meruit; in cuius Ecclesia fato cedens tumulatur, cui in cathedra Antonius Faber Amiterninus poematum gloria clarus successit.

Non minoris eruditionis fama, & scientiarum professione Paulus

Marsus illius frater fuit, sed ambitionis fastu elatus, natale solum, vt ignobile despiciens, Piscina oriundum se profitetur, vt in commentarijs fastorum Ouidij non veretur asserere, extant de illius ingenio in alijs Ouidij Nasonis poematibus, & Marci Tullij Ciceronis, & Horatij producta commentaria.

Lucus. Sic Lucensium memoria ex Angitiæ luco, & in Oppidi denominatione (quod ad Fucenses spectare ex situs locatione dignoscitur) conseruatur, nec penitùs interijt. Sunt tamen circa Oppidum antiqua rudeta, vestigiaque fortissimorum murorum structura, quod lapidibus quadrangulis exagonis, & pentagonis tenacissimo cæmento simul iunctis, quæ ab hinc à multis sæculis seruantur illęsa, & obruta aquis, vix turbinum ingruente furore quassantur, & retrahente se lacu, quæ in arido solo ædificiorum fundamenta, rudetaque remanent insignium domorum, templorumque formam præseferunt, Quorum vnum præ ceteris ampliori cochlea columnæ ante fores coronabatur literis aliquibus in basi notatis ita intercisis, vt nec quid denotarent, intelligi possibile fuerit cuius ambitum XXII. palmis complebat, inter cuius ruinas T. Peticij titulus extat.

T. PETICIVS. L. F. CHIRVRGVS
LABORE. ET. CVRA. VIVS .PERFECI
HANC. DOMVM. SED FILIO. ANTE
HVIC. HOMINI. IVCVNDISSIMO. PARAVI
TRIBVS. VBE-- OSSA. NOSTRA. ADQVIESCENT
MORS. ME. ADSEQVETVR. TVNC. MIHI
DEMETVR. DOLOR. VALETE. ET. MEMO
RES. ESTIS. PIETATEM. PARENTIS

Et nuper C. Iulij Celeri inscriptum tumularem lapidem ex lacu expiscauimus.

C. IVLIO. CELERI
MIL. CL
PRÆ. RAVEN
7. SELENI. SEVIRI
MIL. A. XXIX
HER. POSVIT
L. VALERIVS. VE
RECVNDVS
B. M. DE. SE

Ambitus verò per amplum Oppidum ostendit, quippè ad Montis cacumen męnia, quę arcem vallabant porriguntur, & à Sancti

Vin-

Vincentij ad S. Mariæ templum in longum præseferebant cccc. M.P; in latum autem quãtum fuerit, lacus exuberantia impedit obtutum. Istud Angitiam Andreas Baccius lib V. de vinis Italicis appellatum fuisse à decantato à Virgilio Angitiæ luco colligit, sed ab alio potius nomen factum. Quod modò extat, Lucum iudicamus. Vterrimum siuè peramplum Oppidum, si Ciuitas fuerit in obscuro famæ mansisse, nec vlla rerum gestarum memoria celebratum, vt nomen illius pariter exciderit, ansamque dederit expiscandi, nullis Geographorum, aut Historiographorum notis posteris demandatum, & non Angitiam, sed Pennam denominatum indubitatis argumentis monstrabimus, diuersum à Pinna in Vestinorum agro ad mare adriaticum clara oliuetis, & olei copia, pascuisque notissima Ciuitas de qua Silius.

Pinna.

Silius.

Qui Fiscellæ tuas arces, Pinnæque virentem.

Et situs locatione, & nomine, cum quæ in nostro erat agro Penna, illa Pinna dicatur, pro vt Silius, & Plin. lib. 3. cap. 12. Vestinorum Angulani Pinnenses, & Ptolem. lib. 3. tab. 6. & Sacrum Roman. Martyrologium die XIX. Martij apud Pinnensem Ciuitatem. De qua Anastasiũ Bibliothecarium, cum Transmundus Spoleti Comes Marsos Pennenses se submisisse refert, loquutum fuisse arbritamur. Eidemque Transmundo se subdiderunt Marsicani Furocenses (seù potius Fucenses) atque Valuenses & Pennenses.

Et eo magis quod Furocenses commemorat, qui cum nullibi in Regione reperiantur, pro Fucensibus posuisse iudicamus, sicque pariter in bullis collationis beneficiorum, & in publicis Vniuersitatum testimonijs enunciatur, & vulgo hodie la Penna dicitur, & cum Ænea parma, qua publica documenta signantur ex lacu retroactis annis expiscaretur, incisam in medio pinnam, similẽ illi, qua scribendo vtimur, sed non incisam præseferebat, eratque circum literis notatum VNIVERSITAS PENNE. Et in Reginalibus diplomatibus sic inscribitur, cum pro illius territorio Auezzano addicto Maria Calabriæ Ducissa, eiusque Ioanna filia collectã indulserit, & Margarita Regina Ladislai Mater dissentiones pro iure sumendi pascua, alijsque de causis ortas inter Auezzanenses, & Lucenses sua iudiciali sententia dissoluit, quorum exemplar ex originali in pergameno exarato, vt certiora narrata reddantur mox apponimus.

Ioanna Ducissa Duratij, Albæ, & Grauinæ Comitissa, Regni Albaniæ, & honoris Montis S. Angeli Domina. Vniuersis pręsentes literas inspecturis, tam præsentibus, quam futuris, necnon Iustitiarijs, & Vicarijs Comitatus nostri Albæ pręsentibus, & futuris

turis

turis salutem,& dilectionem sinceram. Lætis affectibus beneficia collata placidè recensere producimus; illaque præcipua afferunt sanctæ fidelitatis exemplum, & decentius laudes, & commoda honorificentia subiectorũ; sanè præsentes,venerũt in Curiã nostrã Ioannes Cicci,& Mucius Venturæ de Auezzano Sindici Vniuersitatis hominum ipsius Castri nostri Auezzani dictorum Vassallorum nostrorum sindicario nomine, & pro parte ipsorum exposuerunt nostræ Excellentiæ reuerentèr, quod à tempore, cuius in contrarium memoria hominum non existit,Castrum quod dicitur, la Penna, confinans, & conterminans cum Castro Luci,& Montana,dictoque Castro Auezzani,& lacus Fucini,tùm propter infectionẽ aeris, tùm etiam propter Serpentum multituidnem,& abundantiam aquæ lacus præfati extinctis suis Incolis omnibus derelictum,& totaliter inhabitatum, qua propter collectis debitis Curiæ pro Castro ipso Pennæ ipsi Curiæ non solutis ascendentibus ad summam vnciarum quatuor pro generali subuentione, & pro collecta S. Mariæ ad vncias tres collectæ ipse supradictæ impositæ fuerunt hominibus dicti Castri nostri Auezzani per eos ipsi Curiæ anno quolibet persoluunt,de quo sequutum est,quod præfati homines ipsius Castri Auezzani sentientes se nimiùm propterea grauatos ex onere supradicto, habuerunt recursum ad bon. memor. Illustrem Dominam Matrem Nostram,& supplicato pro ipsorum parte, eidem Dominæ Matri nostræ alleuiare præfati tanti oneris benignius dignaretur. Ipsa autem D. Mater nostra, consideratis facultatibus,& inhabilitatibus hominum eorundem, ipsos exemit ab impositione, & solutione perpetui oneris supradicti, mandans per suas speciales literas per Officiales dicti Comitatus,vt homines ipsos ad solutionem prædictarum collectarum eis superimpositarum aliquatenùs non vexarẽt,pro vt hæc & alia in quibus in maternis literis ...... factis eisque concessis sub datum Neapoli Anno Domini MCCCLX. die XIIX Decembris quarta decima Indict. Plenius, & perfectius continetur in eaque petitione homines dicti Castri,tùm propter mortalitatem, pestem, guerram, turbinem, & carestiam, præteritis temporibus imminentes; tùm etiam ob alias causas contrarias, & diuersas, eis præteritis temporibus occurrentes, sunt in tantum focula riorum solito numero diminuti, vt ad paupertatem redacti, quòd collectas proprias.v3.generalis subuentionis, quæ est circa summam vnciarum triginta, & Sanctæ Mariæ, quæ est quinquaginta vnciarum vix possint soluere nostræ Curiæ memoratæ.

Idcircò præfati Sindici, quo supra nomine, Excellentiam nostram supplicauere deuotius, vt eiusdem Dominæ Matris nostræ sequendo vestigia,ijsdem hominibus prædictam immunitatis gratiã per confirmationis nostræ suffragium roborare recensere placidè digna-

dignaremur. Nos ergò volentes de dictis exemptionis gratijs eis, vt prædicitur factis plenius informari, perquiri iussimus registrum de tempore prædicto quondam D. Matris nostræ, in quo inuentum est præcipuis literis præfatam concessionis, & immunitatis gratiam de solutione nuper impositionis prædictæ ipsius hominibus esse factam. Quamobrèm considerantes ipsorum hominum paupertatem, nèc minùs onera collectarum, quibus annis singulis multiplicitèr aggrauantur, præfatis hominibus prædictam remissionis, & exéptionis gratiam, vt prædicitur eis superimpositam pro collectis Castri Pennæ vsque ad nostrum beneplacitum tenore præsétiũ confirmamus. Itaque ab ipsarum ambarum collectarum solutione eximantur dicto nostro beneplacito durante, mandantes & de ipsa nostra certa scientia iubentes expresè vobis officialibus subiectis nobis præsentibus, & futuris, quòd præfatis hominibus prefatæ confirmationis nostræ gratiam modo præmisso præseruetis illęsam, ipsisque ad solutionem dictarum collectarum superimpositarum vt prædicitur, pro dicto Castro Pennæ nobis quomodolibet faciendam nullatenùs compellatis, vel compelli aliquatenùs faciatis. Præsentes autem literæ post opportunam inspectionem earum præsentanti remanere volumus, pro cautela, præmisso modo efficaciter in tantum valituræ. Datum Neapoli per nobilem Freantinum Ærariũ de Salerno Militem Iuris Ciuilis professorem, magnæ Reginalis Curiæ, & nostræ Magistrum Rationalem Prothonotarium Curiæ nostræ, & hospitij nostri Iudicem dilectum Consiliarium, & familiarem nostrum. Anno Domini MCCCLXXII. die VI. Ottobris 15. Indictionis. Registrata in Cancellaria.

MARGARITA Dei gratia Hungariæ, Ierusalem, Siciliæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Seruiæ, Galitiæ, Lodomarij, Bulgariæque Regina, & Ducissa Duratij, Regni Albaniæ, & honoris M. Sancti Angeli, Domina Prouinciæ Folcolquerij, & Pedemontis, Albæ, Grauinæ Comitissa. Vniuersis præsentes literas inspecturis tàm præsentibus, quam futuris. Officio præheminentiæ Regalis incumbit inter subiectos æqua lance ministrare iustitiam, per quam sternuntur lites, calumnię refrenantur, cessant discordiæ, & bonum pacis amicum, & delectabile procuratur. Sanè Vniuersitatibus, & hominibus Terræ Luci de Comitatu Albæ olim existentibus in possessione sumendi pascua animalium ipsorum in territorio olim Terræ Pennæ, & ex aduerso Vniuersitas, & homines terræ nostræ Auezzani de dicto Comitatu contradicentibus, & asserentibus dictum territorium olim terræ Pennæ vnitum, & annexum territorio eiusdem Terræ Auezzani, & esse effectum de dicta Terra, & ex hoc ipsos homines Luci non habuisse, nec debere pascua sumere in præfato territorio olim Pennæ absquę licentia dictorum hominum Auezzani, & debito

bito

bito iure suo, ipsaque re sic effecta dubia, ad tollendum scandala, & iurgia, errores, & dispendia, quæ inter dictas Vniuersitates poterant pro infallibilitèr exoriri, decernimus, & mandamus cum deliberatione nostri Concilij, quòd homines, & Vniuersitas ipsorum infra certum tēpus iure præfixū, omnium eorū iura, instrumenta, & depositiones testium ad probationem partis cuiuslibet præsentarent, infra quem quidèm terminum Sindici vtriusque Vniuersitatis Luci, & pariter Auezzani præsentauerunt in nostra Curia certos processus super dicta causa summariè de nostro mandato assumptos, per Iustitiarium nostrum dictæ Ciuitatis, & Capitaneum dictæ nostræ terræ Auezzani, seù ipsorum locumtenentes, per quos processus inspici, & videri iussimus per Concilium nostrum Iuris peritorum iudicum nostri hospitij, & visis per eos & vnumquemque ipsorum dictis processibus, & per ipsum nostrum Concilium Maiestati nostræ relatio facta est, quod iure, & antiquata consuetudine secundum merita positorum hinc indè per vtrāq; partem Vniuersitas, & homines dictæ Terræ nostræ Luci habent, & habere debent ius sumendi pascua, & aquas cum eorum animalibus in dicto territorio Terræ Pennæ, & similitèr habere commoditates eiusdem pascua sumendi, & ligna etiam incidendi in Monte Tarentino libere, & sine fidæ solutione qualemcumque rationem Communitatis, quam habent cum præfatis hominibus Auezzani super Territorijs supradictis, verum proprietas dicti Territorij quod alias fuit Pennæ esse debeat eorumdem hominum Auezzani cum sua collecta generali dictæ Terræ Auezzani alias....... licèt postmodùm quòd augumentata fuit, & addita pro dicto Territorio ante dicta collecta per quam Ducissam Sororem nostram fuit gratiosè remissa, & quoties animalia exterorum aliorum affidare voluissent, & pascua sumere in dicto Territorio Ius fidæ deberetur tantummodo præfatis hominibus Auezzani. Nos igitur volentes circa consueta debita cuilibet Vniuersitati ipsarum illæsa, & integra conseruare, & neutra ipsarum in suis iuribus aggrauare, præmissam nostri Concilij relationem laudantes, atque sequentes, iuxta illam præsenti scripto sententiamus, decernimus, declaramus, statuimus, & in perpetuum generaliter diffinimus, quod ius fidæ animalium quorumcumque exterorum, qui in dicto Territorio Pennæ affidare debent spectat, & pertineat ad præfatos homines Auezzani, quorum proprietas dicti territorij, olim Pennæ, esse dignoscitur, vt est dictum, & præfata Vniuersitas, & homines Luci habeant, & habere debeant iura sumendi pascua, & incidendi ligna in dictis territorijs liberè, & sine fidæ solutione aut contrarietate quacunque eis per dictos homines Auezzani quomodo libet inferenda ratione Communitatis quàm habent in eis........ in perpetuum omni obstaculo, & impedi-

pedimento cessante . . . . dictæ Communitatis nostræ Albæ, & Capitaneis dictæ Terræ nostræ Auezzani, eorumque locum tenentium, cæterisque officialibus nostris, alijs quibuscunque præsentibus, & futuris damus vigore præsentium de certa nostra sciétia expressius in mandatis quatenus præsentem nostram sententiã, & decretum prosequi efficacitèr, & faciant, prout ad eos spectauerit per vtramque partem inuiolabiliter obseruari vnamquamque ipsarum ad parendum dictæ nostræ sententiæ pro vt opus fuerit efficaciter compellendam. In cuius rei testimonium præsentes literas exinde fieri etiam pendenti nostræ Maiestatis sigillo iussimus muniri Datum Salerni per Virum nobilem Mattheum de Palleariјs de Salerno, Militem, legum Doctorem, Locũtenenté Magni Camerarij Regni Siciliæ, ac nostrum officialem Iudicem nostræ Curiæ Presidentem, & Consiliarium, & fidelem nostrum dilectum. Anno Domini MCCCCV. die primo mensis Iunij 12. Ind. & Regnorum Sereniss. Principis Domini Regis Ladislai inclyti nati nostri Carissimi anno XVIV.

Originem autem vetustam, vt breuẽ ætatem habuit, etenim qui de Claudij emissario scripserunt, nullam de eo mentionem fecerunt Claudiusque ipse alibi stationem erexit, cum ab opere distaret, vix ccccc P; commodius ibi moram trahere potuisset, vndè nèc antè Emissarium extitisse maximum argumentum prębet, nèc antè Albæ excidium ædificatum. Agri eius fines, quos in antico codice inuenimus demonstrant, extendebantur à Sancto Cyriaco intra finium Transaquarum ad Montem Sanctæ Eugeniæ à Templo Sanctæ Mariæ de Victoria vsque ad Colles, & à Colle . . . . , . . & Arce Girofalci ad Staffulos Soræ, & ad Sanctum Cyriacum reuertebantur, quos fines Albensiũ fundi occupabant. Excidisse autem non quo tempore, sed quo fato in diplomate narratur, cuius casus Amiclis propè Terracinã similis fuisse narratur, quos Tacitos, ne Pitagoricum præceptum abrumperent, pangit Virgiliu s IX.

Tacitis regnauit Amiclis.

Et Sil. VIII.

Quasque amisere silentia Amiclæ.

Idque Abdenis à Ranis, muribusque aduenisse, & Patriæ solum eorum infestatione relinquere coactos, narrat Iustinus lib. XV; quod & Smirnenses sensisse, & Cosæ Incolas apud Montem Argentarium ex Plinio narratur. Quorum omnium casum Rutilius in Itinerario deridet lib. primo.

Cerni-

Cernimus antiquas nullo Custode ruinas
Et desolatę mœnia fœda Casæ
Ridiculum clades putet inter seria causam
Promere, sed risum dissimulare piget.
Dicuntur Ciues quondàm migrare coacti
Muribus infestos deseruisse lares.
Credere maluerim Pigmeæ damna Cohortis,
Et coniuratas in sua bella Grues.

Coeterùm Pennensium casum non derideret, si quę inte r criptas, scissurasque petrarum serpentum copia nidificat, in illius ruinæ locis perspexisset.

Non venenatorum solum insectatione, sed aquarum lacus superabundante impetu infelicissima clade penitus desolata, vt scriptis profertur, & ad oculum demonstratur; ita enim aquarum effluxus ex in sperato tempore aduenit, vt paulatim primò ædificia obruere, postmodum impetu facto totū absortum Oppidū inter vndas conclusit, cui ex Parochialibus Ecclesijs illa Deiparæ Virgini dicata præcipua erat. Legimus in præcitato peruetusto codice in Archiuio Collegiatæ Auezzani, nocte qua impetus exuberantis lacus ædificia deuastabat, Ecclesiā inuasisse ad summum vsque verticem; vnde & Incolæ, qui remanserant anxiè de Virginis simulacro in aquis deperdito manè dolebant, & cum expiscari posse desperarent, ad Ecclesiam Sancti Vincentij, illi propinquiorē recurrentes, illam ab omnibus venerandam Iconem in arę maioris culmine diuinitùs translatam inuenerunt; vnde præ tanti doni lętitia obliti miseriarū inter gaudia Cælestium donorum profusis lacrymis innumeras Deo, Matrique Virgini laudes persoluerunt. Est tabella pictam Virginis Matris filium in brachijs tenentis effigiem & Canobiarchę Benedicti, & Sancti Vincentij penniculo ad viuum expressos vultus repræsentans. Quę huic nostræ Patriæ diuino annuente numine cessit, siquidèm ad pagum Vici, vna cum Agro Auezzani aggregatū, aut furtim, aut alio casu translata, miraculorum coruscatione, & fidelium deuotione in Capuccinorum Conuentu, Sancta Maria de Vico, dicto frequenti veneratione colitur.

Alterum post Christum natum seculum stetisse, & antè nonum excidisse ex eo deducimus, quod illius territorium in alterius Domini vsibus cessit, siquidem Doda Marsorum Comitissa anno Domini CCCCXXX. Ecclesiam Sanctæ Mariæ de Luco, quæ intrà ambitum Pennæ erat, & iuncta ostio, quòd vulgo adhuc dicitur la Porta vecchia, cum sexcentùm terræ modijs Cassinensi Cœnobio obtulit, & post annnos ferè XX. in Raynaldi Comitis ex Aligerni

Chron. lib. 2. cap. 7. ann. 533.

Abbatis concessione in dominium redijt, nec antè illus excidium Marsorum Comites agro potiti sunt, apertèque ex hoc suis cladibus ad interitum deductum antè præfatum seculum, non obscurè demonstratur. Sicque lacus violentiæ cessit, soloque adęquatum manet, vt in plano recedentibus vndis rudeta domorumque vestigia in sicco littore videantur; vixque præfata Ecclesia in radice Montis posita cum illa Sancti Erasmi, & Sancti Vincentij, quæ & semirutę aspiciuntur effluxum inundantium aquarum, ruinamque effugerunt, reliqua ad huc lacus possidet.

Vndè postmodùm Illustrissimæ Cassinensium familiæ templum propè (quod polito lapide tribus fornicibus distinctum commodū Dei famulātibus se exhibuerat habitaculum) Monasteriū haud ignobile crexerunt, & cum Sanctimoniæ fastigium Religio ipsa præoccupare festinaret, vitæque sanctitate, & virtutum splendore, sacrarumque scientiarum cognitione in Ecclesia Dei Patres ipsi prælucerent ex fidelium profusa largitate, magnæ temporalium rerum copiæ Ecclesiæ ipsi accessio facta fuit, & qui Sacro Cænobio Prępositus præficiebatur viginti duarum Ecclesiarum administrationem nanciscebatur, vt fusè Leo Ostiensis in Chronic. lib. 2. c. 7.

Quam postea ditione, & rerum temporalium copia ditatam cum iterato Comites reciperent, Berardus, & ipse Marsorum Comes cum Sacrum Cassinensium Monasterium peteret, Diuo Benedicto restituit, cuius donationis, restitutionisque diploma ex Ecclesia ipsa desumptum hic reddemus.

In nomine Domini Nostri Iesu Christi Amen. Anno ab incarnatione eiusdem millesimo septuagesimo, mense Nouembris Inditione IX Ego Berardus Dei gratia Marsorum Comes, filius quondàm Berardi Comitis, cum essem in Monasterio Sancti Benedicti in Monte Castri Cassini sito, præsente D. Desiderio Reuerendissimo Abbate eiusdem Monasterij cum suis quibusdam Religionis venerabilibus Monachis, adstantibus, quoque nobilissimis meis fidelibus; pro salute, & defensione corporis & animæ meæ, & vxoris, & filiorum meorum, & pro redemptione animarum parentum meorum obtuli Sanctissimo Benedicto in ipso suo Sancto Altari Monasterium Sanctę Dei Gęnitricis, & Virginis Marię, quę dicitur Lucus, cum ipsa Rocca, quæ supra ipsum monasterium videtur; & cū omnibus suis pertinentijs secundum suos fines, quę in hac carta scribentur ex vna parte habet finem aquā de Fucino, & ascēdit per ipsam Pignam, & vadit in Spinazzolā, & ascendit in Montem, qui dicitur Termine, demùm vadit per ipsam Serram de Lōgamine, deindè descēdit per ipsum locū qui dicitur Canali, & venit per medietatem de Valle Transaquarum, & reuertitur in aquam de Fucino; infra hos fines quantumcunque pertinet in Monasterio

de

de SanctaMaria de Luco in libera potestate Sacri Cęnobij Sancti Benedicti concedo, & eius Rectoribus ad tenendum & dominandum in perpetuum absque vlla contradictione mea, vel meorum heredum, seù cuiuslibet hominis pro parte nostra. Si autem ego qui supra Berardus Comes vel nostri hęredes hanc oblationis cartulam immutare quocunque modo quęsierimus, vel quicquam quę continet subtraxerimus pęnam compositionis librarum auri centum, & hęc oblationis cartula in omnibus firma, stabilis permaneat quę vt verius credatur nostra in perpetuum, scripta est per manus Ioannis Iudicis, & Notarij, & infrascriptorum Testium, qui adfuerũt roborata nominibus.

† Signũ manus Berardi Comitis, qui hanc cartulã scribere rogauit. † Signum manus Vgonis V. Comitis filius quondã Alberti rogatus † Signum manus Ioannis Nobilis Viri. filius quondã Abbellini rogatus † Signum manus Petriconi. filius quondã Ridulphi rogatus.

Ego Ioannes Iudex & Notarius compleui, & reddidi.

Et si istius donationis firmitate inconcussum, Cassinensium ius stabilitum videretur, breui temporis curriculo transacto in manus Comitum, siuè vendicatum, siuè violentia ablatum redijt, quarè Gẽtilis Balduccini filius, & Berardi Nepos vna cum Trasmundo Nepote suo illud ipsum cum omnibus mobilibus, immobilibusque denuò nuper obtulit, restituitque anno ferè MLXXXVIII. ex quo absque contradictione in plena, liberaque Monachorum iurisdictione peruenit, permansitque multorum Summorum Pontificum, nempè Pascalis II. Calisti II. Alexandri III. Innocentij III. Clementis IV. Vrbani II. Clementis III. Vrbani V. Honorij III. Bonifacij IX. Sixti IV. Anastasij IV. bullis confirmatum, & in tabulis ęneis valuę maioris ipsius Patriarchæ Cassinensis Ecclesię inter ea, quæ de Sacris illius Cænobijs iurisdictione erãt, sculptum, signatumque in tertia columna notatur.

Leo in Ch. lib. 3. c. 6.

Obruta iam aquis Penna, Incolę quibus Serpentum coaceruata multitudo montana inhabitare prohibebat, sparsim, vicatim in plano, quem Anezzanenses colunt, sedem fixerunt, reliquum ad orientẽ penè desolatũ relictũ Monachis, in quorũ dominiũ transiuerat.

Qui vt ex despecto, sed frugifero solo emolumenta caperent serere in animo fuit, Rusticos qui glebas verterent conducentes, & ne sub dio vilescerent, parùm longè à Monasterio domunculas primùm, deinde turrim, vt eis præsidio esset, extruxerunt; & facta indies ex aduentantium numero adiectione, mœnibus etiam in Oppidi formam cinxerunt, quòd Lucum, siuè ab eiecto propè Luco, siuè ex lucidis aquis appellarunt, in quo temporalia, & spiritualia pleno iure exercebant. Et Abbas Baronis titulo vtebatur; vndè Comites iterum Patribus ditionis quęstionem indixerunt, tuti, quod si ager Eccle-

Ecclesiæ addictus esset, territorium tamen in inuestitura concessum haud sine Regis beneplacito ab infeudato euelli posse, affirmabant, vnde Federicus II. Imperator, qui Iura Cassinensium peculiari fauore anno MCCXXII. munierat, apertis literis, fauorabili Chirographo Luci Casalem illis spectare declarauit, & omnibus nè iura possessionesque Monasterij infringerent, indixit, quod & peculiari priuilegio Lotharius III. cum Cassinū petijsset generali iuriū cōfirmatione multo ante an. scil. MCXXX. stabilierat. Ea ferè ambitio Marsorum Episcopis etiam animum sollicitabat, vndè cum spiritualia, eo in Oppido exercere tentassent, Anastasij PP. IV. sententia sunt silere coacti, & cum iterato insurgerent Ioannes XXII. à Iurisditione Episcopali inhabitantes exemptos declarauit.

Sicque multorum seculorum ordine reuoluto, cum omnimoda spiritualis temporalisque ditionis facultate in Sacri Cassianensis Cænobij libera dispositione permansit, & per Ecclesiæ Pręposítum, & Vicarium vtraque iura exercebantur, vt autentico scripto confectionis inuentarij per D. Maurum Theotonicum de Colonia Agrippina Præpositum dictę Ecclesię seria narratione docetur anno MCCCCXII die 9. Nouembris, quod in archiuio conseruatur, in quo, homines Luci & ligij se Sacri Monasterij profitentur, & quotannis in recognitionem Dominij, Abbati ducatos aureos duodecim obnoxios soluturos, & pro quacunque fundorum venditione laudemium in decimam partem prętij antiquata consetudine testantur, multaque alia Iura iurisdictionalia in eodem satis cartuloso instrumento, quod inutile esset referre, continentur.

At cum inhabitantes per longam agri possessionem non amplius fundo ascripti, colonique dici possent, cum per Decuriones regi, gubernarique cępissent, qui ex Regis beneplacito regalia in his terris iura obtinuerant; Oppidum à Monachis vendicarunt & ab Excellētissimis Columnensium familiæ Principibus ex Ferdinandi II. huius Regni Regis inuestitura ab anno MCCCCXCVII. feliciter possidetur, quorum sedula prouidentia, cum Incolentium numerus in dies augeri, & animarum cura per Pręposítos negligi, satis videret, in Collegiatam erigi, Preposituræ, agri, redditusque in quinque Canonicos, & Abbatem diuidi curarunt, sicq; ex Excellentissimi M. Antonij cōsensu Reuerēdiss. Cassinēsiū Abbas, Monachorumq; Cōuentus decretali prouisione stabiliuit anno MDLXV.

Haud verò congruè ex separata ab incolatu Ecclesia Sacramenta ministrari, cum homines ipsi posteà prospicerent, aliam intra septa vtrique Ioanni sacrarunt, nec illam, quæ Matrix est, despiciunt, sed sedula veneratione, & colunt, & debito, continuoque obsequio venerātur, licèt ab iam dicta, Sacramenta ob Populi, Clerique commoditatem recipiantur.

Sed fatiſcentes in his partibus res Monachorum huius etiam Eccleſię ſtatum vna ſecum traxerunt. Vndè cum Mattheus Colles Marſorum Epiſcopus Patribus quęſtionem mouiſſet, & coadiuuantibus illius temporis Terræ habitatoribus, cum non bene cum Caſſinenſi Abbate ex Indulgentia nuperrimè ipſorum Seculari Abbati impertita ſentirent, Sacrę Romanę Rotę Auditorio coram Orano poſſeſſorij ſtabilitatem reportarunt, illaque ad Succeſſores Epiſcopos, qui Dioceſana lege Lucenſes recognoſcant, tranſtulit.

Ad auſtralem plagam in radice Montis Pennę ab Alba VI. M. P. diſſitum iacet eadem planè clade, hoc ſęculo, vberrima Fucini exuberante violentia (quam Penna ipſa paſſum eſt) męnia quippè domus propugnacula, quę lacum reſpiciebant, ſecum aduoluit, soloque penè adæquauit, cuius veſtigia recedentibus vndis viſuntur. Ager eius anguſto limite arctatur, ſed frugum feracitate, paruitatem rependet, & licet cultores Cerere non ſatientur, muſti exuberante copia lętantur, cuius ſuauem bonitatem vicini, quibus commodant, ſummoperè laudant. At Incolis parum culturę cura, ſed piſcatui magis ex quo ſibi emolumenta, diuitiaſque parant, eſt quemadmodum totius Lacus portus cum naues, poſt piſcium capturam non aliò ſtatuta lege appellere poſſint, ibique ſedem, qui vectigalibus piſcationis pręeſt, deſinent, diù pro finium termino litibus à Tranſaquanis, & Auezzanenſibus vexatum, ſed oculato arbitrum iudicio libratis Iuribus, ſedatis poſtremum quęſtionibus finem Excellentiſſimus Romanorum Principum decus, Philippus Columna, Regni magnus Comeſtabilis, iuſtitię vindex, quem callida partium verſutia fallere non poterat, ęquilibrato iuſtitię pondere ſtabiliuit.

Ad Albenſes an ad Fucenſes Auezzani Oppidi primordia referãtur, incompertum habemus; vtrumque enim non vaga demõſtratione probatur poſt Albę ruinas excitatum ab ea propè II. M. P. in loco illo, quo Fabrorum Collegium, Auguſtique templum erat vt lapis in Eccleſię rædificatione effoſſus docet, in titulo quem Halicius Marcio Liberto ſuo, qui ex numero Sacerdotum Auguſtalium, & Dendrophorus Albenſis ſacrauerat in quadrata baſi, cui ex vtroque latere maioribus literis COCO OPTIMO inſcribitur.

Auezzanum.

HALICIVS. MARCIO
IAVSIO. LIBERTO. SIVIR
AVG. DENDROFORO. AL
BENSI. ET. TEOPHILMÆ.
MATRI

Cęte-

Cæterum cum ſparſis per planum Vicis circa Fucini ripam poſitis, in vnum coadunatis augumentum ſumpſerit, ad fucenſes ſpectare non incongruè aſſeuerandum;erant enim (vt in cuiuſque loci ſito modò extant Eccleſiæ) quos numerabimus.Paga,Pantanum, Coſta, Cerritum,Poſcina,S. Felix, Auezzanum, Sciminum, Fons, Gaglianum, Pennorina, Vicenna,Caſole,Perata,le Fratte,Arrium, & Vicum ; Communeque omnium emporium Vicenna erat, ad quod viarum,quibus ad circumiacentia loca, iter pandebatur,concurſus vnitur. Auorumque temporibus poſt Auezzani fundamenta ibidem etiam ante S Andreę Eccleſiam (quę illius Parochialis erat) conuentus frugum, victualiumque vendentium quolibet Sabbato, prout modò,in illius platea ex Reginali indulgentia celebrabatur.Extat Regis diploma,quod vidimus.Quibus poſtmodum pagis cum communio placeret,vnum fuit conſilium, ſimul coalere in loco quem Incolentium numerus,& antiquorum Ædificiorum monumenta illuſtrauerant ; Erat hoc Pantanum,in quo Iano (cui priſci mores Deitatem tribuerant) non vulgare templum , & religione,& vetuſtate celeberrimum inſurgebat;eò venerabilius,quò gens ipſa ab illo originem trahere gloriabatur quem Noemum fuiſſe ſupra retulimus; eumque ex Sacrorum notitia, cultuq; Principem in ſacrificando eſſe voluerunt,Ianumque ab eundo dictum, ex cuius ſalutatione ſumpta occaſione, Aue Iane , Aueanum nuncuparunt,& ſi vulgato modo pronuncietur , ſcribaturque Auezzanum,vera tamen vetuſta nuncupatio illa eſt, cuius veſtigia templi, ante nuperrimi erectionē in ſolo ſignabãtur, ex cuius rudetis Traiani Principis marmoreum coloſſum, titulumque in baſi exaratum (quem retulimus) retrò annis excauatum noſtrę fuit ętati redditum.

Cic de natur. Deorum lib. 2.

Andreas Baccius de Vin. Ital. lib. V.

Hęc quidem antiquata vetuſtate huius Illuſtris Oppidi initia fuerunt, & ante annis octingentis inſſurrexiſſe euidenti aſſertione probatur. Etenim Leo Oſtienſis in chron. Ludouicum Imperatorem refert,cum poſtquam Caſa aurea in Inſula Piſcarię in Templũ indiuiduę Trinitatis,quod Monachi in Sanctum Clementem immutarunt , conuerterat Monaſterio S Angeli in Barregio donata per Carolum Lothariumque Anteceſſores Imperatores noua declaratione firmauerat inter Monaſterio addicta, Eccleſiã Sancti Saluatoris in Auezzano numerauit,circa annum ferè DCCCLXVI. Idéque Eccleſię Sanctę Marię de Luco hęreditatem Bettonis Ratrudę de Auezzano anno CMLVII. tributam, & Eccleſiam S. Clementis Ioannē Caſſinienſē Abbatē anno MX.Otterano Caſtaldeo Marſorum pro ſolidis centum, & cenſu quinque ſtaminearum in libellum dediſſe pariter recenſet, vndè antè hęc tempora principium ſuum referre operæ pretium affirmandum.

lib. 1. cap. 36. Anno decclxvi.

Tem-

Templum illud posteà Christiano ritu expiatum Summi Dei cultui redditum, Diuo Antonio Abbati dicatum, titulum aliquandò ab illo recepit, & cum inhabitantes circa dęmonum insidijs vexarentur, emisso voto, Apostoli Bartholomęi præsidium, ea in necessitate exposcentes, nec spe frustrati, promissa soluẽtes, illi sacrarunt; cumq; insolitis motibus anno MCCCXLIX. terra, præcipueq; circa lyrim amnem, Marsicamque Regionem quateretur, totum Templi ędificium secum inundans quassatio traxit. Vndè nouo comperto lapide vetere exciso in nouam formam surrexit, sed ità, vt mensuris ordineque minimè correspondentibus, & compago oculis displiceret, arsque opus non sua lege factum damnauerat, stetit tamen labentibus duobus cùm dimidio sęculis, staretque modò, ni prodiga in Deũ Auezzanensium charitas, & perpensa in Apostolum Patronum deuotio, sumptuosissimo opere magnificentius erigere cogitauerit, sicque abeunte sęculo quingentesimo post millesimum, Ciues ipsi cõmuni ęre collato, vniuscuiusque profusa largitate pro facultatis viribus altam extruxerunt. Vrbis ędificijs magnificentissimis exploratis ad illius formam iacto lapide componere insudarunt, estque modò ad perfectionem penè prouectum, expolito (non Pario inuidente) lapide; intus tribus aulis, fornicibusque opere arcuato distinctum. Aulæ maioris fornix decem suo ordine dispositis quadratis columnis substentatur non æquali quidem facie, sed quæ intus ad arcus substentationem insurgunt breuiori spatio spiculo interiecto componuntur; ità vt perfectè quadrilateres non sint. Epistilia folijs arborum exculptis pomis varij generis, alijsque figuris non rudi Artificis manu formatis ornantur, siquidem ordine composito.

Apsidis aperta ad orbem tendens facies ex puro, claro, eodemque saxo (qui in proximo effoditur Monte) sed eodem, quo columnæ ordine elaborata ad quemquam ex aulis correspondens aperitur, Scalpro polita, excauataque ianua, cui vtroque ex latere colossis relictus est locus supra quem duo Cherubim expansis alis, quibus qui in medio stat, comitatur. Templũ sanè nulli ex his, quę in Prouincia sũt, amplitudine, materia, artificio, formaq; cedens, opus quod diuitias Ciuitatis contereret, huius Oppidi tamẽ Ciuium manus non retinuit, nec magnitudo operis animos deterruit, cuius quidem sumptus XLM. aureorum computatur, ante cuius aram maiorem amantissimi Aui nostri ossa quiescunt.

PRIAMO. PHOEBONIO. V.I.D. ROMÆ
PVBLICO LL. INTERPRETI. A. PIO. V. P. M
PRIMO. COLLATERALI. IVDICE. IN. CAPITV
LINO. FORO. ELECTO. PREPROPERA. MORTE
PRÆVENTO. FILII. MOESTISSIMI. ID. QVOD
MISERRIMVM. EST. POSVERVNT
VIX. AN. XXV.

Quod diuinis obſequijs numeroſa ſeruientium caterua coronat: ſunt enim ſeruitio adſcripti, Abbas, & decem Canonici præter Cappellanos, & inferioris ordinis Clericos, eſtque de inſignioribus & præcipuis Diœceſis collegiatis, & antiquitate cum Oppido contendit, ſiquidèm, cum qui vicatim habitabant ſimul coiſſent Rectores paritèr Eccleſiarum titulos vna ſecùm tranſtulerunt, & in Eccleſia iam dicta conuenientes, qui illi præerat ordinationibus paruerunt, & quiſque titulum propriæ Eccleſiæ cum canonicali dignitate retinuit, vndè, & Abbas Canonicus inſcribebatur, fuerunt à principio numero ſex, ſed aucti Matthei Colles Marſorũ Epiſcopi indefeſſa vigilantia, ex vnione cæterorum ruralium beneficiorũ ad decem, ſicque erat ex ſeptem Prælatis Collegium compactum, & Sãcti Bartholomæi Abbas, qui primùm inter eos locum tenebat, totiuſque Capituli caput erat maior Abbas nuncupabatur, quòd eũ tempore exoleuiſſet abiecto titulo, quiſque abſque alia nota Canonicus dicitur, Rectori ſolum cum cura animarum Abbatialis tituli dignitas tribuitur, qui Chori ordinationi, & adminiſtrationi cæteris præeſt, authentica huius Collegij memoria, in quam retulimus in Serie Epiſcoporum ſententiam anno MCLXXXIII. conſeruatur, cum Zaccharias Marſorum Antiſtes Panormi Gulielmum Regem adijt, vt violentiam, qua Abbas, & Canonici Eccleſiæ S. Bartholomæi à Comite Gentili de Palearea opprimebantur vendicaret; etenim Comes, cum ſub annuo canone terras aliquas Abbati, & capitulo infeudaſſet, illarum deuolutionis prætextu bonis omnibus, & Eccleſia etiam ſpoliauit. Vndè Rex audita per Zaccharia Abbatis, capitulique querimonia, cum Ruberto magno Apuliæ comeſtabili cauſam delegaſſet, ille, partium procurata concordia, litem ſedauit.

Aedificiorum magnificentia, & ciuilis vitæ cultura primarium locum Oppidum iſtud facile obtinuit, domorum, viarumque ornatu ſplendidum, dignum quippè, vt Principis ſedes ibidem eligeretur, cum Ciuitatis formam præſeferat, muro vndique vallatum, quem horti olerum conſepiunt, ex tribus portis aperitur ad commeandum iter, ampli ſtratarum tractus, comis arborum vtraque

ex parte protecti deambulationibus,& Viatoribus gratum in meridie vmbraculum præbent,& post eam portam quæ ad occasum respicit amplum ridet,omni tempore virens pratum animalibus ad pascua, & hominibus ad palestram , & ad excutiendum ex aristis frumentum præparatum. Fixerat olim extra męnia ad prospectum prati pręclarissimę Vrsinorum familię Gentilis Virgilius ad pręsidium arcem va llo,fossoque;quatuor in singulis angulis turribus, & quę principatum habet ad quintum locum in medio extollitur artificiosè munitam , ad quam , ponte iniecto, aditus aperiebatur, eiusque exantlatos labores in faciem scripsit.

GENTILIS. VIRGILIVS. VRSINVS. CVM. AVITVM
IVS PARVM. SVCCEDERET. BELLICÆ. VIRTV
TIS. CAVSA. RELICTVM A. MAIORIBVS. HE
REDVM. RECVP. AVXITQ. XISTI. IV. PONT
MAX. COPIIS. TER. VICTOR. PRÆFVIT. IN. Æ
TRVRIA. LATIOQ. ET. GALLIA. EXERCITVS
FERDINANDI. REGIS. SICIL. IMPE. VARIOS
MOTVS. REPRESSIT. DELEVITQ. REMQ. RE
STITVIT. POSTQ. BELLOR. FELICES. SVCCES
SVS. ARCEM. AVIANI. SEDITIOSIS. EXITI
VM. A. FVNDAMENTIS. POS
MCCCCLXXXX

Et cùm Columnenses Principes Vrsinis succederent, Marcus Antonius bellicæ virtutis gloria clarus,illam nouis ędificijs auxit, cubiculisque magnificentissimis regio ornata,picturisque ad splendorem additis,inter quas Caroli V. Inuictissimi Imperatoris vitam in aula maiori penniculis mirificè exprimi curauit , ostium nouum corinthio opere confectum renouauit,porticum ante Curtem perfecit,& postquam ad Echinedes insulas victor Turcharum classē superauit,post priscorum triumphorum pompam in Vrbe renouatam,trophęis, honoribusque auctus arcem in aulam vertit, firmum ex lapide Pontem erigens,nouam portam nouo titulo decorauit.

MAR. ANT. COLVMNA. MILES. AVREI. VELLERIS
PRIN. ROM. MARSORVM. TALLEACOTIIQ. DVX
MAR. ATISSÆ. ALBÆ. ET. MANPPELLI. COMES
VALLIS. RVVETI. VRSINIÆ. CARSEOLORVMQ.
DOMINVS. REG. SIC. MAG. COMESTABVLVS
FVGATIS. EQVITIBVS. GALLORVM. REG. IN
ORCIANO. VICTORIA. TRIBVTA. SVIS VICTIS
HELVETIIS. IN. CAMPANEA. VALIDIS. INIMI
CORVM. PROPVG. ARCE. MEN. TORMEN.
ANNONAQ. MVNITA. DEC. TRIREMIVM. SVO
DOMINIO. AVCTO. PACE. INTER. CIVES. BE
NEVO. ERGA. SE. MAX. PARTA. ARCEM
IN. AVLAM. REDEGIT. A. S. MDLXX. ÆTATIS.
SVÆ. VERO. XXXVIII.

Vallum, & fossam in hortos mutauit, viam recto ad lacum tractu vltrà M. P. consitis vndique virentibus longo ordine populis strauit: & in suorum facinorum trophæum, magnificentissimam portam in arcus triumphalis formam in ea parte Viridarij, qua aditus viç aperitur, erexit. In qua toto Orbe christiano egregium illud, & memorabile factum, quo profligatis Turcarum triremibus dignum Deo, Deique Genitrici christianorum arma spectaculum prçbuerunt çternç memoriç literis in lapide insculptis sacrauit.

M. ANT. COLVMNA. PALLIANI. DVX. PONTI
FICIÆ. CLASSIS. PRÆFECTVS
MAXIMIS. LABORIBVS. SVPERATIS. INTER. PIVM
V. PHILIPPVM. II. ET SENATVM. VENETVM
SANCTIS CONCILIAVIT. FOEDVS. ET. PONTI
FEX. PRINCIPEM. ROMANVM. REX. MAGNVM
SICILIE. COMESTABVLVM. RESP. AVITO. IVRE
FILIVM. VNANIMES. DELEGERE. VT. SERENIS
IOANNE. AB. AVSTRIA. PRÆFECTO MAXIMO
ABSENTE. PARI. TITVLO TERRA. MARIQ. PO
TIRETVR. PARTA. INDE. GLORIOSA. AMBRA
CIÆ. VICTORIA. TERQ. NAVIVM. CLASSE. FV
GATA. PLACITÆ. QVIETI. VIAM. PORTAM. HOR
TOS. FONTEMQ. DICAVIT.
CIƆIƆLXXIII. ÆTATIS. XXXIX

Inter Turcarum captiuos duo summi Tyranni Nepotes nostrorum mancipia fuerunt, quorum effigies in aula hac penniculis repręsentari Princeps ipse triumphator iussit, hisque signari notis.

MAHAMET. FILII. ALIBARYM. PRÆF. C
ETHVSSAIM. SCIA. TVRCARYM. MARIS

Post Principis aulam, Seraphico Patri Francisco extollitur non vulgare templum, cum minorum eiusdem ordinis fratrum Conuētu, eiusdem nobilissimæ Vrsinæ familiæ praeclarissimæ heroinæ profusa charitate erectum, & si delituit, obliteratumque sit ex codice, nomen remunerator Deus pietatis illius opera in libro Æternitatis inscripsit, ornant illum, ornaruntque semper Theologorum numerosus numerus quorum quinque totius Prouinciæ Præsidatum insignia prætulerunt.

Intra cuius ambitū S. Ioannis Baptistæ sodalitiū in Oratorio, quod miris picturis Præcursoris vitā repræsentātibus ornatur, coadunatur. Vltrà milliare per viā, quà Luco itur, in iàm designatā S. Mariæ de Vico dictā Ecclesiā inciditur, Fratrum Capuccinorum Conuentum pia Auezzanensium deuotione, Auorum ætate erectum, frequenti Populorum veneratione Virginis Matris patrocinium supplicantium spectabilem, ad quem antè quàm perueniatur in itineris permedullio S. Mariæ Lauretanæ ad archetypū efformata Ecclesia Incolarum frequenti veneratione venerabilis inuenitur, in qua pulcher Virginis filium in gremio tenentis ex cocto latere, auro, coloribusque perbellè ornatus colossus aspicitur, ad quem confluentes ex Summorum Pontificum diplomatibus lateranensis Papalis Basilicæ Indulgentiarum donis potiuntur. Ager longo limite, & amplitudine, & feracitate laudabilis, poma ex omni genere electissima, & legumina nutrit, nō ingratus Cereri, nec odiosus Baccho, quippe exundat frumenti copia, vinaque externo testimonio, quod reddemus, optima, quę partim cruda vt ex racemis exprimūtur, absque alia in tinis, vinarijsque ebbullitione seruantur, & quæ ad Nobilium vsum sunt; partim leui adhibita coctione robustiora, & quæ veterascunt flaua, alba, & rubra, quæ sitim Conuicinorum explent, & ad Vrbem vsque aliquando asportata; de quibus Baccius lib. V. de vinis Italiæ sic ait. Quæ cum aspirante ab ipso lacu aura, tum lenitate collium, & aprico ab occidenti aspectu solis cerealium cunctorum est frugifera, & vinetis vndique virens vina producit, & quæ in genere toto electissima, vt vix flaua inuideant clarellis, nec rubra vernacijs nōnulla Neapolitanis. Cannabum tùm molle, albumque producit, vt lino nō inuideat, quem bonitate parē, sed quantitate minorem copiam cultorum inertia gignit; est cānabum

bum, pro vt vinum, illis in emolumentum vltra olera virentia, quæ vicinis omni tempore commodant.

In aduersa lacus ripa 7. M.P. Transaquæ Oppidum in radice carbonarij montis iacet, ex eo quod contra aquas sit, siuè ab *Auezzanensibus*, siuè à Valeriensibus, (quibus obijcitur) dictum, qui cum ad transuehendum simul inuitarentur, mutuò interpellabantur. Eamus Transaquas, vndè inoleuit post modùm ex consueto dicendi modò ità appellari, quod & Cattolice Oppido intèr Criminum, & Pisaurum in Concilij celebritate accidit, nàm cùm Cathollicorum cætus intèr vtramque Ciuitatem insideret, nè *Arianis* cōmunicarent, cum qui ad illos accederent, eamus ad Cattolicos, pronunciare solerent, nomen illi Cattolica relictum, quòd etymon Baccio non arridet, qui potius translacum, quam Transaquæ appellari mauult. *Altero* post Christum natum sæculo, exortum ex vetustiori origine, quam à Misino Oppidulo in cacumine montis posito habuit, & ad Imperatoris Neronis Claudij domum repositum. *Etenim* emissurus Fucinum Lacum, cum ad Marsos Imperator aduentasset pro suæ stationis solatio, domum, quæ postmodum aduentantibus, qui Cisinum insiderant, in oppidum creuit. Eamque S. Ruphinus Amasenus Cappadox in Episcopum Marsorum inauguratus in Ecclesiam vertit, & in honorem immaculatæ Virginis Matris sacrauit, de qua Demetrius Egidij Canonicus Assinatis in Panegirico.

Trāsaquæ

Teren. in Tophog. ad Mart. pag. 127.

And. Baccius de vinis Ital. lib. 5.

Acta S. Cesidij.

Ad Marsos patrijs Ruphinus venit ab oris
Et comes haud renuit Patri Cesidius ire
Qui tormentorum socium superstitit ante
Pastor ibi templum erexit cælique dicauit
Reginæ.

Istius consecrationis annua solemnitas 7. Octobris huc vsque recolitur, & Sacro Cesidij, filij, aliorumque Sanctorum Martyrum sanguine purpurata diuinis prodigijs, signisque coruscans, inueteratus vetustus titulus in ipsius S. Cesidij, cuius tempore, immutatus fuit; Sacrata Virginis Imago, quæ longo seculorum cursu in Altari, quo ipse Sanctus Martyr occubuit, steterat, paucis ab hinc annis, diruto priori Sacello, & cum eo cancellatum martyris persistens monumentum, in viciniorē translata perpetuæ venerationi fidelium conseruatur, noua adiectione ex aduentantium aucta, non infrequens, nec ignobilis surrexit. Cæsaris illius peramplæ domus rudetis compacta, cuius ex sæculi voracitate subtractam memoriam ad nos transmisit, sunt vndique lapides, qui veterum monumēta testantur, intèr quæ quinti Ninnij Romanorum propagine Illustris, noster municeps sepulcralis extat inscriptio.

D. M. S.

D. M. S
Q. NINNIO
Q. F. STRENVO
SEVERO. AVG
IANVARIA
CONIVGI
B. M. P

Q. illius forsitan filij, quem magistratus fasces ornarunt, & Iulia Marcia C. Iulij Cæsaris Auia memoriam in lapide, quem Lucius noster Camarra refert sacrauit; nèc istius Ianuariæ coniugis abolerum est nomen, sed Prisci filij pietas, qui Matri supremos honores tulit, sepulchralem titulum ad nos transmisit, qui in atrio Ecclesiæ conseruatur.

D. M
IVLIÆ. IANVARIÆ
C. IVLIVS
PRISCVS. MATRI
B. M. P

Vndè ex Romana prosapia, ad nostrates fluxisse familiam, quæ, & in Napolitano adhuc solo, inter primarios clarescere multi arbitrantur, ex illis sepulchralibus elogijs, quæ Paulus Manutius refert, & Mazzella transcripsit.

Scipion Mazzella delle famiglie di Napoli.

Extāt alterius Peticij differentis à Chirurgo, qui filium inconsolabiliter fleuit in altero lapide memoriç.

PETICIVS. SA. ET
PETRONIA. SA. F
PETICI

D: Carolus Burella in Vindice Neapolitanæ nobilitatis.

Et in alio lapide C. Trebatij, ad quem Tullius plures scripsit Epistolas, cænotaphium exaratum eodem in loco manet.

C. TRAEBATIO. C. F
OPTATO
STRABONIA. SE
CVNDILIA. CON
ET. TRABEA. RVFILLA. PATRI
B. M. P

Et ad

Et ad ripam, Fucini, Flauij victoris salutis Sanctæ voti soluentis testimonium expiscatum.

SALVS. SANCTA
FLAVIVS. VICTOR
D. D. L. M

Multaque alia intercisa, abolitaque nouis ædificijs vetustatis, monumenta, & quæ fabrorum audaces manus inciderunt, sparsim aspiciuntur.

Angustatur Oppidum monte ipso, & lacu, in plano ad radices eleganti forma dispositum, inter vtrumque insidet memoria inuictissimi Martyris Cesidij, celebratum; cuius splendidissima Ecclesia priori forma nouam etiam denominationem induit, siuè tempore exciderit, & aduentantium numerus ampliorem exegerit, siuè cùm Vnghari Prouinciam deuastarent, illamque (vt acta testantur) igne consumpserint, in restauratione spatio, & ędificijs creuerit; etenim anno cmxxxvii. Vngarorum ingens exercitus Italiam aggressus, depopulando omnia vastabat, & cum Cassinensis Cænobij pretiosiora abstulisset, Italorum præda onusti, ad nos sua arma tulerunt, cùmque templum aggrederentur, flammis illud dederunt, ex quo facto Incolæ (scandala passi) in verba blasphemiæ in Sanctum vsque præruperunt, vt qui alios, vocatus, iuuari suo ardore consumat pateretur, vndè illud mirabile refertur, vt, qui postmodum propiùs accederent, obcęcarentur; quarè Marsi iunctis Pelignorum armis, in Barbaros irruentes, gladio penè omnes consumpserunt, spolijsque, quibus onusti incedebant, spoliarunt, cuius incendij memoria in S. Martyris Colliberti caluariæ ad huc vsque conseruatur quod flamma integrum reddidit, plenum stipulis semiadustis aspicitur.

Platina in vita Ioannis XI.

Ecclesia ipsa tota cōcamerata arcuato opere, quatuor aulis distincta, duobus atrijs, vnū antè faciem, alterum in latere comitatur, cuius postremum ad Abbatis, Canonicorumque habitationem erectum per circuitum cubiculis, officinisque ad communitatem necessarijs vallatur, Ostium per quod ad eam aditus aperitur, ex lapide penè pario figuris mirificè effigiato.

Sanctorum Martyrum reliquijs, qui ibidem à Maximini Ministris coronari meruerunt venerabilis, quarum maior pars in lipsanotheca in Cappella ad fornicem in cornu Epistolæ, in effigiatis ligneis vniuscuiusque Martyris capitibus auro, argentoque linitis, inter quæ tantum ærea argento dealbata, Sancti Ruphini Episcopi, & S. Eutichij capita, illorumque non paruā partem ossium continentia, & ipsius Sancti Cesidij in theca argentea brachium, quod mira odoris fra-

fragrantia redolet, inclusa seruantur.

Et sunt aliqua ex illius corpore fragmenta, quæ Alexander Abbas anno MCCCCXXV. in lignea statua, quam martyri Cesidio cum Sacello, ex inciso lapide, auro adumbrato, in aula ad cornu Euangelij sacrauit, reclusitque; reliqua tùm corporis ipsius, tùm aliorum ibidem quiescentium (quorum nec nomina adhùc innotuerunt) non dùm omnipotens permisit publicæ venerationi prodi.

In ipso Sacello Angeli Macchafani primi Anxanensis Episcopi ossa, absque vllo honore sepulchri, iacent; nosque ne tanti viri memoria periret, sepulchrali elogio decorauimus.

D. O. M
ANGELO. MACCHAFANO. DE. PERETO
PRIMO. ANSIANENSI. EPISCOPO. QVI. AL
TARE. VBI. SANCTVS. CESIDIVS. MARTYR
OCCVBVIT. CONSECRAVIT. AN. MDXXIII
PROPE. EIVS. STATVAM. SEPVLTO. DIRVTO
MOX. ALTARE. EIVSQVE. ABOLITA. PIETATIS
ET. DEVOTIONIS. MEMORIA. NE. TEMPORIS
INIVRIA. POSTMODVM. NOMEN. DELITESCAT
ABB. MVTIVS. PHOEBONIVS. EX. LEONORA
MACCHAFANA. ABNEP. AVVN. MOER. P. AN
MDCXLIII.

Ecclesia ipsa Supellectili plurima, vasis argēteis ad diuinū ministeriū diues, cui diurno operi Abbas, & sex Canonici vltrà Cappellanorū, & inferioris ordinis Clericorum numerum, insudant, illisq; ex profusa Marsorum Comitum ex Berardorum Illustri stemmate largitate, stipendijs, temporis tamen diurnitate deminutis, ad congruam modò subsistentationem prouidetur: extant in archiuio donationum in pergameno monumenta, quæ in serie Episcoporum retulimus, in qua ex propensa in Martyrem deuotione, vt tumularentur magnifica sepulchra adultorum, & Infantium, altè in capsis lapideis à terra eleuatis intrà duos fornices, saxis scalpro incisis, penniculoque figuris varijs exornatis futuræ etiam ætati reseruantur.

Iuxtà quæ duo Sacella, alterum diuæ Catharinæ Martyri, illiusq; sacram statuam ostentans, alterum Apostolo Thomæ, quæ in familiam de Rogerijs & nostram transierunt; modò illud S. Thomæ renouatum, & opulenti hereditate Francisci Phœbonij ditatum, in quatuor Cappellanias diuisa, quas in Canonicatus Illustrissimus Ioannes Paulus Caccia Episcopus erexit, quorum munus est singulis diebus Missam vnam ibidèm celebrare qui ad nostram, & Pascatij

Phœbonij perpetuam, & successorum prǫsentationem instituuntur; quam Cappellā redditibus etiā anteà, anno scilicèt MCCCXCIV. Hēricus de Henricis ex adiectione Ecclesiæ S. Thomæ de Fossa, cū omnibus suis tenimentis, auxerat.

Henricus iste Rugeriorum familiæ Princeps fuit; etenim cum filij, quos quinque habebat, perduelles Ioannæ II. Neapolis Reginæ fuerint; bonorum proscriptionē passi, memoriæ paritèr abolitionis periculum iudiciali sententia sustinuerunt, vndè cùm minor natu postliminij beneficio potiretur, ne retroacta fratrum ex primęua denominatione auribus dominantium refricaret, Berardorum Comitum stemmata sumpsit, & de suo nomine cognomen familiæ reliquit; vnde & ipsemet Rogerius Rogerij appellari consueuit, quod & posteris trāsmisit: qui cùm postmodùm ex placito Principis fæuda recuperasset, inter quæ erat Oppidū Arcis Cerri post Collelongum, Cahtarinā de Celano vxorē ducēs: vnicā prolem, & quæ Patris nomen retinuit, suscepit; cui Ladislaus Rex A. MCCCCXIV. ob transitum Matris ad secunda vota, Baiulum dedit; diùque posteri splendorem nobilitatis retinuerunt; etenim anno MD. Franciscus Militiæ Sancti Lazari ascriptus, & post eumdem Berardinus anno MDLXVIII. extat Berardini sepulchrum in Oratorio Sancti Ioannis propè Cappellam Sanctæ Catharinæ.

D. O. M
BERARDINI. DE. NOBILI. RVGERII. FAMILIA
ORIVNDI. HOC. CORPVS. REQVIESCIT. IN. TVMV
LO. SPIRITVS. AVTEM. ASTRA. BEATA. COLIT
QVI. ET. SEPE. OPERE. ET. CONSILIO. DOMVM. RE
ILLVSTRAVIT. AC. REXIT. SVBLATVS. INOPINA
TA MORTE. AMICOS. DOMESTICOS. PARENTES
ATQ. PATRIAM. DENIGRAVIT. TANDEM
IN. SVO. NOVISSIMO. FINE. VNA. OMMIVM. SVO
RVM. CIVIVM. VOCE. EIVS. VITA. SVMMIS. LACRY
MIS. COMPROBATA. FVIT. OBIIT. AN. DOMINI
MDXXXXV. DIE. VIII. OCTOBRIS

Nunc autem miserabili fortunæ statu, substantiam, nobilitatem, & progeniem deplorat.

Factis etiam insignibus in annalibus Monaldeschi Discretus à Transaquis notatur; qui & pro Columnensium Principum toparchia aduersus Vrsinos proceres, & sub auspicijs Agapiti Columnæ, cum Ioannes Franciæ Rex, & Ioannes XXII. Pontifex classem in Turcas armarēt, egregiè militauit an. MCCCXXXII, & religio-

nis

nis ſplendore Bartholomæus ex primis Celeſtinorū familiæ Patribus, ipſius Sanctiſſimi Inſtitutoris indiuiduus Comes illuſtratur; cui pro coronide Portia Eminentiſſimi Baronij Mater additur, cuius laudes externorum teſtimonijs repetere, quam noſtro calamo propalare conuenit, quippè auito ſanguine nata patrimonium commune, domumque habuit.

Illius ager pari cum cæteris circà lacum fæcunditate gaudet: croci tamen optimi, & amygdalarum ferax; vina, quæ hiberno tempore grata admodùm, ſed æſtate aceſcunt; poma agreſtia tantùm, & licèt lacui inſideat, aquarū penuria laborat, non al iā, quam ipſius met lacus in vſum habet; ſolum cum feruet ęſtu, in ripa latices emergunt, cum aliquantulùm foditur mirę frigiditatis, cum quæ propè ſtagnentur, tepeſcant.

In proximo monte ad 11. M. P. alterum eiuſdem Sanctiſſimæ Virginis de Candelicchia dictæ, in ſolitaria Eremo gelidis laticibus, & agreſtibus pomorum fructibus delectabili diuturnitate, & frequentia notum; in cuius montis aſcenſu, prius quàm cacumen pertingatur, lapidea maſſa in plateā dilatatur, in qua centum puteos, ità natura ipſa profodit, vt in illis artis opificium non deſideretur, ad quoſque ex liquatis niuibus, vel aliundè aquæ deſcendunt, & in cryſtallinam glaciem indurantur.

In propinquo illi colle Caſſinenſium familiæ Coenobium, Templumque Diuo Epiſcopo Martino ſacratum, ex pertinentijs Sanctæ Mariæ de Luco, & aliquando Epiſcopatui Aquilano ex Ottonis II. Imperatoris deditione addictum in loco, qui Filitimi dicebatur, nunc à Sancto ipſo nomen habet, & prępoſituræ titulo inſignitum. Erant Sancti Agnetis, Sancti Leonardi, Sancti Quiriaci, Sancti Angeli, Sanctæ Marię in paſſarano inueterata ſacella, quæ tempus preſſit.

De Albenſibus, & Alba Marſorum.

CAP. V.

POſtremi noſtrorum Populi à Plinio Albenſes recenſentur, & in illis Alba ad Fucinum Lacum poſita, quæ Liuij cenſura intrà Equorum fines perſiſtere, cum coloniam deductam aſſerit, in dubia aſſertione aſſerendum videtur, ſic enim lib. 10. L. Genufio, Seruio Cornelio Coſs: Soram atque Albam Coloniæ deductæ ſunt Alba in Equos ſex millia Colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat, ſed poſſederunt Samnites, eò quatuor millia hominum miſſa.

Liuius lib. 10.

Quem ſecuti ſunt Appianus lib. 3. & Strabo lib. 5. ſiue vetuſtiſſimorum auctorum, qui oſcitantèr, & parùm accuratè ſcripſerūt,

Appian. l. 3. Strabo lib. 5.

 veſti-

vestigijs inhæserint; siuè ob incertos fines, & qui vix dignosci possét, Volsci, latini, Marsi, & Equi commixtos habuerint, in errorem impegerint, siuè quod verba Liuij aliter sonét, cum enim in Equos dixerit, ac contra Equos dicere voluisset, etenim victis Samnitibus L. Posthumio, & T. Minutio Coss. A. V. C. C.D. XLVIII. Sora, Arpinum & Cosentia (seù legendum secundum Cluuerium Aesernia) recuperata, illisque pacem petentibus, antiquum fœdus restitutum; in Equos, qui per multos annos sub specie fictæ pacis quieti manserant, Romanorum arma sunt versa: hi quippe excitati Hernicorũ exemplo (quibus, ob arma in hostes conuersa, vt Romani Ciues ascriberétur, in præmium fuit) auxilia Samnitibus, qui tunc bellum renouarant, prestiterunt. Samnitibus demùm pacem petentibus, peracto consilio, Consuli negotium à Senatu datum, vt diligenti perscrutatione indagaret, an arma abiecissent: ille per illorum agrum discurrens, cum pacata omnia inuenisse, referret, antiquum fœdus restitutum. Post hæc Patrum, vt Equorum iniurias vindicarent, commune consilium fuit; vndè decreto bello, cum Fœciales illis innotescerent, statim exercitum, tumultuario similé, compararunt; si quidem cum iam desuescerent arma, vt quibus iam diù imbellis, in ocio militaris disciplina desierat, sine Duce, sine ordine processerunt. Castra denique in conspectu Romanorum exercitus, cum sisterent, minimè conserere profuturum, cum validissimo hoste, & aciebus benè dispositis expedire trepidarent; intempesta pænitentia acti ancipiti cura, animos illorum sollicita trepidatione premebat. In diuersa diù agitati castra deserere perutile magis fore, & intrà propriorum Oppidorum mænia se ipsos tueri vtiliùs expedire decreuerunt. Vndè dissoluta acie, castrisque relictis, ad sua remearunt, ea deliberatione Romano Consuli (cum fraus aliqua inesse consilio primitùs suspicaretur) non cito palam facta, tandem re benè perspecta, expiatis castris (cognita) illos insequi, Oppidaque singula aggredi decreuit; nec distulit deliberata, quin statim in eorum Oppida irruens, intrà quinquaginta dies victor extiterit, ita referente Liuio lib. 9.

Liuius lib. 9.

Palãtibus hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis, in acie consistunt, at vbi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt, cæterùm postquam, nec stationes pro portis, nec quicquam in Vallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterant; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt; transgressi deinde Vallũ cũ deserta omnia inuenisśet, pergũt hostes vestigia sequi; sed vestigia in omnes æq; ferétia partes, vt in dilapsis passim, primò errores faciebãt, post per exploratores, cõpertis hostiũ cõsilijs, ad singulas Vrbes circumferédo bellũ; vnum, & triginta Oppida intra dies quinquaginta oppugnando ceperunt, quorum pleraque diruta

atque

atque incensa, nomenque Equorum propè ad internecionem dele-tum. De Equis triumphatum.

Cumque eorum exemplo excitati Vestini, Peligni, Marrucini, & nostrates, qui in arma pariter erant, clade vicinorum animo pro-strati, pacem pariter petijssent, illis etiam æquo fædere dato, vndique pacata Prouincia Romano reddita est imperio. At Senatus, qui non otioso rerum apparatu Reipub. securitatem, & augumentum sitie-bat, non tam in ea, quæ in præsenti blandiebantur, quam quæ dein-ceps futura esse poterãt, diligenti ponderatione perscrutabatur; om-niumque, qui in amicitiam redierãt, fines rimabatur, an fractis animis pacem petierint, an aliqua ex insidijs molirẽtur; animum, necessita-tem, & cuncta circumspectantia accuratè numerans, modum preca-uendi mala, quæ occurrere possent, excogitauit. Munitio enim sem-per tractanda in ocio est, quia malè tunc quæritur, quando necessaria iudicatur, omnia enim subito probãtur incauta; nec animus potest esse in audaciam pronus, qui diuersa fuerit cura sollicitus. Cum de Hernicis, & nostratibus nulla suspicionis cura animum tangeret; nos-siquidem Ciues adscriptos, in amicitiam ascitos, & nunquam, vt hostes habitos; sed proprij tantùm iuris defensores in arma aspe-xerat. At de Equis & Samnitibus non idem iudicium, vtrosque enim sæuos, & infideles hostes, & qui necessitate, non voluntate cesse-rant iudicabat; at ne armis simul iunctis aliquando insurgere pos-sent, & noua aliqua moliri, in eo mentis cogitationem direxit, vt cõ-trà vtrosque munimenta pararet; sicque Albam in tuto loco positam antiquissimam Marsorum Ciuitatem, aduersus Equos coloniam desi-gnauit. Soram verò à Samnitibus modò receptam, contrà illorum impetum colonis adauctam securam habebat.

Cassiod. lib. 1.

Sita est enim Alba intrà nostrorum fines, longè ab Equis 8. in colle, qui in ipsa eleuatur planitie 11. M. P. à Velino Monte, & 3. M. P. à Fucino Lacu distita, in Ora vallis, qua ad Equos itur, & in illis circumspecto Monte, ab altera parte Arcem pariter, eo tempo-re constructam, quò ne facilis ingressus, egressusque esset, & ne po-pulando extra fines, amicos Populos aut turbare, aut in societatem (ad perniciem Romanæ ditionis) ascire possent; sed Coloniæ præ-sidio arcerentur, cohiberenturque; & hoc persuasi timore in amicos Marsorum terminos hęc pręsidia extulerunt, vt fæderatis tutamen, & hostibus terror essent; vnde, & non aliter Liuij textus intelligi potest, quam (vt diximus) in Equos (idest contra) cum ex alia ipsius assertione manifestis verbis propaletur; sic enim lib. 6. Inde in Pelignos peruenisse, pręterque oppidò instituit in Marrucinos trã-sire, inde in Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Ferulosque vicum venisse.

Liu l. 6.

Præcipuè cum simili pronunciatione, cum de Carseolo agit (vt mox

mox videbimus)ſit vſus; vel nisi cum Cluuerio hoc erratum à Liuio, vt à Plinio in Atinatibus, & à Ptolemæo in Arce aſſeramus: qui vtrique in Volſcos poſitas; ſcilicet Atina, & Arx, aſſeuerant; at nos illis parùm hæc noſtra loca innotuiſſe, & ad affinitatem nominis tãtum ſuam ſententiam accomodaſſe demõſtramus; cum Antinates, quos Atinates Plinius appellat, noſtros oſtendimus; ab Equis autem poſito lapide diſcriminabantur, qui effoſſus elapſis annis inter Oppidum Lofrini, &, Villam S. Stephani, in loco qui dicitur, le colonnelle literis maiuſculis exaratus.

ALBENSIVM. FINES

Conſeruatur modò in Eccleſia S. Mariæ propè Scanzanum. Arx autem, quam in noſtro etiam ſitu Ptolemæus ponit in proſpectu Albæ ſita erat, quod & modò Arce(corrupto vocabulo)nominatur; & Paulus Marſus in 4. Faſtorũ Ouidij. Montes Cariæ dicit & Carolus Primus Andegauenſium Neapolis Rex, in Epiſtola ſua ad Clementem IV. Pontif. *Maxim*. relationis numerandæ victoriæ, quam de Corradino reportauit, Carchij *Montes* dicit, ſic enim. *Ego* ipſe de paſſu in paſſum per tres dies, totidemque noctes ſequens, & proſequens, tandem percepto, quod dicti hoſtes per Techi partem ingreſſi ſperabant per Marſicana rura diſcedere, & peruenire Sulmonem, quodque inter Scurculæ, & Carchij montes in quadam planitie ſua infelicia caſtra defixerant.

Quod Oppidum Comes Rugerius de Alba, cum militare ſeruitiũ pro terræ *Sãctæ* recuperatione Gulielmo Regi an. MCLXXXVII. ſponderet, feudum habere profitetur: vt in regiſtro per D. Carolum Burellum nuper editum, habetur. Carcem in Marſis, quod eſt feudũ 6. militum, attrita priore, vel commodiore pronunciatione, nouum accommodatum, Carce, vel Carchium, pro Arce ediderunt.

Eratque illud ad Arcis formam incaſtellatum (vt modò mænia mõſtrant) & in extremo montis faſtigio, qui interponitur Valli, per quam ad *Equos* eſt tranſitus, quò primus Anio tranſcurrens Reate protendit; cuius cacumen oualem formam habens, muris vndique cinctum Oppidum complebat; ad quod aſperum, & inſuetum iter; præter quam per iugum, quo arcta via, vix tres ſimul incedentes recipiebat; vnde, & ad illud introitus per vnam tantùm ianuam, antè quam fortelitium duabus vallis munitum inſurgebat. Seculis tranſactis, habitatoribus deſertum, Malleani, Roſcoli, ac Sanctæ Anatoliæ non vulgaribus Oppidis principia dedit; extant modò per ambitum mœnia, quæ non parui Oppidi veſtigia ſignant.

Mons ipſe, humiliores præcellens in planitiem, Ciuitatem ipſam, & tranſitum ad *Equos* vno proſpectu dominatur; & ne facilius ad

nos

nos incursibus via aperiretur, inter se circũspectãtia erant fortelitia extructa, ita vt vno oculorum ictu, ad se quisque signa daret, ad parandum contra hostes tuitionis vires in monte; ex aduerso supra Scurculam, & in eminentiori, qui & Vallem de Nersa, & planitiem prospiciunt, supra Reofalcum, & supra Paternum erat alterũ, ita vt nec Equorum, nec aliundè aduenientium hostium insidiæ timerentur. Et siuè illo, siuè alio tempore, vt timor pelleretur, & statio securior esset, sint addita munimenta regioni, nulla certa ratio reddi potest, cæterùm Equorum animi, ita præsidio nouæ Coloniæ turbati, vt ægrè ferentes, in eorum finibus, angustijs erectæ Arcis prę-sidiari, & ita dominantium fræno vinci, vt spes illis tolleretur, aut libertatem tueri, aut de iniurijs aliquando vindictam sumere; sed prostrati penè ad seruitutem, pro libito victoris redigi dubitarunt, itaque præclusi, vt ignominiosum contra ipsos fulcrum tollerent moliri parant. Sic exorti, comparato exercitu, vires restaurant, modernamque Coloniam sternere destinant, illamque totis viribus aggressam, dum expugnare nituntur, à Colonis ipsis (nouæ Arcis subsidio datis) strenuè repelluntur; Attamen eorum audacia Romanorum fortitudinem inusitato timore concussit, cum absque externorum auxilio vna gens sola, quæ paulò ante, aperto bello, aciem conserere timens, nullam aliam tuitionem habere, cogitare potuit, quàm intra septa murorum contegi, & sic insequentis victoris irę cesserit, vt vltima quæque passa credita fuerit, tantum modò facinus auderet vt Coloniã tollere cogitaret; quarè (vt in arduis consuetum est) ad nouum bellum exortum Dictatorem C. Lulium Bibulcum, & *M*. Titinium magistrum Equitum edixerunt, solemni ritu (addito voto) Deæ salutis domum ædificandi, si ab imminentis belli periculo Respub. libera existeret. Dictator tamen bellum aggressus primo impetu Equos deiecit, & octauo post pugnam die, triumphum accepit, & votum Deæ persolutum. sic Liuius. *M*. Lucio, & Q. Emilio coss. reintegratum Equitum bellum, Coloniam Equi ægrè patientes, velut Arcem suis finibus positam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur; cæterum tantùm Romæ terrorem fecerunt, qui vix credibile erat, tàm affectis rebus, solos per se Equos ad bellum coortos, vt tumultus eius causa Dictator diceretur. C. Lulius Bubulcus cum *M* Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Equos subegit, & die octauo (triumphans in Vrbem cum rediјsset) ædem Salutis, quam coss. voue-rãt, Censor locauerat, Dictator dedicauit.

Ex his in sinu *Marsorum* posita vrbs designatur, quam & Strabo lib. 5. ob finium incertitudinem conterminam vult. Latinorum autem Vrbium maxime mediterranea est Alba, *Marsis* contermina.

Strab. l. 5.

Accu-

Accuratius tamen Ptolemęus in nostro reponit. *Marsorum qui orientaliores sunt Equicolis Oppida, Arx Alba Fucelis.*

In hoc Ptolemæi textu, ex Cluuerij obseruatione, & Græci exẽplaris collatione. vocabulum vitiatum apparet, vt pro Alba Fucentia, Alba Fucilis sit scriptum, sic & Plinius, & Strabo ad lacum Fucinum eam ponunt, vt ex hoc fucentia sit dicta; siue quod eorum temporibus excursus lacus ad penè radices collis (in quas residet) peruenerant; siue quod ager omnis ad ripam vsque Albensium erat. Vnde & Populi ipsi Albenses, ne cum Albanis confunderentur, & vt distinguerentur ab illis, quibus ab Alba Liguriæ Albenses Põpeiani sunt appellati; etenim illa Alba Pompeia dicitur.

Antiquissima Ciuitas, cuius principium Vrbis natale longè præcessit eiusque origo, cum ignoretur, ad Aborigines primos regionis Incolas referenda, ab illisque nomen tributum, quamquàm Appianus à Romanis additum suspicetur. Romani quondàm in Equatis Oppidulum, quod communierunt, *Albam* de Metropolis suæ nomine appellarunt; progressu temporis, siuè corrupto vocabulo siue vt ab *Albanis* distinguerentur, *Albenses* vocarunt.

Sed errore ducitur, nam Liuius in Coloniam tantùm deductam, nec illi tunc nomen inditum, quod habebat, antequam Romana Vrbs insurgeret, imo *Ascanius* ipse *Aeneæ* filius cum suæ Ciuitatis conderet fundamenta ad huius nostræ *Albæ* differentiam, *Albam* longam appellandam censuit, vt apertis literis Halicarnasseus lib. 1. dicit. *Ad discrimen autem alterius Vrbis, quæ eiusdem erat nominis, additur cognomen ab situs forma.*

Ex quibus verbis Cluuerius consequentiam signat, ergo *Albensium* in Marsis prior, *Albanorum Alba* in latio.

Posita erat in parùm elato saxoso in colle, cuius vertex in duo cacumina diuisus planam vallem in medium complebat, amboque propugnaculis, & mænijs ex grandioribus saxis quadratis erectis vallata, fastigia circumsepta custodiebant; quę nec penitùs æuo cesserunt, quin & in ipsis ruinis magnificẽtiam eorum ostentent; duabus ianuis ad extrema intermedia custodiebatur, quæ pendulas, & recidentes cataractas portas ad hostium irruptionem propulsandam accommodatas habebant, & alia quę aditum muniebant, additis turribus securiori munimine ad situs accommodatum præsidium addimentum, de quo Strab. lib. 5. *Alba Marsis finitima in excelso locata saxo, prope Fucinus est lacus.*

Strabo lib. 5.

His pręsidijs (ex innata loci situatione) quippè libera vndique à supereminentium vicinorum timore sibi ipsi dominabatur, cui, quæ ex inhabitantium industria, & Romanorum consilio adiecerãt, in omnem euentum, ad machinationes, & aggressus spernendos secura, & fida tutela, habebatur: vt iam (Senatus censura) ad continendos

dos deuictos in fide tutissima statio comperta iudicaretur; in eāque quāplurimi Principes, Regesque captiui missi (vt ad inexpugnabile fortilitiū) in munita custodia tenerentur, vt ex Strabonis testimonio, eodem lib. recitato. Alba verò multoties ad noxiorum custodiam vsi sunt Romani, cum excubias tempus postulat quod ager ipse in profundo locatus sit, & quasi vallo circumseptus, in ea carcere coercendos includentes.

Strabo.

Nam cum Scipio (cui ex deuicta Aphrica, nomē Aphricani additum) Syphacem Numidarum Regem prælio victum, captiuum haberet, Romam, vt victi Regis splendore sui triumphi gloriam decoraret, miserit. Senatus decreto ad huius Arcis custodiam transmitti mandatum; licet dum, vt triumphanti seruiret, transmitteretur, vt clarior pompa in ornatu splendidissimo, & omnium magnificentissimo redderetur, Tibure (communi omnium fato) in hoc vno optabili quod vultum victoris, & ignominiam captiuitatis meruit morte declinare, decesserit; & quod Regio funere Patres honorandum censuerunt Liuius XXX. Consulti inde Patres, Regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, morte subtractus, spectaculo magis hominum, quam triumphantis Syphax est. Tibure haud ita multò post mortuus, quo ab Alba traductus fuerat, conspecta tamen mors eius fuit, quia publico funere est elatus.

Liuius 30.

Deuicta deinde Macedonia, captoque Perseo Rege cum tribus filijs, quem cum prostratum ad genua Paulus Emilius Consul vidisset, miseratus Regis calamitatem, iuxta se in sella collocauit, & vt ante currum postmodum cum filijs in solemni triumphi apparatu, fastum militarium honorum præcederet, cum seruasset; ad huius propugnaculi præsidium, vt seruaretur, vna cum filio Alexandro, Senatus pariter transmitti mandauit. Liuius XLV. Patres censuerunt, vt Q. Cassius Persea Regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret.

Liu. 60.

Nec quartum inde duræ captiuitatis annum protrahentem calamitatis vinculis dissolutis à corporea carceris mansione liberum spritum relaxans, sub durioris custodię ergastulo corpus reliquit, nec in aspero fato ingloria Mors fuit, quæ sumptuoso publico funere à Romanorum Principum clementia meruit honorari. Velleius primo. Post victum captumque Perseum, qui quatriennio post in libera custodia Albæ decessit.

Velleius 1

Et Valerius Max. lib. 5. cap. 1. Consimili clementia in Perseo vsus est; nā cum Albæ, in qua custodiæ causa relegatus erat, decessisset. Quæstorem misit, qui eum publico funere efferret, ne reliquias regias iacere inhonoratas pateretur.

Valer. Max. l. b. 5. c. 1.

In libera custodia Velleius dicit, cum in ipsa Ciuitate decessisset, nam quos duriori custodia mancipari desiderabant (ad quam ante

diximus) Arcem mittebant. Poſtremus, Liuij, & Valerij Maximi teſtimonio, Bituitus Auernorum Rex recenſetur cum quo Q. Fabius Maximus feliciter cum pugnaſſet CN. Domitius eius ſucceſſor, cui Regis & Allobrogorum conſuetudo deſierat, illiſque ex veteri iniuria offenſus, vt falleret, cum ad illius ſuffragia prouocaſſet, vt Victoris clementiam experiretur, Romanamque vrbem peteret (diſſimulato cōſilio) ſuaſit, ad ſe vt deliberationē acceleraret, & accederet ſoli citauit. Ille ſpe reconciliationis, & fæderis ineundi, nihil inſidiarum timens, allectus, illius fidei ſe commiſit; & ſtatim, vt hoſpitio excepit, nauigio impoſitum Romam tranſmiſit; & licet Senatus factum improbaret, tamē ne patriam regreſſo Regi daretur noua belli occaſio, Albæ cuſtodiendum mandauit, ſicque rem Valer. Max. lib. IX. cap. VI recenſet.

Diodorus Siculus lib. XX.

Liuius lib. 61.

Valer. Max. lib 9 cap. 6.

Opitulabatur præheminentis loci fortitudini, & murorum coaceruatæ vallationi electorum Militum legio, quæ non ſolum ad tuendos in fide colonorū animos, & ad hoſtium ſpernendos inſultus, ſed ad omnem euentum ibidem parata erat, pro Reipub. Vrbiſque accomodata præſidio, ex electiſſimorum noſtrorum Militum electu, quæ & Marſia dicebatur; ex qua non niſi ad timendos Reipublicæ caſus euocabatur, de qua Cicer. Philippica 3. Legio Marſica Albæ conſtiterat, in Municipio fideliſſimo, & fortiſſimo; & idem Philippica 4. Albæ conſtiterant Martiales in Vrbe opportuna, munita, propinqua fortiſſimorum Virorum, fideliſſimorum Ciuium, atque optimorum

Cicer. Philipp. 3

Et tantæ expectationis erat, vt victoriæ ſpes in illa repoſita æſtimaretur; vnde cum à ſe deficere, & partes noui Cæſaris Octauij ſectari Marcus Antonius cognouiſſet, Vrbem relinquens, Albam, vt ad ſuam deuotionē reducere procuraret, petijt; ſed fruſtratus euentu, inuictorum Militum virtute ab Vrbe, & conatu excluſus, Tiburim ſe recepit. ſic Appianus lib. 3. Albam vbi Marſia conſederat profectus eſt, vt eam ad ſuam reuocaret auctoritatem, ſed excluſus Vrbe, & reiectus à muris, retroceſſit. Ipſe autem cum ijs, qui aderant, Tibur vſque progreditur.

Appian. lib. 3.

Et cum in Senatu ea de cauſa ab ipſo Marco Antonio criminaretur, talibus laudibus à M.T.C. cōmēdari promeruit, & pluſquā homini conuenit præconijs extolli, vt in eū Philippica IV. Quid legio Marſia? quid quarta? cur laudantur? Si enim Conſulem ſuum reliquerunt; vituperandæ? Si inimicum, laudandæ? & paulò inferius Tunc illas cœleſtes, diuinaſque legiones Marſiam, & quartam, quibus cum Conſulem ſuum non modò reliquiſſent, ſed bello etiam proſequerentur, honores, & præmia ſpopondiſtis.

Æquè etiam laudanda, vt timenda legio, quorum milites, vt corporis robore præſtabant, ita & armorum genere, ſiquidem ſcuta illi peculiaria erant, quæ & Albenſia, & ex amplitudine decumana dice-

dicebātur;& licet grauioribus armis præcincti ad bella pergerent, non ponderoso illo onere, desteritatis, agilitatisque conserendi retardabatur motus; quin nemo vberius, dexterius q; iaculandi arte vicem illis abstulerat? Vnde Halicarnasseus Marsorum veloces gentes dicit, quod idem est, ac agiles, vt Henricus Schepani interpretatur.

Eorum conatus in missilibus, plusquam in alijs armorum generibus erat; hisque præcinctos ad certamina, Siluius noster dicit, cum sparo, quod agreste paruum, & missile telum, à spargendo sic dictum interpretatur; & in pugna eminùs in hostes iaciebatur, cui adijciebātur fundæ, ad lapides, glandesque proijciendos accommodatæ, quam vsum ex attrita experientia edocti, ita callebant, vt etiam volitantes aues in aere exincerto quasi in indubitato ferirent. Silius 8.

Silius 8.

Omnibus in pugna fertur sparus, omnibus alto
Assuetæ volucrem cælo dimittere fundæ,
Pectora pellis obit, cæsi venatibus vrsi.

Communis spari, vestisque vsus cùm Marrucinis, Frentanis, Vestinis, tùm cæteris eiusdem regionis fuit, & in insectatione ferarum, vt corpora labori assuescebant, sic animos ad certamina exercebant; proprium tamen Marsorum vsus amplorum scutorum, & vsus fundæ ad scopum attingere semper fuit; sic Sisenna. Et Marsi propiùs succedunt, atq; ita scutis proiectis tecti, saxa certatim lenta manibus conijciunt in hostes.

Cornel. si Senn. lib. 2. e 4. penes Non. in collect. Auson.

Naturalis huius habitudinis robore, armorum experimentatis exercitationis præsidijs, non solum Equorum exercitum, qui ad insurgentis coloniæ incrementum euertendum accesserat eluserunt, sed & Marci Antonij triumuiri sedulam industriam, vt ad sua vota caperet, abiecerunt; quin, & sodalium Italorum conuentum, cum pro libertate pugna iniretur, illaque stricto agmine cincta, vt fœdere vniretur ad abijciendum Romanæ Reipub. iugum cum premeretur, abiecit.

In vno tamen rerum haud prospero euentu, parum sibi felix, cū post Cannensem pugnam cum alijs XII. Colonijs impositum pecuniarum, & Militum pensum, præstare abnuerit, nō fœdera spernēs, sed quia tot attrita incommodis minimè posset; etenim, & si Italiam Annibal excesserit, nec cessare Romani à tributis, nec militibus latini nominis in Siciliam transmissis (iam octauo completo anno) vacationem concedere, aut ad Patriam reuocari animus erat; vnde in hoc vnū coloniæ ipsæ iuerunt consiliū, vt alleuiarentur, & vt suppetias dare distulerint, causamque Senatui patefacere, quā earū deliberationem, nec probauit Senatus ipse, nec puniri iussit; sed prudenti (& ad res gerendas accommodata dissimulatione) ad tem-

pus distulit. Itaque sexennio post, cumde supplemento legionũ, quæ in Prouincia erant, ageretur (dempto iam metu), cuius gratia res dissimulata fuit, cum interim, boni, obediétesque socij pro fide, & obsequio Populi Romoni continuis tot annorum delectibus iam penè exhausti essent; neque minus acceptæ, & dum necessitas vrgebat iugũ obedientiæ abiecerant, vacatione, honoris causa, frui viderétur. Placuit Patribus, facinus iam penè obliteratum in memoriam reuocare ausumque penæ luitione, ex duplicata mulcta diluere, vt Liuius IX. recitat: sub hanc vocem non memoria magis Patribus renouata rei penè iam obliteratæ, quàm ira irritata. Itaque nihil priùs referre Consules posse decreuere, vt Consules Magistratus, denosque, Principes Nepæ, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Sinuessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamne (eæ namq; Coloniæ in ea causa erant) Romam accirent, ijs imperarent, quantum quæque earum Coloniarum militum plurimum dedisset Populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & Equites centenos, vicenos; si qua eum numerum Equitum explere non posset, pro equite vno tres pedites liceret dare; pedites, equitesq; quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicumque extra Italiam supplemento opus esset; si quæ ex ijs recusarent, retine re eius coloniæ magistratus, legatosque placere, neque si postularent Senatum dari prius quam imperata facessant. Stipendium præterea ijs Colonijs III M. æris asses singulos imperari exigique, quotannis; censumque in ijs Colonijs agi ex formula ab Romanis consulibus data prius quam Magistratus abirent.

Liuius 9.

Illius ager siuè quia glareosus, siuè inundatione ex imbriũ profluuio per Velinum Montem descendétium infœcundatus, parùm Cereri aptus, pomis tamen, sed agrestibus, quam plurimis abundat vnde Silius.

Silius 8.

.... Interiorque per vdos
Alba sedet campos, pomisque rependit aristas.

Ad inundantium potiùs aquarum impetum, sterilitatem referre non ab re erit; siquidem multis ab hinc annis, abundantibus pluuijs quas planum in cacumine Montis capere minimè posset, impetu facto, præcipitatis arginibus, per ipsum descendentibus penè Pagum Formæ (in illius radice situm) obruerit, & tanta violentia præcipitabantur, vt vltrà domorum vastationem, homines in suis grabatibus iacentes (nox quippè erat) auulsis ostijs domorum longè impulerit, & quamquam raro contingat, arenarum, saxorumquè congerie, quam secum adducit infœcundantur campi. Vestitur tamen collis vndique arboribus, malorum, pyrorum, & nucum præcipuè,

puè,sed mala haud læta omnia,pyraquæ papæ,& ex bergamo vocantur;nuces autem iucundæ,quas Plinius lib. XV.cap 22.recolit.Adijciunt prætereà auellanas,& galbas prænestinas,quas maximè laudat, & conditas ollis in terra seruari virides credit. Nucis Thasiæ,& Albensis celebrantur,& Tarentinarum duo genera fragili putamine, & duro.

Virescunt etiam vites, sed non ad maturitatem vsque vina promunt,idcòque insuauia. Erant tamen circà in apricioribus collibus amæna,grataq;rura,quæ & dulciora poma, & gratiosiora vina,ficusq; perdulces promebant; selectissimę tamen erant ficus, quas ex Siria L. Vitellius,Vitellij Imperatoris Pater in suũ ipsius rus detulerat,sic testante Plinio lib. XV. cap. XIX. Ex hoc genere sunt, vt diximus Coctana ;& Caricę,quæ cõscendenti nauim aduersus Parthos omen fecere M. Crasso,venales prædicantis voce cauneæ. Omnia hæc in Albesense rus è Syria intulit L. Vitellius, qui postea Censor fuit, cum legatus in ea prouincia esset,nouissimis Tiberij Cæsaris temporibus.

Is Syriæ Proconsul (cum antea consulatum gessisset) destinatus, Pontium Pilatum Iudeæ Procuratorē,impium, in Christum Deum, Iudicem, ad Samaritanorum querelas, vt primitias luitionis sceleris sentiret, in ordinē redegit,qui impostoris cuiusdam inanibus promissis allecti,in vnum sumptis armis,vt denunciata assequerentur,conuenerant;& cum à Pilato misso milite, maior illorum pars trucidata fuerit,illorum magistratus patratæ cædis authorem illum accusantes,reum constituunt;vnde Vitellius,subrogato in illius locum Marcello,Romam,vt apud Cæsarem suam causam ageret, misit. Exacto postmodum Proconsulatu Censor effectus in gratiam Claudij Augusti plurimùm venit, & post Messalinę cædem, Agrippinæ nuptias fouit,illasq; sic in Senatum promouit,vt publico decreto licitę pronunciarentur. In Cæsaris exinde, & Augustæ obsequijs ascriptus,in hac,quam adamari à Principe,prouinciam nouerat, in qua mirabile illud Fucini lacus Emissarium confecit, rurales delicias in hortorum fœcunditate, diuersorum pomorum delectu ditatas elegit, hortumq; in quo modò Sancti Polini pagus ad mõtis ex aduerso radices ad ortũ solis ęstiuum II. M. P ab Alba distantē suspicamur, cum & perdulces albæ, nigræque adhuc ibidem nutriantur sitque situs apricitate, ad omne non solum pomorum genus, sed ad olera,frugesque aptus.nam in paruo eleuato colle riguo,ex laticibus vndique insurgentibus humoris fluitione solum vbertatur, olusque virescit;& non insuaui Cæli temperie,amęnitate fœcundatur; arbores poma,uuaque maturato sapore replentur;unde,& uina alba non inuidenda Albanis,Vrbiuentanisque producunt;& ex oliuarum baccis non ingratum oleum,linumque non agreste,sed nobile, molle, al-

bum-

Ioseph antiq. lib. XIIX. c. 7. Tacitus Ann. lib. 12. Baron Ann. 37. & 38. & 39.

bumque gignit,hic ad voluptatis delicias,vt Principis genio blandiretur,Vitellius villam extruxit.

Prætorium iuxtà ad viæ Valeriæ tractum, quorum operum magnificentiam ingentium saxorum parietes semidiruti monstrant; & nõ longè à fonte vestigia signantur, & publicorum balneorum in Ecclesia Sancti Laurentij (quæ Prætorio successit) memoria recolitur,& vbi iustitiæ simulacrum à gentilibus colebatur(reddito vero Deo cultu) Christi asseclæ solem iustitiæ,inuictissimi Martiris Laurentij honore,venerare cæperunt, illicq; postmodum Cassinenses Patres (renouatis veteribus ædificijs) ad diuinos recessus habitaculum contexerunt,quod cum fatisceret,Abbas Baldus à Paterno, nouo iacto fundamento,extulit, vt in apice ianuæ Templi inscriptio docet.

AN. D. MCCV. INDICTIONE. QVARTA
EGO. ABBAS. BALDVS. FILIVS. ALBERTI
IOANNIS. SALVI. DE. PATERNO. HOC
OPVS. A. FVNDAMENTIS. FIERI. FECI
MANIBVS. MAGISTRI. GVARINI. ET
PETRI

Abeuntibus postea Monachis, cænobium haud diù stetit; & Ecclesia non tàm temporis iniuria, quàm exquirentium Thesauros stulta,sacrilega,& audaci inuestigatione effossa,ad ultimum excidium deuenit;cuius redditus Abbas Paterni,cum titulo percipit, licet immutata priori denominatione,Ecclesiã S. Laurẽtij in Cuna,ad præsẽs appellent.Notãdũ verò,quòd agro in isto auri est generatio,siuè naturali potentia in uiscer.bus terræ,siuè herbarum temperata cõcoctione producatur,& ad superficem mandetur in perdicum gutture à Venatoribus persepè repertum,& Ioannis Francisci Comitis Mirandulæ testimonio didicimus in lib. 2. cap. 6. de auro conficiendo. Inuentum quoque aurum est in perdicum uentriculis tempestate mea, siue id illæ dum in terræ superficie conspicerẽtur instar granorum deglutirent:siuè generatum sit ex eduliorum occulta potestate, quibus è terrę sint auri exordia communicata, præcipuè in Marsorum montibus,herbarum potestati nobilitatis,quandoquidem non longè à Fucino lacu,parte quadam Albani campi perdices illas diuersari,dum eis in locis adhuc puer militarem, non sinè demiratione percepi.

Ioannes Frãciscus de Mirandula lib. 2 cap. 6. de aur. confic

Tam ampla,nobilis,& munita Ciuitas suo fato absumpta, in paruo redacta uico, aliqua tamen illius magnificentiæ vestigia in mœnijs inter alia, fortissima structura,pergrandibus lapidibus tenacissimo cæmento compactis (ut mirum sit à multis ab hinc seculis aliqua

qua in parte perdurent illæsa) cõseruat;non opere longobardico,vt ſuſpicatur Baccius ſed Romanæ potentiæ laborioſo artificio compactis,quo facilius inimicorum ſperne et aggreſſus; paſſimque etiam per deſolatæ Ciuitatis ruinas inciſi ſepulchrales lapides cernuntur qui cum tantummodò antiquitatem redoleāt,nihilque per ſe ſapiant, tranſcribere conſultò prætermiſimus;præter aliquos In Eccleſia Sancti Angeli in aſcenſu collis ex Fabia tribu titulorum memoria legitur.

CN. TITVLEIVS. C. F
F.AB. EQVES
C. TITVLEIVS. CN. F
IIII. VIR. ITER. QVI

Ad fontem Androſciani.

C. TITVLEIVS. C. F
FAB. PRÆF. EQ

Quo rerum infortunio à ſplendore faſtigij ſui ceciderit, ornatumque nobilis Ciuitatis amiſerit,haud nobis adhuc compertum. fertur bello,ſed incerto Milite,igne conſumpta;cum in rudetis, quæ in diem excauantur incendij attrita veſtigia referantur; ſed fabulæ accmomodatum inuentum,quod ſucceſſibus accomodari non poteſt enarratur;potiùs tamen Romano fatiſcente Imperio barbarorum,& inteſtinorum bellorum turbine Italia attrita.cum alijs Illuſtrioribus Ciuitatibus in præceps ruiſſe credimus (& præter mænia) ædificia reliqua ita ſolo addicta, vt ſeges ſit vbi Troia fuit, reſecandaque falce;ex ruinis tamen inſigne aliquid ſemper in dies ex ære,aut lapide eruitur. Et ad Vrbem aut aliò ex dominantium arbitrio defertur; ſicque exactis iam annis Romanorũ Principũ decor,Excellentiſſimus D. Philippus Columna, totius ferè Marſiæ Toparchiæ Dominus ad ſuos in Vrbe ſpectabiles hortos, domitoris Aphricæ Scipionis, & terroris Romanæ inuictæ potẽtiæ Annibalis Carthagineſis marmorea ſimulacra miræ artis induſtria excauata transferri curauit; præcipuũ ędificiorum detrimentum tulit cum Carolus Neapolitani Regni primus Rex ornamenta,inſigniaque publicorum operum monilia, in Cœnobij ædificatione,quod ad Salti amnis ripam,non longè à ponte,in campis Palentinis, inter ipſam Ciuitatem,& Scurculam II. M. P. vbi à Corradino victoriam reportauit, aſportauerit, & omni decore ſpoliauerit, illoque ſolo iam adæquato, facta ſunt aliorum materia;ſiquidem nobile Sanctiſſimæ Triadi dicatum Templum, in iam dicta terra Scurculę,ex illius lapidibus eſt compactum;& quod ita

Platin in vita Paſchalis II. Thomaſo coſta nell' additione al Colennuccio lib. I. fol. mihi 46 Cerillo negl' annali dell' Aquila l. I. f. 4.

æqua-

æquale omnium rerum periculum subierit, & coniectura adiuuamur; siquidem transactis seculis, anno scilicet MC. ex Vrbe Guiliberto Parmensi Rauennati Episcopo, qui se in Petri Cathedram Henrici II. Imperatoris potentia fretus intruserat, eiecto, Albæ in tuta statione se recepit proprijs viribus, & schismatis fautoribus nisus copijs, & fauore Riccardi Principis Capuæ, Catholici electi Paschalis II. Summi Pontificis conatus elidere arbitrabatur; sed nō ità; nam Summi Pastoris vigilantia, qui schismata abolere, & heresiarcham totiès capite damnatum, sternere totis viribus satagebat; omnes illius conatus elusit, & auro, & armis Rogerij I. Siciliæ Comitis aliorumq; Orthodoxorum auxilijs, ita ex Alba depulit, vt haud certo loco pedem figere permiserit, donec tandem profugus per montes Forconij ærumnis, & inedia attritus infelicem emiserit animam, pacemque Ecclesiæ reddiderit; & ne Diuinæ vltionis pænas, ossa illius penitus euaderent; quinquennio post è sepulchro ad flumen proiecta, spectaculum perduellibus Catholicę Ecclesiæ satis timendum dederunt.

Antipapæ partes non Riccardus Aquilanus, sed Princeps Capuæ sectatus fuit; siquidem eo tempore, duo eiusdem nominis proceres viuebant: vnus Capuanus Princeps Catholicæ Ecclesiæ perduellis, cuius multa inuaserat oppida: alter Fandi Comes, & ab Aquila, seu quià Ciuis, seu illi cognomen inditum, dicebatur vt Cerillus suspicatur, & hic vniuersalis Ecclesiæ Catholicę Episcopi partes tuebatur, vt diximus.

Eo siquidem tempore non penè (vt modo auctis calamitatibus) habitatoribus destituta; sed si non antiquā speciem, tamen pernobilis Ciuitatis præferebat; in qua, qui summo Romanorum Pontifici contraierat, cum electa militum manu, & fautorum Principum apparatu, se recipere meritò posset; sed cum postmodùm paulatim Ciues perlaberentur, aliasque habitationes quærerent qui remanserant; cum in desolato loco simul coire, & communibus necessitatibus diuisim habitantes occurrere, & in inuadentium prædam facilè cadere possent, & imminentibus præuisis periculis in altioris collis apice nouis męnijs septo, sedem fixerunt; ad cuius tutelam nobilissimæ Vrsinorum familiæ Proceres (qui diù eius dominatum, cum comitali corona sunt potiti) arcem extruxerunt; ad cuius ditionis Imperium cætera circùm Oppida subiacebant, illiusque Dominus inter primores Regni Barones, & amplæ Toparchiæ possessione, & antiquæ nobilitatis splendore numerabatur. Etenim anno MCLXI. Berardus Albæ Comes filiam suam Andreæ Comiti Comini cum numerosæ dotis apparatu, quo ius Comitatus redemit, & rebelles subegit, nuptui dedit, & Rogerius ex eo natus filius anno MCLXXXI. sub Gulielmo Rege, in apparatu sacri belli militare seruitium pro suorū feudorum possessione militum LXXX. & seruientiū C. spopondisse

Registrum Baronum, per D. Carolum Borellum.
Arciprete memorie del Sannio lib. 4. c. 7.

disse recensetur. Eoque Maiestatis celsitudine prouecta, vt non de-dignarentur Reges illius insignia; sicque Ioanna Ducissa Duratij Albæ,& Grauinæ Comitissa enunciatur in diplomate pro Territorio Terrę Pēnæ huic nostræ Patriæ cōcesso,āno MCCCLXXVI,quē Margarita Regina Ladislai Regis Mater sequuta fuit MCCCCV. prout supra retulimus,ad Columnensium Principes tandèm cum tota ditione transmissa,qua hodie feliciter potiuntur, sic est diminuta diuitijs,sic ædificijs depauperata,sic habitatoribus deserta,vt vix illi Vici nomen conueniat;& quæ iam sexmillibus Colonis à Romanis aucta fuit,vix viginti hodie familias capiat, sic fata ruunt, & magnæ in præceps (vrgente fato) res prelabuntur. Vetustam tamen Maiestatem in tituli splendore,& Toparchiæ caput adhuc retinet, & Iuris dicentis sedes est.

Transactis seculis,antequam ad hodiernam vastitatem deueniret, Deiparæ Virginis sacratum templum,cum numeroso Canonicorum Collegio Abbatiali titulo decoratum, quod modò extra mœnia parū longè penè desolatum cernitur,illi erat;cuius seruitium,vt noui Oppidi Incolentium commodari prospiceretur,ad Ecclesiam Sancti Nicolai intra septa erectā translatum fuit;numerusque Canonicorum, ad septem tantum Personatus,ex Gentilis Marsorum Episcopi prouidentia redactus anno MCCCXCIV. quorum aliqui adiacentium Ecclesiarum in circum erectis Villis seruitio sunt mancipati, cum retentione stalli, aliarumque præeminentiarum, & obuentionum.

In altero,qui ex aduerso Colle est, Cassinensium familiæ Patres ex vetustis ruderibus Principi Apostolorum magnificum templum, tribus fornicibus distinctum extruxerunt, illique iuxtà cœnobium; ex Abbatis, Capitulique placito, post Monachorum discessum anno MCCCX. Minores Conuentuales ex Illustrissima Seraphica Religione fratres,vsque ad hæc nostra tēpora successerunt,quousq;ex Sāctissimi Innocentij X. constitutione suppressum,Seminario Pescinati addictum fuit. Templum ipsum plurimùm antiquitate redolet, atriū cum anteianua columnis marmoreis excauatis constructū, ex vario pario opere vermiculato exculptum habet,cuius magisterij Fabrum incisa carmina indicant.

> Ciuis Romanus doctissimus arte Ioannes,
> Cui Collega bonus Andreas detulit onus,
> Hoc opus excelsum struxerunt mente periti,
> Nobilis,& prudens Odorisius adfuit Abbas.

Presbyterium ex Monastico instituto, ab anteriori templo columnis, tabulisque marmoreis separatur; quod fatiscens idem Odorisius Abbas suffulsit.

ABBAS. ODORISIVS. FIERI. FECIT
MAGISTER. GVALTERIVS. CVM
MORONTE. ET. PETRVS. FECIT
HOC. OPVS

Lipſanis Sanctorum Martyrum quamplurimis argenteis thecis incluſis Ioanna I. huius Regni Sereniſſima Regina ditauit.

In cornu Euangelij ipſius Presbyterij in lapidea capſa, ferreis cancellis munita, includitur corpus Beati Benedicti, quem ferunt Seraphicæ, vel alterius cuiuſpiam Religionis alumnum, contemplationi deditum in remota ſolitudine ad Velinum Montem in quodam antro, quod ad hodiernum diem (la grotta del Chriſtiano) appellant, arcanis celeſtibus ad corporis ſui vſque diſſolutionem vacaſſe, & poſtquam ad cæleſtia migrauit, miraculorum ſignis coruſcantem indè translatum, illius anniuerſariæ memoriç celebritas XII. Kal. Aprilis, quo Catholica Eccleſia Monachorum Patriarchæ Benedicti feſtum veneratur, recolitur. Siuè vtriuſque is fuerit natalitius dies, ſiuè quos vna complectitur nominis determinatio, vnica celebritate fidelium deuotio recolere decreuerit; illius autem acta, vitæque geſta cum plurimum inſudaremus nullibi expiſcari potuimus.

Vndequaq; totus collis ruderibus, & veterorũ ædificiorũ monumẽtis refertur, & adhuc Ioui Sacrati Fani veſtigia aliqua moſtrantur, reliquorum inanium Deorum delubra, vel perierunt, vel veri Dei cultui ceſſerunt. Erat in deſcenſu collis (& nunc penè dirutum Caſſinenſium Patrum S. Angelo dicatum templum.

Ante aſcenſum in auſtro, ad radices, ſacellum Diuo Leonardo ſacratum adhuc extat, quod quondam totius Comitatus aula ad communia negotia pertractanda erat; ſunt in eo lapides priſcorum memoria ſignati, quorum vnus ſic ſe habet.

C. VOLCEIVS. C. F. L. MARO
P. L. TIVMO

Alter in baſi Altaris ſic extat.

NICOMAGVS. SA. F. L. S
P. AA. TAA. TETIDI. L. S
DOROTEI. TIE.·.,·..
BASIM. DON. DANT

Illius deſolatio ſiuè hoſtili ferro, ſiuè ponderibus librata ſuis aduenerit, multorum pagorum, Oppidorũque principium fuit; ſiquidem

Ciues

Ciues ipsi, qui in agro villas, latifundiaque tenebant, domum, familiam, cum suis fortunis, laribusque quisque in sua rura transtulit, quod, & Amicorum, familiariumque aduentantium numero indies adauctum, communi inhabitantium consortio rus in Oppidum transijt, quorum aliqua nomina secùs à communitate desciuerunt, promiscua siquidem cætera omnia, ac si vnus esset incolatus ad vsque hodie retinent.

Sunt illa præter S. Polini pagum ad collis radices, in occasum uersus Andruscianum, idest antrum sanum, ab antro, quod infirmantium saluti propitium erat, à temporis iniuria ad nos seruatum; & in ipso pago non longè à fonte brutorum, nunc Aula cernitur, circa quam rudera insignis alicuius ædificij formam monstrant. Sunt & alij duo pagi ad austrum II. M. P. ab Alba ipsa in planitie, quæ Velino Môti interponitur, Massæ nominati quorũ qui *Velino* appropiatur ex Dei Genetricis templo de corona, Massa corona nomen adijcitur; alter inferior Massa nuncupatur, quorum ager parum Cereri, sed croco aptus, pecoribus grata pascua præbet; vndè, & Incolæ opes augent; inter vtrumque aliud eiusdem Immaculatæ Virgini de Ripula templum insurgit, quod Incolarum deuotione frequentatur; & aliud Apostolorum Coryphei fratri dicatum, in quo sepulchralem Amarediæ Lucinę lapidem inuenimus, qui sic se habet.

S. Polinus

Andruscianum.

Massa sottana.

Massa Corona.

AMAREDIE
LVCINÆ
QVE. VIXIT. ANNOS
XVIIII. MEN. VII. QVE
MONDION. IN. MONVMENTO
SVO. MAREDIVS. APER. PATRO
NVS. C. MAREDIVS. SEVERVS
ET. MEREDIA. S. PYCHE. FILIÆ
PIISSIMÆ

Ad ortum ferè æstiuum ab Alba II. M. Paſſ ad ascensum Montis Magnolæ aliud quod Forma vocatur ab aquaductis, qui communi vocabulo formę appellantur, quibus quę modo ibidem fluunt ad Ciuitatem aquę ducebantur, sic dictum; de quo in Chronicis Cassinensibus aliqua mentio habetur; nam in donatione, quam Ludouicus Imperator Monasterio S. Angeli in Barregio iuxtà flumen Sangri stipulasse recensetur, inter alias Ecclesias Sancti Antimi ad formas in pertinentijs Marsorum numeratur, & Alibi à Nobilibus Marsorum Diuo Benedicto Ecclesia Sancti Patris vbi forma vocatur, & Ecclesia Sancti Donati supra ipsas Formas cum omnibus, quæ ad ipsas pertinebant, traditæ asseruntur.

Forma.

Ostiensis l. 1. cap. 36 & lib. 3. cap. 39.

Castrum nouum.

Et cum parùm inde disceditur, in angusto vallis, in apice insurgentis collis Castri noui pagus inuenitur, cuius ager frumenti ferax, & pratorum copia ridet, æstiuis ardoribus amænitate situs, aquarum & abundantia periucundum habitaculum præbet; cultoribus tamen, inhabitantium numero penè derelictum.

Cappella.

Ad duo milliaria ab Alba occasum versus turribus, & valle munitum Castellum, Cappella nominatum insurgit, & Iconibus, Cappellisque, quę Cisterciensium familiæ Alumni, circa Ecclesiam Sancti Nicolai, in qua eorum erat Monasterium, pro monasticę disciplinę cultu, ædificarunt; quod exinde ex permutatione cum Ecclesia Sanctæ Marię de Pertuso in pertinentijs Soranę Diœcesis in montibus; quos diximus sita, quę de iuribus Marsorum Ecclesię erat, ad Marsorum Præsulem deuenit; & reclamante postmodùm Abbate Casamari permutatio ipsa ab Honorio 3. anno MCCXVI. irrita declarata fuit, & postmodum, cum exemptam ab omni Episcopali ditione Monachi prætenderent, Gregorius IX. ratam habens sententiam Ottonis tituli Sancti Nicolai in carcere Cardinalis, cui discussio causæ demandata fuerat, & suo diplomate Episcopalia iura perpetua stabilitate firmauit; exacto deinde tempore, cum Cistercienses penè ex omni Comitatu recederent, Monasterium in Castrum transijt, & inhabitantes Coloni à Cappellis nomen illi indixerunt, cuius Ecclesia extra mœnia à Parocho, Abbate nuncupato, libera ab omni Monachorum censura custoditur, ager ad segetes, & vites aptus dulcia vua, & poma ex omni genere grata nutrit; laticibus vndique insurgentibus tantum offenditur, vt cum sepè nebula obumbretur, parùm salubri aere gaudet; fons propè Ecclesiam limpidissimis vndis abundans crystallino humore, & pergrato sapore scatet.

Ad hæc omnia Comitatus Toparchia hodie fines suos extendit, vna olim omnium Vniuersitas quatuor centum familias habebat, nunc vix dimidiatum numerum explet.

Quæ autem re, & nomine è communione desciuerunt adductis aliundè familijs in insigniora creuerunt oppida; quorum & si non amplū, notū tamen Paternū ad radices rupis Ceruaræ in capite lacus ad meridiem III. M. P. ab Alba est. Quod Hildebrãdus Dux Spoleti cum agro quingentorum simul modiorum, & multas familias, cum piscatione ad lacum Fucinū vsque ad Piscinam anno MCCLXXIV. Diuo obtulit Benedicto; vt Leo in Chron. lib. 1. cap. XIV. & Ludouicus Pius anno MCCCLXVI. Monasterio Sancti Angeli in Barregio inter alia Ecclesiā Sancti Georgei in Paterno, ab Antecessoribus collatam suo diplomate confirmauit. Quæ postmodùm Theobaldus Abbas concessit cuidam Ricconi pro annali censu solidorum LX. & piscibus octingentis, & multò antè Monasterio Sanctæ Mariæ de Luco, quidam Apicus de Paterno hereditatem suam testamento dedit,

lib. 2. cap. 36.

dedit, vt in eodem chronico lib. 2. cap. 7. antiquum fortilitium ad excubias Regionis ex lapidibus quadratis à Romanis olim erectum supra Oppidum CC. P. conseruatur; non aliud quippè in eo præter hoc memorabile; centum ferè in eo numerabantur familiæ, nunc vix decem, & ita depauperatum, vt nec Fisco satisfacere possit. Ager eius fæcundus, lætusque ad omnia genera frugum, pomorumque, & prçter cõmunia Regionis, oliuarum baccis vltrà Incolarum necessitatem abundans; in hoc vno parùm felix, quòd ex paludibus, quæ circà lacum sunt haud salubrem aerem in æstate haurit; vndè flante eo tempore Austro infirmantur: est illi Parochialis Ecclesia Sancto Sebastiano Martyri dicata, cui perpetuo annexa est Sancti Laurentij ad cunas, & in monte Sancti Honuphrij Eremus deuotione fidelium, amænitate situs, & aquarum suauitate frequentata; in plano Sancti Saluatoris olim Farfensium Monachorum Cænobium, nunc simplex, & rurale beneficium; antiqua autem Parochialis inter vtramque manet in descensu collis Sanctæ Mariæ de Paradiso, dicti.

lib. 2. cap. VII.

Ferri ad opus igne flectendi officinas, fabrorum Collegium Albensiũ ad occasum versus II. M. P. locarunt; ex quo Oppidum Malleanum dictum, vbi parùm in plana terra intumescit exortum, quod in stemmate hodierno die monstrant; nam duos seminudos fabros in incude malleis ignitum ferrũ molliẽtes in parma sigilli, quo publica signantur monumenta, exprimunt; cuius operi forsitan præerat C. Herrẽnius Maximus ex excussi ferri instrumẽto, quod in lapide ipsius sepulchrali, qui in Refectorium Cõuentus Fratum Prædicatorum visitur, qui sic se habet.

D. M. S
C. HERRENNIO
Q. F
MAXIMO
SVTORIA
AYTTA. CONIVGI
CVM. QVO
VIXIT
ANNOS. XXV
B. M. P

Sin potius illius originis causam ab alio euentu non repetamus; cum enim qui ex Carce, seù Carchio abierant, Montana despicientes *Vicos* elegerunt, & in Valle propè in segregatis Villis habitare cœperunt, quarum vix hodiè nomina in illarum ruinis conseruantur. Fuerunt Villa Sancti Blasij vltrà flumen ad prospectum Marani Oppidi in calce oppositi, in quo Ecclesia, & aliquæ domus derelictæ extant,

tant;altera ad pontem, in quo aliqua vestigia, & diruta Ecclesia; & cũ ad Malleanũ tenditur iter, Villa Sancti Angeli;& descendendo M. P. Villa Sanctæ Mariæ Magdalenæ,quæ post Monialium discessum fratribus ordinum Prædicatorum cessit;& parùm infrà, Villa Terræmori ast Pistrinum;& post istas villa, Sancti Martini; Sancti Barnabæ,& Villa maior iuxtà Ecclesiam Sanctæ Mariæ de Valle in pertinentijs Roscioli, & aliæ quamplurimæ, quæ post Caroli cum Corradino pugnã,in Malleanum Roscolum,& Sanctæ Anatoliæ Oppida transierunt;siquidem cum hostium insequeretur progressus in colle in quo modo Oppidum situm est,castra posuisse profitetur in Epistola ad Clementem IV. De pratis Onindoli,secus lacum Fucinũ, & Villa Aniceni, aciebus instructis, demùm quendam Collem propè Albam, qui per duo millia distabat ab hostibus, ex quo campus Palentinus se explicat iter meum prosequendo,perueni.

In qua nec de Carne,nec de Malleano mentio habetur sed tantumodo de monte Carchij,vndè,& in scripturis publicis postmodũ confectis Malleanum de Carchio enunciatur;vt in bulla collationis Sãctæ Mariæ in ValleRaynaldo Cardinali Vrsino anno MCCCLIII. sic Iudex se subscribit. Nos Petrus Iacobus de Malleano de Cartio annalis Iudex ipsius Castri Cartij.

Illius structura moderno lapide ornata, altero penè seculo in esse deductum signat;muro in vniuersum cingitur, & frequens habitantium incolatus, illud in domos conuertit, vltrà tamen biscentum focularia explet,sunt omnia intus bene disposita, & in pede plateæ Parochialis Ecclesia *Sanctæ* Luciæ Virgini, & Martyri dicata, collegio sex Canonicorum,& Abbatiali decore spectabilis; extrà mænia fratrum Prædicatorum nobile Cœnobium,prouentibus Monasterij Sanctæ Mariæ Magdalenæ ditatum; & inter Rosciolum, oppidumque prædictum aliud nobilis structuræ fratrum *M*inorũ de obseruantia insurgit, ex deuotione hominum Malleani in honorem Immaculatæ Virginis, & Sancti Martini Episcopi erectum, vbi tumulatur Pascatius Nobilis Medicus, qui versibus, multos *Sacræ* Scripturæ libros reddidit, vt in illius sepulchrali elogio habetur.

> Qui cecini Stellam, Genesim, Rut, Iudit, & Æster,
> Pascatius modico claudor in hoc tumulo.

Est & alia Parochialis extrà mænia Sanctæ Mariæ de Malleano,illius Rector Abbatiali titulo gaudet, & sub se aliquos Cappellanos retinet;non est tamen limitibus Parochia distincta, sed permixtim Parochiani cohabitant; Sacramenta tamen à proprio Parocho in Ecclesia Sanctæ Luciæ recipiunt, cuius illa filialis est.

Ha-

Habuit autem Rosciolum (vt modo diximus) incrementum, à Malleano II. M. P. ad Aquilonem distans; sed vetustiora principia siquidem illud Berardus Comes Berardi Comitis Marsorum filius circà annum MLXXXV. vna cum Monasterio Sanctæ Mariæ in Valle Porchanerti Cassinensi Monasterio dono tradidit, quod modò Rosciolum appellant, paruum eo tempore, sed adiectione Villarum quæ circa erant, & incremento Carce (à quo per mille passus distat) & vnione præcipuè Villæ Sancti Barnabę auctum, quę ad præfatum Monasterium sita erat. à qua in humanis, diuinisque honores, & incrementa cępit. Nam homines illi sacram supellectilem, cãpanas, vasaque sacra, vnà cum Collegio octo Canonicorum, & dignitatem Præpositurę secum tulerunt, homagium autem Abbati farfensi, quem solùm in spiritualibus recognoscit, soluit; & si intrà limites Marsorum Diœcesis Castellum, Ecclesiaque sint, illiusque Episcopo vltrà ab hinc XX ann: decimas procurationesque prętabat, & Innocentius VI. cum Pręposituram Rainaldo Cardinali Vrsino contulisset, ad Marsorũm Episcopum pertinere denunciat. Certè quidem Bucca de Teba (quam partes Teui Carolus in pręfata epistola dicit) quę terminus Marsorum Dięcesis à Paschali 2. firmatus est supra Rosciolum, & infrà Sanctę Anatolię Oppidum, hodieque la bocca di Teua dicunt attamen liberè iura, quasi Episcopalia Farfensis Abbas ibidem exercet, nulliusque Diæcesis ascribitur; Est tamen hodie habitatoribus penè desertum, illiusque solum eadem fertelitate, cum Malleanensi gaudet; præter quam latioribus finibus extenditur, & pomorum abundantia redolet, mænibus cingitur, cum perexcelsa Turri antemurali, & propugnaculis munita; quæ cum in Gallorum incursionibus suo munimine regionem defendisset, à Neapolitanis Regibus XXIV. ducatorum stipendium quotannis promeruit, & ad hãc nostram ætatem à Regio Thesaurario illi persoluuntur; Monasterium illud Sanctæ Mariæ II. M. P. in estremo perangustæ Vallis penè solo cessit; Templum autem magnificum, & peramplum perpolitis lapidibus contextum, tribus fornicibus, quadratis columnis suffultis, ab iniuria temporis illæsum permanet, illiusque maior ara quatuor columnis sepulchrum miræ artis, varijsque figuris excauatum substentatur; Presbyterium Ecclesiæ tabulis sacris imaginibus penniculo ad viuum expressis ornatur. In vniuerso Ecclesia ipsa inculta, quippe solatio hominũ destituta, & à Monachis derelicta & à secularibus Clericis parum frequentata. Insignia Marsorum Comitum in exteriori apsidis parte excauata conseruat. In atrio ante ostium in quadrata columna Prioris Monasterij nomen, qui illud cõfecit recenset.

Rosciolum

HVIVS.

HVIVS. ECCLESIÆ PRIOR. EST. VERVS. ATQ.
LARGITOR. IPSE. QVIES. PROBVS. HOMO
SIBI. AVE. ATQVE. HONOR. BERNARDVS
B. NOMINE.

In alia ex aduerso Columna fabri nomen versibus leoninis extollitur.

Hoc Opus est clari manibus factum Nicolai,
Cui laus viuenti, cui sit requies morienti;
Viuus honoretur, moriens super astra locetur;
Vos quoque præsentes, & factum tale videntes
Ingitèr oretis, quòd regnet in arce quietis.

Et in operculo sepulturæ dextrorsum, in introitu Ecclesiæ antiquum monumentum inscriptum aspicitur.

L V P I C I N O
F E L I C I A
C O N I V G I
B E N E M E R E N T I
P O S V I T
C V M. Q V A. V I X I T
ANN. XVIII

Sancta Anatolia.

Eodem itinere M. P. est Sanctæ Anatoliæ Castrum in ditione Reatina situm, Sanctæ Virginis auspicijs, quæ martyrio pro Christi fide in Ciuitate Thora, parùm ab hinc longè, felicitèr coronari meruit; siue in persecutione aliquid ibidem passa posteris proprij nominis passione illustratum locum reliquerit, siue alia occasione inditum ignoratur.

Turanum.

Indè Turanum M. P. à Sanctæ Anatoliç Oppido, quod à flumine nomen sumpsisse Cluuerius suspicatur, cum idpropè fluat, nomenq; ei Toranus sit; post Corradini Exercitus profligationem exortum ex vicis, quos Militaris furor vastauit coadunatum, quorum Incolç diruptis domibus, haustis substantijs, vt ne in posterum similia paterentur, eo deuenerunt consilio, vt simul coalentes munitam stationē stabilirent; sicque locum, quem Sabidius Taurus Ioui sacrauerat declinarunt, & faustis Sabini auspicijs de suo cognomine nomen loci dederunt, & ad hæc nostra tempora basis, qua simulacrum Iouis sistebatur his literis notata inspicitur.

IOVI

IOVI. MAXIMO
SABIDIVS. TAVRVS

Cuius etiam memoriam, cum dignitatum titulis in lapide, quem mox relaturi sumus, ostendemus.

Corbarium.

Post S. Anatoliæ, & Turani, Corbarium noui nominis oppidum apparet, Petri Ranalutij Ordinis Minorum alumni facinore notum; vetus est in eo eiusdem Religionis Cœnobium, in quo vnum ex caputijs Seraphici Patris veneratione colitur; sed redditibus denudatum, Pontificiæ constitutionis Innocentij X. cum cæteris depauperatis Conuentibus ordinationi subactum; Clero seculari est additum, & Abbatis moderationi paret. Qui illius dominio fruebantur Comitali corona fulgebant; modò ad Ducalem dignitatem euectum Excellentissimi M. Antonij Columnæ, Magni Comestabilis, qui primus coronari meruit, fælici imperio paret; ad tuendos in fide Populares Roccam, cum propugnaculis munitam, primi Comites construxerant, quæ tempore fatiscens reorum custodiæ deputatur; per cuius agrum via, quæ ab Vrbe per Equos ad Vestinos ducebat, signabatur, cuius passim vestigia apparēt, iuxta quam veterem Sabidij inscriptionem, quę modò ante ianuã Oppidi conseruatur, inuenimus.

SABIDIVS. C. F. PA. P. PRIM. PIL
SV. ET. LEG. X. ET LEG. VII. TAVT
IN. X. PRIMVM. PIL. DVCERET. EODEM
TEMPORE. PRINCEPS. ESSET. LEG. VI
PRÆ. B. GV. CÆSAR. DIVVS. AVG. ET
TI. CÆSARIS. AVG. DEM. SVA
A. DONAVIT
CORNELIA. AVG. N. P. PVPILLA. V
S. R. CRISPIN. NEPTIS

Iam ad Equorũ ferocē gentem deuenimus, quæ insurgentis Romanæ Reipub. vires continuis attriuit bellis; & toties victa, victorem nouo parato bello spreuit; donec parere cum alijs Italiæ Populis docuit; inter Syluarum densitatem, & Montium anfractus, ex prisco Auorum instituto vicatim habitant; nec Illustre aliquod Oppidum, aut Ciuitatem habent, inter excisas veteris Oppidi ruinas duo veterum monumēta expiscati sumus, quæ in gratiam antiquitatibus studentium hic apponimus.

In Ecclesia Sancti Elpidij

C. VETTENVS C. L. APHRODISIVS
C. VETTENVS C. L. TERTIVS.
C. VETTENVS C. L. SEXTVS
VETTENA C. L. HILARA
VETTENA C. L. MAXIMA

Et in ponte parui riuuli ad Pagum Torre di Taglia

T. CAIO T. F. POL.
CRISPINO.
DRVSI CÆSARIS BENEFIC.
MILITAVIT COH. VI. PR.
AN. XVIII. V. AN. LXX.
HER. POSVER.
AL. Q.
IN PR. X. IN A. P. XII.

Cum iam ab Alba discessimus ex dissipatis Carcis ciuibus oppida numerantes ad Equos vsque peruenimus; nunc, quæ ex illius ruinis excreuerint annotemus.

Scurcula. Ad occasum versus III. M. P. in pede Montis partim, & in plano Scurcula oppidum insurrexit, in quo loco excubiæ ad Regionis custodiam extructæ apparent; vnde attrito vocabulo excubiæ Scurcula dictum; vel illud à vetustiori commutatum; cum illuc Cuculum à Strabone lib. V. ad tractum viæ Valeriæ positum situm erat. Albensium postea congregatione auctum, cum incremento nouum à suo non dissimile nomen sumpserit; vel ab vtriusque confusione, cum excubiæ ab oppido notarentur, placuit Scurcula tantum pro Cuculi excubias dici; vtrumque Etymon rationibus accomodatum non displicet; cum in cacumine Mõtis, quem à S. Nicolao nunc appellant, arcis excubiarum vestigia sistunt, & Oppidũ à Strabone relatum, istud potius, quam quod nunc Cuculum XIIX. M. P. ab hinc distans fuisse, & tractus Valeriæ, ad quem sedet, & antiquitatis aliqua monumenta suadeant, quæ & oculatissimum Cluuerium in hanc sententiam firmarunt.

Cuculum oppidum propè viam Valeriam, quã à Tibure ad Corfinium vsque protensam, ait idem Strabo, id nunc esse volunt quod inter Carseolum, & Albam sinistrorsum in planitie ad montium radices, vulgò dicitur Scurcula, Scucula, Scutula; nec situs, nec nominis ratio abhorret, & antiquæ etiam hic inscriptiones repertæ.

Inter quas L. Marculeij Cænotaphium in lapide desculptum & à L. Mar-

à L. Marculeio Fausto filio Patri memoriæ sacratum, nostra industria seruatum posteritati reddemus.

D. M. S
L. MARCVLEIO. SATVRNINO
VETERANO. AVGVSTICO. VII
PRI. III. VIRO. I. D. QVESTORI. REI
PVBLICÆ. CVRATO. PECVNIÆ. ET. ALIMEN
CVRATORI. ANNONÆ. PLEBIS. CVRATORI
OMNIVM. PVBLICORVM. CVRATORI. APVD
T. IOVEM. STATOREMQ. COLEGI. FABRORVM
TIGNIARIORVM. L. M. ARCVLEIVS. FAVSTVS
IVNIOR. III. VIR. IVRE. DIC
CVRATORI. ANNONÆ. PATRI
OPTIMO. ET. SIBI. FECIT

Alter vltra tractum Valeriæ inter Montes Pelignorum, de quo alibi, noster autē sua vetusta principia ab illo, refert quodStrabo repetens ex sparsim vicis, qui ruente Alba exorti erant, in vnū coalescētes Oppidi formam ampliauerunt; seruant autem adhuc incolæ in publico ęstimo nomen vici, à quo fluxerunt, seiunctum à veteri; nouum additum recinctum mænium est, totum in Monte, in cuius summitate Arcem quadrilaterem cum orbiculatis turribus in angulis Proceres Vrsinorum extollerunt, quæ pace Prouinciæ reddita, custodiæ reorum destinata; reliquum ædificijs ornatius; sed muris derelictum, quam adiectionem non antea, quàm post conflictum Caroli, cum Corradino; nā ab vtroque exercitu vastationem passi vici, qui circum erant, & ne dispendium in apertis locis aliquando sustinere cogerentur, illuc confluxerunt, quò suas substantias, & vitas tuerentur. Adiacent in conspectu Palentini campi, vbi conflictantium Regū copiæ insederunt, & non longè consūmatum extitit bellum; cuius facti seriem, licèt à claris scriptoribus recitatum, ad illustranda tamen ipsa loca, nos hic repetemus.

Vt Manfredi Federici II. naturalis filij dolosam tyrannidem, qua Regnum Neapolitanum, viuo adhuc Corradino eius Nepote, & legitimo successore, qui infans, in hæreditario Hungariæ Regno, vbi natus fuerat, educabatur, post diutina bella, Vrbanus 4. vindicaret. Carolum Andegauensium Comitem S. Ludouici Gallorum Regis fratrem, ad iurium Ecclesiæ defensionem, & habenas Regni capessēdas inuitauit, qui magnanimus Princeps, & propria virtute, & Regis fratris viribus annixus pari animi ardore, oblata à Pontifice beneficia acceptare aggreditur; & dum res in deliberatione versatur, diem suum Vrbanus clausit extremum, cui Clemens pariter 4. cum

cum ſucceſſiſſet, illa eadem, quæ anteceſſor inceperat perficere conatur; inde inueſtituræ legibus, & conceſſionis pactis ſtabilitis, & ſolemni iuramento vallatis in Patriarchio Vaticano diadema vtriuſque Siciliæ, & Hieruſalem Regni, cum Beatrice Caroli vxore, coronari per manus S.R.E. Cardinalium mandauit; quo facto in Tyrannum Carolus copias accelerauit, quo vnico conflictu deuicto, cæſoque apud Beneuentum, ſine controuerſia totius Regni poſſeſſionem nanciſcitur. Exorta deinde inter Regem, & Henricum Caſtellæ Regis filium, ſibique propinquum (quem ex Maurorum regione venientem benignè exceperat, & Vrbis Senatorem deputare curauerat) animorum diſſentione; Senator aliquos Regni Proceres, qui non benè cum Rege ſenſerant ad perduellionem accelerans Conradinum Hungariæ Regem, iam adultum, vt Aui, Patriſque Regni recuperationi intenderet, ſe illi omni ope adiuturum ſpondens ſollicitauit; cui ſponſioni iuuenilis animus arridens, ſine mora, valido comparato exercitu, per Theutonicā in Italiam deſcendens, ex Etruria Romam, vbi Henricus triumphantis more excepit, peruenit. Spretis Clementis monitis, & præceptis, quibus ne iura Eccleſię perturbaret, terruerat; aliquandiù ibi commoratus, direptis Eccleſiæ Theſauris, alijſque indignè patratis, aucto exercitu Senatorijs copijs à Senatu, alijſque Romanis comitatus per partes Tiburtinas ad Marſorum regionem iter direxit, & Carſeolū perueniēs cum imperuia, & anguſta ſatis eſſet via, quę Talleacotiū cōducit; licèt antea Manfredus tractum vię Valeriæ deſerens, nouam per aſpera Montium iuga aperuiſſet; cum Anfractus illius ita ſint arcti, vt vix duos in aliquo ipſorum incidentes, ſimul capere poſſent; ſiniſtrorſum, quò facilius per Sulmonem Saracenis, qui in Apulia erant, ſe coniungeret, iter accelerauit; & per Vppę partes ad Tecli copias direxit. Eſt Vppa vetus Oppidum, iam diù diſſipatum, in altitudine montium poſitum, inter condenſa ſyluarum vbi læta modò fœcundantur prata in Valle ipſa, quæ Luppa hodie dicitur, de quo in Chronico Caſſinenſi habetur mentio: Sanctæ Mariæ in Vppa in Territorio Carſeolano, quem digreſſum in Epiſtola ad Pontificem Carolus ſignat his verbis. Quęrentes foramina, per quæ poſſent latenter ingredi, ſeque coniungere Saracenis, ego ipſe de paſſu in paſſum per tres dies totidemq; noctes ſequens, & perſequens, tandem percepto quod dicti hoſtes per Tecli partes ingreſſi, ſperabant per rura Marſicana deſcendere, & peruenire Sulmonem, quòdque inter Scurculæ, & Carchij Montes in quadam planitie ſua infelicia caſtra defixerant, die Mercurij, in octaua videlicet aſſumptionis Beatæ Virginis, de cuius potiſſimo ſperabam auxilio, de pratis Ouimeli ſecus lacum Fucini, & Villa Anceeni aciebus conſtructis (diuina me gratia comitante) procedens.

Sunt

Sunt partes Tecli, colles vallesque, qui post Turanum, & Sanctam Anatoliam, antequàm Roseolũ perueniatur, se extendunt; & qui ad illas aditus bocca de Teue hodie nomen retinet; ad quos per Talleacotium recto itinere perueniri non potest; vnde errore lapsi Colennucius, & Cirillus illac pertransisse asseuerant, quibus præfata Regis Epistola contradicit. Ouimeli prati sunt, qui modo li prati d' Ouito, & Villa Aneceni, quæ in permedullio vallis non longè a Pistrino Terremore.

Magna rerum mole Carolus interim premebatur, & ore maritimæ defensione, & exercitu, cuius non parua pars in Aretij pugna conciderat; & ipse eo tempore Nuceriæ in componendis Saracenis, alijsque predatoribus detentus; Statim atque hostium irruptionem accepit, obsidionem soluens eorum incursionem celeri cursu præuenit, & dum quid ageret in deliberatione fluctuaret. Erardus Valerianus experimentatissimus Gallus Miles cũ alijs quamplurimis ex Hierosolimitana peregrinatione, quam vouerant redeuntes Neapoli Romam profecturi occurrerunt; quē cũ ad se accersiri procurasset; plurimùm, vt eo in bello, quod periculosius videbatur, operam suam, quam cælitus missam suspicabatur, præstaret, exorauit; is tandem precibus, & auctoritate regia, aut volēs, ilectus votis arrisit, & secum ad omnia animum circumferens, quo hostem superare posset; cũ haud facilem victoriam à numerosiore hoste reportare desperaret animi pēdebat: vndè astu magis, quàm viribus dimicandum expedire existimans, in eo resedit; ne totam belli fortunam in vno conflictu reponeret; melius in tres turmas copias diuidere iudicauit, vnaque hostium vires ludere; quæ si cederet, & Teutonicus Miles, vt prædæ incumberet, per castra extemplò reliqui vagabundos aggrederentur, & incautos superarent; quæ vt ad vota succederent, Rex cum parte exercitus in Valle Angitiæ syluæ clanculum successit; Valerianus ipse, non longè cum suis insedit; Marescalco Regio regalibus insignibus ornato, vt cominùs cum Conradino confereret commisit, quò facilius ex ornatu cum Rege contendere presumeret, deciperetur. Posuerat Carolus castra in paruo colle 2. M P. ab Alba, quē vbi nunc Malleanũ est, esse suspicātur. At Conradinus propè Villam Pontium C. P. à Scurcula, eo in loco vbi nunc Ecclesia Sanctæ Mariæ ad pontes in Romanæ viæ tractu, in qua Templarij equites munitam domum, & latifundia, quæ priuatis sub annuo censu cesserant, habebant. Cingebantur fluuio, qui ponte traijcitur castra, pons ipse à Gallis custodiebatur; & quo Senator potiri conabatur, qui ex aduerso fluuio exercitum collocauerat; Marescalcus regia clamyde amictus, vt aggressus arceret occurrit; inde dato signo, vterque exercitus ad arma cucurrit; initur acriter pugna, & vario euentu, ad trium hora-

rum

rum ſpatium dilatata, vlteriuſque protracta foret, ni Maraſchalci mors militares progreſſus repreſſiſſet, qui gladio confoſſus, cum cecidiſſet, ex regio ornatu Rex creditus eſt; cuius caſu rumor in caſtris excitatus Regem cecidiſſe, & ea credulitate Germanus miles audacior factus; Francus autem ſegnior ad arma, vnde paulatim cedere, & exinde præcipiti fugæ ſe dedit: quos Henricus, ea occaſione elatus inſequens acriùs premebat, & ſic diffuſi, fugatique Galli caſtra hoſtibus ceſſerunt, & Theutonicus ad auram inſurgentis, & creditæ victoriæ, abiecta omni militari diſciplina prædæ ſpe allectus, ad diripienda caſtra, & ſpolia hoſtium colligenda totum ſe dedit. Ad hæc Erardus (data teſſera) Carolum ex abdito aduocat, qui occurrens, ſtatim impetu in palantes Conradini copias facto, facilè illas diſrupit. Erarduſque ipſe in Henricum irruens, non difficili pugna vicit, & ambo victores non multo labore exercitum omnem profligarunt; quod cum Cõradinus, Duxq; Auſtriæ perſpicerent, deſperatiſque rebus fuga ſibi conſulere deliberant, & mentitis veſtibus, per inuia montium iuga gradientes poſt aliquos dies ad Aſturiam Oppidum in litore Romanę ditionis peruenerunt, & vt Senas peterent nauigio iter accelerant; occaſione anuli, quem Nauclero vt pro nauli ſolutione, & victualium emptione venderet, tradiderat, cogniti; in Ioannis Franci pan; illius loci Domini poteſtatem deuenerunt, ad Carolum perducti, qui (conuocatis Regni magnatibus) in illos capitalem ſententiam, eorum conſilio tulit; & reuoluto à captiuitate anno, ambo Neapoli in platea Mercati capite minuti sũt, & cum Senator ipſi, qui huius facinoris auctor fuerat, & poſt cladẽ, Reate ſe receperat, ad eundem Carolum captiuus adductus fuiſſet, perpetui carceris emendatione damnauit. Hæc fuſius ab illius temporis ſcriptoribus narrantur, & quæ Odoriſius Rinaldus, qui ſummo labore opus ab Eminentiſſimo Baronio morte dimiſſum, Eccleſiaſticorum annalium paginibus notauit anno MCCLIIX.

Vt beneficij autem tàm inſignis victoriæ donum Carolus Deo Optimo Maximo referret, ad alteram fluminis ripam parùm à Põte diſtantẽ (vbi inimicorum exercitum vicerat) ad Deiparæ glorioſæ Virginis honorem magnificum templum, quod (ex proſpero rerum euentu) de Victoria appellari præcepit, iuxta quod cænobium ex rudetis, lapidibuſque, quos ex Albæ dirutæ ruinis aſportari mandauit, ſumptuosè ædificauit, & Ciſtercienſium familiæ patribus, cum opulenti dote ſeptem millium aureorum redditũm donauit, inter quæ medietate ipſius Scurculæ, Licio, & Gioia, nõnulliſq; alijs oppidis, & regijs etiam vectigalibus ditauit; ideòq; medietas Scurculę ſolùm tributa fuit, quia aliam medietatem Guinus de ponte poſſidebat.

Quod ſiuè terręmotibus quaſſatum, ſiuè (vt fertur) dolo quorun-

rundam Monachorum à Vicouaro, in odium Columnensium Principum (in quorum dominio loca ipsa deuenerant) frauduléti machinatione dirutum, solo nunc adæquatum; at ex vestigijs, quæ apparent, quantum fuerit ostenditur; & in eius casu, emolumenta, redditusq; ipsi in parte perierunt; vix nunc, ex 7. millibus mille reddit; illiusque Ecclesiæ solum in opus figuli redactum, ex laterum coctione Domino loci emolumenta facit. ante quam rueret, ex Summi Pontificis ordinatione comendatitio iure, seculari Abbati patere inceperat, in cuius plena administratione, post Monachorum discessum transiuit. Virginis Iconium, quod in illa priori Ecclesia splédebat, vt decentius veneraretur in parua cappella propè Arcem Scurculæ Abbates ipsi transferri curauerunt; quod, & Matthæus Collis Marsorum Episcopus, qui ex Pij V. Sanctissimi Pontificis cõcessione illam obtinuerat, in formam Ecclesiæ redegit, & suo ære ornauit, & vt promptiores in Virginis obsequijs fideles redderet, Sanctissimi Rosarij mysteria ibidem recitari præcepit, instituitque sodalitatem.

Huius Cœnobij, alteriusque Ecclesiæ, quam diximus S. Mariæ ad Pontes de iuribus Equitum templariorum dignitatis splendor in parma sigilli huius Terræ iugiter conseruatur, cum itaque vtraque Ecclesia Episcopali quasi iurisdictione frueretur, duo pontificia bacula, supra quinque pontes, cum quinque aureis lilijs, vt conditoris memoriam pariter retineret, insignia signat.

Non decore tantùm isto, sed & illo, maiore potitur. Nam Collegiatæ illius sumptuosum templum, quod Sanctissimæ, & indiuiduæ Triadi hoc nostro æuo, & structura, & ornatu Illustre magnificentissimè erexit, ex lapidibus exinde translatis compactum cernitur, vna solùm fornice continetur, cappellis hinc inde additis, non dum ornatis, præter arã maiorẽ ex vario porphidico lapide; Ad quod per scalarum gradus hinc inde accommodatam ad aream ante ianuã rostris, & angularibus pedalibus columnis circumsepta ascendi tur; non paruo ære ex ordinatione testamentaria Doctoris Petri de Bonis temporibus in polito lapide incisis; est vna ex insignioribus Diœcesis collegiatis, cui Abbas, qui decẽ Canonicis præest, insidet, diues ædificio, sed inops redditibus Extra mænia, fratrum Conuentus tres, vnus nuper suppressus Carmelitarum Ordinis sub inuocatione S. Egidij; alter Minorum tertij Ordinis S. Antonio de Padua dicatus, opulentibus redditibus diues, ex insignioribus Prouinciæ, Tertius Capuccinorum vltra milliare ad occasum versus, præter hæc nil memoriæ dignum.

Oppidum autem ædificijs ornatum, biscentum familias explet, ager vero parum felix, nec iucundam segetem, nec grata, sed aspera promit vina. Scientiarum professores ex primarijs habuit, ex quibus non

non parùm ornatum his nostris diebus Antonius Roccus Philosophus suo tẽpore haud facile Princeps attulit, qui plura Galilei dogmata impugnauit, aliaque suo digna ingenio edidit Venetijs, vbi plures annos Aristotelicam doctrinam explanauit, Lyceumq; publicum in ea Ciuitate erexit.

In Campis ipsis Palentinis ad meridiem in paruo colle, qui ex radicibus Reofalci insurgit Curcumelum modernum oppidum iacet, post factum Conradini ex gentibus, quæ vicatim in planum habitabant belli incommodis adacti, in securiori statione coalentes extructum, & quod Paulus Marsus in 4. fastorum à Coriculo lyciæ Oppido à Marsya nomen datum cum ædificaretur more suo hariolatur, haud multum ob sui paruitatem notum, sed non inglorium, ni quem ex familijs, hominibusque Illustribus inde genitis splendorem hauserit, notiori loco scribentium inaccurata inuestigatio tribuisset. Etenim Ioannem de Pontibus, qui ob singularem literarum sacrarum, & Philosophiæ scientiam, & in rebus agendis solertiam hoc loco oriundus purpura decorari meruit, Blondus, cęterique Scriptores Talleacotij Ciuem ex Comitibus eiusdem loci ortum faciant; cum paterna domus insignijs familiæ ornata ad hæc tempora in successoribus conseruetur. Sunt, & super discurrentem fluuium tres pontes, & in altera parmæ parte tres lineæ trãsuersæ, quas duæ parallelæ intersecãt, inter quas rosa exprimitur purpurea; hęc in postibus ostiorũ cubiculorum cum nominibus ipsius Cardinalis, & Episcopi nepotis stylo ferreo excauata permanent. Fuit is Alexandri filius, & alterius Ioannis pronepos, vir suo ęuo inter nostrates ob egregias animi dotes non spernendæ auctoritatis, cui controuersias exemptionis à solutione munerum fiscalium, quam Carolus huius nominis II aliquibus nobilibus de Pireto indulserat, Vniuersitas ipsa, & nobiles terminandas ascripserint, quas arbitrali sentẽtia diremit anno Mcccxiii. & nepotem per centum triginta ferè annos præcessit, qui suam in Vrbe in omnibus accomodatam peritiam sub Martino V. Pontifice irradiare fecit: quam cum Eugenius 4. illius successor satis cognitam haberet, Tarentino Episcopatu donauit; nec immeritò hunc illi honorem Pontifex contulit, cum ad altiora per continuatos labores destinasset: in arduissimis enim Ecclesiæ negotijs enodandis in erumnosis illius temporis angustijs otio vitam transigere non permisit; cum ob exortum in Catholica Ecclesia schisma, tota Christiana Respublica tripartita videbatur: alij Amadeo, qui Felix IV. dicebatur alij Eugenio, alijque neutri, vnde neutrales dicebantur parebant; quorum præcipui erant Germani, ad quos, vt ad suam obedientiam reuocaret Tarentinum Nuntium, vt doctrinis, & dexteritate conuinceret destinauit; & dum in opere insudaret in Concilio Florentino S. R. E. Cardinalem titulo Sanctorum Nerei, & Achillei

denun-

denunciauit anno MCCCXXXVII. cui, & postea Magni Pœnitentiarij clauem dedit,& infulas Prænestinensis Episcopatus tribuit,anno MCCCCXLIII.Romã deinde reuersus, cum Regnum Neapolitanum bellorum quateretur scissuris,in contentione Alphonsi Aragonensis, & Renati Andegauensium Comitis, & vterque fautorum auxilijs suffultus,aspero bello,cæde,& sanguine vniuersa deuastarent,illùc legatum Tarentinum misit,vt pacem inter contendentes componeret;quò cum accessisset, & res Renati paulò post in deterius labere ita cœperint, vt sua spe frustratus, inde discedendo pacificam Regni possessionem Alphonso relinqueret; legatus Regi acceptus,& ab eo benignissimè tractatus ad Pontificem reuertitur, & quinque ferè ab hinc annis,rebus tam benè gestis,iam Sacri Collegij decanus sub Nicolao V. Romæ moritur,& magnum sui nominis testimonium apud omnes relinquens,in Ecclesia Sancti Augustini tumulatur;cuius ordinis fratrum viuens protector fuerat, in cuius tumulo hæc carmina notantur.

Felices animas inter micat iste Iohannes
Qui Talleacotij gloria Gentis erat.
Quique Tarentinus Pastor,qui Cardinis Heros
Prænestinus erat, Flentibus astra dabant.
OBIIT. MCDLIX. XX. IANVARII.

Non ex Comitibus Talleacotij, vt Alphonsus Ciacconius, & alij æstimarunt;neque Neapoli oriundus, vt Vghellio placet; sed nobilis inter Marsorum Auorum memorias, & vltra priuata & publica documenta in Catalago Baronum, quibus obsides Galliæ Cisalpinæ iussu Federici II Imperatoris, anno MCCXXXIX. in custodiam dati fuerunt in numero Baronum huius regionis filij Bartholomei de Pontibus numerantur;vt in registro per D. Carolum Burellum citatum. Habuit ex fratre Nepotem alterum Ioannem, & Ioannem Baptistam perpetuum Abbatem cõmendatarium Sanctæ Mariæ de Victoria anno MCDLXXXVI & post annos XI ad Episcopatum Bituntinum enectum; qui Ioannes filiam, nomine Butianã genuit, quam cum vniuerso auorum patrimonio, sublatis iam masculis,Sancto Butij Ioannis de Verulis eiusdem oppidi,non nouo incolæ,nec ignotæ nobilitatis viro,in matrimonium collocauit, qui cum fœcundæ eloquentiæ munere fungeretur, & esset Virgilio Vrsino tunc temporis Talleacotij, Albæque Comiti carus,ad Rempub. Florentinam pro suis peragendis negotijs Orator dirigitur anno MCDXCIV.

Vetulorum porrò Progenies, & Toparchiarum possessione, aliarumque rerum insignis fuit,etenim Gentilis Vetulus,qui & Comes

dicebatur anno MCXXIV. Monasterium S. Mauri in Montefano inter Vallem Petream Stephano Presbytero Cassinens. familiæ alūno tradidit; quod, & Gentilis eiusdem Gentilis filius, postmodum ex beneplacito eiusdem Stephani anno MCL. Dodoni Reatino Episcopo dedit, cuius donationis tenor in Vghellio in serie Episcoporum habetur, & talis est.

Anno MCL. XI. Iunij, Inditionis XIII. Gentilis Vetulus, qui sū habitator in Comitatu Reatino, pro redemptione animæ meæ, & cū voluntate mea, & consensiente Stephano seruo Dei, & Luciana cōiuge mea, Gētile, & Bartholomęo, & Iordano meis filijs, & Agnete Abbatissa, & Sapientia Monacha meis filiabus. Tibi Dodoni Reatino Episcopo & successoribus Monasterium S. Mauri, quod est situm in Montefano, quod est inter Vallem de Petra, sine omni reseruatione, in perpetuum trado.

Qui tamen Gentilis, senioris nepos, in apparatu expeditionis terræ Sanctæ sub Gulielmo anno MCLXXXVII. profitetur sequētia feuda possidere, pro quibus auxiliarios milites spondet.

Gentilis Vetulus, qui tenet in capite à Domino Rege Castrum Pesculi, quod est feudū 4. militū, & Bari quod est 11. mil. & Macchā Temonem quod est 1. *Mil.* & Castellionem, quod est 1. mil. & Roccā Melitam, quod est 1. mil. & Collemsecatum, & Castellum Menardum, quod est 1. mil. & S. Ioannem de Lapideo quod est 3. mil. & Roccam Rāditij, quod est 1. mil. Hæc omnia castella Gentilis Vetuli sunt in Vallepetra in Comitatu Reatino, & tenet in Amiterno Villanum, quod est 1 mil. in Roccam de cornu, & Castrum Pizzuli, & Scassanum, quod est 1. mil.

Erat, & tunc temporis alius Gentilis Vetulus non alterius familiæ, nec cognomine distinctus, tenebatque pariter hæc feuda.

Gentilis Vitulus S. Vectorini tenet in Amiterno de Domino Rege S. Victorinum, quod sicut dixi est feudum 4. mil. & Ansculū quod est 1. mil. & Porcinam, quòd est 1, mil. & Podium S. *Mariæ* quod est 2. mil. vnà inter feuda, & augumentum sunt milites 17. & seruientes XL.

Permanent istius familiæ ad hæc tempora Christianæ pietatis monumenta extra oppidi mœnia S. Anatoliæ V. & M. templum ab Auorum tempore, in quod ex præfata charitate Ius patronatum ad omnes de familia Vetuli spectare Abbas S. *Mariæ* de Victoria (sub cuius iurisdictione erat) sua sententia declarauit, anno MCDXC. & cum lite pulsaretur Sanctes dotationem, & erectionem probare coactus, ad iurium suorum firmitatem ab eodem Abbate stabilitatis decretum obtinuit, anno MCDXCVI. illudque ad hodiernum diem in heredes transfusum conseruatur.

Tribus Parochijs Populus olim separatus, totidemque Ecclesias habe-

habebat, quarum quæ ditior est, Abbatiali titulo decorata extrà mœnia permanet; olim Cassinensium familiæ receptaculum; reliquæ S. Nicolai, & Sancti Ioannis intra septa nunc ab vno Rectore gubernantur.

Quorum campis quadrupedes ob vireta, pinguiaque Pascua plus lætantur, quàm Incolæ, qui & si frumento non æqua lance, vt pecora ditantur, aut alia ad vsum colligunt. Commune etiam infortunium cum alijs Regionis oppidis sensit.

De Carseolorum Populis, illorumque Coloniæ.

CAP. VI.

TRansegimus, quos in hac nostra regione incoluisse Populos secundum vetustiores fines Plinius enumerat. Ad eos nunc vertimur, qui noua censura Nostrates affecti fuerunt.

Primis igitur temporibus, pubescente Romana Republica, cum Sabinus, Etruscus, Henricus, latinus, & Volscus suos agros tuerétur angustiores limites nostri etiam fuere. At cum Romanorum augeri iurisdictio capit, & subactos circa se Populos suo imperio parere in pace assuefaceret, illisque pro suo arbitratu, vt iura, moresque, sic limites dedisset; eorum etiam fortuna nostros adegit. Siquidem intra Anienis ripā vetus latium dirimebatur, nosque ab Æquis Carseolorum, Cliternorumque intermedio arcebamur. Hos enim populos inter Equicolos Ptholemeus, & Plinius collocant; posteà noua censura nostrates affecti, Anio pariter limiti nostro positus est, vt ex Strabone. De hinc latium iacet, in quo & Vrbs Roma, quæ etiam multas & non latinas prius collegit, Æqui enim, Volsci, Hernici, Aboriginesque Romæ oppositi, & Rutuli priscam habentes Ardeā alijque Conuentus Maiores, & minores circa priscam illam Romā habitantes cùm initio Vrbs condita fuit.

Diodorus. Sigonius de antiq. Ital. Stra lib 5 Pholemæus. Plinius.

Qua ratione, & Alba Valeria, & Cuculum in agro nostro latinas Vrbes in Valeriæ viæ tractu posuit. Sic etiam Æquorum fines infrà Anienis ripam sunt dilatati vt Carseolanos caperent, cū antea nec fluuium transgrediebantur; nec vltra Simbriam se dilatabant. Sil. 8.

> Quique Anienis habent ripas, gelidoque rigantur
> Simbrinio, rostrisque domant Æquicula rura.

Est Simbriuium flumen in Æquiculis supra Tibur, vbi nunc sub lacus est, vnde, & Symbruina stagna apud Tacit. lib. XII.

Huius gentis,& si non recitetur origo,quam communē cum cæteris Aboriginibus habuisse suspicatur antiquitas, & Religio laudatur, & ab æquo colendo Æquicola dicta,sicque cum absque discrimine bella inferre Tullius Romanorum Rex videret, ritus, ceremoniasque, quibus initiaretur ab antiqua ista gente accepisse Liuius refert; Vndè,fæcialium sacræque imprecationis, & supernorum Naminum inuocatio primordium sumpsit;& non solum religiosa superstitione,sed & militari gloria eluxit; vt non vno,& altero, sed pluribus bellis eorum virtutem Romanis ostentarint, cum quibus vt diuturna per LXX nempe annos ita,& cruenta bella,quibus,ne in latioribus imperij fines pretendere possent eorum viribus substentarunt,donec anno V.C. CDXLIX,à Pompeio Sempronio Cōsule victi ad internicionem penè nomen eorum deletum est; & si iterum ad arma parum prosperè,cum Albā Coloniam deductam viderent insurrexissent,à C. Iunio Dictatore iterū sunt subacti,Sigon. & Liu Interiecto autem triennio bellum vltimum,sed parum memorabile aduersus rebellantes Æquos,cum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent.

Est ex regionis situ,& morum qualitate insita illis ferocia, vt asperi ex innata animi duritie arma potius, quam aratra, & vomeres tractarent,illaque,& si bella quiescerent feris, brutisque venationibus inferebant, inde Virgil.lib.7.

> Horrida præcipuè cui gens, assuetaque multo
> Venatu nemorum, duris, Æquicula glebis
> Armati terram exercent:semperue recentes
> Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.

Est enim mōtana,& nemorosa Regio vt inter saltus syluasque eorū vitam exercentes innata à loco horriditate induantur, & inter feras diuturna consuetudo feroces præbet; & parum ferax solum, exercitium moribus par indit, vt quæ ex agrorum cultura emolumenta non capiunt assiduo venatu sibi comparant; vndè diutina exercitatione corpora laboribus assuescunt, & robustiores ad quæque peragenda deueniunt,de quibus Ouid. 4. Fastorum.

> Quintum laurentes, bis quintum Æquiculus acer.

Acer,pro forti positum,Petrus Marsus explicat;non ita tamen ex syluestri,& horrido incolatu omnem politiam exuunt, & militaris disciplinæ normam,qua extruere acies, astus bellorum eludere, & hostium impetum superare minimè ignorarent, vt priuatus etiam miles officium Ducis explere,& qua arte imperādum pernosceret,

& si

& si quomodo defecerint corrigere, sic in Liuio lib. 2. legitur. Ferox Æquorum multitudo increpare Duces, quod in aciem qua pugnandi arte Romanus excellit, commissa res sit.

Ita vt in tot, & continuis bellorum euentibus, cum Romana Respublica potentiores hostes, qui molem belli diuturniorem, & duriorem substinere non sensijt, & non solum egregijs facinoribus eorum fortitudinem subitentarent sed armorum genere, & nitore quibus à Virgilio laudantur. Continuò Quercus, & pulcher Æquiculus armis. *Liu. lib. 2.*

Non quidem missilibus, quò eminus hostes arcerent, vt timidi vtebantur, sed ad cominus certandum pilo, & breuibus ensibus, eorumque super galeæ sic volutabantur cristas, vt continuò ab alijs agminibus eorum agmen dignosceretur. Ita Silius noster Scauri antequam ad supremum Reipublicæ fastum ascenderet, armatam pueritiam describit. *Virg. Aeneid. IX.*

His Scaurus monitor, tenerus tunc Scaurus in æuo
Sed iam signa dabat nascens in secula virtus.
Non illis solitum crispare hastilia campo
Nec mos pennigeris pharetram impleuisse sagittis
Pila volunt, breuibus habiles mucronibus enses
Ære caput, surgunt super agmina cristis.

Et iam postremò illo bello subactis, noua moliri dubitari non possent, cum minimè parum secundis rebus eos audacia præstare experimentum Romani haberent; omnem propterea exurgentis timoris occasionem tolli, si intra fines continerentur, arbitrati sunt, quapropter A V. Cond. CDLV. Carseoli Coloniam deducendam decreuerunt Liu. lib. X.

Eodem anno Carseoli Colonia in agrum Æquicolorum deducta Coss. L. Cornelio Scipione C. N. Fuluio.

Cumque Etruriæ rebellantis motus Romanam turbaret Rempublicam; exindè si noua molirentur rerum status in priora delabi cogitã tes, vt imminentia prçcauerent, quæ imminebant mala, exercitus armare finesque præsidio munire cçperunt; vnde obortus timor in Marsis, qui duarum Coloniarum iam præsidio interclusi omnem spem libertatis tuendæ ablatam pranoscebant, ni armis se aduersus noua præsidia tuerentur Liu. lib. X.

Simul Marsorum gentem agrum vi tueri, in quem Colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis.

Nec

Nec penitus deductione Coloniæ suis viribus opprimi passi, quin timore excusso, iura libertatis non tuerentur, nam cum auxilia aduersus Annibalem Italiam opprimentē peterentur, liberè renunciarint, & per suos legatos, quibus grauarētur oneribus in Senatum conqueri, reticerque mala mandauerint Liuius lib. 7.

Triginta tum Coloniæ P. R erant, ex ijs 12. cum omnium legationes essent Romæ, negauerunt Coss. esse vnde Milites pecuniamque darent; & fuerunt Ardea Nepete, Sutrium, Minturnæ, Inturna, Alba, Carseoli, Suessa, Cere, Lacates Narnia, Interamna.

Vnà nobiscum (cum pro Romana Ciuitate obtinenda bellum conflatum fuit) arma sumpserunt, ne diuersa sorte sociarentur, vt quorum communis esset causa, commune pariter periculum foret, sic illis consueta auxilia denegarunt, vt nobis præsto esse non renuerent. Flor. lib 3. cap. 1.

> Nec Annibalis, nec Pyrrhi fuit tanta vastatio
> Ecce Otriculum, ecce Grumentum, ecce Fesulæ
> Carseoli Reseratæ Noceriæ, & Picentes cædibus,
> Ferro, & igne vastantur.

Et cum Biti Thracum Regis filius obses Romanis datus esset Carseolis custodiendū Patres decreuisse Liuius refert; extat apud Valerium Maximū lib. 7. c. 7. Anei Carseolani splendidissimi Equitis Romani, intrepidi constantis animi, egregium exemplum; quem cum naturalis Pater testamento præterijsset, ex voluntate magni Pompeij (Tulliano eius familiari scripto herede) apud C. viros tabulas testamento rescindi, & si plus negotij cum Pompeij potentia, quam cum Patris successoribus esset, inuicta animi constantia curauit, qua L. Sextilium, & P. Pompilium ex Patris iussu ad hareditatem vocatos ne secum sacramento contenderent deterruit, & si sanguinis iure vincirentur; & institutio, adoptioque Anei auunculi, in cuius familiam, & sacra transierat opitularentur, & sic Patris voluntatem, & Principis auctoritatem superauit.

Coloniam ipsam non aliam, quam Vrbem ipsam Carseolos fuisse affirmare non dubito, siquidem Strabo lib. 5. in via Valeria illam refert.

> Sunt in ea Vrbes Latinæ, Valeria, Carseoli, Alba, & propè
> Vrbes Cuculum Oppidum.

Idemque etiam Paulus Diaconus historiæ Longobardorum lib. 2. cap. 20. profitetur. XIII. Prouincia Valeria habet vrbes Tiburim Carseolos Reate, Forconium, & Amiternum, Regionemque Marsorum, & eorum lacum, qui Fucinus appellatur. Il-

Illamque Æquorum regionis partem ab ipsa Ciuitate nomen sumpsisse non incongruè arbitramur; vnde,& Carseolani ; & cum suo fato exciderit, nouis Oppidis principia dedit, ita Volteranus. Carseoli, quòd oppidum Plinius, & Ptholemæus in Æquos ponant, quæ gens ad Marsos pertinebat, simul cum Classidio, quæ tùnc omnes interiere;Ex horum ruinis erecta sunt noua oppida vicina Talleacotium,Vicouarum, Celanum.

Celebris erat in fastis,ex celebritate quinquatriorum, in vulpium sacrificio, quæ Cereri quotannis in memoriam ignis ab ipsis segetibus immissi cremabantur; accidit enim (vt fusè in fastis Ouidius refert) vt nimis in gallinarum excidium à vulpibus rusticus Carseolanus premeretur; & cum in laqueũ, quem parauerat, vna incidisset,illam in ignem, vt cremaretur,iniecit;quæ flammas, rupto laqueo,fugiens, partem ignis secum trahens, segetes, quæ maturæ erant, incendit ; & flante vento ita creuit; vt Vrbis etiam aristas consumeret, & in pænam Cereri ex voto immolabantur.

> Vtque luat pænas,genus hoc cerealibus ardet,
> Quoque modo segetes perdidit, illa perit.

Vndè postmodum prouerbium exortum, Vulpes Carseolana, quod cum in opprobrium gentis verteretur;ne iniuria ex non delicto afficerentur,in mordaces pæna à lege fuit indicta.

> Factum abijt,monumenta manent, nam dicere certam
> Nunc quoque lex Vulpem Carseolana vetat.

Vbi nàm Ciuitas ipsa fuerit dubitatur. Cluuerius Oppidum illud Arsoli dictum,ex affinitate nominis, & finium positione arbitratur cap. 14. *Arsoli.*

> In Æquis fuerunt Carseoli seù Cursula, nunc Arsoli
> Et Valeria, quæ & varia, nunc Vicouarum.

At non ita,nam illius vestigia, ex antiqua apud Incolas traditione mõstrantur. In plano inter Reofriddum,& Celle in sylua,quæ ab excurrente riuo,cui Sesere nomen est,Sesera appellatur,non aspernendæ Ciuitatis illustria monumenta iacent ; & inter semidiruta ædificia ianua excauatis lapidibus compacta adhuc solum continet, & ipse locus à vicinis Carseolorum Ciuitas nuncupatur ; & Ecclesia quæ ibidem est, Abbatiali titulo gaudet, & à qua circum erecti populi sacra olia sumebant,etiam in diplomate Paschalis II. S.Mariæ in Carseolo enunciatur;vnde non remanet dubitandũ, diuersam ab

ab Arſoli Oppido, quod Arſeolum à Blondo dicitur, quaſi parua Arx ad modernum ſanè Oppidum à ruina proximi alterius Oppidi excitatum; accedat ad hæc Cæli diuerſa temperies, cum Carſeoli in frigida Regione, & Arſoli calidiori aura fruatur; quippè parum vltra Anienem in aſcenſu montis versùs meridiem poſitum; ideoque Oleaſtros, ficus, cæteraque quæ in apriciori ſolo gignuntur; sũt Carſeoli ipſi, ſuperato arduo illo Monte, in ipſa planitie ſupra quam poſiti alij præcelſiores circum inſurgunt, ideoque plurimo frigore opprimitur. Propterea viæ Valeriæ ductus & Antonini itinerarium in numero miliarium his noſtris Carſeolis reſpondent, vterque XLIII. ab Vrbe enumerat.

Diſtat autem ab Aniene Arſoli P. M. quo parumper Mons inclinatur eſtquæ non minus in dominio, quam in delicijs nobilium Romanorum de maximis, qui & ornatam domum, & viridarium varietate pomorum, & aquarum abundantia delectabile quò non ſolum æſtiuos Vrbis noxios calores euitarent, ſed prouentus augerent conſtruxerunt; ferax ſegetum, pomorumque in plano, & in monte ager, non eſt Colonis ingratus, quorum induſtria creſcit in fœnore, & Vrbis neceſſitatibus ſubuenit.

Auricola.

In eodem montis aſcenſu III. M. P. in cacumine Auricola Oppidulum ſedet, armis, altero ſeculo, Pontificibus penè deſolatum; nunc aliqua in parte reſtauratum; ab vno Rectore qui Archipresbyter nuncupatur cum duobus Canonicis regitur, illiuſque Parochialis Diuo Thomæ Apoſtolo dicata eſt.

Riuus frigidus;

In ipſo etiam cacumine II. M. P. ab Curicola, occaſum verſus Riuus frigidus Oppidum ſedet ad quod recto itinere per viã, qua Romã itur ab Anienis ripa V. M. P. per arduũ mõtis aſcenſum peruenitur. Secus quæ Oppida in ſummitate illa montiũ læta, & fæcũda dilatatur planiteis, frumenti, ſegetumque ferax, & arborum ex omni genere pomorum referta, & ſi non ficus, oliuaſque ob frigidã cæli temperiem nutriat; in illorum vicem quercus pinguedinem prebat; quibus qui in altiori altitudine ſuperimponuntur montes, altiſſimis appennini iugis comparandi veſtiuntur: ſunt in ſummitate illa circa Riuum frigidum profundiſſimi illi putei, ad quorum ſinum ſi bilibris lapis proijciatur, non prius caſus ſonitum referre, quam duo virgiliani verſus proferantur, Blondus refert; illoſque Martirij Ædilis, ſeù Claudij Imperatoris opere excauatos fuiſſe, vt aqua Fucini Lacus Romam perduceretur affirmat; à natura ipſa effecti, cum ex circumſtantibus montibus in vnum confluentes aquæ, nec vnde curſum ſibi aperirent haberent ſic paulatim abroſerunt penetraruntque terram, donec aditum abeundi inuenerint, potuitque etiam aliqua terræ motus concuſſio adiuuare, vt accuratius P. Franciſcus Reſta à Talleacotio in tractatu Meteologico lib. III. cap. V. de puteo

conſi-

cõſiderauit,& quos in monte non procul ab Atlante, centum excauatos Leontius refert, in comprobationem adducit; noſque patrias res tractantes noſtris exemplis vtamur; Sunt in Monte procul à Luco Oppido in Valle de Candelicchia, in cacumine ferè in dura lapidis *Maſſa*, non ſcalpri, malleique miniſterio, ſed miro naturæ opere centum excauati putei, non ita protenti, ſed penetrabiles, licet non omnes, niſi indurata hiemali frigore aqua, niueque in glacies intenſiorem partem duriore cote repleuerit, obturaueritque; ex quibus æſtiuis caloribus ad vina infrigeranda, cum excauatur glacies ſic condenſa maſſa inuenitur, vt ferro incidi opus ſit, noſque pluries in denſo fruſto craterem, quo frigidiora vina libaremus, qui altero etiam die irreſolutus permanſit, excudẽdũ curauimus; m net Oppidũ in ditione *Marchionis* del Drago Domicelli Romani. Præter latices frigidarum aquarum arua haud lęta poſſidet, ædificijs tamẽ ornatum, & Incolarum multiplicitate repletum; elongatur à ſitu Siſaræ (qui Carſeolorũ ruinas adumbrat) III M. P. nuper, propè illũ marmoreũ Tribonij *Rufi* ſepulchrum erutum, qui vnus forſitan coloniæ deducendæ ex quatuor viris fuit.

TRIBONIVS. RVF. IIII. VIR

Excidium tantæ Ciuitatis, quo fato aduenerit eadem ſors abroſit; illiuſque habitatores diſpendium in ruina paſſi, vicatim circa viuere cæperunt, vnde exorta, quæ apparent, & iam etiam abierunt oppida; quorum præcipuum ab hinc II. M. P. in colle ad radices ſuper extollentium Montium Caſtellum Sancti Angeli erat, habitatione Sancti Romualdi Abbatis Camalduenſium inſtitutoris nobilitatum, qui ea ſolitudine allectus plurimos ſui inſtituti monachos ſecum adducens Eremitarum more ſegregarim, non in Cænobio, ſed quiſque ſibi pro monaſterio, quantum hominem capere poſſent domunculas extruentes quas cellas vocant, ibidem aliquando moram traxit, illucque redijſſe poſt abdicationem Claſſenſis *Monaſterij*, & miraculis illuſtraſſe ex Sancto Petro Damiano Baronius refert tom. X. ann. CMXCVI n.37.

Caſtellum Sancti Angeli.

Cum his igitur omnibus ſuper iis nominatis Romualdus ad Piretum, vbi diu habitauerat redijt, ibique, & alijs multis fratribus aggregatis, & per cellulas ſingulas conſtitutis, tanto feruore Dominicæ conuerſationis rigorem in ſe, & in alijs tenuit, vt illorum vita, omnibus, ad quos fama eorum peruenire poterat, mirabilis haberetur.

Piretum notius Oppidum ponit, cum non dum fama creuerat caſtelli Sancti Angeli, quod ab habitatione Monachorum à Cellis nomen retinuit.

Erat illis (quæ mox extat) quò ex instituto festis diebus ad diuina celebranda conueniebant, Ecclesia parùm à Castello longè in honorem pariter Dei Genitricis erecta, in qua postquam Camalduenses loca reliquerāt, Rainaldus Marsorum Comes Monasteriū Cassinentiū Patrum, donarijs, & familijs etiam ditatum ædificauit Leo in Chron. lib. 2. cap. XXIII.

Cellæ.

Per idem tempus Rainaldus, Marsorum Comes, fecit Monasteriū de Ecclesiæ Sāctæ Mariæ quæ dicitur à Cellis Territorio Carseolano, idque in circuitu nō paruis possessionibus ditans, Castellum etiam quod nunc Celle vocatur, tunc etiam Castellum Sancti Angeli nuncupabatur cum omnibus eius pertinentijs in eodem monasterio confirmauit.

Ad hæc ferè tempora nomen retinuit, cum habitatores eò quod ad vulgi interpretationem moribus contradiceret, publica indicta pæna supprimi, & in vetus illud Carseolorum renouari curarunt.

Tractu verò temporis habitatoribus augeri, vt non solum supremam illius collis partem, quæ Oppidi Sācti Angeli mænibus sepiebatur, impleret; sed reliquum ad fluminis ripā nouorū ædificiorū ornamento, & incolentium numero creuit; eo scilicet tempore, quo Manfredus, qui Siciliæ Regem se fecerat Saracenorum exercitū, vt suam tyrannidem tueretur, ad se venire per has partes affectaret, cum tractum viæ Valeriæ obsoletum, syluisque obsitum, oppidaque montana, quæ in ea erant deleta, & habitatoribus deserta, ideòque haud sine periculo frequentari posse videret, nouam viam aperuit, quam mox cum antiqua reddemus, quæ cum propè Cellas transiret, vt nouis incolis ditaretur in causam fuit.

Venit quippe Saracenorum exercitus, cum Romanus Populus in electione Senatoris dissentiret; alij siquidem Carolum Andegauensium Comitem, iam per Vrbanum IV. in Regem Siciliæ inauguratum, alij Manfredum, alij Aragonensem prouehere nitebātur, quod Manfredus, qui Caroli maris, terræque iter sepire, quò ad Regnū aditum impediret moliebatur, summopere conabatur. Theutonicorum, Saracenorumque copias ad regni munimen, & vt fautores in Vrbe animosiores redderet immisit: sic enim ex Oynonimo auctore de Siculorum rebus agens Rainaldus annal. Eccles. anno MCCLXIV. num. 23. inquit.

Iam per maris excubias multitudo galearum inuigilat, & veluti parata æmulis classica numerosa conuerti iam Theutonicorum voluntas frenescit effrenis, & eorū insignia veluti ex euentu forent futura victricia in partibus Tiburtinis propè Cellas circa Regni confinia pomposo descensu prosiliunt.

Præerat Saracenorum exercitui Dux Ioannes Marerius, cuius nobilissima familia plurimorum Oppidorum Toparchiam, & Cor-

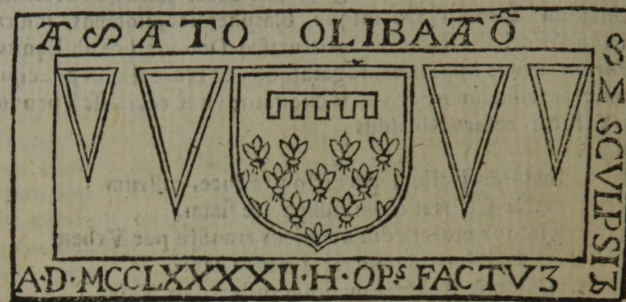
barij Comitatum in his partibus retinuit. Illius Collega Perciuallus in Christum Deum, Sanctosque blasphemias euomens multa moliri in S. Ecclesiæ statum iactabatur; sed Deo vindice ab Equitum nostrorum turmis oppressus, fugatusque, & Nare fluuio præcipitatus miseram animam inter vndas euomuit; vndè cecinisse Theodoricum Vellicar refert Rinaldus.

Sed Perciuallus, iam dicto præduce, castrum
De Cellis turbam iussit adire suam.
Hicque morata diù nequiens transire per Vrbem
Vi Tiburtinam, cætera castra capit.
Cumque Reatina medium distaret ab Vrbe
Ad flumen Nigræ concomitata venit
Huius enim turbæ ductores Odo, Ioannes
Marerij Dominus, seruus & absque fide
Pandulphus Dominus Labj, plures quoque tanti
Fautores sceleris præterierе vadum.
Nosque ferè sequitur tùm exercitus omnis, & ipsi
Qualicunque modo læsio nulla datur,
Sed Perciuallus vi plumbi lapsus, in vndis
Mergitur, hocque tulit *vltio digna Dei
Tale Dei fit iudicium miracula tanta
Quod iuxtà meritum reddit vtrisque suum.

Destinatus Carolus Senator ad Vrbem, vt Senatoriæ dignitatis clauum, & in Regni Solio sublimaretur, acciperet; vt quomodo posset Manfredus possessionem, & progressum impediret Cellas iterum repetijt, Tiberis, & Vrbis viam sibi aperire anhelans; Regni sortem cum Aduersario conflictu experiri prius quam viribus augeretur cupiebat, & si Regni Proceres, qui ab ipso defecerant, & Carolo coniungebantur, illius conatus inutiles redderent, sic ex epist. Clementis IV. ad Regem Franciæ.

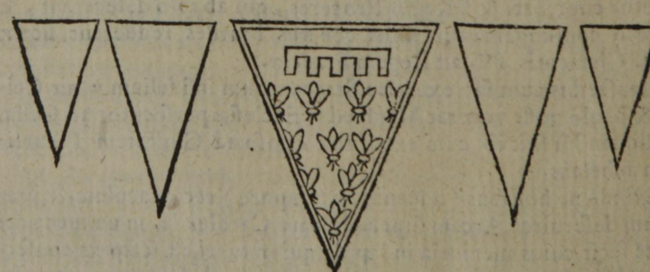
Manfredus cum suo exercitu Saracenorum infidelium venit Cellas, & paulò post: venerat Manfredus Ecclesiæ persecutor ad Cellas & aliquandiù fuit ibi cum exercitu copioso ad Ciuitatem Tiburtinam anhelans.

Exindè ne hostibus (adueniente tempore) receptaculum, & præsidium deseruiret, Arcem superædificare Carolus II. in eminentiori parte fecit, cuius memoria in lapide, qui in turri est scalptus conseruatur in quinque parmis, quarum quæ maior est, Andegauensium familiæ insignia conseruat, reliquæ sunt abrasæ.

At cum ex Regio demanio ad Vrſinos Principes in feudum trãſ-
latum eſſet. Rainaldus de Aillis de Vrſinis, & illius clariſſimæ fa-
miliæ Cardinalis Arcem, ipſam amplioribus propugnaculis, & mu-
rorum recinctu circũdederunt, & in formã ſecuri, & muniti fortili-
tij redegerunt; præſidiumque non leue, & Regibus, & Baronibus in
inuaſionibus alijs, & malis incurſionibus tulit, ſuumque poſtmodum
in dies incommodum ſentiens, rimam faciens, magna ædificiorum
moles ruit, reliquit tamen noſtræ ætati in lapide inſculpta inſignia.

A. D. MCCCXL. TEMPORE
CLEMENTIS PP. V. REGNANTE KAROLO
ANNA DEI GRATIA L. D. NEAPOLIS HIERV-
SALEM, ET SICILIÆ REGIBVS.

RINAL-

RINALDVS. DE. AILIIS. VRSINVS. POS CAR
DINALIS. DE. VRSINIS. FECIT. FIERI. L. S.M
V. HO. OPVS

Sicque continuauit Principibus Vrſinis homagium pręſtare ad annum MCCCCLVII. quo Dominus Virgilius ſuo fato cedens ad totius populi ſupplicationem Alphonſus Rex in ſuam tutelam recipiens ampliſſimis priuilegijs muniuit, additis etiam in donarijs molendino, pratis, montibus & aquarum decurſibus, & ſi Ferdinandus filius Patris voluntatem ſequutus amplioribus fauoribus ornaſſet, poſtmodum tamen ad ſuffectionem exhauſti Ærarij Roberto eiusdem præclariſſimæ familiæ Comiti, habito pretio, iterum cõceſſit, illiuſque ſucceſſores ad Catholici Regis tempora, qui Fabritio Columnæ ſtrenuo Duci, & inuictæ virtutis Viro in fidelitatis præmium benigna largitione donauit, poſſederunt.

Ipſa aliquando totius Populi, aliorumque Oppidorum in circuitu dominatum retinuit, cuius ordinationi in rerum publicarũ adminiſtratione parebant, & in Comitijs ad ſuffragia vocabantur; cuius ager, vt Cereri gratus, ſic Baccho parùm iucundus. Ouid IV. faſtorum.

Frigida Carſeolis, nec oliuis apta ferendis
Terra, ſed ad ſegetes ingenioſus ager.

Hanc etiam Regionem Seraphicus Pater Franciſcus ſua preſentia illuſtrauit; nã cum Vmbriam Sabinam pertranſiſſet, hùcq; tandem anno MCCXVI. diuertiſſet, Eccleſiam, Conuentumque pro ſuæ Religionis familia deſignaſſet, vno ab hinc milliario verſùs occaſum in Colle Vettiano per aliquod temporis interualle moratus fuit, miraculorumq; ſignis ita coruſcauit, vt innumerabilium hominum multitudinem attraheret, quorum importunitate cum premeretur, vt illos copia ſuæ præſentiæ, & cæleſtium rerum colloquijs ſatiaret, ex crate ferrea, quam in Eccleſia apponi fecit, verba exaudiri, vultum perſpici permiſit, quem locum ſuccedente tempore habitatione, & redditibus ex pia Carſeolorum largitione auctum, ſub ipſius Sancti inuocatione veneratur. Parochialis eiuſdem Oppidi, templum Sanctæ Victoriæ Virginis in platea erectum, haud amplum, ſed moderna ſtructura decorum, à fundamentis altero ab hinc anno reuocatum; præeſt illi Archipreſpyter cum duobus Canonicis. Vetuſtum illud Diuo Angelo dicatum in ſuperiori Oppidi parte frequentatur; extra mænia etiam in via Romana aliud Immaculatæ Virginis Deiparæ de monte Carmelo cernitur, ab illius Religionis

Colle Vettiano.

alum-

alumnis diù possessum, eadem censura nunc suppressum, à sæcularium Clericorum solertia regitur; pulchrum sanè Oppidum priuatis ædificijs ornatum, platea, vijsque congrua dispositione distinctis, artificum frequentia Incolis, vicinisque gratum.

Illiusque mænia Toranus flumen discurrens, præterlabitur, cuius præcipuus fons ab hinc II. M. Pass. post Collem Oppidum scatet, & nouis fontibus auctus alij se iungit flumini, qui post Piretum insurgens ad ostium penè Oppidi illi occurrit, & per planum propè Siseram Syluam discurrens (vndè illi nomen) inter Collem altum, & Roccam Siccam per Tufum descendens ad Roccam Sinibaldi in Valle Æquiculorum augetur Radæ fluminis aquis; alijs à Morra, & alijs scaturiginibus receptis post Reate Velino se iungit. Parùm ab illius ripa II. M. P. à Carseolis Aquilonem versus in Colle Castrum Podij Sinulphi insidet, vetustum, & habitatoribus repletum, vnam habet Parochialem Principi Apostolorum dicatã, cuius Rector ex fructibus vndecumque collectis decimam colligit, & cum litigio pulsaretur Ioannes Baptista Milanesius, Marsorum Episcopus anno MDLXXII. sua arbitrali sententia, non solùm, ex frumento, hordeo, millio, spelta, si in terris aratiuis serantur decimationem Parocho deberi, sed etiam à terris nuper ad culturam deductis, quindecesimam declarauit, & cum modò nouum insurrexisset litigium pro indico frumento, quod vulgariter grano turcho dicitur, noua deductione Illustrissimi Ascanij Gasparis pastoralis sollicitudo sedauit, deberique de nouallibus Parocho Rectori decimationem, iudiciali indicto decreto, sanxit.

Podium Sinulphũ

Ab hinc II. M. P. in Regni finibus post Collemaltum antiqui Castaldij ruinæ inter rudera iacent, cuius nomen ab excubijs ibidem ob insurgentia bella factis, priori deleta denominatione in illud Colle de guardia immutatum, prout hodie dicitur.

Coll'alto. Castaldo.

In discursu fluminis ad alia ferè V M. inter Colles, syluasque Petrasicca, & Tufus ignobilia, & parua Oppida, vtraque proprium Parochum, & eiusdem nominis nempè Prothomartyri Stephano dicatam Ecclesiam habent; distant inter se II. M. P ager illorum parùm lætus vice segetum, syluas nutrit, quæ Incolis in emolumeutum sunt. Quæ Marsis addita Æquiculorum pars est, is terminus. Sunt affinis nostri, Collesalti, eiusdemque Comitatus Incolæ qui montibus superioribus insident, Vicosque frequentant.

Petrasicca, & Tufus.

Est antequam ad eos perueniatur Fons quatuor Episcopatuum finis, propè quem est lapidea mensa, ad quam cenasse aliquandò quatuor ipsi Episcopi referuntur. Sunt ij Reatinus, Sabinensis, Tiburtinus, & Marsorum, quorum ditionis fines fons ipse complectitur.

Qui istius amnis, alteriusque, qui & saltus dicitur ripam frequentant, cum illorum, aquis sitim explent, turgidis gutturibus earum

potio-

potione ex Vetruuio lib.8. cap. 3. de architectura,efficiuntur; quod omnibus ferè quibus frigidæ aquæ,quę ex niuium resolutione descēdunt, in vsum sūt, accidit; cum enim vaporosæ,& flegmaticæ sint in gutture condensar, strumasque gignere Galenus lib. 4. de facultate simplicium affirmat;idque comprobare haud difficilè cum experiētia doceat,& non solum qui Æquiculorum Vallem propè iam dictos amnes,sed qui vallem Rubeti & Liris ripam colunt, strumosa guttura habent, ex augumento liquefactarum niuium eadem affectione premuntur.

Dum nimis anxiè Carseolorum Ciuitatis locum indagare contendimus, cursus nostræ Orationis eò peruenit, vt nonulla oppida postposuerit, quæ modò reparare curamus.

Rocca de Botte.

Post Auriculam oppidum dextrorsùm II. M. P. vbi Mons radices in planum extendit,Arx vegetis, quæ & Rocca de botte dicitur sedet,sic dicta ab Arce in ascensu montis ad formam vestigij compacta,quæ suum fatū sensiens penè delitescit in solo,nō modernum oppidum,quod in præcitato registro cum Fossa ceca,& Rocca de Brugnia quæ parum ab isto desolata iacet, notatur. S. Petri Eremitæ, (cuius Sacrum Corpus in Treui oppido in Hernicis summa veneratione colitur) Natali nobilitatum, dulciori alijs aeris temperie fruitur;vndè & solum fertilius, & seges lætior, & vina iucūdiora,& poma gratiora ex omni genere promit,quæ Romanas etiam mensas ornant; leguminum, & præcipuè lentarum effectus diues, quarum copia Vrbem etiam nutrit, cui, & montium vicinitas amæna pecoribus pabula præbens,Incolas ad pastorale ministerium inuitat,vndè suarum Ouium ductores efficiuntur,quæ non solùm baculo,sed & dulci fistulæ sono ad pascua, ouile reducunt; vt in his montibus fabulosum Arcadiæ statum ad viuum exprimi videatur;non quidem rudi, & pastorali modo, sed numerali modulatione edocti harmonicas musicis modulis vocum proportionata dispositione explicāt cātilenas,& ex puriori Cæli aura dulcivoci effecti incitantur ad cantum. Vndè relictis ouibus Regum,Principumque inuitantur ad Aulas,chorosque Romanos in ipsa Pontificali Cappella implent.

Vnam Parochialem Apostolorum Principi dicatam habet, cui Abbas cum duobus Canonicis præest,redditibus opulentam, quam Pastores relicto baculo,& pera,diebus solemnibus dulcisono Organi plausu, vnisona vocum numerositate cantibus exornant; & sic rustica simplicitas vrbanam vincit industriam; vt nihil desiderare queas,modò eorum cithara tot Incolarum contagionis morbo subactorum periculo versa est in luctum;erat olim Cassinensium Monachorum monasterium.

In altero ex aduerso monte II. M. P. à Rocca de Botte inter quos

quos planities intercedit ad ortum solis hiberni in aspero conscensu Piretum Oppidum nulla rei singularitate notatum sedet,antiquum planè,& ex pluribus simul vicis vnitis compactum,vndè & tres sunt illi Parochiales Ecclesiæ Sancti Nicolai , Sancti Georgij, Sancti Saluatoris Illustrè tamen tot Episcoporum numero , quos Maccafana familia peperit,vt in Catalogo annotauimus.

Piretum

Aliosque viros dignitatibus insignitos, qui aliquando etiam in dominio Oppidum tenuerunt , vt Monaldeschus in Annal. asserit ad huc tamen antiquum splendorem non amisit . Non minorem gloriam illi contulit F. Anton ius Angelus totius ordinis minorum Conuentualium Generalis minister in comitijs Argentinæ habitis electus anno MCDV, & si de eius natali solo varia feratur opinio, in hoc nostro Pireto in latio Romanæ Prouinciæ ortum fuisse multa suadent:Theologorum suo tempore Princeps,vt à Summo Pontifice Ioanne XXIII. ad confutandas hæreses Ioannis de Heus , & ad secum dum in Concilio Constantiensi carceribus detineretur, de veritate certandum,mereretur inter cæteros alios eligi ab eodéque Nuntius in Angliã destinatur , & ex Apostolica indulgentia inter Thomam Henrici IIII. filium , & Margaritam de Holand. Ioannis de Peñafort Comitis filiam in gradu consanguinitatis dispensatione impedimenta matrimonij tolleret,tantoque ob egregias animi dotes,rerum agendarum solertiam,& scientiæ dum adhuc legationem ageret fratribus rescripsit,vt comitia celebrarent in Prouincijs eorum,vt ex apostolicis literis à F. Luca Vadingo in annalibus relatis; in quibus inter cætera:Quia dilectus filius Antonius de Pireto ipsius ordinis Generalis Minister pro nonnullis nostris , & Romanæ Ecclesiæ arduis negotijs agit personaliter in partibus remotis .

Et qui plura de eo desiderat Vadingum petat : in sua humilitate vt idẽ ait ad Dominum euolauit anno MCCCCXXI; Mons,in quo oppidum iacet,plurimorum sanctorum Monachorum receptaculum fuit,in eã quidem solitudinẽ recessisse, cum à se Cassinense Monasterium abdicasset Eremiticæ vitæ recessus cupidus Ioannes XIX. Abbas Leo Ostiensis in Chronico refert,in cuius descensu Carseolos versùs Sancti Petri Ecclesiam Monachorum pariter quondam sedes aspicitur,in qua titulum Q. Auillieni inuenimus .

Q. AVILLIENVS. Q. F. BASSVS
MAGISTER. IVNIVS
IIII. VIR. AED. POT
IIII. VIR. IVR. DIC

Ex

Ex altero latere, S. Siluestri Monialium Cassinensium quondam nobile Monasterium, in quo Georgij Macchafani Episcopi neglectū sepulchrum; nunc derelictum, & penè desolatum, & in simplex beneficium erectum.

Post quod vario ordine extolluntur, dilatanturque montes ad fontem lyris, Anienisque, & elongantur in processum ad Sancti Bartholomęi in Trisulto Monasterio, & vltra; in quorum eminenti celsitudine modò deprimuntur in valles, dilatanturque in æquali planitie, modò superextolluntur vicissitudinaria successione in altiores, asperioresque; inter quos virentia, lataque prata scaturigines laticesque plurimos emittunt, vndè ouium gregibus, bouum armentis, Equorum præsepijs gratas, & iucundas æstiuis pascuis stationes præbent, in quæ ex Romana campanea turmatim ad X. millia & vltra, cum feruet æstas, confluunt.

Inter vtrumque Oppidum Piretum scilicet, & Arcembuttæ in amborum limitibus fines, templum Cælorum Dei Genitrici Reginæ ex collatis in aduersæ fortunæ casibus, insperatæ opis auxilijs, delli Bisognosi, vocitatæ, in eminentiori illius montis parte, quæ in planum se extendit positum, longa seculorum serie crebris celestium gratiarum portentis venerabile colitur, à remotis Hispaniæ litibus Dei nutu, ipsiusque Immaculatæ Virginis admonitione illuc simulacrum ex ligno fabrefacto aduectum, vt in attrita temporis corrosione inueterata tabella, quam Oynonimus quidem decem ab hinc annis excerpens typis dedit, apertis literis narratur; cuius quidem seriem (cum ea, quæ ad historicam veritatem, clariora temporis interuallo desiderantur apertiora monstrabimus) integram reddemus.

Vltra Herculeum fretum, ad ripam Betis fluminis (quod hodie Quadalquiuir vocant) in ipsa Beticæ Hispaniæ regione, non longè ab Oceani ripa Hispalis, quæ nunc Siuilia, antiquissima olim Romanorum Colonia, totius Europæ illustre Emporium iacet, rerum gestarum, bellorumque gloria, & in omni disciplina hominum habilitate satis nota Ciuitas, inter quam, & Oceani fluxum Ecclesia nō tàm compage murorum, quàm deuotione fidelium celebris frequentabatur, in qua Virginis Immaculatæ non magnum simulacrum filiū in brachijs tenentis in oleastro ligno effigiatum, humili hyperdulia adorabatur, cœlestium perfusione donorum, veneratione auctum, ad quod ex omni circa regionum ambitu deuotorum numerosa turba quotidie confluebat, in cuius præcipuè cultu magno fidei, & deuotionis Zelo Faustus nobilis Hispalensis (cuius vxori Elphusia, & filio Procopius nomina erant) æstuabat; is quotidiè templum, ad preces adibat, & tanta fiducia ad Virginem accedebat, vt velut à dulcissima Matre in suis vitæ necessitatibus opem humiliter peteret,

nec à postulatis vnquàm defraudabatur; quinimò ad tantæ perfe-ctionis gradum illius religiosa obseruantia,& diutina veneratio d e-uenit,vt à Deipara ipsa multotiès responsis , & colloquijs dignare-tur.Eo tempore ex Gothorum prosapia Orthodoxus Princeps Si-sẽbetus Hispanis imperabat,& Hispalensẽ sedem Catholicæ Eccle-siæ decus, doctissimus S. Isidorus S. Leandri sui fratris successor, qui Hermenegildum ab Arrianorum errore ad sinceram veritatem reduxit, tenebat;quem Patres in Concilio Toletano encomijs mul-tis ornarunt. Præfatusque Catholicus Rex illius sanctitatem, do-ctrinamque ita existimabat, vt illi promptum obsequium, prasẽtẽ-que opem,vt Synodum in sua Hispalensi Ecclesia, ad Acephalorum sectam confutandam coadunaret,in gratiam præbere cæperit.Is cum regnare cæpisset post Gundemari Regis obitum (qui Toletanæ Sy-nodi decreta sua speciali sanctione seruari mandauit) cui imme-diatè successit;ex Aphricano litore numerosam Saracenorum Clas-sem ad sui Regni damna armari prænouit; numerabantur tunc, vt Eminentissimus Baronius aduertit anni Domini DCX.Eo enim an-no principium Sisebeti Regni ponit, Imperatorisque Focę vltimũ, & Bonifacij IV.Romani Põtificis.Ad hæc tempora factum referri, cum non ante apparatum bellicum, ex Aphrica coadunatũ legatur non incongruè iudicamus;irrepsisse errorrem in trãscriptione tabu-læ quæ vtpotè corrosa,abrasis etiam nonnullis literis,occasionem erroris excerpenti dederit; qui cum imperante Foca, & sedente Bonifacio IV. rem gestam in aperta caracterum lectione collegerit ad primum Pontificatus annum nempè DCVI.reduci putauit, parũ aduertens eo tempore nulla bellorum occasione, Aphricã in Hispa-nos arma mouisse; sed tantum postquam Focam Imperatorem Cosroas Persarum Rex vno infelici prælio vicit, Hyerosolimam Ciuitatem euertit, Crucem Domini Redemptoris abstulit, Sanctissi-mum Virum Zacchariam Patriarcham inimicorum mancipium, cum tẽpli spolijs insolens victor asportauit; sic vniuersi orbis Chri-stiani in se inimicos animos armauit, vt spreta imperij dignitate exercitus,qui Aphricam insederat, tumultuosis clamoribus Hera-clium Imperatorem acclamauerit; qui clauum tenens, ne à culmine supremæ dignitatis ad quam ascenderat,deijceretur,& coronã,thro-numque sibi stabiliret,ex omni ditione, quæ illum sublimauerat,nu-merosam classem parauit, qua exercitum in Italiam, aliasque Pro-uincias,quæ adhuc Focam non desererant traijceret,cuius apparatum cũ ex Aphrica, sibi proxima,Sisebetus mouere prænoscert; siuè in-sidias sibi moliri, siuè periculum præcauere iudicauerit; ne si in se verteretur,imparatũ succumbere necesse foret, sciretque profectũ expeditioni maximum esse,si quo tendatur, ignoretur;in quo exper-ti Duces summoperè inuigilant; copias ex suo Hispanico regno aduna-

adunari præcepit,& littoralia loca muniuit,Classemque in occursū, vt si noua moliri tentassent repellerentur,parauit; in qua cum Faustus nomen militiæ dedisset, Hispalensem nauim ascendit; cumque rates vela dedissent,altaque per æquora transcurrere cæpissent. Ecce flante Noto exòrta tempestas,qua classis tota iratis fluctibus concuti,in profundumque obrui videbatur,& cum omni humanæ opis auxilio Faustus destitutus,vicinam mortem exhorrescens,toto mentis affectu gloriosæ Virginis auxilium iam periturus exposceret; nō distulit pia Mater sui deuoti suspiria,votaque exaudire; sed mira diuini fulgoris luce perfusa,in obnubilata aeris serenitate,in candēque formam, qua coli solebat in Ecclesia illa iā dicta, illius oculis aspiciendā se præbens, & illicò ex illius aspectu dissoluta tenebrarū caligine,cessantibus ventis,maris tempestate sedata tranquillitas indulta. Qua apparitione,non solum visu recreari,sed vocem exaudire, cum non multis alijs circumfusis militibus dignatus fuit; quæ in hanc erupisse sententiam profertur. Retrahite modò filij rates, non enim hodie inimicorum impetum euitare poteritis & his dictis euanuit; Et si praenuncia Matris Sanctissimæ monitio per ora militum diffusa volitasset, portentumque sedati turbinis, & procellarum, sonusque exauditæ vocis omnium animos commoueret, traheretque ad fidei obsequium monitis præstandæ. Classis tamē Præfectus omnia ad vulgi facilitatem cōuertēs: non ex vanis,incertisque ostētis ab incæptis desistēdū suasit;plebis siquidē animi facilè à quocūque naturæ ordine exorta Numinibus accepta referūt; credūtq; è celo descendere,quod à naturali causarum cursu,licet præter cōsuetum,solitumque motuum effectum,ostendatur; nec nouum cum magnæ incipiāt cedere tēpestates; ex aeris impressione hæc exoriri, quæ Ethnici Castoris, Pollucisque signum, nostrates S. Eremi lumē appellant: vocem aliūdè quam è Cælo delapsam (si qua fuit) sæpè enim in angustia positi, talia effingere, vt miracula credant, & in animo ex fiducia in Deum cōcipiunt euenisse prædicant; vndè spretis Dei genitricis monitis,protinus cōserere iubet & incredulitatis suæ pœnas haud tardè luit; & cum illicò hostium classis marinos vortices calcare, discurrereque per æquora aspexerit, dispositis in ordine nauibus,tubarum clangoribus,alijsque militaribus instrumētis,& suos animat,& hostes ad pugnam prouocat; nec mora arma capessunt,vt alter alterū hostili impetu aggrediatur: fundunt ir tela, quorum numero obnubilatur aer, nec in cassum cadunt: vndè ex vtraque non paruæ cædes, & in aquis obuoluti eucmere animas, quos furor primo congressu deiecit, & sparsim natare occisorum cadauera aspiciūtur;sic atrox, luctuosaq primò vtrique clades fuit, sed cum Hispanicam numero Aphricana vinceret, haud diuturna contentio,sed paulatim illa visa cedere, & fuga damna reparare si pos-

posset, & confuso ordine pugnæ, sic Aphricanorum audacia debacchari, vt Naues deici, sanguinem fūdi, & quibus ferrum pepercerat, vincla reseruari, miserrimè Hispani dolebant; nec spes alia salutis relicta, & Præfectus ille tunc cœlestia, quæ spreuerat auxilia deprecabatur, sic peccatis exigentibus mentis obtenebratur intuitus, vt quæ viderit non intelligat, & tunc consilium in ærumnis capiat, cū releuandi spes frustrata est; & tunc suorum deplorabilem stragē flere cæpit, cum victricia inimicorum signa, maiorem suæ classis partem captiuam ouantia trahere proprijs oculis perspexerit; In ea infelicitate felix Faustus hostium vinculis adstrictus, consueto Virginis auxilio emancipari meruit: inter mortis angustias, & belli pericula, dum preces, lacrymasque perfunderet, eam protinus vidit, quæ nunquam in suis necessitatibus defuit, sua manu manum apprehendere, & extra marinos fluctus, & inimicorum exercitum ad securam litoris stationem mirabiliter extrahere; statimque securitate potitus vocem diuinam audiuit, qua ad propria remeare iubetur & illicò euanuit; cælestibus his fauoribus gaudio repletus exultans, & viam carpens, in templū illius incidit, & limen venerabundus adorans, Elfusiam vxorem, Procopiumque filium ante aram (cum infortunium prænouerint) preces pro sua ipsius incolumitate ad Deiparam fundentes inuenit, quorum aspectu recreatus, laudum encomia vnanimes Virgini persoluerunt.

Nouo hoc Dei Genitricis protectionis auxilio Faustus ab imminenti mortis periculo liberatus, sic cælestium donorum profusionem recognouit, vt deinceps sic se totum in illius obsequium inflammari cæperit, vt terrenorum cura relicta, in hoc vnm cum vxore, filioque tenderet; & à Barbarorum sæua seruitute abstractus, illius mancipiū se fecit, à quo fractis vinculis libertatem recognouit. Templum igitur ex eo die nō frequētare solum, sed ibidē insidere, operaque christianę pietatis illic colere, peregrinos recipere, in miseros, & à fortuna deiectos sua profundere in animo fuit; & solum Deo famulatum in spiritu præstans, nullis domesticæ substantiæ curis grauabatur, & relicta agrorum cultura, ex latifundijs Auorum patrimonio, non emolumenta amplius, aut prouentum recipiebat; & censu ipso venundato, breui annorum curriculo, sic tota substantia diminuta fuit, vt ne vsibus quidem necessarijs amplius sufficeret, & penè diurnum panem mendicare opus foret; his miseriarum incommodis acto, carissimæ vxoris morte ærumnarum, incōmodorumq; cumulus accessit; quāobrē angustijs paupertatis, & mæroris stimulis agitatus, quod consilium caperet nesciebat, & dum cælestem opem profusis gemitibus efflagitabat, in animum venit à Iudæo (cuius familiaritate vtebatur) fœnori pecuniam quęrere, qua negotium ad vitæ sub-stentationem, & incommoda reparanda ageret; sed à proposito ino-

pia fide iussoris, sine quo sperata concupere diffidebat, terrebatur. His curis agitatus, dum solitum orationis pensum ante Virginis aram persolueret, illã sibi sic alloquentem audiuit; Quęre, ne dubites, ab Hebręo pecunias, quibus indiges, & me subleuatricem habebis; amicæ vocis sonitu, & sponsione exhilaratus dictis credidit, & gaudens, humili gratiarum actione soluta, illicò iter carpens, Hebræum petijt, & illi suam necessitatem, desideriumque aperiens, pecunias fœnerandas petijt, sponsoremque manifestauit; nec renuit ille, aut innata perfidia cælestem subleuatricem spreuit, aut fidem abnegauit; sed conuenientibus pactionibus stabilitis, vt indemnitati suæ consuleret, ad templum cum Fausto Procopioque festinant; quod statim adeuntes ante simulacrum fideles prostrati, humili petitione Virginem interpellantes, similem respõsionem accepisse, quæ ad vtrorumque aures deuenisse profertur. Ne formides Hebræe, pecunias deuotis his meis fidelibus fœnori dare, nam peruoluto anno, eas vsurasque simul te recepturum fore polliceor; sic de Cælo delapsa vox stuporis ecstasi Hebræum repleuit, vt defectum fidei in non hesitando promissis impleuerit, & qui diuinis præconijs euangelicæque veritati obstiterat, ad Virginis loquelæ sonum flectitur, & Fausto desiderata concessit, & quæsitas pecunias, recepto chirographo elargitur. Tunc illas Faustus nactus cum Procopio filio multisque nagotiatoribus nauem ascendit, & Gaditanum fretum, & Atlanticum Oceanum per Herculis metas ad internum mare peruenientes, cursum ad Orientem dirigunt; ventorum tamen impetu nauis acta ad Septentrionem vergere cæpit, & Ionij fluctibus trãsuersis in Adriatico sinu placato æquore stetit, ad Apuliæ tandem litora vela composuit, & anchorã iecit. Felicitate soli omnium frugum ferax Apulia Prouincia est in Italia, quæ varij generis mercimonijs desiderium fœneratorũ impleuit; illùc impulit Virgo, quæ in procellis auras secundas dedit, vt sui deuoti non alio fœnore, quam cælestibus eius patrocinijs quæstus secundarentur; & in insperato solo augerentur præter spem merces; & ne industriæ negotiatorum tribueretur euentus, quas in Oriente quæsierant, ad Septentrionem diuitias comparandas reduxit. Breui igitur interuallo fœnus ad desiderium creuit, vt negatiores ipsos exundans in mercatura prouentus in miraculum adduceret.

Vnde iam plenis marsupijs, cum tempus vrgeret de reditu cogitare cæperunt, nauem igitur repetunt, & cum secundarent venti, illùc vela dirigunt, vnde progressi venerant, & concitato nauigio soluunt festinantes ad cursum properati reditus, & cum alta per æquora nauis, iam placidis vndis felici cursu transcurreret, extemplò atra caligine aer repletur, & immoderata exorta tempestate, contrarij efflantes venti, procelloso impetu extollũtur fluctus, crebris-

brisque insurgētibus vndis, maris, cælique specie immutata, ingens fremitus, strepitusque aquarum, ventorumque in horrore tenebrosæ noctis pauor, morsque præsens omnium animos debilitauerat, & cum ad horam magis, magisque sæuiret, sic concutiebatur, iactabaturque nauis, vt remigij, velorumque vsus oblitus Nauta, impellente turbine itineris cursum cedere, puppimque furentis impetus arbitrio relinquere cogeretur; & cum concitato æstu pelagus totus ferueret, sic deiecta nauis concutiebatur, vt qui intus erant impellenti furore deijcerentur in aquas, & iam multos ex Socijs marinos vortices assorbere proprijs ipse oculis Faustus viderat; vicinamque mortē metuēs mærore plurimo premebatur, cui noua doloris mestitiaquæ additur causa; cum enim vbi latitaret Procopius filius anxiè oculis perquisisset, quem nec fluctibus immersum, nec in naui esse senserat; vnde acriùs angustiatus interioris animi passionum turbine ad consuetum suarum calamitatum non indubitatum refugium oculos, anxiamque mentem doloris plenam, ad vltimum penè angustiatam direxit; vt in miserabili illo totius ferè substantiæ, & vitæ periculo solita miracula renouaret, lacrymabundus interpellat.

Adfuit in aere subitò sueta in imagine Virgo, & protensi doloris consolatur angustias, filiumque Procopium saluum esse pronuncians, illumque non multis post mensibus incolumem inuenturum, si quæ didicerit implere, promittat; & arcanum dispositionis diuini consilij tunc illi aperit; futurum nempè vt festinantibus annis, Saracenorum pessima, & à cultu Dei abhorrens gens Hispania potiretur; sicq; Altissimū illis offensū decreuisse; quorum impietate templa vastanda, sacra diripienda, & omnem ornatum ad cælestium honorem institutum sacrilega manu comminuendum; simulacrū autem suum, quod in Hispalensi litore venerari consueuerat, ne spurceretur opprobrijs, cū ad propria rediret, in Mōtē Carseolorum per easdem maris vias, quas ipsa ex inopinato mōstrauerat translaturum polliceri ne dubitaret, cum illic coli vellet, vbi & filium Procopium à marinis vorticibus subtractum saluum inuenturum denunciat. Sic Faustus dictis subleuatur, & ineffabili cælestis gaudij recreatione repletur, vt de sua amplius, filijque salute, quid quæreret non haberet, & ex dilatato cordis affectu in deuota laudis Encomia prorupit; Ecquis ò Virgo non inhiet tuis obtemperare mandatis? En ego qui qualis, qualisque sum, tuo sum dono, & quis enumeret, quæ in me beneficia contulisti, & quibus periculis liberatus, quas tremendas maris tempestates ęuasi, quos fluctus superaui, quas miseriarum ęrumnas calcaui? tuis auspicijs semper luctum meum in lætitiam versum aspexi, & cum pares tibi quas referam laudes non habeam, in hoc vno, vt possum promam obse-

quen-

quendo tuæ,tuique filij voluntati,vt iussisti faciam; & cum maiora exprimeret, SS. Virginis visionem amisit, & cum ea turbinum immoderatam tempestatem sedatam simul agnouit,& serenitatem Cœlo restitutam, vndè alacres Nautæ manus ad opus reponunt, readactant remos,velaque componunt,& quassata reficiunt, & in incæpto itinere puppim vertentes,dum ad occiduas partes tendunt, ex insperato græca litora tetigisse cognoscunt

Hæc vt Celestis Virgo dictauit euenere; nam reuoluto seculo, is fuit annus Domini DCCXIII. quo Vuitilæ filij, qui Hispanis imperebat,à Rudorico è Paterni regni finibus expulsi, & omni possessione spoliati ad Iuliani Tingentaniæ Prouinciæ Comitis auxilia confugientes, immenso illius auspicijs Saracenorum exercitu comparato,deuicto Rudorico, Hispaniam infeliciter præoccuparunt.

Interim,vt portum intrarunt, vt vi turbinum extenuatas vires recrearent,in proximum Castellum deueniunt, agnouitque tunc Faustus exigere tempus fænori datę pecuniæ,vsurarumque solutionem; ne suam, cælestisque subleuatricis fidem fallere Iudæus dubitare posset;anxiabatur animo, & dum variè fluctuaret,in eam deliberationem tandem inclinauit, vt illi eidem Sacratæ Virgini Intemeratæ solutionem committeret:sicque pecuniam, censumque in vnum collectum intra ligneam capsulam includens,literis signatis Mariæ,in mare proiecit,non anxius de fide aduentus,sed certa fiducia speque non indubia ductus Virginis auxilia non defutura, quæ nō per incertum tramitem mare discurrens ad Hispalense litus tunc peruenit,cum Hebræus ex suæ litoralis domus fenestra,qua maris recreabatur prospectu, illam vndas supernatare aspicere poterat,vndè cum vidit festinus ad mare descendit, protinusque illam ad terram traxit,lætus de aduentu,inclusas pecunias illicò numerauit,& Hispalim rediens (prout ex mari aduenerat) capsam cum pecunia inclusa intra segregatum suarum pecuniarum repositorium detulit.

Transacto exinde tempore, cum Faustus ad propria remeasset, vt litora tetigit, SS. Virginis limen læto accessu adoraturus intrauit,& prostratus ad aram vota promit, precesque supplici oratione persoluit,nec à Sacrato Cæli Reginæ simulacro de aduectis pecunijs iam securus responsa quæsiuit; Inde in amicum Hebræum incidens mutuis amplexibus gratulantur; mox ille pecuniam suam repoposcit,ad quem Faustus ordinem, quo remiserat repetijt, & sub cælestis subleuatricis auspicijs constanti fide non perituram afferebat,cumque ea sit Stella Maris & periclitantibus portus, non permissuram à fiduciali, & in tot tantisque arduis experimentato conceptu defraudari,& de securo sponsionis adimplemēto dubitare nefas

nefas esse, direxisse ad illam, quæ promiserat, vt vtraque fides inuiolabili pacto adimpleretur, & si casu perijsset (quod contingere non posse asseuerabat) ex alijs pecunijs satisfacere pollicetur. Vnde vt huius dubitationis euentus, è medio tolleretur; Virginem adeundum suadet, & simul incedentes, templum adeunt, & ante aram Faustus genuflexus exposuit: En inquit Virgo, quæ Iudæus improperat; ad cuius interrogationem illius simulacrũ Cęlestis iræ fulgoribus adumbratur, & vox inde personans, Hebræi fallaciam increpat: Plene omni dolo, & stulte Iudæe, quo modo, quas, me duce, recepisti pecunias negare audes? Nonne integras in tuum repositorium conseruas? in me promissa non fallunt.

Ea voce nimio terrore consternatus in terram cecidit, & stuporis, pauorisque simul stimulis agitatus, tremens, stupensque vt sibi ignoscatur exclamat, & Sancti Spiritus interno lustratus fulgore induratam perfidiam exuens, ad fontem regenerationis inhiare cæpit, & sacra vnda renatus, noui hominis indumentũ recipiés, tyrocinium cælestis militiæ, Fausto Duce, in templo illo exercere non distulit: credit tandem Virginis filio Hebræus, & in illius obsequium perpetuo mancipatu dicatur. Vndè postmodum Faustus arcana sibi commissa aperuit, comitemque in Sacri pignoris vectione asciuit, sicque communicato consilio, quæsitis alijs sibi sanguine iunctis socijs, rem aggrediuntur, sacratumque Virginis simulacrum, extemplò ad paratam nauiculam extollunt, & per repetita maria cursum felicibus auris implent, & in ora Frentanorum ad Oppidum Francauillã vela retrahunt, & mulam, cui adhuc nemo insederat, diuini Simulacri sarcina onerandam mercatur. In cuius dorsum ea, qua possunt veneratione substulerunt, & quam nemo eorum nouerat, semitam aggredi parant, viam Virgini committunt, & triduano itinere per tractum Valeriæ viæ conscéso monte, planitiem Carseolorum intrant, & per superextollentem montem, mula itercarpens per dirupta petrarum, cum ad cacumen penè conscendisset in lapidem incidit, quem flexo poplite signauit; cuius miraculosa impressio in ædicula supererecta hodiè monstratur; deindè superiora montis petens sistit iter, & illicò Procopius in veste alba obuiam Patri processit, & brachia ad collũ tendens oscula ori figit, & inuicem de successibus gratulantur, & cum de loco in quo Sacrata Imago sisteretur ab illo quęreret; quem Virgo iam ante indixisse commemorat, insinuat; ibique venerantèr collocant; templum, ædiculasque extruere festinant.

Primum in collocatione miraculum fuit, litis finium sedatio; finitimi siquidem de limite diù acritèr contenderunt, nec finis iurgiorum, ni Virgo lapidem posuisset; ipsa amborum intermedium agrorumque terminum tenuit, tenetque ad præsens.

Fama

Fama tunc per ora hominum volitare cæpit, augentque miracula rumorem; ex remoto Hiſpanico litore Sacroſanctum Dei Genitricis ſimulacrum (ipſa additante) in Marſorum fines, in Carſeolorum monte miro, & ſingulari Omnipotentis fauore aduectum: fit vndique cōcurſus Populorū; renouantur in collatis ad confluentes beneficijs mirabilia: ad quorum voces Pontifex ipſe Summus Bonifacius IV. & ipſe Marſus) tunc grauitèr ægrotans mentem vertit, & vota emittens, ſoſpitatemq; anxiè efflagitans, illius modò apparitione dignatus, diuinæ vocis oraculo conſolari, & aſpectu recreari meruit, & priſtinum ſalutis ſtatum recuperauit, & in gratiam habitæ ſalutis, cum Romano Clero ad inſurgentem tùnc Eccleſiam Virginem adoraturus acceſſit, cuius aduentus dies tertio Idus Iunij in relato pergameno notatur: Eccleſiam, ipſam ex cælesti theſauro depromptis, indulgentijs, Sacra ſupellectili, alijſque donarijs dotauit, quam hiſpani Heroes, cum Vrbem petiere, venerari conſueuerunt, confugiuntque ad hoc ex Romana Curia ſupplices in dies Proceres, & nouis adhuc miraculis fulget.

Eſt ipſa *Eccleſia* vna fornice compacta, duaſque poſt aulam ſic à principio erectas ædiculas habens, vbi quieſcere Fauſti, ſociorūque oſſa credūtur, exinde ſuccedente tempore ædificijs pro vſu Inhabitantium aucta.

Statua ipſa in extrema parte ad dexteram apſidis, quæ arcubus ab Eccleſia ſeparatur ad imum parietis eleuata reſidet, vbi ab aduectoribus collocata fuit, crate ferrea incluſa veneratur, ad quem aſcenſus per ligneos gradus habetur.

Cum flectitur iter à Pireto Carſeolos verſus, in pendicibus montium inter fluctuantes Colles duo adſtant Pagi, ſeu Villæ, vix vna ab altera miliario diſtantes, quæ præter nobile nomen, nihil aliud retinent. Vna ſiquidem Villa Romana, altera Sabbinenſis appellatur à montibus ab illuſtriſſimis iſtis Populis denominatis, qua occaſione, non dum nobis notum; numero tamen habitantium minimè replentur, vix XXX familias quaque alit, ſub proprio Parocho. *Villa Romana. Villa Sabinenſis.*

A Carſeolis poſtmodum III. M. P. tranſactis in aſcenſu montis dum anguſtatur Vallis in faucibus eſt Colle oppidum, quod in regeſtro Collis Zippa dicitur, mœnibus, & turri olim ad ſecuriorem aditus munitionem roboratum. *Colle. Regeſtro fol. 121.*

Sancti Berardi Marſorum Epiſcopi ex Comitum progenie natale ſolum, & Auorum patrimonium, vltimum ampliſſimæ illius familiæ Toparchiæ dominium, cui extrà mœnia in Romanæ viæ tranſitu conſtans in Domino, & feruens Vaſſallorum deuotio Eccleſiam extruxit, in qua illius reliquiæ venerantur. Eſt ſub vno Rectore illi Eccleſia Parochialis Sancto Epiſcopo Nicolao dicata.

In ea montium aſperitate III. M. P. à Colle diſtans Arx Cerri, *Arx cerri*

seù Rocca di Cerro, in cacumine ferè positum, situs, & soli infelicitate parùm lætum Oppidum; vtrorumq; istorum Oppidorum cultores rusticis insistunt operibus, sed ex rigida Cæli temperie glaciali frigore, niuibusque præpediti, alibi hyemare compelluntur; castaneis, quercubusque adumbrantur montes, quorum prouentus aliarum frugum defectū implent; vnūquodq; eorum vix LX. familias alit, est huic Ecclesia assumptæ Virgini dicata, cuius Parochus Abbas dicitur.

Inclinantur post mille, & amplius passus, antequam ad planum deueniatur, Montes ipsi in vallem, quæ ex liquatis niuibus, & imbrium coadunatione confluentibus aquis extenuatur viribus, vt minus Cereri apta, nō nisi herbam nutriat, quæ æstiuo fæcundata calore virescit in pratis; vndique cacuminibus, non se humiliantibus vallata; vndè & descendentium aquarum cursus retardatur, & vallem implendo, hyeme lacum breui periturum efformat, & nisi artifex natura ingluuiem effecisset, tantæ profunditatis, vt ad currentis fluminis occultum alueū perueniat, aquisq; illius iungantur, Oppidani nimia excrescentia, damna paterētur haud modica.

Verecchia In qua pereminenti valle, cum ad ortum solis Vereculam versus tenditur, & ex radice superextollentis montis fons, qui in flumē emanat oritur, & per ccccc passus super terram serpens, lateribus se condens, & in inuiò montis sinu nescius fluens, iterum apparet propè Talleacotij mænia in flexu montis, & per saxorum, riparumque congeriem præcipitatur ad opus pistrinorum ad planitiem, quam lābens per campos Palentinos flectitur, & propè Scurculam per vallem, quæ ad Æquos ducit, Velino amni iuxta Reate iungigitur & cū Tibure coit, estque vnus ex remotioribus eiusdem Tiberis fontibus. Saltusque vocatur. Exactis pratis fauces per admodum saxosā, & asperā viā ad descensum aperiuntur; & partem illam montis, quæ flectitur ad occasum, ab ipso cacumine ad planum longo

Taleactiū ordine depositum, Talleacotium nobile, & modernum implet; totius Columnensium Toparchiæ supremi iuris dicentis, & secundarum earum Iudicis sedes, ab excidio Carseoli, Cliterni, & Castaldij, vt Volaterrano placet exortum, sed quo tempore ignoratur, cum in registro locorum ruina non notetur. Non ita tamen modernum vt Blondus, & Alexander arbitrantur, affirmamus; cum quidam sub Gulielmo Rege anno MLXXXVII. in repetito regestro, Bonauentura de Talleacotio pro isto, multisque alijs, quibus dominabatur oppidis sacras suppetias XLII. Militum obtulit, & anno MCCXXXIX. B. Oddonis Chartusiani monachi morte nobilitatur; vnde & maioris ætatis vetustate gaudere, sed sub obscurioris nominis fama, colligitur, quod ædificiorum compage, & Incolentium numerositate auctum creuisse constat, tenue siquidem, vt

cæte-

cæteris rebus principium. Ante quam Oppidi fundamenta iacerentur, erat locus ille syluis consitus; inter quas aliquas domunculas, occasione monialium sub Sancti Patriarchæ Benedicti famulatu viuentium Monasterij; vnde SS. Cosmæ, & Damiani in syluis nomen, sub nascentis Oppidi exordium extructas fuisse, vt Virginibus in agrorum cultura rusticani inseruirent, cuius quidem Monasterij licet primordia ignorentur ædificiorum tamen structura longæua redolet vetustate, & sub nascentis Illustrissimæ Religionis incunabula in illo recessu Sacrarum Virginum cætum adunatum, non leuibus argumentis persuasum habemus; incrementum postmodùm ex nouorum Colonum concursu sumens, in Oppidi formam creuisse; nomenque illi seù Taleacotium, vt in regestro, seù Taliaquitium, vt Volaterrano placet, ex occasione tributum; cui nec Blondus, nec Leãder arridentes, de suo excogitatũ nomẽ inuenisse ferũt. sed ethymon vtrique nomini conuenire potest. Etenim recessus ipse syluarum in frequentato viæ Valeriæ tractu, latrocinijs plurimum aptus, & qui facinori incumbere quærunt, opportunitatem in viatores grassandi præbebat; vnde aliquando latrocinantium cõuentum, & qui principatum diù inter latrones tenuit forte à Sancto Equitio Abbate (quod vsitatum in regione nomen deuotio fecerat) seù Cozzus appellabatur, qui ablatorũ spoliorum incisor, & diuisor erat, ex continuata sociorum interpellatione, vt furta scinderet, Taglia Equitio ò Taglia Cozzo nomen sortitus est, qui cum fama magni latronis polleret illud loco, in suo um facinorum memoriam reliquit, cuius rei certum nobis argumentum ipsius oppidi parma sigilli præbet; signat enim duo homines, vterque altera manu pallium extensum tenentes, quorum, alter expectans, alter manu gladium extensum ad pallium incidendum monstrat; at diuersum ethymon à quopiam datum vidimus, quod nenijs, somnijsque redolere inuenimus; ideo frustrà apponere iudicauimus; proprium planè, germanumque relatum est, & inueterata traditione quæ in ore omnium est prædicatur; & insignia adstipulãtur; nec tam illustri Oppido, quod magnificentia, ædificiorũ magnitudine, & amęnitate, & Incolarum industria in armorum, & literarum palestra exercitatorum vicinis omnibus præseferat, notam inurere origo potest. Etenim & Vrbs, quæ in mundi principatum creuit, non dissimile principium habuisse refertur.

Ab ipsa summitate ad radices montis extensum diù sola naturali loci munitione, absque alia custodia, se tuebatur, donec Ladislaus Rex menium recintu, & Arcis custodia vallauerit, siuè vt Comitum potentiã extenuaret, siuè vt securitatem finibus compararet. Nàm parùm ante Rainaldus ex Illustrissima Vrsinorum familia illius Comes, ita viribus pollere, vt non semel intra Aquilæ Ciuitatem

Camponescorum Comitum contra regiam præheminentiam partes fouere non dubitauerit, in quam postmodum, vt dissidentium aduocatus cum armatorum copijs intrauit, moxque illius dominium nactus, Andegauésium fautoribus adherens liberas administrationis habenas sumpsit, donec suorum militum licentia, populus, & illi etiam qui illum aduocauerant irritati, crescentem elationem priùs detestari, postmodum morte multare deliberassent, vnde in illum concitato furore, ex Sancti Francisci Conuentu in quo, vt furensium manus euaderet, se receperat extractum, trucidarunt, & Ioannem illius fratrem, quem paulò ante carceribus, vt minus nocentem mancipauerant, inde extractum pari excidio affecerunt.

Et cum non multo pòst tempore Ladislaus ipse apud Roccam Siccam, à Ludouico II. Andegauensium Comite, vno certamine superatus, vt victoris progressus inhiberet, non acie dimicare, sed cunctando vires illius eludere proficuum magis fore iudicauerit, loca quæ aditum Regni aperiebant munire simul cæpit, ad huius etiam Oppidi opportunam munitionem impulerit; vtraque siquidem occasione opus accelerare potuit, vt non solum ad murorum expeditionem manum admouerit, sed ad securiorem fortelitij structuram in illa summitate, quæ rupibus cincta difficilem, arctumque aditum præbet, in ea opportunitate collocatum, & non militum numeroso apparatu, sed paucis adhibitis angusta faucium structura ab incursionibus se tutari possit.

In commodiori Oppidi parte, quæ accessibus non arctatur, Robertus Vrsinus Comes Palatium Regia magnificentia, Aulicorumque statione cubiculorum numerositate instructum, laquearijs ex ligno incisis, varijsque picturis ornatum extruxit cuius etiam munificentia extra mænia M. P. ad ortum, templum Baptistæ Ioanni Sacratum, Commendamque ad substentationem Equitibus Hierosolimitanis erectum dotauit, vt in superliminari portæ notatur.

RVBERTVS. VRSINVS. MILES. TALLEACO
TII. ET. ALBÆ. COMES. ARMORVM. CAPI
TANEVS. IN. HONOREM. S. IOANNIS. BAP
TISTÆ. FIERI. FECIT. ANNO. MCCCLXXV
VI. SEPTEMBRIS. VIII. Indictionis.

Et paulò infrà *Palatium*, ex profusa charitate, ipsius præclarissimæ familiæ Heroina quædam (vt verbis conformitatum regulæ vtar) in minorum fratrum placitum ex quadratis lapidibus Ecclesiam, peramplumque Conuentum in penè exurgentis Seraphicæ

Reli-

Religionis exordio extruēdam curauit,eiusdemque insignis pietatis beneficio anno MCCLX. reparatum nouis ædificijs cum sacello post maiorem aram,in quo B. Thomæ de Celano religiosa veneratione corpus requiescit sub ara Ducalis Cappellæ, in qua ex Apostolico indulto,in Domino morientium animæ expiantur, post Varri pagi ruinas monialiumque ex Ecclesia Sancti Damiani manumissione, vbi viuendo in illarum obsequio finem fecit, à primo tumulo translatum.

Prælucent adhuc in fornice Ecclesiæ duo rubri galeri duorum procerum eiusdem familiæ purpuratorum, ibi quiescentium, quorum nomina cum non notentur in marmore hic apponimus. Vnus pro vt notatum in codice Ecclesiæ inuenimus, Iacobus ex Comitibus Nolæ, à Gregorio XI purpuratorum cætu, donatus est, qui Vrbani VI. in schismate Clementis VII. Antipapæ primus partes sectatus,allectus cum alijs tribus Italis Cardinalibus à Gallis spem fouentibus alterum eorum ad apicem Pontificatus prouecturis Fundi comitijs interueniens, delusus tandem, post electionē Antipapæ,à cætu Cardinalium recedens, ad Suessam comitantibus reliquis Italis se recepit; postmodum Talleacotium fato vrgente perueniens diem suum clausit extremum XII. Kalend. Septembris MCCCLXXIV; & absque nota sepulchri in Ecclesia præfata tumulatur.

Alter verò Ioanēs ex Comitibus eiusdem Oppidi,& ipse Comes Dominusque Archiepiscopus Tarētinus, & Farfensis Abbas à Sixto IV. inter purpuratorum numerum ascitus,& antequam ad apicem dignitatis ascenderet,hominibus terræ Marani testandi de bonis stabilibus, subfeudalibus, quæ vulgus excadentialia vocat, ad tertiam generationem indulsit,ex priuilegio pergameno quod Incolæ conseruant,in quo,& Dominum Talleacotij Archiepiscopum Tarentinum,& Abbatem Farfensem se facit,& annus dati priuilegij est MCCCCLII. ante Sixti IV. assumptionem à quo rubro galero donatus,& in registro defunctorum in præfata Ecclesia habetur ad Patres applicuit anno MCCCCLXXVII.

Quinque Populo præsunt Parochi,quisque in propria Ecclesia, quarum quæ in arce est (quæ Ciuita dicitur) Sanctæ Virgini Ceciliæ dicata Archipresbyteratus honore potitur, modò dilabentibus Parochis cum excidio ædificiorum, quæ circa habitantes nutriebat,omni honore spoliata, iam ruitura ipsa quoque cernitur; de cæteris Principi Apostolorum vna, Sancto Nicolao, & Sancto Egidio Abbati, reliquæ sicut omni ornatu, ita & Populi frequentia destitutæ, redditibus, supellectili,& rudi ædificio. Est alia in ordine quinta in permedullio Oppidi nobiliori structura compacta in honorem Sanctissimorum Martyrum Cosmæ,& Damiani olim

Cassi-

Cassinensiũ Patrum Conuentus, nunc ex cessione Monialium eiusdem ordinis in syluis dictarũ ante incolatũ Oppidanorum, cũ Monachorum Monasterio excitata Apostolicæ Sedi ex Clementis V. & Gregorij IV Summorum Pontificum indultis immediatè subiecta, sub regimine tamen Cassinensis Abbatis; illiusque Vicariam administrationẽ vnus ex Patribus gerit in his tantũmodo; quæ curã animarum, clausuram Monialium, & visitationem concernunt, iurisditionalia Illustrissimus Marsorum Episcopus exercet, vt Sacræ Rotæ Romanæ oraculo in controuersijs diù inter vtrosque discussis sentẽtiali decisione stabilitũ fuit de anno MDLXXXII. cuius tenor talis est. Resoluerunt Domini, quod non intret exceptio Abbatis, & Conuentus Cassinensis respectu loci de Luco, de iurisditione temporali, vt in cap. XI. sess. XXI. Conc. Trid. quia non probatur talis exceptio; imo notorium est, dictum locum esse de temporali iurisdictione Dominorũ de Colũna, & ab antiquissimo tempore illũ possidere. Vnde nisi Abbas, & Conuentus ostẽtat aliam exceptionem, dictus Episcopus habet fundatam intentionem in dispositione iuris communis Conc. Trid. ac etiam in scripturis, & depositionibus testium in petitorio, & possessorio, etiam vt sedis Apostolicæ delegatus in exemptis, vt hic per informationes, & sic est dandum mandatum de manutenendo quo ad Ecclesiam, & Clericos Sancti Ioannis, cui Ecclesiæ imminet cura animarum, etiam si essent exempti cap. 3. & 4. Ref. 6. & VII. cap. IIX. sess. XXI. cũ alijs.

Quo verò ad Monasterium Monialium Terræ Talleacotij, vbi est Ecclesia curata Sanctorum Cosmę, & Damiani cum Clericis secularibus resoluerunt Domini dandum esse mandatum Abbati Cassinẽsi, quia stantibus priuilegijs, præsertim Clementis V. cum obseruantia subsequuta, quam dixerunt dicti testes & scripturis pro ista parte satis probant; intrat exequutio de qua in cap. IX sess. XXV. c. 7. quod istæ Moniales, & Ecclesia regatur per Abbatem & Conuentum Cassinensium, & hic benè deducunt informationes pro ista parte.

Hoc tamen Domini restrinxerunt iuxtà terminos cap. 5. 9. 10. sess. 25. vt Episcopo etiam sit dandum mandatum de manutenendo quo ad ea, quæ concernunt clausuram Monasterij, & visitationem respectiuè curæ animarum, administrationis Sacramentorum, & admissionis Ministrorum etiam admouibilium, vt in d. cap. & in his quæ sunt ordinis cap. 17. sess. 7. & cap. 11. sess. XIV. quia ista sunt etiam in exemptis reseruata Episcopo, & satis ex deductis probatur, ad istum effectum, possessio dicti Episcopi in præmissis.

Animarum curæ Abbatissa Monasterij præest ad cuius exercitiũ septem Cappellani ad illius nutum amouibiles, per Episcopum confirmandi deputantur; Ecclesia ipsa, & Monasterium nullo ornatu redolet, cum plurimùm antiquitatis sapiant, in vno ex sacellis ossa

Beati

B. Oddonis Chartusianæ religionis alumni, ex placito Innocentij PP. III. ad vota Alduisiæ tunc Monasterij Abbatissæ, Monialium confessionibus excipiendis præpositi, in quo munere in pace quieuit, venerantur, illiusque acta ex processu iussu Gregorij IX. cõpilato nostro idiomate edidimus.

Extra mænia duo alij virorum Conuentus, vnus Ordinis Prædicatorum in Ecclesia Virgini Annunciatæ, insurgentibus iam muris, suppressus, at Incolarum pietate auctis redditibus restitutus, sed qui, vt Ecclesia ipsa, nec dum formam recipit. Alter Capucinorum structura, ambitu, & dispositione ædificij, & viridarij amænitate insignis, apud Ecclesiam S. Mariæ gratiarum exurgens, ex cæmentis veteris cœnobij in Ecclesia Sãctissimæ Triadis vltra milliare in aspero, & non frequentato loco ad solatium fratrum, & deuotionem Populi translatus.

Sunt sparsim per agrũ aliæ Ecclesiæ, sed quę ciuiliori cultu & ædificijs perlucẽt S. Rochi, S. Mariæ de Succursu, & S. Mariæ in Oriente præter alias destitutas.

Ciuium politiam plusquàm vrbanam propinquæ Romæ vicinitas illis contulit, quam plebs etiam ipsa, in vestium ornatu, & muliebri cultu concinnè conseruat.

Tellus ipsa post inclinationem mõntium, & partis illius Apennini iugis in planitiem se vertit, fæcunda vbertate præ cæteris gaudet; vina tamen ex rigida aeris coactione aspera promit, cum vuarum baccæ ad maturitatem raro perueniant; rident tamen circa colles vndique vineta, & viridantium arborum comæ, malorum, pyrorumque fructibus redundãtium, sed eadem Cæli temperie haud satis iucundis.

Salti amnis cursu infæcunda rigatione madet, cuius vnda olera pereunt, ingeniosa tamen Ciuiũ cultura viridaria lætantur. Cernuntur in apricis collibus nobilium Ciuium sparsim Villæ frugum abundantia, & domorum commoditatibus delectabiles.

Cæterùm incommoditas soli industriosa Ciuium mercatura reparata, omni rerum satietate redundat; est illis sicut ad negotium, ità ad scientias capessendas ingenium, vnde plurimos in literatorum censura Illustres omni tempore peperit. Præsertim Andream Argolum Mathematicæ, & Medicinæ professorem, & in Astrologicis demonstrationibus facilè Principem; & in Patauino Gymnasio nobile Lyceum aperiens à Serenissimo Veneto Senatu Sancti Marci stemmate meruit honorari.

Hic Ephemeridas, tabulas primi mobilis, de diebus criticis, & alia complura typis commendauit.

Huic adde Ioannem eiusdẽ Andreæ filium, cuius Endimionis fabulosi amores, Italico vulgari metro editi, circumferuntur; cum plu-

si-

ribus alijs ingenij sui monumentis, quæ cap. XI. lib. 1. retulimus.

Sunt & alij, qui Talleacotium illustrarunt, inter quos celebris est Franciscus Resta ex Clericis Regularibus, qui minores nuncupantur, Propertij Restæ Episcopi qui de vera, & falsa sapientia scripsit, nepos; cuius opera elucubrata, sunt; de varijs aeris, aquæ, & ignis impressionibus quæstiones Romæ apud Franciscum monetã. 1644. in 4.

Reliqui sunt: Philippus Scaccus, cuius legitur typis datus, Tractatus de Arte Veterinaria, quam Mescalziam appellant; nempè ad eos, quos vulgus Marescalcos vocat, pertinente; in quatuor libros diuisus, quibus omnes equorum tam interni, quàm externi morbi; Signa quibus dignoscuntur, eorumque curationes potionibus aut vnctionibus, sanguinisque emissione faciendæ continentur. Patauij apud Petrum Paulum Tozzium. 1628. in 4.

Gaspar Argolus Concistorialis Aduocatus Romæ, quem refert Carolus Cartarus in suo Syllabo. 110.

Hi omnes Talleacotium natale solum habentes, eruditi ingenij monimentis Patriam illustrarunt. Cùm autem & alij sint, qui alia Marsorum loca suis scriptis decorarunt, quos in prędicto cap. XI. libri primi prętermisimus, operæ pretium visi sumus facturi, si hic recenseremus.

Piscinæ decus fuit, Antonius à Piscina dictus, ex ordine Minorum Sancti Francisci, cuius meminit tanquam eximij, & omni virtutum genere præclarissimi Lucas Vadingus tom. 6. Ann. min. fol. 202. num. 21. floruit anno Domini. 1469.

Malleanum verò illustrauit Antonius Casalius ex ordine Cęlestinorum Abbas, qui Nouam Hierusalem, seù Sacram Basilicam Bononiensem, opus Historicum, varijsque præclaris obseruationibus refertum typis mandauit. Bononiæ apud Nicolaum Tibaldinum. 1637. in 4.

Ex eodem Malleano, ortus est Mahometanorum Malleus, (vt optimè adnotauit Pompeius Sarnellius in suis carminibus) nempè Philippus Guadagnolus ex ordine Clericorum Regularium, Minorum nomine, sed virtute Maximorum, Vir cùm morum candore, religiosaque simplicitate, tùm summa veteris, nouique testamenti, cæterarumque scientiarum eruditione nulli secundus. Linguas Hebræam, Caldæam, Siriacam, Græcam, & præ cunctis Arabicam equè calluit, atque apud singulas earum Nationes natale solum habuisset; vt testatur de Arabico sermone Grammatica Romanis typis demandata.

Arabicè quoque reddidit Nouum testamentum Romæ similitèr excusum. Et Vrbano inter Summos Pontifices hoc nomine Octauo iubente, composuit, & typis euulgauit, at nòn in vulgus, librum sanè cælesti sapientia refertum, cuius inscriptio est: Apologia pro

Chri-

Christiana Religione. Romæ typis Sacræ Congregationis de propaganda fide 1631. in 4. In quo scribendo Sancti Spiritus opem præsentem fuisse tenendum est; cum nihil literis commendauerit, quod alicuius viri doctissimi censura ad meliorem sententiam reuocandum censeretur. Quinimò tanta perspicuitate, & argumentorū, rationumque efficacia Mahometis errores confutauit, vt eius sequacibus reliquus non fuerit ambigendi locus; nec res de cætero sit, quæ perspicuam veritatem valeat infirmare. Quamobrem factū est, vt ad orientalem plagam, cuius incolæ Satanæ plagis confossi, medelā expetebant, euocatus, tot saluti restituerit, vt Vrbani VIII. oraculo Innumerabiliū Animabus medētiū laboribus, Philippi vnius pharmaca præstitisse declaratum fuerit. Idcircò apud se, quòad vixit detinuit, summis honoribus, licèt inuitum, remuneraturus; ni Deus Vrbanum ab Vrbe ad Cælestem Patriam transtulisset, qui Sūmus Pontifex dictam Apologiam Arabicè scriptam, italicè redditā typis iussit committendam, vt factum est; cum non pateretur, vt non omnibus tanti viri religiosa innotesceret eruditio: cui libro pium omen Pompeius Sarnellius, omnium virtute præditorum amantissimus, fecit hoc carmine, Horatiana phrasi concinnato; quod, cum typographorum celeritas in opere prætermiserit, & nonnulli vt proprio vsi sint, paucis malè immutatis, ad futuram tàm Philippi, quàm Pompeij, nobis charissimorum memoriam hic adiecimus.

I Liber felix, noua monstra questos,
Vt leues omni populos timore,
Nec sinas hostes fidei per orbem
Pergere inultos.
Non venenatis grauida sagittis
Indiges Mauri pharetra, nec arcu,
Est potis fortes calamus Philippi
Frangere turmas.
Strenuum qui se nimiùm querenti
Reddit vltorem populo fideli,
Dum sui cursu eloquij perenni
Labitur amnis.
Malleum nouit dare *Malleanum*,
Quo caput fractus Coluber, docetur
Vt manu Marsus chelydros, grauique
Carmine rumpit.
Non tot, excelsas domiturus Alpes,
Grandines armat gelidus Bootes,
Hesperum nec tot comitantur atris
Noctibus ignes.

Ee Quot

Quot tibi cedent, monitis nefandi
Qui fidem præſtant Mahometis, omnes
Namque vincentur, ſecuturi ouantes
Dogmata Chriſti.
Dat tibi partes ſcelus auferendi
Auctor humanæ Dominus ſalutis,
Perque te fient Mahometis artes
Prorsùs inanes.
Nonnè iam cernis calamo fugatus,
Vt plagas plagis foditur per omneis,
Aſtus haud illum iuuat, vt cruenta
Non cadat haſta.
Tu premes ſancto domitos triumpho
Impios Turcas latio imminentes,
Atque ſubiectos Orientis oris
Seras, & Indos.
Audies ſeris habitata Bactris
Clauſtra doctrinam tenuiſſe veram,
Audies &, te, dirimi obſtinatas,
Iudice, lites.
Nullus armento lupus ingeretur,
Deferens dorſo tegumen bidentum,
Namque vel prorsùs poterit deinceps
Fallere nullum:
Vel Lupus ſæuos qui acuiſſe dentes,
Nuper audebat, cupiet Philippi
Recta monſtrantis, noua polliceri,
Fœdera nutu.
Ad Scythas tandem liber ito felix,
In librum multos retuliſſe vitæ
Liberos tecnis, validus, Barathri
Ritè futurus.
Te librum, fama celebrante, læti
Concinent plauſus; vagus, & perennis
Per omneis Rumor referet Philippi
Nomina terras.

Fuit prætereà Philippus inter ſuæ ætatis Oratores eloquentiſſimus, & adeò in dicendo promptus, & expeditus, vt in lyceis, & Eccleſijs nulla præuia dicēdorū meditatione, de quacūque re propoſita aptè, prudentèr, explicatè, & abundantèr diſſereret, & oraret: ita denique vt omnes crederent, non niſi multis antè diebus cogitata dixiſſe, quæ ex improuiſo dicebat.

Diem

Diem suum clausit extremum Mense Aprili anni 1656. qui fuit ætatis suæ sexagesimus. Mortem eius lacrymis prosecuti sunt, cùm eiusdem Ordinis Minorum Clerici Regulares, tùm seculares; ijque infulis, & purpura eminentes; nec mæstitiæ signa in vultu æque, atque in animo ipsiusmet Alexandri VII. tunc temporis in Petri Cathedra sedentis, latere potuerunt.

Quam typorum lucem merebantur Tesaurus, siuè Dictionarium Arabicum, Sermones, & alia eiusdem Philippi opera, morte præuertente, non obtinuerunt: vt notat Allacius in Apes Vrbanas, fol. 228.

Reliquum est vt de cæteris Marsorum Viris illustribus, quorum Patria specialitèr non adnotatur, & sub Marsorum cognomine celebrantur, mentio fiat.

De Domitio Marso, Poeta sui æui præclarissimo, cuius mentionem fecimus pag. 53. non solum locutus est Martialis, sed & de altero Marso Poeta Epico, vt Raderus adnotauit in illis versibus Martialis Epigrammaton lib. 22. ad Pudentem.

> Sæpiùs in libro memoratur Persius vno,
> Quam leuis in tota Marsus Amazonide.

Vbi Martialis videtur locutus de Epico, non de Epigrammatario, quem ipse laudibus extollit; Idem & Giraldus anteà obseruarat, vt testatur Raderus fol. 317.

Marsus alióqui Epigrammatarius fuit nobilis, quem ipsemet Martialis est æmulatus: vt proindè putent aliqui Poetam hic de alio Marso Epico locutum, quibus haud repugnarim. Hæc Giraldus. Testimonium Martialis de Marso Epigrammatario cùm nobile sit, non prætermittendum videtur; eum si quidem cum Virgilio confert in epigr. 53. lib. 8 ad Flaccum.

> Quid Varos, Marsosque loquar, ditataque Vatum
> Nomina, magnus erit, quos numerare, labor?
> Ergo ero Virgilius, si munera Mecœnatis
> Des mihi? Virgilius non ero: Marsus ero.

In quorum primo versu, notandum est, Marsos numero multitudinis proferri, cum duos Martialis intelligat.

Anselmus quem pro Marsicano, Marsicensem Episcopum dixerunt; cum Marsicum sit in Principatu. Prophetias nonnullas scriptas reliquit, quæ typis datæ sunt vnà cum illis Abbatis Ioachimi. Venetijs apud Ioannem Baptistam Berronem 1600. in 4. qui liber latinè scriptus, vulgari quoque italico sermone donatus est. De hoc

Anſelmo Marſicano, non Marſicenſe Epiſcopo commeminit Geſn. in Biblioth. fol. 53. cum explicationibus Pauli Scalchij in Germania 1570.

Petrus Marſus Canonicus Romæ in S. Laurentij in Damaſo, literarum eruditione conſpicuus, typis mandauit

Orationem à Petro Marſo habitam in die Aſcenſionis, de Immortalitate animæ. Ad Reu. in Chriſto Patrem D. Raphaelem tit. S. Georgij Cardinalem, ac SS. Domini Noſtri Papæ Camerarium. Romæ. in 4.

Panegyricum Innocentio VIII. dicatum, in memoriam S. Ioannis Baptiſtæ.

Orationem habitam in die S. Stephani primi Martyris. Panegyricum in memoriam S. Auguſtini Eccleſiæ Doctoris eximij ad Inclytos Ferdinandum, & Eliſabeth Hiſpaniarum Reges, & alia.

Sepultus eſt Romæ in S. Laurentij in Damaſo, eum hoc Epitaphio, quod refert Sgraderus in monumentis Italiæ fol. 104.

PETRO. MARSO
ÆDIS. HVIVS. DIVI. LAVRENTII. CANONICO
VIRO. DOCTISSIMO. INTEGERRIMO
BONORVM. OMNIVM. HONESTATE
VOTISQVE. EXPETITO.
ASCANIVS. MARSVS. PATRVO. BENEM. P.
VIXIT. ANN. LXX. MENS. II.

De

De Cliterno, Cliternisque Populis.

CAP. VII.

AEqua forte, àc cæteri Marsorum Populi, Ciuitatesq; Cliternũ, Cliternique dispendium sustinuerunt; fluunt enim omnia, & in assidua diminutione sunt; sic clarissimæ olim Vrbes, nunc nihil sunt, & quæ nunc maximè superbiunt, eandem aliquando fortunam experientur. Ita excidit Cliternum, vt nec signetur locus; quod in Æquos Ptolæm. lib. III. tab. V. Æquicolorum Cliternum Carseoli, & Plin. lib. III. cap. XII. Cliternini, Carseolani, reponunt; eadem quidem censura, qua & cæteri, qui in veteri latio erant, vt distentis finibus ad Marsos addictum; postquàm enim nutu Romanorum paruit Orbis, vt cætera suo arbitrio, sic limites immutarunt, vt veteribus excisis ad Coculum vsque Marsorum extenderent, ita Cluuerius tom. 1. cap. XVI.

At posteà Romanis iam cuncta per Italiam obtinentibus, limitesque regionibus, & Populis pro libitu, arbitrioque suo ponentibus, latij noui fines comprahenduntur: non solum Volscos, Ausonesque ad Iyrim vsque amnem, & Marsicum montem, tùm item Hernicos, sed Æquorum agri quantum circa Anienem fluit amnem versùs Sabinos, atque Marsos.

Cliternum itaq; hac adiectione Marsorum factũ est, sed vt locus, ita & fines incerti; cum .n. Tholonij ripa Æqui à Marsis discriminabantur, vltrà eum amnem positum, citra dubitationem est, quod moderni Celanum in medullio regionis interpretantur, nullo modo Æquis iunctum, nec vlla ratione ad illos attinuisse conijcitur; antiquum sanè Oppidum, & ex Pauli Marsi confabulatione à Marsia Lydo, in memoriam amissæ Celenę, quē ab Apolline victũ regnoq; pulsũ, hùc aduenisse volunt, ædificatum. In agro Carseolano Castaldij alterius Oppidi, & eiusdem Carseoli vestigia mõstrãtur; nulla autem Cliterni. E cum finium dilatatione vna cum Carseolo Marsorum effectum, in eos connumerari, noster etiam labor erit; & cum ex assertione Geographorum; alijsque per nos actis diligentijs, illius monumenta expiscari minimè potuerimus; eo, quo alij reponunt, reponemus, ex illius quippe ruinis Celanum insurrexisse, vt qui Ptolemęum interpretarunt, volunt, sic Volaterranus.

Carseoli, quod Oppidum, Plin. & Ptol. inter Æquos ponunt, quæ gens ad Marsos pertinebat, simul cum Castaldio, quæ sanè omnes interiere, ex horum ruinis erecta sunt noua Oppida, Talleacotium, Viconarum, & Celanum.

Non

Non inusitatum, veterum rudeta, nouorum ædificiorum cæmenta effici, nec incōgruum Cliternorum ruinis Celanum ab illo haud multum remotum insurrexisse: à principio in aspero ascensu montis Tini, inter abdita collium reconditum; vnde & illi Celanum à celo verbum nomen inditum; etymon.n. melius à significatione, quā à fabulis sumi maluimus. Vetus siquidem ab oriente, & occasu, duorum montium iuga, quæ illi, in quo residebat, humiliantur celabant; sed Federicus II. Imperator ferro, igneque vastauit, habitatoresque Siciliā trāsfretare coegit; etenim cum Petrus, illius Comes, partes Ottonis Saxoniæ Ducis in Imperatorem inaugurati, & ab Innocētio III. depositi fouisset, ex veteri in Sueuos Principes odio, vt Federico contrairet, Gualterio Brennæ Comiti Frangiginæ, qui ex iuribus Sibyllæ, Tancredi ex Normandorum progenie matris, regnum Neapolitanum vendicare affectabat, vires suas accommodauerit: & vt fædus, quod cum illo inierat, fortiori vinculo solidaret, nuptias cum Margarita, illius nepte, celebrauit: etsi Colennucius Berardo nupsisse, quem Petri filium facit, asseueret; etenim Gualterius anno MCXCIX. iura regni perturbabat; tunc, & per insequentes annos Petrus, Berardi filius, Comitatus Celani dominio potiebatur; sic enim in pergameno Instrumēto donationis, piscationis in lacu Fucino, in serie Episcoporum per nos, & Vghellium relato habetur anno MCXCIIX. *Nos Petrus de Celano quondam Berardi Comitis filius* &c. Mortuo etiā, ac victo à Deopaldo Duce Gualterio ab inceptis nō destitit; sed in Saxonis Ducis confederationem incidit, quem armis, pecunia, & consilio adiuuit, eiusque præcipua industria Apuliam, aliasque regiones circa subiecit; & post Federici electionem ad Alemaniam redijt, vt in fide contineret: inuisum ideo nouo Imperatori Comitē, qui ex Sicilia ad Regnum cum potenti exercitu venerat, illum Comitatu spoliauit, de quo Innocentij Fratrem Thomam infeudauit: eo ferè tempore quo, & alterum Pontificis eiusdē Fratrem Soranæ Ciuitatis ditione cū Comitali titulo nobilitauerat, fuit ille Domini annus MCCVII. cum Innocentius ad Fossæ nouæ monasterium solemni cōsecrationi altaris insisteret, celebraretque diuina, inter sacras ceremonias Protonotarius quidam ex Federici delegatione Riccardum omnium applausu Comitem Soranum denunciauit, & cum postmodùm Comites ipsi à Federico dissentirent, clamque partes Ottonis fouentes, plura in Regno machinarentur, in se iram Imperatoris meruerunt, qui, sedatis Alemaniæ motibus, sublato iam è viuis Innocentio, cum paterni Regni iura tuiturus, Italiam repetijsset, solemni pompa, per manus Honorij III. Summi Pontificis Romæ Imperiali diademate coronatus cum Regnum intrasset, Soram primum expugnauit, & Riccardum illius Comitem, vinculis mancipatum Capuæ carcere custodien-

Chron. fossæ nouæ.

ſtodiēdæ mandauit, Celanum inde obſidione cingens, cum Thomas illius Comes fuga Romã ſe recepiſſet: Incolis in deditionem receptis, & Siculo ſolo addictis, illud funditus diruit; ſolùm Eccleſiæ S. Ioannis extra mænia poſitæ parcens omnia ita deleuit, vt vix veſtigia appareant, & vt nomen et iam perpetuæ obliuioni damnaret, deleto priori, vt Cæſarea in poſterum deſolati Oppidi locus appellaretur præcepit; vnde anonymum quendam Poetam ceciniſſe Odoriſius Rinaldus in annalibus refert.

Vires, & nomen Celanum perdit, & omen
Fertur Cæſarea, cæſaque facta rea.

Succedente tempore, cum Honorius pro illius Comite, quem in Vrbe receperat, apud Imperatorem intercederet, vt Incolis extra mare ad Siciliam transuectis reditum indulgeret: paternis ſuffragijs impetrauit, ſic tamẽ vt Comes illius Thomas cum ſocijs, & complicibus perpetuò limine Regni abiret; vnde illi poſtliminio iure potiti in hoc vnũ, vt in commodiorem locum mænia renouarent, intenderunt; Situs apricitate, Cæli temperie, diſpoſitione viarum elegantius cui circà aquarum frigidiſſimi latices decorem augent; Religioſorum domibus, & Eccleſiarum magnificentia ſpectabile; item Principis Aula polito lapide ad Arcis formam compacta, quadrilateribus turribus, & antemurali munita, quam Antonius Piccolomineus Amalphiæ Dux, & illius Comes, Pij ſummi Pontificis nepos, pro dominantium aduersùs contumacium motus ſecuritate plantauit; quo præſidio pluriès inhabitantes bellantium impetum eluſerunt; apparent modò circa illius agrum non nullæ militum ſtationes foſſo vallatæ, vbi caſtrametatus eſſe Odettus Fuſcius Lautrecius Franciſci II. Galliarum Regis copiarum Imperator, cum ad Vrbis oppreſſæ præſidium properaſſet, refertur.

Ad tam magnificum operis apparatum, cui ſpecioſa Vrbis ædificia inuident, manus Piccolomineus Dux admouit, cum priſcam Comitum Aulam à Petro Comite anno MCCCXCII. in Eccleſiam Sancti Angeli verſam cognouiſſet; quam, cum inſurgerẽt muri, morte præuentus ad apicem adducere minimè potuiſſet, Leonellus ab Acclozamora ſupremum, vt titulus teſtatur, lapidem impoſuit.

ME. COMPLERE. FECIT. LEONELLVS
ACCLOZAMORA. MONACHORVM
VITAM. IN. MELIVS. REFORMANTEM
ANNO. DOMINI. MCCCCLI.

Illa-

Illâque latifundijs,redditibusq;à Petro ditatam, vt ædificijs nobilitauerat, nouo addito censu locupletauit. Cælestinorum Patrum vsibus indulsit; vndè illi gratum tumuli monumentum ante aram maiorem posuerunt.

LEONELLI·ACCLOZAMORE·COMITIS·REGI
ALPHONSO·AB·ARAGONA·IN·ARDVIS
FIDELIS·AC·DE·COENOBIO·BENEMEREN-
TI·OSSA·HIC·HVMANTVR.

Antè nouum oppidum Ecclesia à B.Ioanne Fulginate, Euangelistæ Ioanni Sacrata extrà mænia,inter aureum fontem,castrumque aspicitur;& licet nouis ædificijs aucta fuerit,cum deuotioni Incolarum non responderet,intra septa elegantiori structura veneratur, vbi sacra peraguntur, populusque ad diuina vocatur:Canonicorum nobile Collegium, quod Præpositus regit, qui solo quondàm Romano Pontifici parebat;mitra, & baculo vtebatur,& in Robore, S.Potito,Ouindole,& Circulo iura quasi Episcopalia dabat, sed à Mattheo Colle, lite subacto,Marsorum Episcopatui S. Romanæ Rotæ iudicio parere didicit,cuius tenor talis.

Franciscus Oranus S. R. A. Christi nomine inuocato,pro tribunali sedentes,& solum Deum prę oculis habentes per hanc nostram diffinitiuam sententiam,quam de Dominorum nostrorum coadiutorum concilio paritèr, & assensu ferimus in his scriptis, in causa ,& causis,quæ primùm corã R. P. Seraphino , & successiuè R. P. Gaspare Vicecomite , nunc Archiepiscopo Mediolanensi; & demùm coràm nobis semper in prima inter Reuerendissimum D. Mattheũ Episcopum Marsorum ex vna , & Reuerendum D. Præpositum ac etiam Clerum Terræ Celani , de & supra prętensa exemptione ab ordinaria Iurisdictione Episcopi Marsorum,rebusque alijs in actis causæ , & causarum huiusmodi latiùs deductis, dicimus, pronunciamus,decernimus, & declaramus Terram Celani, totum eius districtum,& illius Prępositum Ecclesiæ S.Ioannis,& totum Clerũ fuisse , & esse sub ordinaria iurisdictione pro tempore existentis Episcopi Marsorum,illique pleno iure diœcesana lege subiectos, & eosdem Præpositum,Clerum , Terram , & destrictum ab Episcopo Marsorum corrigi,iudicari, visitari, & in eos per dictum Episcopũ plenariam Iurisdictionem exerceri debuisse, & debere,lites,& molestationes , & impedimenta desuper per dictos Præpositum, & Clerum nullas esse,temerarias,indebitas, & iniquas,temerariaque indebita,& iniqua,& de facto præsumptas,& præsumpta, & ab illis præfatum Dominum Reuerendissimum Episcopum absoluendum fore & esse,prout absoluimus, eosdéque Præpositum, & Clerum

in

in expensis pro parte Reuerendissimi Episcopi in huiusmodi causa legitimè factis condemnamus, quorum taxationem nobis in posterum reseruamus.

Et cum non acquieuisset Præpositus post tertiam in eundem modū pronunciationem, exequutioni demandata fuit, & absque controuersia aliqua liberam iurisdictionem ibidem Episcopi exercent. Retinet tamen Præpositus aliquas dignitatis reliquias; siquidem curam, quæ penes ipsū esse deberet, prout in dominio olim habebat, sic modò ab illa absoluto, per vnum ex Canonicis administratur. Functiones autem Parochiales per Præpositum adimplentur. Est ipsa Ecclesia ex insignioribus Collegiatis. Assistunt Præposito octo Canonici, & tres beneficiati, qui titulum singuli, ex ruralibus Ecclesijs, ex quarum redditibus dotem collegium recepit, sumunt; Ad eam Sanctorum Constantij, Simplicij, & Victoriani Martyrum ossa translata ex veteri Ecclesia sunt à loco, quo Pandulphus Episcopus reposuerat anno M.LIX. & in Sacello in cornu Euangelij picturis passionem, actaque Martyrum repræsentantibus ornato, summa Populorum veneratione coluntur.

Est Sacellis, reliquisq; ad diuinū ministerium necessarijs competenter ornata; & propè eam stat Sacellum montis Pietatis, & intra septa murorum (quam modò diximus) Ecclesia Archangelo Michaeli dicata, Monachorum Cælestinorum ex horrido, & inhabitabili antiquo Cænobio ad fauces S. Marci recedentium à Comitibus Petro, & Leonello præparatum receptaculum, quod Sanctissimus Benedictinæ Religionis instaurator elegerat, vt in securitate disciplinæ in segregatum à consortio locum alumnos suæ insurgentis congregationis contineret; quibus in Priorem D. Bartholomæum à Transaquis socium, & arctioris vitæ amatorem dedit; vndè primorum Patrum sic sanctimoniæ splendore elucere cæpit, vt fidelium charitatem ad profusam largitionem excitauerit; quorum prouentibus Monachorum substantia haud parum creuit; tepescente postmodùm in dies Religiosorum in arctioris vitæ studium desiderio, clementioris Cæli aura cupidis displicere cæpit: & suffragantibus restaurati oppidi Incolarum votis in nouum istud Monasteriū descenderunt; parua, & parùm ornata Ecclesia ipsa est, in qua Iacobus Siluerius Pij II. ex Laodemia Sorore Nepos tumulatur cum hac inscriptione.

D. O. M.
IACOBO·SILVERIO·PICCOLOMINEO· TERAMI· PRINCIPI·COMITIQ.BISENNII·S.SECVNDI·ET·TVRRIS
MAIORIS·PERPETVO·COMMENDATARIO.
GENERIS NOBILITATE·VITÆ·INTEGRITATE
DIVINI·HVMANIQ.IVRIS· ET.ALIARVM
DISCIPLINARVM·ERVDITIONE.INSIGNI, AC
LIBERALITATE·SINGVLARI. QVI·CVM
TERAMI IN·MAGNO CIVIVM·DISSIDIO
TVMVLTVQ. SVMMA·CVM OMNIVM·LAVDE
ANNOS.XXVIII. REXISSET.ECCLESIAM
MVLTIS·IN· CONCILIO· TRIDENTINO· LABORIBVS. EGREGIE· SVSCEPTIS.NEAPOLI
VITA·FVNCTVS. MAGNVM. SVI. DESIDERIVM
OMNIBVS.RELIQVIT. VIXIT. AN. LIII.
M·VI·D·XV·OBIIT VI. KAL. OCTOBRIS
M·D·XLI.
ALEXANDER.SILVERIVS, PICCOLOMINEVS
FRATER, ET·EX. TESTAMENTO. HERES
HVC·OSSA·REDVCENDA· CVRAVIT,
AC·SVA·IMPENSA·MOESTISSIMVS
IMPOSVIT,

In qua, & Petiorum familiæ aliud, quæ nobilitatis stemmata, è Colonia Agrippina deducit.

VITÆ.LARGITORI· DEO
DVM.SPIRITVS· IN.SVPERIS. VT· TVMVLATA
SVIS· POSTERVMQ. SVORVM. CORPORA
QVIESCANT.HIC. PROPE. ALTARE. AB.IPSIS
ERECTVM· DECORATVM· ET. DOTATVM
INDICVS. ET. FRANCISCVS.
ALEXANDER·DE· PETIO. V.I.D. QVOS. BARO·MVTIVS. EX. VTROQ. PARENTE·PARTHENOPEO.ANGELO·E. VETVSTA. PETTIA
COLONIA. GENTE·ET. IOANNA. CORRIALI
ANTIQVORVM·COMITVM. TERRÆ. NOVÆ
PROCREATVS.AMALPHIÆ. DVCIBVS. APPRIME·CARVS·CELANI. EX. VXORE. OLIMPIA
SILVERIA. PICCOLOMINEA. DE.SODERINIS
NATIONE. HETRVSCA. RELIQVIT. IMMVTATIONEM.MELIOREM·IN·DOMINO.EXPECTANTES
ANNO. SALVTIS·M·DC,XXXV.

In quo, & S. Francisci Minorum Conuentualium Conuentus elucet, à Rogerio Comite in Seraphici ipsius Sancti honorem erectus, vt pergamenum his locis exaratum docet.

Anno Domini MCCLVI. die xxi. mensis Aprilis III. Inditione hora quasi vespertina, Illustris Vir, & potens Rogerius Celani Comes fecit fundari Ecclesiam B. Francisci iuxtà Castrum Celani, & ipse primus fuit, qui posuit primum lapidem in fundamento ipsius Ecclesiæ, ad Dei honorem, & ipsius Sancti laudem.

Qui Rogerius illius militis filius creditus, cui Seraphicus ipse Pater hospitio receptus, inter epulas vicinam mortem prædixit; vndè paulò post inter ipsius Sancti brachia animam ad Cælum transmisit.

Chron. lib. 1. cap. 93. fol. 175.

Ex quo quidem Rogerio succedente seculo, alter Rogerius pietate par, religione illustrior, & in Seraphicum Ordinem propensior fluxit; qui alumnus illius effectus Sacrum habitum sumpsit, spiritum Domino reddens in Ecclesia sub inuocatione ipsius Seraphici Patriarchę in Oppido Castriueteris, in subęquo, conuentualium cætui addicta tumulatur, cuius obitus dies in libro ipsius Ecclesiæ his notis signatur.

III. Kal. Martij anno M. CCC. LXXXXIII. obijt magnificus Vir Rogerius, Celani Comes, indelendæ memoriæ, in Castro Galliani, decimæ indictionis, luna octaua, sistente in signo cancri, paucis post horam nonam in die Mercurij.

Extrà mænia, parùm longè à veteri S. Ioannis Templo, Virgini Immaculatæ Dei Matri de Valleuiridi dicto, dicatum aliud cum Conuentu Minorum Obseruantium strictioris reformationis cernitur, laticibus, pomorumque varietate delectabile. Ecclesia picturis ornata, & in confessione subtùs gradus aræ maximæ Sacellum Dominorum Silueriorum, & Bernardini Surrentini Archiepiscopi monumentum, mira picturarum varietate ornatum conseruatur.

D. O. M.
BERARDINI. ARCHIEPISCOPI. SVRRENTINI
QVI. GENVS. E. TVSCA. SILVERIORVM. PIC-
COLOMINEORVM. FAMILIA. CLARVM. ANI-
MI. INNOCENTIA. DIGNITATE. PONTIFI-
CIA. DELATVMQ. A. PAVLO. III. SVPREMVM.
DOMVS. MAGISTRATVM. MODESTIA. ORNA
VIT. ATQ. INGENTI. BONORVM. OMNIVM
MOERORE. QVINQVAGENARIVS. SANCTIS
SIME. OBIIT. CORPVS. AB. VRBE. IOANNES
CAROLVS. SILVERII. FRATER. AMANTISS.
AC. EIVS. TESTAMENTO. OBSEQVEN. IVSSV

ALLATVM·ET·SINE·POMPA·VT·VIDES. HIC QVIESCIT·ANNO·MDII·

Indici Piccolominei Amalphiæ Ducis IV· & Celani Comitis pietatis opus; qui, quod habebat in delicijs viridarium, vt recreationi, & corporis quieti vacaret, mundanis illecebris ſpretis, cæleſtium recreationi, & æternæ tranquillitati dicauit; vt illic Spiritus Sancti dulcedine paſceretur, vbi priùs voluptatibus, & delectabili eſca corpus reficiebatur; nec ardens in Deum amor, nec in ſeruorum eius charitatis obſequium hic ſtetit, ſed maiora animo concipiens, alium propè mœnia delectabilem hortum S. Mariæ de Monte Carmelo, fratribus Ordinis ab eodem Monte dictis ſacrauit; lucumque non longè ad æſtiuum ſolis ortum, vbi feras venatui reſeratas conſeruabat, Capuccinorum Fratribus attribuit; perpetuoque cenſu omnes (quibus Religionis votum non contradicit) ditauit, qui & volũtariæ paupertati ſe addixerũt, vt continua eleemoſinarum largitate neceſſaria ſuppeditarentur, ſuo teſtamento iuſſit.

Caſtrum ipſum tot familiarum nobilium numero, & Eccleſiarum multiplicitate inſignitum, Comitali titulo decoratum, Regionis Principatum tenet; cuius ager ex fontis aurei laticibus irriguus Cerealium ferax, pomorumque electorum abundantia ex omni genere diues; niſi quod vina haud reddit, ſed quæ nutrit ſuauia.

Mons ipſe Tinus, qui aureus vocatur, nudum ſinum oſtendit, nulloque frutice adumbratur, ſed cum inclinatur ed æſtiuum ortum, ſterilitatem, herbarum copia rependit. Ibi in vertice dilatatur in planitiẽ, rupibus vndiq; cinctam, in qua viridia rident prata, limpidiſſimis fontibus fæcũdata, vbi abſq; Paſtore vagatur Equorum numeroſa caterua, cum rupes ſint pro mœnijs; feraque inſuper claudatur, à natura formatum præſepium; vbi ſupra biſcentum æſtiuo tempore vagantur ad paſcua; auulſus tamen, ſciſſuſque eſt in medio, ſiuè eo terremotu (vt fertur) quo in Redemptoris humani generis morte, petræ ſciſſæ ſunt; ſiuè alio neſcitur. Ex anguſtis illis, opaciſque faucibus torrens præcipitatur ad lacum, & in ſummo illarum apice S. Marci à B. Ioanne Fulginate, vt creditur, conſtructa Eccleſia eſt, iuxtà quam veteris Oppidi veſtigia, quod *la Foce* vocabatur, vt in regiſtro: ***Focem in Marſis, quod eſt feudum IV· Militum;*** adhuc permanent.

Gloriatur, præter cætera, B. Thomæ à Celano Fratrũ Minorum natiuitate, qui vitam Seraphici Patriarchæ ſermone polito dictaſſe primùm in conformitatibus ipſius regulæ narratur; ac tres ſequẽtias, quarũ vna eſt, quæ à Catholica Eccleſia in agendis mortuorum decantatur; cuius corpus Talleacotij, vt diximus, veneratur.

Quæ priſcæ Præpoſituræ ditioni ſuberant Oppida, ad æſtiuum Solis

Solis ortum Valerienſibus contermina, antequàm Apennini partem aſcendamus, numerabimus; & primùm Agellum in ſummitate collis occurrit, paruum, ſed Virorum illuſtrium, quos peperit, fama notum. Peperit enim Gentilem Marſorum Epiſcopum, & D. Petrum *I*annetellam S. Angeli de Lombardis, qui fuit vnus ex Epiſcopis, qui Amico Agnifilo S.R.E. Cardinali, in Epiſcopum Aquilanum inaugurato, & in propria ſede munus conſecrationis contulerunt. Digniſſimus Antiſtes à duobus alijs comitatus, qui ſupremas Cæleſtinorum Ordinis infulas ſuſceperunt; & ſi non dignitatis, gloriæ tamèn æquales; horum primus D. Petrus de Agellis, alterius Petri Capocciti, ex ſorore Nepos, quem plùs propria virtus, quam Patrui merita ornarunt. *Is* Gallis Monachis conquerentibus eiectos Monachos à Gallo Generali Abbate, à Romano recipi, eaque de cauſa apud Sanctam Sedem, ne eorum Prouincia Italico Abbati obediret efflagitantibus, toto conatu, ſic repreſſit, vt à ſupremo ſacro purpuratorũ Senatu ſẽtentiã reportarit: vt æquè *I*tali, & Galli obedientiam Italo Abbati præſtarent, illiuſque ſubeſſent imperio; vtrique deinceps Prouinciæ iura dedit, & ſenex munere Generalatus expleto, vitam cum morte commutauit, & *A*quilæ in *E*cclesia S. Mariæ Colliſmadij, vbi ſpiritum Deo reddiderat, die xiii. Nouembris M.DC.VI. ſepulturam recepit.

Agellum.

*A*lter morum ſuauitate, regulari diſciplina, rerumque agendarum induſtria, non illi ſecundus Franciſcus de *A*gellis, ex Macerola, primaria loci familia; qui cum anno M.DC.XIV. ea ſolertia, & vigilantia paſtorale munus exercuerit, vt animi illius dotes, quibus præerat, ita toti Religioni innoteſcerent, vt ſecundo omnium Patrum aſſenſu, Romæ anno M.DC XXXVI. meruit cooptari, & cum faſcibus vitam paritèr depoſitauit, & *A*quilæ in eadem *E*ccleſia nouiſſimum expectat diem.

Fruitur collis, in quo iacet, meridionali lacus aura, vndè oleaſtris, varijſque pomorum arboribus totus veſtitur; quorum fructus, & vina ſuauitate plurima redolent, reliquus autem ager ad lacum vſque extenſus Cerere lætatur plurima: Geographis (vt ferè reliqua circùm loca) parùm notum: cùm nec vetuſtate, nec alia ſingularitate notetur: ex reliquijs vt creditur Valeriæ excitatum; quod notæ in Campana Eccleſiæ Sanctiſſimæ Trinitatis (quæ Matrix illi eſt, & à Præpoſito, cui ſex parent Canonici regitur) inſinuant; circa quam ſic literis exprimitur. *Campanam hanc fieri fecit Populus Ciuitatis Marſorum A. M. CCC. I.* habet rurales Eccleſias S. Mariæ, S. Pangratij, Sancti Petri, Sancti Nicolai, & Sanctæ Chriſtinæ.

Progrediendo ad 2. M. P. cum inclinatur collis in planitiem Circulus, & paruum ipſum Oppidum interiacet, cuius Incolæ, vt anti-

Circhio.

antiquentur, fabulosam à Circe prosapiam, se habere iactant; cum ex ruinis Cerseniæ, seù Valeriæ prouenerint. Centum ferè familiæ, quas alit in Ecclesia S. Mariæ, sub cura Archipresbyteri, cui quatuor astant Canonici, adunantur. Nuperrimè Sanctissimi Episcopi, & Ecclesiæ Doctoris Augustini regularem disciplinam dilabentē ad veterem normam reuocatam obseruantes fratres, sub discalceatorum nuncupatione, in frequentato propè Oppidi loco elegans Conuentus erectus est, sub Sanctissimæ Mariæ Virginis patrocinio.

Ornaméti nō parū ei cótulerūt, vnus, alterq; D. Petrus Capoccittus ad apicem Generalatus Cælestinorum euecti, quorum prior cum Siponti Abbas, eo tempore esset, quo Cardinalis de Monte Archiepiscopalem sedem tenebat, vbi ad summi Pontificatus Cathedram ille ascendit; vt quam de Abbate conceperat, ex continua familiaritate, existimationem, & obseruantiam regularis disciplinæ, aliasque animi dotes, haud in obscuro iacere permisit; sed suo imperio, vt totius Religionis pastoralem virgam susciperet, Patribus subitò demandauit, anno M. DC. II. Eoque munere felicitèr expleto, senectute plenus, octogenarius ad Patres applicuit, die v. Nouembris M. D. LXVI. & in Ecclesia Sancti Spiritus ad Murronem tumulatur. Alter, & illi Nepos, patruelis virtutes emulatus, sic toti religiosorum ordini, virtutum splendore, prudentia, vigilantia, & omnium penè scientiarum notitia resplenduit, vt per varios officiorum gradus ad supremum, non semèl; sed quartò ascendere singulari munere meruerit; in eoque, pastoralis officij sollicitudinibus, sic se totum dedit, vt deprauata nouis constitutionibus emandaret, & seueritate corrupta restaurare decreuerit; quibus editis nomen Cælestinorum reformatoris est adeptus: eandemque suam Religionem ære alieno oppressam, non solum liberauit; sed in futuros vsus plurimam pecuniam accumulauit. Monasterium S. Eusebij de Vrbe, temporis diuturnitate fatiscens, à fundamentis renouauit; & cum quinquagesimum octauum annum complesset, fama, & virtutibus clarus, anno M. D. LXXXVI. Barlettæ in Apulia è viuis ereptus, ad Ecclesiam Sancti Spiritus in Murrone, in Sacello paulò ante ab ipso erecto, à D. Donato Lantona Tarentino, qui in pastorali officio octauò successerat, xvi. Kal. Februarij anno M. D. XCVI. translatus.

Iam riuum Gambarorum, qui post Oppidum labitur, & alterius qui finem Diæcesi ponit, nuncupatione affinem, quo Cælanensis Præpositus suam tuebatur ditionem, offendimus; pariterque Cliternorum ex ista parte fines tetigimus; iàmq; vndè discessimus, recurramus oportet.

Igitur, relicto Celano, ad occasum versus, cùm montes incipiunt,

2. M transactis P. S Appetitus, Oppidolum in ascensu ostenditur, cui adiacet vallecula, per quam torrens discurrit; quo transacto in viridi curuatur collium locus, in quo Lucius Verus Imperator æstiuasse, vt Medicorum consilio à lippitudine oculorum cæli illius beneficio sanaretur: domumque (cuius paruæ reliquiæ apparent) extruxisse narratur. Ibidem fons scatet, qui annorum ordine reuoluto, in sinu terræ nescius serpit; resurgere autem, & emanare super terram, semper in peruigilio S. Iacobi contigisse obseruatum.

S. Appetitus.

Non ab hinc M. P. inter colles, S. Eugeniæ ignobile, & ipsum Oppidum, cuius Ecclesia Parochialis S. Maria nuncupatur.

S. Eugenia, idest Iona.

Insurgunt ex indè asperrimi Montes, qui proceritate cum cæteris altissimis Italiæ contendunt; inter Marsos, Vestinosque ad meridiem positi, ad quorum asperum ascensum fauces aperiuntur ad Ouindole Oppidum III. M. P. à S. Eugenia, paruum, & agreste, sed habitatoribus repletum: post quod brachia hinc inde extendentes humiliantur in planitiem VII. M. P. longitudine, sed latitudine imparem; vndique præcelsioribus, qui suprà illas extenduntur vallatam, in theatri penè formam, & qui cæteris cacumine dominantur supra Roccam Cambiensem excelsior Italiæ vertex fertur; in cuius eminentiori parte septem insurgunt fontes, quorum riuuli non multùm serpentes, iterùm in sinu terræ conduntur; vndè loci nomen hodiè septifontes, vt conueniens forsitan sit, Aboriginum temporibus, à septem aquensibus habitam regionem ipsam fuisse; de quibus relatus Halicarnesseus, cum de Issa insula loquitur, dicit: *distans quadragesimo stadio à septemaquis*, quæ ita vocantur; Et licet stadiorum numerus non consentiat; nominis tamen similitudo suadet. Sunt enim ab Isa insula (quam modò Ortucchiam vocamus à fontium productione) XX. M. P. sed facilè in numerorum positione error incidit; cum in regione nullus, qui veteri nuncupationi adaptari possit, sit locus: exciderintque Oppida, quæ interiacent. Cùm incolæ ipsi priscam, quam ex Auorum schola didicerant viuendi formam, vicos incolentes, & greges pascentes retinuerint; donec Forconij Vestinorum nobilis Ciuitatis excidio replerentur; & qui dispersi passim erant in vicos simul coeuntes, Oppidorum, quæ modò non ingrata permanent, exordia fecerint; fuit Forconium præclarissima, & præpotens Vrbs ab Amiternis Ciuibus ædificata, postquam L. Sylla, eorum Vrbem deuastarat; & quam anteà S. P. Cornelius Cos. cum bellum aduersùs Samnites adiret, ui cepisse à Liuio lib. x. refertur.

Ouindole.

Forconiũ.

Liuius.

Amiternum Oppidum de Samnitibus, vi cæpit: cæsa ibi millia hominum duo ferè, atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta.

Petr. Crin de Historicis, & Orat. latin.

Ex hoc occisorum, captiuorumque numero, quale vetustissimæ, & nobilissimæ Ciuitatis Amiterni fastigium fuerit, facilè dignoscitur. Viris semper ingenio ad omnia versatili, omnibusque exercitationibus apto ditissima. Vndè tàm ad forenses contentiones, vt CRISPVM SALLVSTIVM eloquentiæ facilè Principem, quàm ad militares congressus plures edidit, vt Virgilius vii. Aen. cecinit.

Vna ingens Amiterna Cohors, Prisciq; Quirites.

In cuius hæreditatis partem Forconium, seù Forum Conij successit; cùm Victoris iram Ciues effugientes, illùc auolarunt; vbi prima nouæ extruendæ Ciuitatis fundamenta iecerunt.

Montem istum, in extrema parte positum, ad Marsorum prouinciam pertinuisse Leo Ostiensis asserit; cum Ottonem III. Imperatorem in monte Cedici, qui apud Marsos est, moratum fuisse testetur.

Ostiens. li. II. cap. 4.

Qualis autem Mons Cedicus appelletur, ex registro Baronum dignoscitur; cùm Berardus de Colinireo Roccæ de Cedice, & Barilis possessor recenseatur. Quæ oppida Innocentius III. Episcopo Forconensi tribuit, in descensu propè Ocram Oppidum.

Regist. fol. 127.

Robur.

P. II. M. ab Ouindole Robur, paruum Oppidum, in radice Collis, qui planiciem transuersat, positum; Sanctorum Martyrum Victoris, Stephani, & Ioannis recessu notum, qui in antro non multum ab hinc propè lacum Alteum seuientis in Christi Amatores persequutoris gladium effugientes latitarunt; sub vna tantum Parochia intra mænia, in Ecclesia Apostolo Petro dicata Populus illius adunatur; & si cui onus incumbit, dignitatis Abbatialis titulum à S. Maria, quæ extrà mænia est, sumat.

Ad tutelam Vallis tres turres, quæ communi vocabulo, Roccæ appellantur, in tribus angularibus pendicibus, æquali inter se calamo distantes, fortia incolentium munimenta priscorum accurata prudentia erexerat; vt qui circà, vagi, sparsìm agrũ colebant, illarum præsidio ab inuadẽtium incursibus tuerentur; earum vna, quæ ædificiorum structura cæteris præstabat; fortè quia syluis quercorum consita, robur nominarunt; Apparet modò semidirutum fortilitium angularibus propugnaculis munitum, suprà Oppidum, quod nomen adhuc retinere retulimus.

Rocca de Medio.

Altera, quæ inter medium erat ab hinc II. M. P. Rocca de Medio dicta, in cuius locum turris campanaria post Collegiatam successit, magnifico opere polito lapide extructa, Sacellis, & supellectili sacra ornata à Cardinali Agnifilo, laqueareo ex ligno inciso, picturis ornato, & ante aræ maximæ gradus, crate ferrea miro artificio

tificio confecta, decorata, cui Sacerdotum numerosum, & receptitium Collegium diurno operi assistit, sub regimine Præpositi, qui curam animarum exercet; non ætate longæuum; nam Innocentius Pontifex, qui finem Aquilanæ Diæcesis riuum Gammarum ponit, Ocre, Poarile, Fossa, & Rocca de Cedici Oppida in hac parte Regionis solùm recenset; nec ante id tempus, scilicet anni Domini M.CC.IV. quo Pontificatum rexit, erant; sed ex dissipatis Vicis exactis seculis, in aspero illo situ adunatum, ex frigida, sed felici Cæli temperie; in omni disciplinarum genere præclaros, eminentesque Viros progenuit, qui nobilioribus Aquilanæ Ciuitatis familijs Patres fuerunt; siquidem Amicus Agnifilus Sacrorum Canonum scientia illustris inde genitus, purpura donatus, Aquilanam Cathedram rexit; quem Franciscus Nepos, in Episcopatu successor, est imitatus. Hinc etiam Rusticorum progenies, quæ vetustiora principia iactat, & ab Vrbe antiquorũ imagines fluxisse ostẽdit, peperitque inter cæteros Iosephũ Eminentissimũ Iurecõsultũ, qui tractatum singularem, an filij in conditione positi vocentur, & de vtraque conditione, si sine liberis decesserit, ad *l cum Auus, ff. de condit. & demonstrat.* prælo dedit; pluraque alia, iuris nodosa, immatura decoxit, quæ morte præuentus reliquit; quem Franciscus Viuius, Camillus Barellus, Antonius Thesaurus, & Ioannes Viuentius Hondedei commendant.

Et nonnullæ aliæ familiæ, quæ non infimum locum in Ciuitate tenent, & aliæ non in ordinem redactæ.

Mænibus, turribusque præsidiorum, quod cum Braccius nunumeroso comitatu adoriretur, & obsidione cingeret; nec agressionibus superare, nec Ciuium animos timore sternere valuit; & postquàm incassum mænia trascendere, & bombardarum pilis rimam facere tentasset; videretque Ciues imperterritos, omnia spernere, eorum constantiam, & vires admiratus obsidione exemit, liberosque Medianos Ciues à belli tumultu reliquit; at non sic strenuus Dux Fabritius Columna, non minùs propria virtute, quàm nobilissime familiæ stemmate clarus, cùm pro Carolo VIII. Gallorum Rege à Fracasso Sanseuerino teneretur, in fide regia haud multo effuso sanguine recepit.

Angelus fonticulanus de bello Braccens. apud Viuin in lib. 1. opti. 203.

In eo, qui ex aduerso opponitur mons, occasum versus 11. M.P. ad radices Rocca Cambiensis, nec tàm munitum, nec tam numerosum Incolarum conuentu Oppidum iacet; quondàm subæquanę ditionis; sed cum Aquilanus Comitatus inter subæquos Se cenarij Oppidi iura potiretur, quo facilius continuaretur possessio communicatione, alter alterum accepit.

Rocca di Cambio.

Eadem ætate, qua Rocca de Medio, gaudet, Geographis, vt cætera circà loca penitùs incognitum, ex sparsim circà Vicis adunatum,

tum, quorum præcipuus ille fuit, in quo S. Luciæ templum in viæ transitu modo videtur. Frussemas, antiquum oppidum suspicatum, quod in viæ Valeriæ tractu ab Alba ad Amiternum in tabula itineraria signatur XVIII. M. P. ab Alba dissitum, & tot ferè templum modò dist at, quod est titulus Abbatis Parochialis; licèt ob incolarum translationem cura in Ecclesia S Petri in superiore parte oppidi, in veteri turri erecta, exerceatur.

Terra negra.

Exactis deinde III.M. P. ad ortum post vtrasque Roccas in limite ferè tenimenti, Oppidulum Terræ nigræ apparet, nigrorum Monachorum, quondam Monasterium, à quibus nomen, quod retinet, accepit; & illis subactis, Illustrissimi Ordinis Equitum Hospitalarium S. Ioannis Hierosolymitani in commendam cessit; & auctis incolis factum est Oppidum, cuius in spiritualibus cura per Parochum à Commendatario Electo administratur.

Istorum Oppidorum Incolæ cum frigore plurimo hyeme premantur Vrbem, aliaque loca, vt hortificijs, & terræ culturæ necessaria domi parent, petunt; infelix sanè eorum ager, nec poma, aliorumque fructuum genus producit; supplent necessitatibus ouium, Vaccarumque gregum emolumenta; siquidem qui Ouindole, & Robur incolunt pecorum curæ incumbunt, & frigescente anno ad læta Apuliæ pascua conducentes, diuitias sibi parant; & qui Roccas incolunt numerosa Vaccarum præsepia pascunt. In plano inter Montes iacente, ex liquefactis niuibus insurgit lacus, qui æstate minoratur, & ne excrescat, per cæcos meatus viam sibi aperuit in viscera Montium; & propè Stiffium oppidum in flumen perenne ruit, Aternoque iungitur.

Post recensita Oppida, cum inclinantur montes in descensum III.M.P. à Rocca de medio post vicum, *la Fonte d'Auignone*, Barilis Oppidi, & in tumulo propè in eodem Monte eleuato Roccæ Cedici vestigia apparent; pro quibus Bernardus de Colinirco militare subsidium in sacro bello spopondit, & Innocentius intra limites Forconensis Diœcesis ponit.

Barile. Rocca Cedici.

Isiam cum Ecclesijs, & pertinentijs suis, Barile cum Ecclesijs, & pertinentijs suis, Rocca, & Cedicium cum Ecclesijs, & pertinentijs suis, Roccam Ortoniensam, & fossam.

Registro, fol. 217.

Quæ ex Leone Ostiensi in chronicis ad Marsos pertinere retulimus; quibus ad occasum Ocre in pluribus pagis diuisa Vniuersitas & Fossa Oppidum interiacent II. M. P. inter se distantes; inter quorum medium Cisterciensis familiæ Prioribus sumptuoso opere fabricatum, sub Sancti Spiritus inuocatione Monasterium amplum iacet, sed temporis incommoda iam febriens à Berardo de Ocra Albæ, & Barilium Comite, proprio ære erectum, dotatumq; vt instrumento ex Archiuio deprompto monstratur.

Ocre. Fossa.

In

In Nomine Æterni Domini. Amen.

ANno Incarnationis eius millesimo, ducentesimo, vigesimo secundo, mense Nouembris, indictionis decimę, tempore Domini Honorij Papæ Tertij; Regnante Domino Federico Dei gratia Inclyto Romanorum semper Augusto, & Illustrissimo Rege Siciliæ feliciter. Nos Bernardus de Ocra, Dei, & imperiali gratia Comes Albæ, & Barilium, vna cum Domina matre nostra Realda de Ocra, diuino lumine inspirati, vt felicitatis gratię participes effici mereremur, Omnipotentis Dei, resurrectionis futuræ benedictionem merentes à Deo promissam pro pręsenti considerantes, vt veniam peccatorum nostrorum consequi, de ipsius felicitatis gratia participes effici mereremur, Omnipotenti Deo aliquid de bonis, à Deo nobis concessis, piè offerre proposuimus. Ne igitur humanæ fragilitatis illicita suasione pro sublato proposito retributio subtrahatur, æternæ sanctæ operationis propositum festinantèr ad effectum debere produci. Et quia Sancta Mater Ecclesia quotidiè filios parturit, & congregatio fidelium iungitur, augumentatur, & crescit, præcipuum beatitudinis opus fore elegimus, tùm ad locum ad nouam Ecclesiam sub Religionis Cistercienfum dogmate construendam iuuenire, & ad ipsius constructioné, & perpetuam substentationem taliter prouidere, quod fratres ibidem conuenientes digne Deo seruire, ac ieiunijs, & orationibus deuotissimè vacare; necnon pro Christianorum delictis, Domini misericordiam assiduè valeant implorare. Ea propter præsenti scripti donatione duximus declarandum, quod bona, & spontanea nostra voluntate, ob reuerentiam Domini nostri Iesu Christi, & Gloriosæ Genitricis eius Virginis Mariæ, pro salute animarum Domini Ferdinandi Dei Gratia Illustrissimi Romanorum Imperatoris semper augusti, & gloriosissimi Regis Siciliæ, & Dominæ Constantiæ eadem gratia Serenissimæ Imperatricis semper Augustissimæ, & Excellentissimæ Reginæ Siciliæ, & Domini Henrici Romanorum Regis magnificentissimi, eorum filij, & remissionem peccatorum suorum; pro animabus Domini Berardi de Ocra, & Dominæ Realdę matris eius, parentum nostrorum, & Dominæ Comitissæ Sybiliæ vxoris nostræ, & omnibus filijs, & consanguineis nostris, in manus Fratris Placidi de Vena Ocrensis offerimus Omnipotenti Deo, damusque, atque concedimus, & irreuocabiliter tradimus, & confirmamus in pura Elemosina, & oblatione locum, qui vocatur Prætula in Forconensi Territorio, & in Territorio Ocrense ad Ecclesiam in honorem Dei, & Beatæ Mariæ Virginis construendam, sub Religione Cistercienfis Ordinis Abbadiam or-

ordinandam, cui Sanctus Spiritus nomen impositum est. In qua nihil iuris, seù dominij, nobis, vel heredibus, & successoribus nostris reseruamus; sed vt quietè, & liberè Deo seruire, ac deuotè ieiunijs, atque orationibus ibi conuersantes vacare, & pro eorum delictis veniam valeant à Deo postulare, & à peruersorum hominum improbitate nos, & hæredes nostros rationabiliter tueri proponimus. Ad hæc itaque Monasterium, & perpetuam substentationem, quę in ipso loco præsentiarum sunt tradita talibus finibus denotatur. A superiori parte Prætulæ, via, quæ dicitur Cacconaria, posita per transuersum rectè ascendendo per traginale maius, vsque ad cacumen ipsius traginalis rectè per strimiam montis, sicut aqua pendet ex hac parte, & vsque ad confinia, quæ sunt in Territorio Castri de Ocra, & Territorio castri Barilis, & descendit vsque ad terram Donati, & Bernardini de Amicone,& ad Terram Laurę Petri Ioannis Roberti. Concedimus insuper prædicto Monasterio omnia infrascripta confinia, nunc, & in futurum existentia, quantum ad ius, & Dominium nostrum spectat; Terras scilicèt cultas, & incultas, cum vineis, & arboribus fructiferis, & infructiferis, syluis, & pascuis, aquis, aquarum decursibus, & cum omnibus, quæ infrà se habent, vel habere poterunt, cum introitibus, & exitibus, & omnibus vtilitatibus suis. Ad habendum, tenendũ, laborandum, eo iure proprietatis perpetuo possidendaque, & absque aliqua nostra, & hæredum, & successorum nostrorum contradictione secundùm Cistercìensem Regulam ædificandum in domibus, molendinis, fullonibus,& alijs,quæ in futurum habuerint. Damus etiam, & concedimus supradicto Monasterio pro nobis, nostrisque hæredibus, & successoribus in perpetuum plenam libertatẽ,& ab omnibus seruitutibus,oneribus,& grauaminibus illud immune esse statuimus; concedentes, & firmam authoritatem præstantes; vt quicumque nostrorum hæredum, de bonis suis stabilibus prænominato Monasterio vendere, aut donare, siuè pro animarum salute, siuè pro temporali præmio, aliquo modo voluerit offerre, absque nostram, vel nostrorum hæredum, & successorum contradictione, liberam exindè habent potestatem, tàm in in Terra Demanij, quàm in Terra seruitij nostri secundùm consuetudinem illius Terræ, in qua donatio, siuè venditio fiet in mobilibus recipiatis secundum consuetudinem Monasterij Cistercìensis Ordinis prędicti Monasterij liberam potestatem habere sancimus, ac statuimus, & ordinamus firmiter inhibentes, vt medium milliare propè Monasterium ipsius, nulla noua secularis habitatio fiat; animalia quidem prædicti Monasterij, & homines ipsius, vbicumque per nostram terram ad commodum Monasterij liberum aditum, atque reditum habeant, & consueta pascua, & li-

gna

gna suscipiant, sine alicuius contradictione tàm in montibus, quàm in planis; & alijs locis, pascuis, & syluis. Insuper concedimus, & firmiter ordinamus, vt omnia præscripta in dicto Monasterio exhibita, & quæ in antea illi, siuè pro temporali, siuè pro spirituali retributione data fuerint secundùm præscriptam libertatem, atque ordinationem liberè habeat, & quieto iure possideat, cum omnibus conditionibus, & vtilitatibus, iustitijs, & rationibus suis. Itaque nos neq; hæredes, & succcessores nostri exindè ipsum audeant molestare, vel ei modo quomodolibet contradicere.

Quicumque autem nostrorum hæredum, hanc nostræ oblationis, donationis, & concessionis paginam ausu temerario renfrigere, aut molestare tentauerit, pænam L. librarum auri se nouerit incursurum, medietatẽ cameræ nostræ, & reliqua prædicto Monasterio exhibiturum. Si autem nos, aut heredes nostri, & successores nostri eam modo quomodolibet infringere, aut illicitè molestare tentauerimus, in pænam centum librarum auri nos incursuros voluntariè obligamus, medietatem Imperiali magnitudini, & alteram medietatem prædicto Monasterio soluturos, & Pæna soluta, hæc nostra oblatio, atque donatio semper firma, & licita remaneat: vt omnia scripta in posterum possint firma, & inuiolabilia iugitèr permanere; præsentem per mànus Fortis brachij nostri iudicis, & Notarij ad futuram memoriam conscribi, & testibus roborari iussimus, & sigillo nostro muniri.

Locus † Sigilli.

Testes rogati sunt infrascripti.

Dominus Bernardinus Coñ rogatus testis.
Dominus Raynaldus Siginulphi rogatus testis.
D. Ioannes Petrutij rogatus testis.
D. Thadæus Adelphi rogatus testis.
D. Ioannes de Paganica rogatus testis.
D. Matthæus Bonutij rogatus testis.
D. Paulus de Paganica rogatus testis.
D. Raynaldus de Barilijs rogatus testis.
Præsbyter Raynaldus Agouinus rogatus testis.
Notarius Petrus de Asculo rogatus testis.
Frater Ioannes Gualterius rogatus testis.
Maximus Vaina rogatus testis.
Petrus de Calursia rogatus testis.
Ioannes Laurentius Tarudo rogatus testis.

Fortis Brachij Iudex, & Notarius Domini Comitis Bernardi de

de Albis, & Barilij præcepto ipsius Domini Comitis, hoc scriptum propria manu scripsi, & signaui.

Locus † Signi.

Extracta est præsens copia per manū mei Notarij Cæsaris de Giptijs de Ciuitate Aquilæ ab eius originali veteri de verbo ad verbum, prout iacet, quod conseruatur penès Reu. D. Rosatum Riocci de Castro Ocre, ad præsens Priorem Venerabilis Abbatię S. Spiritus de Ocra, & per me prædictum Notarium de presenti anno millesimo quingentesimo sexagesimo primo, facta cum originali diligenti collatione; in quorum fidem, & testimonium præsentē fidem feci, meq; subscripsi, & ad maius robur meum signum apposui consuetum.

Locus † signi.

Ego Notarius Cæsar de Giptijs præsentem copiam scripsi, & me &c.

Sub Abbatis Casæ Nouæ regimine, diuturna quiete vacauit, & commendatario concessum, illius status ab inquietis hominibus perturbabatur, Roberto Neapolitano Regi suadentibus iniuria commendatum; quòd ad Regiam præsentationem conferendum erat; ea ratione ductus Martholo de Florentia præsentauit; sed ad reclamationem Angeli Episcopi Viterbiensis, illius tunc Abbatis commendatarij; licèt Præsentatus in possessionem se intruserit, decreta reuocauit, & eiectis institutis, vt Commendatarius in possessione tueretur Regijs literis, quas ex eodem Archiuio deprompsimus, præcepit.

Robertus Dei gratia Rex Ierusalem, Vtriusque Siciliæ, Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ Prouinciæ, & Folcalquerij, ac Pedimontis Comes.

CApitaneo Ciuitatis Aquilæ, præsenti, & futuro, fideli suo gratiam suam, & bonam voluntatem. Pridèm Perceptori suo nomine non expresso, nostras direximus litteras, post solitam gratiam in serie subsequenti. Facta nobis informatione pridèm, quòd in Ecclesia Sancti Spiritus de Ocra Aquilanæ Diæcesis ius Patronatus nobis specialitèr competebat; nos volentes iura nostræ Curiæ non perire, & nostris benemeritis prouidere, quondàm Martholum de Guizzardinis de Florentia, & Perrottum Mandetti nostros familiares, & fideles nostros Venerabili Patri Aquilano Episcopo ad illam præsentauimus, requirentes eum vt ipsos institueret in eodem. Qui Perrottus, & Martholus, seù procurator ipsorum, nostrarum literarum vigore inducti fuerunt,

ut poneretur in possessionem Ecclesiæ supradictæ; postmodum verò Venerabilis P. Angelus Dei gratia Viterbiensis Episcopus, Dñi Summi Pontificis in Vrbe Vicarius, & administrator Monasterij S. Spiritus, cui dicta Ecclesia ponitur esse subiecta, ac religiosus Vir Prior, vt asserebat ipsius Ecclesiæ nobis exposuere deuotiùs, vt in possessionem dictæ Ecclesiæ indebitè spoliatos se dicerent, vt præfertur; illam sibi mādare restitui dignaremur. Nos autē volentes in ijs cum cautela procedere, procuratoribus, & aduocatis fisci nostri Magnæ Curiæ Vicariæ præcisè commisimus, vt præfati Monasterij Casæ nouæ in hac parte iura prospicerēt, & nobis specialiter illa referrent. Quorum aduocatorum habuit facta maiestati nostræ relatio, præsente nostro Consilio, quòd per priuilegia legitima constabat apertè, ipsam Ecclesiam Sancti Spiritus dedicatam titulo ad præfatum Monasterium Casæ nouæ rationabilitèr pertinere, nec cōstabat per regestra, vel alitèr, nostram Curiam ius habere in illa, nisi dumtaxat, quatenùs processit nostra præsentatio memorata; nos autem præmissis auditis, nolentes derogare Ecclesiasticis iuribus, qui illa disponimus, quantùm possumus defensare: proindè concernimus; quod possessio ipsius Ecclesiæ Sancti Spiritus, cum omnibus iuribus, redditibus, & pertinentijs suis dictis Episcopo, & Priori pro parte dicti Monasterij Casæ nouæ restitui debeat, & instanti resignari; proptereà quod fidelitati tuæ de certa scientia nostra mandamus, vt statim receptis præsentibus memorato Episcopo, seù eius procuratori, vel nuncio, pro parte dicti Monasterij Casæ nouæ Ecclesiam, seù Monasterium ipsum Sancti Spiritus cum prædictis iuribus, redditibus, & pertinentijs, omnibus, ac alijs ad eam spectantibus restitui facias, amoto detensore alio quolibet; & ipsum Episcopum, seù dictum procuratorem eius, qui suo nomine, in ipsius Ecclesiæ possessionem inducas, faciens, & quamdiù suæ præfatæ administrationis causa durauerit, seù dicto Monasterio de fructibus, & redditibus ipsius Ecclesiæ integrè responderi; nostræ tantùm Curiæ reseruato, quòd si processu temporis legitimè constet per regestra nostræ curiæ, vel alitèr, vt supradicta nobis in Ecclesia præfata competere, nullum propter præsentia nostræ curiæ præiuditium generetur. Præsentes autem litteras post opportunam inspectionem earum præsentāti, restitui volumus, pro cautela in anteà dum opus fuerit valituras Datum Neap. per Ioannem Grillum de Caluo iuris aulis professorem, Vicegerentem Protonotarium Regni Siciliæ, anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo, die decimo Decembris, decima quinta indictione, regnorum nostrorum anno vigesimo primo. Nouitèr autem pro parte præfati Viterbiensis Episcopi, fuit maiestati nostræ querelantèr expositum, quòd post obtentas præfatas literas, & tutè Capitaneo

præ-

præſentatas, ne dum reſtitutionem ipſius Eccleſiæ obtinere non potuit; ſed infraſcripta bona: quæ ipſius Monaſterij forè ponuntur, fuerunt indebitè occupata in iuris . . . . tam eiuſdem Epiſcopi adminiſtratores, ſicut præmittitur eiuſdem Monaſterij Caſæ nouæ, quam ipſius Monaſterij fuerit præiudicium, & grauamen, quæ noſtro prædicto nomine petita, ne moleſtè ferant, quæ fuit cõtra Eccleſiam, & Venerabilem dictũ. Committimus fidelitati veſtrę ſub pæna vntiarum viginti, ſi ſecus nunc feceritis irremiſſibiliter . . mandamus expreſsè; vt tu præſens, vt vos alij ſucceſſiuè futuri dictas literas exequutioni mandetis, prout ad vos ſpectare dignoſcetis, circà reſtitutionem ſubſcriptorum bonorum faciendam ſibi, vel eius nuntio, pro parte dicti Monaſterij, ſi & prout iuſtum fuerit aſſiſtentes efficaciter, ac etiam reuocantes, ita quòd non expediat noſtros inculcare, denuò pro tali occupatione. Bona verò prædicta hæc eſſe ponuntur, videlicèt, Santa Maria de Pagania, Sanctus Benedictus Zegauaſſen Comitatus Aquilæ, & aliæ Eccleſiæ, quæ ſunt Monaſterij Caſæ nouæ. . - . . . . Aquila: præſentes autem litteras poſt optimam iſpectionem earum, præſentãti reſtitui volumus, pro cautela, efficaciter mandamus, donec opus fuerit, valituras. Datum Neap. per eundem Ioannem Grillum de Salerno iuris aulis profeſſorem Vicegerentem, Protonotarium Regni Siciliæ. Anno Domini milleſimo treceteſimo vigeſimo primo. . . . . . Ianuarij decima quarta inditione Regnorum noſtrorum anno vigeſimo ſecundo.

Concordat cum ſuo originali, remanente in poſſe Maſſariorum Vniuerſitatis de Ocra, &c. Salua meliori, &c. In quorũ, &c. Ego Notarius Sanctes Boccucius ab Androd. qui ſic pro veritate collat. recognoui, &c. præſentem feci, & requiſitus ſignaui.

Locus † ſigni.

At cum poſtmodùm Regularis Obſeruantia ſic à Monaſterio abierit, vt non amplius quam ab vno, longa ætate regeretur, & nouiſſima Innocentij X. conſtitutione ſuppreſſum, eſt nobis, qui in Aquilana Eccleſia Apoſtolici Vicarij munere fungebamur, vt in aliquod pium opus verteretur, demandatum; vnde Ocrenſis Parochi parti redditũum addictum, reliqua pro fabricæ ſubſtentatione, & vnius ſecularis Sacerdotis, qui ſacra ibidem perageret, applicauimus.

His igitur, Deo fauente, enumeratis; reliquum eſt, vt de Valerienſibus ſermonem faciamus; quia verò hi ſunt Pelignis contermini, quorum Sulmo Metropolis eſt, olim Valua à veteribus nuncupata, de qua, & nos quoque mentionem facimus, non ab re facturi

cturi visi sumus; si de Sulmone quædam antiqua monumenta, quæ nondum typis mandata fuerant, in lucem ederemus. Ea vulgari sermone, vt tempus illud ferebat, à Ioanne Baptista Acuto olim literis commendata, & ab V.I.D. Nicolao Toppio, Patritio Theatino, viro summa eruditione prædito, in Regijs Archiuijs volumine 6. à fol. 169. vsq. ad 176. reperta, V.I.D. Põpeius Sarnellius nobis carissimus, qui eadem, & ordine digesserat, & sua eruditione, in Ouidij memoriam, qui ex eo ortum duxit, non parùm illustrauerat, ad nos transmisit. Hæc igitur, posteritati consulentes, non nihil à nobis aucta, nostris scriptis, nunquam peritura committimus.

SVLMO Pelignorum Oppidum in quarta Regione *Italiæ*, nonagesimo ab Vrbe lapide distans, Positus in medio ferè planiciei duodecim millia montibus circumdatæ, quæ alicubi tres, alicubi verò ad quinque millia passuum latitudine, extenditur; atque inter duos amnes, quorum alter Giptius nomine ab Apennino; alter, quem Auellam dicunt, à Maiella montium altissimo exit: & olim Valua dicebatur; Ouidij Poetæ Patria, vt ipse testatur, 4. Trist.

> Sulmo mihi Patria est, gelidis vberrimus vndis,
> Millia qui nouiès distat ab Vrbe decem.

Dictus Sulmo à Solymo Æneæ Comite, eiusque Vrbis conditore, vt testatur *Idem* Ouidius 4. Fast.

> Huius erat Solymus Phrygia comes vnus ab *Ida*,
> A quo Sulmonis mænia nomen habent.

Sulmo igitur à Solymo conditus fuit, seù potiùs Valua in Sulmonem à Solymo versa est, anno ab origine mundi 2788 & ante Christum natum 1160. Cum dictus Solymus Æneæ Comes, & Gener, ab eo cum multis suorum Troiugenarum ad nouas Regiones acquirendas missus fuit; qui cum suis ad Marsos, & Pelignos, populos tunc fortissimos veniens, horrida bella cum eis gessit, & multo vtrinque sanguine fuso, tandem Ænea suppetias mittente, Valua Ciuitate potitus est. Valua tunc vndeciès mille familias adnumerabat, vndequàque vndecim millibus catenarum, cum totidem magnis pessulis, & clauibus ad Ciuitatis fortitudinem clausa; præcipuè ad equitatum coercendum; siquidem dato signo quisque catenas tendebat, & Ciuitas muniebatur. Valuam igitur oppugnatam, & semidirutam, aliaque forma, & nouis mænibus erectam, placuit Solymo non Valuam, sed Sulmonem à suo nomine deinceps dici; quæ & Pelea dicta fuit, à Pelasgis, seù Pelignis, qui Regionem incoluerunt. Pelea igitur, seù Valua, siuè Sulmo septiès ad

vltimum ferè excidium deuenit, nunc igni, nunc prædæ datus; & ideò Ciuitas hodiè bis mille familias vix continet.

Giptius, siuè Egippus, & Atis, etiam dictus, fuit Rex latinorum XVIII. & Italiæ XXXVII. Albæ syluij filius, & successor. Regni gubernacula suscepit anno ab orbe condito 3562. & regnauit annis 14. quibus expletis, Sulmonis flumen cum maximè intumesceret, transmissurus, aquis obrutus, aeris vsuram amisit, & flumini nomen fecit, quod à Giptio Giptius ad hæc vsque tempora dicitur.

Est, & alius torrens, siuè fluuius, qui altero Sulmonis latere præterfluit; antiquitùs Auellus, seù Aicllus dictus, nomen à propinquo monte trahens; vndè, & originem ducit. Mons Maiella dicitur, ideòque corrupto vocabulo Fluuius Auella, siuè Aiella vulgo nuncupatur.

Sulmo igitùr, de quo meminerunt Ptolemæus, Plinius, Cato, Silius, Liuiusquè, sæpius propè à fundamentis euersus, & igni succensus est. Primum: anno mundi 3868. Ante Chr. natum 80. Mario, Syllaq; ciuilibus bellis discordantibus; à factione Syllana, vt Festus narrat, cecidit penè totus; cuius excidii Acutus non meminit; incipit enim ab anno Mundi 4195 cum Sulmo igni crematus est ab Albanensibus, seù Epirotis, Alexandro Epirotarum Rege: & sequitur: Anno mundi 4307. à Gallis, Brenno imperante, igni penè fuit obsumptus. Anno etiam 5601 ab Scythis, Radagasso crudelissimo eorum Duce concrematus, parùm abfuit, quin desolatus omninò permansisset. A mundi verò origine 5634. cum vix restitutus fuisset, à Genserico Vuandalorum Rege, & prædæ, & igni datus; cùm autem Fenicis instar è suis cineribus rediuiuus surrexisset, anno mundi 5649. & à Christo 450. Attila, Dei flagello irruente, Hunnorum passus est barbariem; nèc semel tantùm, sed & iterùm, cum direptis omnibus, ne catenis quidem ferreis perceperunt. A. M. 5672. A Christo nato 473. Alani populi feroces Sulmonem, totamque Prouinciam depopulati sunt, Duce Odoacro Ostrogothi quoque Theodorico ducente A. M. 5687. à Christo autem 488. omnes penè neruos intenderunt, vt à fundamentis euerterent; siquidem nedum bona diripuerunt, multis Ciuium extinctis; verùm etiam mœnia igni incenderunt, & quàm plurimos abduxerunt captiuos; nec, nisi qui ad montes confugerunt, euasisse memorantur. Anno autem mundi 5691. & à Christo nato 492. Heruli feroces populi totam excursionibus Prouinciam infecerunt, Ciuitatem igni, agros vastationi, & omnia inuenta prædæ, & excidio tradiderunt. Vix è tanto morbo Ciuitas conualuit, cùm anno m. 5799. & à Chr. 600. Longobardi ne ipsi immunem facerent Sulmonem, multo vtrinque sanguine effuso Ciuitate potiti sunt, quam substantijs, originarijs-

que

que incolis vacuam reddiderunt; cum maior eorum pars Longobardi essent, qui cum Rege Alboino Sulmone remanserunt. Quid dicam de Saracenis, qui penè innumerabiles, hanc non solum Prouinciam, sed vniuersam Italiam deuastarunt, Sulmonemq; veniẽtes, maiorem eius partem igni absumpserunt? Tunc Ciuitati, Regni totius Principi, opem ferentes, Sulmonenses duodecim occubuerunt, & innumeri pro Regni defensione, vitam cum morte commutarunt. Quid? quod non pauci, Sulmone à Saracenis, Sedoa Rege, direpto, pro patria mortem subiere præclaram. Nec semel tanta barbarorum eluuione redundauit; sed, & iterùm, & pluries cęde, atque incendijs modò in hac modò in illa Prouincia, Italia mundi Domina penè ad exitium perducta annis 621.778.788.848.859. Alijs ex Hispania Saracenis aduetantibus, Calabriam propè vidit euersam, & Apuliam ad vltimam internecionem exagitatam, in hac enim expugnato Beneuento, multisque alijs Oppidis, & Castellis direptis, animo Neapolim, Romam, totam denique Italiam sub iuga mittendi, Nullum crudelitatis exemplum deseruerunt; non sexui, non ætati, non Religioni parcebatur, indulgebatur tantum furori, miscebantur sacra profanis; Sanctorum templa, Vrbis tecta, omnium ciuium vita, omnis denique Italica Regio ad exitium & vastitatem vocabantur.

Anno ab origine mundi 6025. & à Christo nato 826. qui Pesculum Constantium incolebant turpe facinus in Sulmonenses aggressi sunt. Cum enim nonnullæ Oppidanarum paupertate quidèm, non autem honestate, laborantes; cùm libentiùs male suadam famem, quam malè sonantem famam eius Ciues, & si pauperrimæ, sustineant, ad legendas, quæ superfuerant, spicas iuissent in Sulmonensium agrorum fines, quos suos Pesculani magna contentione dicebant; in illas quidam Pesculanorum Iuuenes irruerunt, & cæteris mulieribus ignominia affectis, vnus eorũ puellæ, quæ reliquis forma præstabat, vim intulit; & licèt illa vim vi repelleret; & arma adhibens muliebria, vngues & dentes stringeret, faciẽ nebulonis deformans; ille qui præ furore vix ista sentiebat, tandem violatam, & virginitatis flore spoliatam dimisit. Itaque nil Deum fandi, atque nefandi memorem sperantes, nil tantam Ciuitatem totius Regionis Metropolim veriti; nil denique de sua ipsorum fama cogitantes, mulieres ignominia, & contumelia affectas Sulmonem remiserunt. In Ciuitatem igitùr Oppidanæ reuersæ, quibus affectæ fuerant, contumelias Patribus, Nobilibus, & Ciuitatis Syndico retulerunt; qui omnes rei veritate perspecta, factum simularunt, vt inopinato impetu in illos irruentes, vltionem, omni æuo memorandam, repeterent. Vt factum est: Accidit enim vt Sulmone Feriæ S. Mariæ de Roncisualle dictæ publicarentur, quæ singulis annis fiunt, & ad mensem

durant, quò ad nundinas finitimi omnes conueniunt vndecimo Calendas Septembris, & tunc temporis vt Pesculani pœnas darent, decreuerunt. Confluentibus igitùr Populis, & pesculani Sulmonem venerunt; vbi à militibus ad id paratis, ad vnum capti, nulla habita sexus ratione, coràm, qui conuenerant, populis, partim trucidati, partim mutilati sunt. Trecenti Pesculanorum viri, vt in singulis membris morerentur, membratim concisi sunt; septuaginta mulieres à pedibus vmbiculo tenus nudatæ, triginta nares, auresque obtruncatæ, perque totam Ciuitatem ductæ, & fustibus cæsæ Pesculum remissæ sunt. Capita, & artus virorum maiores, affixa, & suspensi sunt in locis publicis, vicis, & mænibus Ciuitatis; & vt quisque Ciuium ad lanienam accedens frusta eorum laniata sumeret, & contumelia afficeret, capitis pæna in renuentes promulgata, Patres iusserunt; quod accidit anno post primum facinus elapso; nempè à mundi origine 6026. & à Christo nato 827. Calendis Septembribus, ante portam S. Martini olim, nunc S. Augustini nuncupatam. Hinc exemplum sumant Ciuitatum Moderatores, ad Iuuenum petulantiam cohibendam, vt quemadmodùm

> Oderunt peccare boni virtutis amore,
> Sic cessent peccare mali formidine pœnæ.

Iuuenes enim, qui in Ciuitatibus voluptati soluunt habenas, & finitimos contumelia afficiunt, perpetuam Patriæ ignominiam, & quandòque excidium parturiunt.

Anno 872. reuersi sunt iterùm Saraceni, eodem Sedoa Rege ducente, & Salernum cum finitimis ad desolationem propè vastarunt.

Anno 884. Ammirallo eorũdẽ Rege iubente, Calabriam rursùs, & Apuliam depopulati; nedùm bona, & substantias; sed & fidem è Christianorum pectore extorquere conati sunt; quamobrem Episcopos, & Sacerdotes indomitorum caudis equorum alligantes hos ad cursum stimulis agitabant; cùm satis pro stimulis esset sua ipsorum feritas; sed crudelitati velocitas quoque tarda videbatur. Equos igitur per saxa, perque dumos ruentes, non fluminis ripa, aut torrens tardat oppositus; prosternuntur sepes, rumpuntur obstacula; & interim, vt Prudentius de S. Hyppolito dixit

> Scissa minutatim labefacto corpore frusta
> Carpit spinigeris stirpibus hirtus ager.
> Pars summis pendet scopulis, pars sentibus hæret,
> Parte rubent frondes, parte madescit humus.
> Cernere erat ruptis compagibus ordine nullo
> Membra per incertos sparsa jacere situs.

Inter

Inter cæteros Epiſcopos Nicoterenſis, ſpectaculum factus Deo Angelis, & hominibus huiuſmodi mortem in conſpectu Domini pretioſam occubuit, & celebri martyrio coronatus eſt; ſiquidèm ab equo per teſqua, dumoſque tractus, laceros artus paſſim relinquebat, & fideles

> Mærore attoniti, atque oculis rimantibus ibant
> Implebantque ſinus viſceribus laceris.
> Ille caput niueum complectitur, ac reuerendam
> Caniciem molli confouet in gremio.
> Hic humeros, truncaſque manus, & brachia, & vlnas
> Et genua, & crurum fragmina nuda legit.
> Siquis, & in ſudibus recalenti aſpergine ſanguis
> Inſidet, hunc omnem ſpongia preſſa rapit.

Annis ab orbe Redempto 900.901. 902. Saraceni Italiam repetunt, Abrahamo eorum Rege ducente; & anno 913. Regnante Apolline Abrahami filio, qui à Patre Panormi defecerat cum non paucis Saracenorum. Anno quoque 967, à Rege Bonauiro ſunt in Italiam adducti. Et annis 981.1104.1071, Amuratto eorum Rege, & alijs Regibus, & Ducibus, alij venerunt Saraceni ex Hiſpania, Babilone, & Africa, & centena hominum millia abduxerunt captiua, omnes opibus vrbes expoliantes; Infandum! quot Matronas, quot Virgines, & ingenua, nobiliaque corpora his belluis fuere ludibrio. Subuerſæ Eccleſiæ, ad Altaria Chriſti ſtabulati equi, Martyrum effoſsæ reliquiæ, vbique luctus, vbique gemitus, & plurima mortis imago. Enim verò notandum eſt. Et ſi totiès Saraceni Italiam deuaſtarint, ſemel tantùm, & iterùm Sulmonem cæde, & incendijs penè euerterunt; attamèn in communibus miſerijs hæc noſtra Ciuitas ſemper aliquid perpeſſa eſt, ſpontè finitimis, & alijs Regni Ciuitatibus opem ferens.

Anno Mundi 6131. & ab orbe redempto 932. Hungari in Italiam irruperunt, totamque excurſionibus infectam depopulati, ad Pelignos ſe contulere, & Sulmone ſubſtantijs ſpoliato, Romam verſùs, vt eam quoque direperent, prædis onuſti, iter ſuſceperunt. Sulmonenſes verò, cæterique Pelignorum viarum amfractus, & montium, ſaltuumque anguſta ſcientes, inſidias Hoſtibus tetenderunt; & in loco, qui Intermontes dicitur, Hungaros aggreſſi, cum ij, quò fugerent, non haberent, viarum anguſtijs præpediti, animabus ſuis viam tantum, quæ fert Acherontis ad vndas, aperuerunt, mucronibus, ſudibuſque confoſſi; omnes itaque ad vnum trucidati ſunt, & Sulmonenſes, cæterique Peligni amiſſa recuperantes, & inuenta acquirentes, diuites, & præda onuſti quiſque domum redierunt.

An

Anno ab orbe condito 6203. Saraceni rursus *Italiam* vastant Apollophoro, & Apocopha Ducibus, ijsdemque Parentibus genitis, qui omnes *Italiæ* Ciuitates, & præcipuè Sulmonem depopulati sunt. *Itali* autem vindictam suscepturi, armorum robore in vnum collecto; in Barbaros impetum fecerunt, multisque trucidatis, reliquos ex *Italia* penè deturbarunt, in qua annis decem supra trecentis, præcipuè Panormi insederant; licèt non omninò hac vice Italia expulissent; quod accidit quadraginta fermè post annis.

Anno à Virginis partu 1329 Ciuile bellum Sulmone exortum, inter præclaras eius familias; nempè inter Nobilissimos Merolinos, & Quatrarios item Nobilissimos. Merolinorum namque familia, quæ Merlinorum quoque dicta est, nedùm Sulmone floruit; sed & in alijs Regni Ciuitatibus conspicua fuit. Reate, & Capua ex Merlinis Gubernatores habuerunt. Ex ijsdem Neapolitana Ciuitas Magnos *Iustitiarios*, Camerarios, & Siniscalcos, qui inter septem suprema Regni officia connumerantur, aspexit. Multæ eiusdem Regni Sanctiones confirmatæ sunt à Gentili Merlino Sulmonense, vtpotè à Regni Locumtenente Generali, atque Logotheta, vt in cap. Ladislaus. Cui Ladislao in Etruria commoranti, quod donatiuum dicunt, missurus, ex Regio edicto omnes Regni Barones ad concilium vocatos, ad id faciendum hortatus est. In Aprutio ex Regia munificentia donatus est Oppidis, & Castellis numero tredecim, inter quæ Cerranum, Turris, & Ceruilionum, vt infrà. Conuentus S. Francisci, Sulmone erectus, insignia præsefert Merlinorum Cantelmis inserta; Merlini etenim matrimonijs inter Regni Proceres, & Magnates initis, familijs præclarissimis sanguine coniuncti sunt. Maximè autem omnium, & sua virtute, & maiorum splendore enituit, D. Franciscus Merlinus Hieronymi, & Camillæ Pignatellæ Filius, Sacræ Militiæ Diui Iacobi Eques, Neapoli in Sacro *Iustitiæ* eiusdem Regni Consilio Regius Consiliarius, Regiæ Cameræ Præses, Regni Secretarius, Supremi Italiæ Senatus Regens, & demùm Sacri Consilij Præsidens: Vir omnium votis expetitus, multorum seculorum vita dignissimus, qui mortis debitum soluit, anno 1650.

Extincta est hæc Familia vnà cum D. Isabella Merlina Ramontis Marchionissa, Matreque Illustrissimi D. Caroli Calà Dianę Ducis, Ramontis, & Villęnouæ Marchionis, Collateralisque Regni Consilij Regentis, Qui tenax recti, Iustitiæ Vindex, & eruditorum Mecænas, cùm generis nobilitate, tùm scientiarum, & virtutum splendore nitescens, prætèr rectè facta, quæ omne æuum superant, editis quoque præclaris ingenij sui monumentis, nominis immortalitatem comparauit.

Inter hos, inquam, Merolinos, & nobilissimos Quatrarios, quorum vtraque familia, semper Barones habuerunt, alijs nobilissimis familijs

milijs matrimonio copulatæ, diuitijs pollentes fuerũt tanta potẽtia, vt quinquaginta annorum spatio bellum ciuile fouentes Sulmonem penè ad excidium perduxerint. Prætereà multæ ex nobilibus, & principalibus familijs alterutri partium adhærentes funditùs euulsæ perierunt; media Ciuitas ab ipsis ciuibus succensa, & diruta est, & vsque ad hodiernam diem tantorum ædificiorum senta situ vestigia clamant, vt

Audiat Ciues acuisse ferrum,
Quo graues Persæ meliùs perirent,
Audiat pugnas, vitio parentum,
Rara juuentus.

Causa tantæ calamitatis, tantique incendij scintilla fuit, quæ aliàs contemnenda videbatur; vndè comprobetur oportet, quòd parua sæpè scintilla contempta magnum excitauit incendium. Siquidèm Quatrariorum Ancilla, cum mense Augusto eiusdem anni 1329. fontem peteret, aquam frigidam Dominis allatura, hausta aqua lagenam illius refertam ad Ciuitatem ferens, cùm portam, quæ olim Capora, hodie Filiamabili dicitur, esset ingressura; quidam puerorum, (qui vt è Gymnasio exeunt, in ludos insolènter se effundunt, quos Plutarchus ijs, qui è vinculis emittuntur, & licentiùs vagantur, quã ij qui nunquam fuerunt in vinculis, comparat) inibi, vt moris est, ludentium, in lagenam terræ pugillum, & frustilla cannabi, quod tunc lintopta (quam Tusci Maciullam, cæteri gramolam vocant) stipulis mundabatur, injecit. Ancilla contumeliæ impatiens, aquam effudit, & puerum arreptum pugnis affecit, adeò vt nares sanguine maderent. Erat hic puer vnigenitus Merolinorum familiæ, quem domum genas laceratum, & nares, vultumq; sanguine sordidũ reuersũ vt Pater vidit, re cognita, adeò irarum effudit habenas, vt Quatrariorũ domum ingressus Ancillam stricto pugione multotiès perforarit, & vita priuauerit. Quidã ex quatrarijs, qui domi tũc erat videns nullam sui habitam rationem, re minimè perspecta, quæ furor arma ministrat, illicò rapit, & Merolinum domo exeuntem, adhuc sanguine madidum, obtruncatum humi relinquit.

Quod vbi Merolini cognouerunt, armati Quatrariorum domum inuadunt, & homicidam vna cum filijs, & filiabus eius morti demandant. Cuius consanguinei vindictam repetentes, arma capiunt, & Ciuitatem deserunt, omnia Merlinorum prædia vastantes; quibus damnis hi occurrentes sæpius bellum inierunt; multique vtrinque oppressi sunt; adeò vt Sulmonis agri sanguine Ciuium maderent; Tantarumque dissensionum moles, eò vsque deuenit, vt Neapolitani Reges nedùm ciuiles discordias sedare nequierint; sed, & cæpe-

perint timere; Non sexui, non ætati parcebatur; infantes è Nutricum papillis erepti, murisque collisi, lac pro sanguine effundebant; quorum nonnulli vacuum in aerem sublati mucronibus excipiebantur; edocti ante volare, quàm gressibus incedere; ante mori, quàm viuere. Quid? quod prægnantium aluis dissectis, obstetrice bipenni, fœtus educebant; & nondùm natos occidentes, morti dabant, quos nondùm vita susceperat. Infelices puerperæ! ante parientes, quam parturientes; antè neci, quàm vitæ fœtus Acheronte abluendos edebant, at non in lucem; si oculos non dum apertos æternis tenebris obducendos dirus ensis eruebat.

Bis Neapolitanus Rex, bis ipsa Regina Sulmonem, vt animos componerent, se receperunt, ex vtraque parte matrimonio copulatos, quasi obsides faciẽtes; At vbi terga vertebant, illicò ira exardescens ad pejora prioribus excitabat facinora. Vir vxoris, vxor viri non brachijs, sed laqueo collum cingebat; non amore, sed dolore languebant. Non Cupidinis, sed insani furoris iaculis confodiebantur. Non Hymenęi, sed Megeræ facibus domus ardebant; Non procreandæ prolis, sed progeniei extirpandę semina fouebantur; vndique Mars, vndique Mors exultare; Pax omninò exulare videbatur; adeò vt ipsa Monialium Claustra furor inuaderet, qui multis extinctis accensus, consanguineos cogeret è S. Catharinæ Sulmonis abductas in Sanctorum Cosmæ, & Damiani transferre.

Castella Cerrani, Turris, & Ceruilioni nobilissimæ Merlinorum familiæ à fundamentis Quatrarij euerterunt; & Orzi Castellum, cuius Quatrarij Barones erant, igni à Merlinis absumptum deperijt.

Neapolis igitur Rex tantis malis modum impositurus, vtrique parti aqua, & igni Sulmone interdixit; itaque altera Merlinorum Anxanum, altera Quatrariorum Ortonem; nàm trigesimo ab Sulmone lapide exulaturi erant; se receperunt. Quamobrem factum est, vt oppida, quæ incolebant factiosis replentes mutuò certarent, & vtrumque oppidum non exigua mala perpessum sit; Sulmonenses verò semper Anxianis opem tulerunt; vtpotè quibus, & sanguine conjuncti essent, & ab Vrbium incunabulis (cum vnum, eundemque sui cognouissent Auctorem) semper amicitiam fouissent, & vsq; ad hæc tempora alter alteri subueniat.

Tandèm aliquando finem malis impositurus ille, qui petentibus, quam mundus dare non potest, pacem concedit; factionum capita de medio tollens, odia, calidæque rixæ sublata fuerunt, quæ annis quinquaginta durauerant.

Anno 1342. Ludouico Rege Hungariæ, Sulmo obsessus ab Hungaris fuit, quibus Sulmonenses armorum viribus obstiterunt multo

vtrin-

vtrinque sanguine effuso; tandèm Hungaris Ciuitate potitis, vt furorem sedarent Sulmonenses magno auri pondere se redemerunt. Sulmone expugnato, reliqua oppida, & Castella in Regis deditionem venerunt. Qui Hungarorum aduentus in Reginam Ioannam, ob Regem Andræam morti datum, fuisse narratur.

Arctiore autèm obsidione, quàm anteà Sulmo cinctus est ab Hungaris iisdem, cum in Reginam Ioannam missi fuissent à Rege Ludouico anno 1346. insontem turpemque Andreassi, Regis Fratris, mortem vindicaturi. Sulmonenses à Regina nunquam defecerunt, sanguinis, vitæque effusione fidem datam seruantes; sed quod mali ab Hungaris sustinuerunt, parum fuit; si quod Aquilani Sulmonensibus tunc temporis inimici, inferebant, consideremus; quippè qui vltionem repetebant de damnis, ignominijsque sibi superioribus annis à Sulmonensibus illatis.

Anno igitur 1345. Lallus Camponescus Aquilæ Comes, Soræ Dux, S. Agathæ Comes, & etiam Regni Quæstor, qui vulgò Camerlengus dicitur, creatus; vt iniurias in suos Ciues à Sulmonensibus illatas vindicaret; & se vlcisceretur pro eo, quod Sulmone aqua, & igni sibi interdictum esset, ob carceres effractos, & Curiales malè sauciatos; Sulmonis mœnia dura cingit obsidione, agros vastat; Hungaros, Aquilanosque suos, ad omne vindictæ genus compellit. Sulmonenses autem noctesque, diesque vigilijs dediti acres, ac fortes viros sese præstantes, operam adeò strenuè nauarunt, vt quamquàm multò sanguine effuso; tamen vim vi repulerint, & omnes inimicorum astus eluserint. Quodam autem die factum est, vt rumor Aquilam perlatus, dissipauerit Sulmonem fuisse captum; quamobrem Comes Hungarus, & Aquilani campanas festiuo sonitu pulsandas iusserunt; accidit autem, vt Campana Palatij, qua non alia magnitudine, pulcritudine, & sonitu præstantior, vix semel, & iterùm tintinnabulo icta, rimam egerit, & pro festiuo, raucum sonum ediderit; quod omnes Aquilani ægrè tulerunt, & ob tanti instrumenti, quod à multis illis fuerat inuisum, iacturam; & ob funestum augurium, quod fama comprobauit: siquidem vanus fuerat, quem de Sulmone oppugnato, rumorem dissipauerant; vndè cadere animi, & aduersa augurari cœperunt. Interim Sulmonēses semper Reginæ fideles, sperantes à Principe Tarentino, & Carolo Dyrrachino auxilium, idque differri videntes, longa obsidione coacti, tempori seruiendum esse censuerunt; & consilio inito, fœdus cum Hungaro inire decernunt: quod factum est, hoc, pacto: vt si intra certum tempus subsidium non mitteretur, sese dedidissent; interim copias auerterent, & castra aliò transferrent. Hoc fœdere inito, Hungari Sulmonem exercitu cinctum, obsidione leuauerunt, Theaten oppugnaturi; quò famam

dissiparunt Sulmonem euersum; Theatini igitur obsidione, & fama Sulmonis oppugnati deterriti, parum abfuit, quin se hosti dederent; Sulmonenses verò, qui tamdiù dilatum, nullum deinceps sperabant subsidium, quatuor millibus fortissimorum militum in vnum collectis, per abdita viarum Theaten se contulerunt, relictis, qui Valuæ vias custodirent. Siquidem vsque ab antiquis temporibus Peligni, Anxani, & Theatini Socij, & fædere coniuncti fuerunt. Nuncio igitur ad Theatinos misso, qui certiores faceret, se velle cum hostibus, ex improuiso signa conferre, & cum pugnã iniuissent, præstò essent; de cætero vanum esse rumorem, qui de expugnato Sulmone ortus erat.

Hungaris igitur, & Aquilanis curis vacuis, & nihil, nisi prædam medi tantibus, Sulmonenses inopinatò aduenientes tantam stragem intulerunt, quantam nunquàm hostes meditari potuerant; interim Theatini. Vrbe relicta, & ipsi sua signa contulerunt, sicque hostili exercitu partim trucidato, partim in fugam acto, præda, & spolijs onusti ad vrbem reuerterunt: quique Hungarorum per campos sese effudere palantes, ab Hostibus capti, qui Valuæ vias custodiebant obtruncati sunt ita, vt pauci ex Hungaris euaserint. Ex Aquilanis ducenti septuaginta capti (Lallo Camponesco à fuga incolumitati restituto) omnes naribus, auribusq; abscissis, vt pænas darent de bonorum direptione, depopulatione prædiorum, locorumque vastatione, quæ Sulmonensibus intulerant, Aquilam remissi sunt.

At cum iterum Aquilani vindictam à Sulmonensibus repeterent, Regina Ioanna Sulmoni opem latura, cum equitatu venit, & Hungaros, Aquilanosquè Aquilam vsque persecuta est, auxilio Ducis Dyrrachini, Sulmonensium fautoris; & eo prælio multi ex Hungaris, Aquilanisque trucidati sunt.

Regina verò cum equitatu, Neapolim reuersa, alijs Regni Prouincijs subsidium implorantibus, præstò futura. Ex improuiso, eodemque anno Aquilani vnà cum suis Hungaris, impetu adeò inopinato Sulmonem inuadunt, vt Ciuitas præsidio destituta, ne mense quidèm absoluto, fædere inito Episcopo Hungaro Regis Hungariæ fratris, sed spurio, se dederit. Sulmone verò dedita; reliqua cùm castella, tùm oppida in deditionem venerunt.

Hęc autèm omnia non multò post tempore à Rege Neapolitano sedata fuerunt, cum multi vtrinque, eo jubente, matrimonium inierint, & sanguinis conjunctione, à sanguine effundendo manus abstinuerint.

Eodem anno 1345. pestilentiæ vis adeò sæuijt, vt nedum Sulmone, sed tota ferè Italia, vix decimus quisque incolumis euaserit; quinimò, & Europam ferè vniuersam pestis contagio attritam reliquit. Cuius mali causam in Iudæos reiecta; quippè, qui dicebantur

aquas

aquas veneno infeciſſe, innumeros ex eis de medio tollendos ſuaſit; itaùt Sulmone tantùm, vndecim, atque ſexcenti perierint. Vt autem adCamponeſcum redeamus, cùm anno 1353. Lallus Tarenti Principem honoris cauſa cum multis ſuorum comitaretur, vbi in Campaniam venerunt, Princeps, de quo Lallus malè meritus erat, brachio tenuit, vltionem ſumpturus: tunc Eques Sulmonenſis, Principi carus, Lalli guttur pugione tranſegit, & equo deturbatum, humi ſtrauit, cuius heres ſolus filius ſuperſtes fuit Lallus, & ipſe hoc nomine à Patre ſecundus.

Anno 1361. inter Aquilanos, & Sulmonenſes magna excitata eſt contentio. Paulus enim Bazzanus Epiſcopus Aquilanus armata manu occupauit multa loca, Eccleſias, & Caſtella, quæ ad Epiſcopatum Sulmonenſem, Valuenſem dictum, pertinebant; & in Diæceſi Valuenſi adnumerabantur, videlicet Accianum, Antidoniam, Boffim, Bariſcianum, Bomminaſum, Campanam, Caſtella Antidonium, Ardemgumque, Cærulam, Collempetrum, Caſtellum S. Mariæ, Fontecchium, Fagnanum, ſeù Ofanianum, Gonienum de Vallibus cum ſuis pertinentijs, & Villis, Laporanicam in Sinitio, Nauallim, Offenſemiam, Pratorum, Peltinum, S. Mariam de Ponte, cum ſuis pertinentijs, & Villis, Stephaniſcum, Sanctum Pium de Fontecchio, cum pertinentijs, & villis; quæ omnia, & alia loca à Paulo ex familia Bazzana Sulmonenſe per vim occupata fuerunt, pluriès indè exturbato Franciſco de Sangro Nobiliſſimo Sulmonenſe, tunc Epiſcopo Valuenſe, ſeù Sulmonenſe, vnde & originem, & natalia ducebat; quà de cauſa Primores Ciuium vnà cum Epiſcopo Auenionem in Galliam, vbi tunc Summus Pontifex rrſidebat, ſe contulerunt; Cauſa igitur perſpecta multa Bazzano inhibita, & interdicta ſunt; quibus ille, & ſi cenſuris adſtrictus, obedientiam præſtare noluit, fretus (vt dici ſolet) inueſtitura, quam ab Antipapa, cui Regina Ioanna, hoc nomine prima multum fauebat, acceptam euulgabat Cauſa hæc, annis octo, & quinquaginta, ſcilicèt ab *Innocentio* VI. vſque ad Innocentiũ VII, patria Sulmonenſem, agitata fuit.

Anno 1367. Sulmo cum ſuis finitimis, Marſorum Regio, & Aquilanorum; imò Aprutium fermè totum à Ioanne Acuto Anglo Britannorum Ducis filio, occupata, in illius Dominium venerunt; ſteteruntque quinque, & amplius menſibus. Quibus exactis *Ioanna* Neapolis Regina, magno auri pondere, reliquum Aprutium hoc onere leuauit, & Anglorum Acutum Ducem, ſuoſque Acutos futuros Marſorum Comitatu donauit; *interim* Ioannes Acutus Parmam ſe recepit, quò à Bernabo Viſconte vocabatur, vt opportunè multis malis occurrens imminentes tumultus cohiberet Regina quoque, amicitia cum Acuto inita, à regione, quam ei dederat,

manus abstinuit; quinimò Ambrosium Viscontem præfati sororium, quem Sulmone captiuum abductum, penès se detinebat, habita Acuti ratione, & muneribus, & libertate donauit, eius sibi animum concilians.

Anno 821. non exigua Sulmonis pars ab Ortonensibus igni succensa, & diruta fuit. Cuius excidij causa, iurgium inter Anxanos, Ortonensesque pro finibus dicitur; qui multa malorum populis pepererunt, & pariunt; fines quasi ironicè dicti, cum nullum faciant contentionum finem, tanta est hominum auiditas, vt semper inhiet alienis. Anxani igitur opem à Sulmonensibus petentes, lectam Iuuenum manum sibi Comitem iungunt; & cum aliquando Sulmonenses in Anxiani auxilium Anxianis operam suam strenuè commodassent, Ortonenses Sulmonem petentes Ciuitatem militibus vacuam, prædę, & igni demandant. Quod Sulmonenses vindicaturi par pari referentes, iniuriam maxima vltione persequuntur.

Annis 1458. 1460. 1461. Sulmo copijs Iacobi Piccinini præclarissimi Ducis sub Ioanne Angioino, itemque Principis, eo tempore eiusdem Ciuitatis Aragonensibus fidelissimæ, pro quibus, nempè vt eis adhæreret, Sulmo longam obsidionem passus, agros vastari, plura loca dirui, multos ex suis perimi, & seipsum ad vltimum penè excidium adductum cernere cogitur; cuius exemplum secuta cum vniuersa prouincia: tùm totum Neapoli sRegnum intemeratam Aragonensibus fidem seruauerunt. Opem deindè laturus, cum multis copijs, ijsque strenuissimis venit Alexander Sforzius à Pio Secundo, & à Ferdinando Neapolis Rege missus, qui hostes in montes fugans, Sulmonem ab obsidione vindicauit. Anno verò 1460. iterùm Sulmo obsessus est à Ioanne Angioino, in Regno Neapolis, quæ prætendebat iura, ad tuendum veniente, & ab eodem Piccinino, sub quibus Ciuitas multa mala perpessa est, multum sanguinis fudit. Anno autem 1461. elapso, obsidionem famemque amplius sustinere non valens, omnique subuentione destitutus, federe inito Angioinis se dedidit; vbi Angioinum se munientem omnes Regni Barones, Comites, & Dñi, & præcipuè Regitoni Comites Celani, & Camponeschi Aquilani, Acuti Comites Marsorum, Caldori, & alij à Rege Alphonso Ferdinandi Aragonis Patre, dominio spoliati, prosecuti sunt.

Hæc sunt, quæ de Sulmone, ex antiquis monumentis hausimus.

Cæterùm hoc tempore vtitur felicitate non modica, incolis frequens, opibusque adauctis; eòque fortunatior, quod sub Burghesiæ gentis, Pauli Quinti prosapiæ splendidissimæ Principatu suauissimè conquiescat.

Templa in ipsa Sulmone Ciuitate summis ædificijs extructa; piaque loca, ac Religiosorum Monasteria multa, inter cætera ad

duo

duo millia passuum, ad montis Moroni radices situm nobile Sancti Spiritus Ordinis Cælestinorum Archicænobium spectatur, in quo prima eius Ordinis iecit fundamenta Cælestinus Quintus, inter diuos relatus. Protulit Sulmo inter alios viros clarissimos Poetarum lumen Ouidium; Marcum Probum sui temporis Poetam satis celebrem; Franciscum Barbatum Iureconsultum eximium, Petrarchæ amicum, ad quem ipsius extant Epistolę. Innocentium Septimum Pontificem Maximum; Cardinales duos, Ioannem, & Cosmatum melioratos eiusdem Pontificis Fatris filios, nonnullosque Episcopos, Virosque in omni genere præstantes.

De Valeriensibus, & Valeria Ciuitate.

CAP. XIII.

PElignis contermina erat Valeria Ciuitas in nostro limite, quæ Prouinciam, dùm extabat, de suo nomine nobilitauit, & ruens Oppida excitauit, quæ nostrum laborem complent. Ibi sitam fuisse nominis affinitate, & Strabonis verbis, qui illam Carseolis, & Albæ præponit, vbi nunc Vicouarum Oppidum est, dicamus oportet. Variam ab Antonino, & in tabula Itineraria dictam Cluuerius suspicatur; at illum longè satis aberrare, illius vestigia, quæ propè ripam Fucini lacus lustrantur, ostendunt; & domus, quam Bonifacius IV. in Ecclesiam vertit, fidem astruit, vt M. Valerius Maximus, qui Valeriam viam direxit, à se excitatam, vtramque de suo nomine insigniuerit.

Primùm enim cùm esset Censor, anno post tertium fœdus, cum Carthaginensibus initum, qui fuit ab V.C. secundum Sigonij computationem CDXLIX. tractum viæ designando publico ære perfecit, de quo Liuius IX.

Eodemque anno Ædes salutis à C. Iunio Bubulco Censore locata est, quam Cos: bello Samnitum vouerat, ab eodemque collega eius M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ:

Illius Valerij nepos, qui post decemuiralem inuidiam plebem in Patres incitatam legibus, & conditionibus suis mitigauit; qui, cùm ei ob Victoriam à Volscis, Æquisque in Alcido reportatam, negatus triumphus fuisset, sine Senatus auctoritate triumphauit; vndè Maximi nomen adeptus fuit; nulli anteà, quàm Fabio tributum: & cum consulatum gereret, & Sora ad Samnites defecisset, felici prælio recuperauit; vndè triumphum, qui à Liuio exciderat in tabulis capitulinis ascriptum Ioannes Vincentius Ciarlante in memorijs Samnij refert.

M.VALERIVS.M.F.M.N.MAXIMVS
A.CDXXXXI COS.DE.SAMNITIBVS
SORANISQ.IDIBVS.SEXT

Vir quidem magistratibus, & bellicis facinoribus clarus, tantam in Vrbe sibi comparauerat auctoritatem, vt cum Etruria Aretinorum seditionibus irritata, qui Licinium genus inter eos præpotens,

tens; diuitiarum solùm inuidia, armorum violentia depellere cępissent, palàm etiam rebellioni locum dedissent; eoque tempore Marsorum Populi deductione nouæ Coloniæ irritati, agrum vi tuebantur; & cum vtrorumque motus terrore Vrbem repleslet, vnus ipse Dictator eligitur, & subactis Etruscis sic armis Marsos fatigauit, vt ad minutissimas Ciuitates Plestiniam, & Miloniam reparare compulerit, nec pacē postmodùm petentes, parte agri mulctatos, in fœdus restituit; & si Liuius ad A. V. C. CDLI. subleuationem Marsorum reportet, & ante Consulatum L. Cornelij Scipionis, & G. R. Fului A. V. C. CDLIV. Carseolos coloniam deductam constet, eo anno designatam, quo Marsi in arma ruerunt, nec antè perfectam, quàm Dictator illa compresserit. In parte agri mulctata Dictator ad grandia natus, Ciuitatem de suo nomine, vt viam anteà strauerat; collectis Marrubij, & Cerfeniæ reliquijs, in designato loco adunauit, vt familiæ suæ Auorum gloria claræ, triumphorum splendore decoræ; Consulatibus Illustris, quos LXIX. gessit, & ex egregijs factis Coruina, Potita, & Messala pronomine adaucta, publicæ viæ directione, & nouæ Ciuitatis ædificio memoriam æternari studuit.

Volaterranus Antropologia li. 20

Erant, & aliæ in Orbe eiusdem nominis Ciuitates, népè in Hispania Tarraconési, & in Corsica Insula, de quibus Ptolomæus lib. II. tab. VII. Europæ, & in Pãnonia inferiori, ad Danubij, & Drauui flumina à Diocletiano Imperatore in propriæ filiæ memoriam Massimino Herculeo nuptæ erectam; & cum nulla suscepta prole decessisset Prouinciam, Ciuitatemque suo nomini sacrauit; ad quorum differentiam, hæc nostra, Valeria Italiæ appellari meruit; & in tantam rerum magnificentiam temporis cursu creuit, vt in noua Italiæ partitione, Longobardorum Regum auctoritate, extenso limite, & adiecto agro, Prouinciæ Principatum, Metropoli tanumq; honorem obtinuerit; cuius fines Vibius Sequester in Catalogo Prouinciarum Italiæ tales assignat.

Ammianus Marcellinus lib. 9. Strabo.

Vibius.

Porrò XIII. Prouincia Valeriæ, cui, & Nursia annexa, inter Vmbriam, & Campaniam, Picenumque consistit, quæ ab Oriente Samnitum Regionem attingit; huius pars occidua, quæ ab Vrbe Romana initium capit, olim habebat Tuscorum populos, & Tuscia dicta est; hæc habet Vrbes Tibur, Carseolos, Reate, Forconium, & Amiternum, regionemque Marsorum, & eorum Lacum, qui Fucinus appellatur. Marsorum quoque regionem ideò intrà Valeriam Prouinciam æstimo computari; quia in Catalogo Prouinciarum Italiæ, minimè ab antiquis descripta est, Si quis autem hanc per se Prouinciam esse verè ratione probauerit, huius ratio ab illis sententiæ modis omnibus tenenda est.

Multò magis Sanctorum Monachorum frequentibus cænobijs; quàm

quàm regijs prærogatiuis, & terrena ditione clara, quibus primùm monastica disciplina in occidentali Ecclesia reparata, sub sanctissimo Cænobiarcha Benedicto, proindè firmioribus præceptis regulata lege, dictis numerosa in Orbe creuit religio, & cælestis veluti illis Paranimphus in hac Prouincia S. Pater Equitius fuit, viam certo dogmate docens, dispersos in solitudine Monachos sub certa regulari norma in Abbatis præfectura congregauit; indè, & Valentianus, deuastato iam à sæua Longobardorum rabie Valeriano Monasterio, ad Romanum, in quo S. Gregorius Magnus regulari disciplina instruebatur, translatus Præsul extitit, vt ipse in Dialogis testatur. Vndè tot Viri sanctitate insignes, multis in Prouincia patratis miraculis cælestium præceptorum Satores, cum Monasticis institutis Cristianam Religionem propagarunt; & Sanctarum virtutum splendore sic illuxerunt, vt certatim vndique Monasteria construerentur, quibus XXVII. circà lacum Fucinum solùm, Præpositus D. Mariæ de Luco ex Benedictinis Alumnis præfuisse, in Cassinensibus Chronicis narratur; vltrà alia eiusdem familiæ in eadem regione posita à nobis suis locis relata; in quorum locum, fatiscentibus illis, mendicantium ordines successerunt. Quæ à S. Equitio, vel ab illius Congregationis Viris erecta fuerunt, sic exciderunt, vt prætèr illud S. Laurentij in Pago, quod modò Pizzulum vocant, quæ Parochialis Ecclesia est, in quo crypta illius sepulchri veneratur, de nullo alio memoria extat; & quæ meritis Sanctorum Monachorum Deus Omnipotens in prouincia operatus est, in Chronicis Cassinensibus, & Sancti Gregorij dialogis recitantur.

Aul. Gell. lib. 17. ca. 16. & lib. 18. cap. 3.

Sigonius de antiq. iure Italiæ lib. 3. cap. 8.

Dictator verò noster, vt Vrbem, quam stabilierat muneribus, & prærogatiuis augeret, iura municipij indulsit, vniuersum illius statum ex omnibus propè rebus publicis sic temperauit, vt penè Romæ similis videretur; Publicis rebus Decurionum Collegium (qui Senatus loco erat) præfecit, & magistratum duorum Virorum, qui iurgia, & lites sedarent statuit; ex quibus municipia mores capiebant; vtrorum memoriam lapides in Ecclesia S. Benedicti ad nos transmiserunt.

D. M. S.
L. MINDIO
PRIMITIVO
DECVR. MAR
QVI. VIXIT
ANNIS. XXII.
M. V. DIES. II.
TITIDIA
FAVENTINA
MATER
B. M. P.

D. M.
Q. GAVEDIO
VERO. PATR
II. VIR. I. D.
Q. PETEDIVS
DRAGOANCO
B. M. P.

Non

Non est quid faciat, quòd Decurio Marsorum, & non Valeriæ scribitur; cùm Ciuitas ipsa vtroque nomine, & Valeria, & Ciuitas Marsorum diuerso tempore sit dicta; sic Leo in Chronicis, cùm Ecclesias Cassinensium recenset; S. Paulus in Ciuitate Marsorum, & S. Ciprianus in gyro eiusdem Ciuitatis, dicit; & Ioanna II. huius Regni Serenissima Regina, dùm pro collatis in illam, Regnumque beneficijs Præclarissimo Principi Odoardo Columnæ Ducatus titulo nobilitatam in feudum assignauit, anno M. CCCC. XXXII. non alio nomine, quàm Marsia Ciuitas, in diplomate vtitur; in cuius præclarissimæ familiæ Proceribus, & si Ciuitatis dominium non conseruetur; ex ipso primo Duce titulus cum ditione perpetuatur; est enim ditio, hæc nostra nobilis patria, Lucus, Transaquæ, & Paternum, & ab ipso Odoardo ad Excellentissimum Dominum Marcum Antonium Aurei uelleris Militem, & Magnum Comestabilem, qui feliciter Auorum suorum Principatum hæreditauit, duodecim numerantur, vt in stemmate.

Leo lib. 1. cap. 36.

Odoardus I.	Marcus Antonius V.	Carolus IX.
Iordanus II.	M. Antonius VI.	Federicus X.
Prosper III.	M. Antonius VII.	M. Antonius XI.
Ascanius IV.	Philippus VIII.	Laur. Onuphrius XII.

Gaudebat Ciuitas orientali aura lacus ad litora posita in ampla planitie, cuius mænia Inuectus, seù *Iuuenculus* amnis abradebat; ambitus plusquàm sexies mille lares capiebat, ædificijs magnificentissimis ornata, vt rudeta demõstrant; inter quæ magni amphitheatri inconcussa, adhùc fundamenta, cum primis arcubus circa aream nondùm tempori cesserunt; area ipsa satis lata, ad quæcumque spectacula recipienda affabrè facta, à quo non longè maiorum sepulchrorum lapidei tumuli, ad instar pyramidum, extolluntur, lapidum incrustatura, & ornatu abiecti: quos modo *Li Murroni* appellant, quorum aliqui, etiam per tractum viæ Valeriæ iacent. Cætera autem monumenta vetustas absumpsit, præter memoriam aliquorum, quæ in incisis lapidibus ad nostra sunt tempora translata. Horum erat Septimio Seuero sacratum opus, vt in mutilata inscriptione in marmorea basi, quæ in gradibus aræ maioris Ecclesiæ S. Benedicti in hæc verba legitur.

IMP. CÆS. L. SEPTIMIO. SEVERO
AVG. ARABICO. ADIABENICO
OPTIMO. FORTISSIMO.

Et cum dedicatio abscissa sit, siuè ob illustratam nouis legionibus militiam, & Italicam nouam legionem addictam, siuè ob ali-

quod beneficium ipsi municipio collatum ante Parthicum bellum, in gratiam Principis statuam ibidem erectam fuisse; Nam victis primò Arabicis, & Adiabenicis, & Parthis in deditionem acceptis à Parthico cognomine, à Senatu delato, abstinuit; nè gens, nondùm armis victa irritaretur; meritoque restauratoris Pantheonis ibidem memoria erecta, in quo qui illud à superstitione purgatum, veri Dei cultui restitueret oriturus erat.

Sex. Aur. Vict.

Ante eiusdem Templi fores muliebre Colossum sua basi his literis notata, substentabatur.

ALFIDIA.MATER.AVGVSTI

Quænam fuerit, cuiusque Augusti Mater nullo studio (licèt eruditissimos in Vrbe antiquarios consuluerimus) inuenire hactenùs potuimus; est, & alteri mulieris illi nomine affini, operis dedicatio in S. Sabinæ templo in alio inscripto lapide, sic.

ALFIA.P.F.MARTA ....
MVLIEBRE.A.SOLO ....
EADEM.LAPIDE.VA ....
ORNAVIT.ABRVMAE.M.
FOCVLO.SEDES.POSVIT.

Reliqua profana ædificia solum occupat, in quo fundamenta, & rudeta, quæ sæpè aratro aperiuntur, passim iacent.

Quæ sors autem eam tulerit, an Longobardorũ furore, an Fucini violentia corruerit, nescitur; quique fuerit barbarus vastator, ea pietate in sacris ædibus vsus fuit, vt solùm illius rabies deplantationi omnium ædificiorum intenta, illis sic pepercerit, vt non læserit. Extat modò à SS. Bonifacio IV. indè ex Ioanne Medico Patre Oriundo, ante annos M.LII. templum Patriarchæ Benedicto sacratum, paterna olim ipsius Sanctissimi Pontificis domus, Cænobiumque iuxta, ad Cistercensium familię, cuius alumnus fuerat, receptaculum, proprio ære, & Auorum facultatibus ditatum, erexit, & deficientibus Monachis pariter defecit, templo superstite structura ex polito lapide non vulgari, cuius nomine paruus pagus, & vile piscatorum tugurium, vix decem familias continens appellatur.

Centum ferè passibus ab isto, honorificum, latumque aliud Sanctæ Sabinæ (non tàm generis nobilitate, quàm martyrio claræ) sacratũ extollitur, tribus aulis distinctum, quarũ maxima columnis ex quadrato lapide, super quibus hinc indè arcus curuantur, suffulcitur apsides, totaque ipsa polito vertitur saxo, ex quo facici structura pa-

paritèr componitur; Ostium ex vario pario, crebris animalium figuris interiectis adumbratum, in formam Iconis tribus ex vtrolibet latere columnis rotundis erectis, quarum excauata epistylia diuersarum specierum formas repræsentant, ouatumque substentatur supercilium, albo, mixtoque nigri coloris marmore; olim tamen Marsorum Episcoporum ad Gregorij XIII. vsque tempora cathedralis Sedes, & residentia, multò ante hæc derelicta, ruente Episcopali palatio; parùmque cum deceret Episcopos morari in agro, ex illius indulto, ad Ecclesiam S. Mariæ Gratiarum translata, non despecta priori, quæ, & deuoto cultu veneratur, & pijs impensis substentatur. Ecclesia ipsa, & Piscatorum cansunculæ tantæ Ciuitatis, quæ amplæ Prouinciæ Metropolicam dignitatem, & supræmi magistratus honorem sustinuit, pauperes reliquiæ sunt.

Duo autem hinc 2. M. P. ad ortum æstiuum antiqua loca in tabula itineraria designantur, Cersinia, seù Cersenia, & Mons Imeus, in Valeriæ viæ tractu: licèt neutrorum situm Cluuerius consequutus fuisse videatur, & in ambo aberrauit, sicut in Marrubio, quod vt Morreum assereret, tractum viæ Valeriæ disperdidit, per quē recta linea transierat, siquidem Montem *Imeum*, non ad lacus litora, sed infra Appennini radices *Incolæ* docent, & vulgari nomine ***Monte Meo*** appellant; & quod vltrà *Iuuenculi* ripam *IIII*. M. ab hinc P. Veneris Oppidum alia origine trahitur, & Cersinia non in loco, quo Collis Armelus est, quod ***Collemeum*** Lucius Camarra appellat; sed parùm longè in tractu ipso viæ aliqua vestigia signantur, & vetus S. Felicitatis templum in fundamentis signatur, de quo in Bulla Pascalis *II* ambo in tractu viæ ab Antonino, & tabula ipsa itineraria posita, non amplitudine, àut alia singularitate, sed transitu viæ nota, ex quorum ruinis Collis Armeli Oppidi principia aucta recensentur, nō eo ipso, sed successu tēporis; siquidē dissipati, illa fatiscente, Ciues in septem pagos coiuerūt, ex quibus Cansanū, Miglianum, Leo, & Imeum, quorum adhùc Ecclesiæ in locis ipsis signantur, & in præcitata Paschalis II. bulla S. Anatolia in Leone asseritur, cuius Pagi cæmenta noui ædificij, domus scilicet recreationis Piccolomineorum Ducum, in loco, qui hodiè Luna dicitur, materia fuerunt. Agerque in latifundium, & Viridarium cessit, pratis populorum virentium multiplicitate, & varij generis pomorum delactabile; & de Loreto in Chronicis Cassinensibus paritèr, quæ de Oretino lib. primo cap. XXXVI. & de Miliano dicemus infrà, ex quorum omnium casu Armele, in Oppidum Colle armele creuit, successitque Cersinia, parùm ab illa longè in Præbenda Parochiali translata, ibidem Ecclesia S. Felicitatis cum Collegio quatuor Canonicorum, cui Præpositus præest, & Sacramenta quasi centum propè laribus, qui illud complent, præbet; nihil in illo insigne

Cersenia.

Mons Imeus.

Veneri

Collis Armeli.

gne, vel antiquum, præter sequentem inscriptionem.

D. M.
T.TIDIO .....
MO.QVI.VIX.A....
LXXII.MEN.III.
FIDIVS.FAVS.
NEPOTI.PIISS.
O.BENEMER.
P.

A Cerfinia ad Aternum, viam à Claudio directam lapis supra relatus testatur.

Et ad ripam Iuuenculi 2.M.P.à Valeria, Oppidulum ad radices Apennini in eleuato collis dorso ad prospectam Lacus Oppidolum Veneri anteà positum, à Venere Myrtea, vt ex Plinio iam diximus nuncupatum, cui S.Syluestri Ecclesia successit, & cum Incolis montana displicere cæperint, antiquam sedem relinquentes, ad ripam amnis nouum excitarunt, & in aperto pago, qui non plures, quam viginti lares continet.

Plin. lib. 16.c.29.

Eodem itinere ad easdem radices, in eleuato colle ad prospectum paritèr lacus 3.M. P. à Venere ex duobus antiquis Vicis Sparnasij, & Collis Asinij vnum Oppidolum conflatum, & nominatum confusione, Speron d'Asino, dicitur, & Parochialium Ecclesiarum vnio insequuta paritèr fuit; vndè Ecclesia S.Mariæ, quæ alterius eorum erat S. Nicolai, in qua cura exercetur perpetuò incorporata.

Sparnasiũ Collis Asinij. Speron d' Asino.

Eodem calculo milliarium procedendo per iuga Apennini Aschium paruum etiam; haùd multum, rigida Cæli inclementia, iucundum Oppidum iacet, nèc lætus ager, qui præter frumentum nihil aliud gignit, & in Ecclesia Sancti Syluestri, quæ ab Archipresbytero cum duobus Cappellanis regitur, vix centum lares congregat.

Aschium.

Ad Valeriam autem, vt cætera compleantur, redeamus oportet, quæ hostili, siuè igne absumpta, siuè alio rerum infortunio in caligine temporis inuoluto, ruit; Ciuesque sparsim per agros se recipientes, Vicos aliquos inhabitare cæperunt; qui sua fata sentientes, vix nomina ad nos transmiserunt. Horum vnus notior alio, Apinianicum, in quo Ecclesia S.Mariæ, quæ ruinam minatur, cum rimam ex parte fecerit; vetus tamen Monialium S. Claræ Monasterium ex Sixti IV. indulto intrà mænia in Ecclesia S. Institutricis translatum, M.P. à Piscina nunc ad olerum cultum recintum murorum seruit, quondàm de iuribus Monasterij S. Vincentij ad Vulturnum; illiusque

Apinianicum.

que Abbas Ioannes, Marsicanis quibusdam bona occupantibus, quæstionem mouit, & à Petro Ticinensi Episcopo, Ottonis II. Archicancellarij, in præsentia Odorisij, & Raynaldi Marsorum Comitum, sententiam reportauit anno DCCCCLXXXI, quam ex Chronicis illius Monasterij transcriptam, Vghellius in serie Episcoporum reponit.

Alter Apamea dictus, eodem itinere à Piscina, ex Paulo Marso in Fastorum recensione, & parùm infrà Atranum, & Bozzanum alter erat, Milianum, seù Maglianum, & S. Antij, omniumque cum Piscina consortium vnicam efficiebat Vniuersitatem, vt in instrumento exemptionis à muneribus publicis Ioanni de Maso, & Petrucciæ eius coniugi; iam ab anno MCCCIII concessę, plenè constat, cuius transumptum, ne crescat volumen, relinquimus.

Apamea Atranu Bozzanũ, Milianũ

Piscina autem, quæ *Villa* in vita S. Berardi enunciatur, horum caput, reliquorum concursu in oppidum creuit, latis siquidem auspicijs, vt Episcoporum sedes, & Valeriæ in agri possessione, & Cathedræ locum occuparet; II. M. P. ab illa dissita in radicibus Apennini ad fauces collium, inter quos Iuuenculus amnis perfluit; Primorum Ciuium lares murorum recintu vallabantur; Arce in suprema parte ad tutelam, quæ iam penè tota corruit muniti; nouum tamen incrementum nobilioribus ædificijs, situs commoditate, & viarum magnificentia egregium, sed in aperto sinu, adhuc murorum custodia caret.

Piscina.

Nomen Incolæ, vt vetustatis splendore Patriam exornent, ea ambitione, qua omnes feruntur, ad fabulosas Pauli Marsi eorum Ciuis nænias recurrentes, principia referunt; & ad instar aliorum à Marsia lydo ex Asia aduentante inditum, & à Pisino in Galatia Asiæ (quæ pòst Paphlagonia regio dicta est), Emporium victori relictum, in nouo suæ Prouinciæ dominio nomine, & re reparatum, seù à Pissinante Deorum Matre, cuius templum Conditor in memoriam eius, quod in Asia reliquerat, ibidem erexit; & cum Dea ipsa Angidistes etiam vocaretur; vnde Angitiæ Deæ in Marsis qui, & lucum illi sacrarunt Religio, quæ Romam vsque peruenit; siquidèm dùm Pœni Italiam vastabat, quam Annibal multis victorijs insolens premebat; tale ex oraculo responsum, Romanos à Cælestibus auxilia flagitantes reportasse, Liuius refert. Quicumque hostis Alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si Mater Idea Pessinante Romam aduecta esset; quamobrem illius simulacrum à Rege postulantes, à Pisino Emporio inana superstitione in Vrbem translatum Ab vtroque igitur nouo Oppido denominationem Marsyam dedisse argumentantur; est tamen illi non à Pissinante, aut à Pisino; sed ab aquarum stagnis Piscinæ, & Viuaria dictis, sic in antiquis Thermis, quò currebant in

vnum

vnum aquæ, & in magno Hierosolymitano templo, ex victimarum ablutione discurrentes in vnum, Probatica Piscina, Euangelica attestatione pronunciatur. Siquidem Valerienses (vt & ipsi Piscinates modò) ex Iuuenculo ad procliuiorem agri sinum aquas adunant, vt altilium aquatilium hyeme venationi incumbant; parùmque effossa humo stagna conficiunt, vt escis circà appositis, anates, aliasque aues alliciant, quas iacto rete non paruo numero capiunt. Vndè diruta Valeria, circà illa stagna aggregatum Oppidum nomen ante illi loco inditum retinuit; & ex inueterata nomenclatura Piscina dictum, cui propè cum Matthæus Collis Episcopus directam iam domo, iuncta S. Sabinæ templo, vt per incertos lares diù vagantium Episcoporum commoditati prospiceret, & in deserto agro, infelicis etiam lacus aura, parùm læto veterem instaurare minimè expedire, atque etiam in solitudine morari Episcopos non decere, nec plebi proficuum iudicaret; ex Pontificio indulto in serie Episcoporum relato, cum translatione Cathedræ Ciuitatis honorem, donec, Valeria resurgat, illi contulit; nouum à fundamentis Deiparæ Immaculatæ, ex niue dictæ, ex parua primùm Icone, haud vulgare templum ædificauit, porticum ante fores, faciemque ex polito lapide confecit, tribus in aulis distinctum; verùm solas laterales opere arcuato compleuit; mediam ipsam, vt laqueario superindueretur, successoribus adscripsit. Vndè Illustrissimus Don Ascanius de Gasperis modernus Episcopus, nobilis Verulanus, cui ad Episcopale munus, sic virtutes omnes assistunt, vt nihil sit, quod illi ad pastorale officium desiderari possit; Opus agressus ex inciso ligno nobili artificio, sic super induit, vt nec marmori cedat; organum ad modulationem, pastorale argenteum, & suppellectilia sacra addidit.

Et, vt ad Matthæum Collem redeamus, is propè Templum pro Episcoporum residentia ex primo lapide non amplũ sanè, sed aulis, & Officinis cõcinnè paratum Palatium extulit, & altiora parabat, ni conspiratione inimicorum, crimina falsò obiecta in Vrbe purgare coactus, Ecclesiam; & cum ipsa vitam desijsset. Vigilantissimus Pastor, cui Marsi quidquid boni habent, acceptum referre debent.

In nouo templo, veteres insident ad diuina decem Canonici; vna tantùm Archidiaconatus dignitas, eaque in Ecclesia perantiqua Præfecturæ Præpositi insignita honore, vt in vita S. Berardi, quæ in Archidiaconatum transijt, ex cuius in Ecclesia numero Berardus anno MCCCLXX cathedram ipsam Episcopalem ascendit.

Eidem quoque Chori præsidatus in prima Diœcesana Synodo à Ioanne Baptista Milanesio celebrata, tribuitur; nec actibus capitularibus tamèn inseritur; nec voce fruitur, & nomine tantùm præest.

In-

Inter moderna ædificia Minorum Conuentualium, incultum sanè, nec ædificijs, nec prouentibus diues Cænobium iacet; tempore Sancti Institutoris erectum, & in conformitate regulæ locus Marsicanus nuncupatur, ditius illi Oratorium S. Antonij de Padua in Ecclesia positum, cuius redditus in pauperum vsum à Sodalitij Confratribus(quorum est præfectura)erogantur; à quo non longè Anachoretarũ Magistro Ecclesiuncula surgit, Populi deuotione venerabilis, & iuxtà illam Clericorum Seminarium ab eodem Matthæo Colle simplicibus beneficiis dotatum, & erectum, sed ijs Aulicorum auiditate subtractis, pium Institutoris præpositum, adhùc sine mercede fraudatur, plorantque Clerici educationem,& ad Ecclesiastica munia profectum.

Inter septa murorum Monialium S.Claræ rudi ædificio, sed regulari obseruantia expolitum Monasterium extat; illius moniales Ioannis Pauli Cacciæ prædefuncti Episcopi ad normam regulæ,'ad vitam communem(cum anteà priuato sumptu viuerent) redactæ,vt in rigore seraphicæ regulæ sororum in sancto proposito emolumenta crescerent.

In earum Ecclesia S. Maximi sub sæua Diocletiani persecutione martyrio coronati brachium veneratur, illiusque annua solemnitas III.Kal. Nouembris recolitur; passique in Apamea, vt in Sacro Romano Martyrologio asseritur, Vico vt diximus,ex quo Piscina creuit: diuersum putamus ab illo, quem Græci in Menologio XVIII Kal.Octobris ponunt,& ex eo loco Martyrij Eminentissimus Baronius in annotationibus(ad quem nostræ Apàmeæ notitia non deuenit)vnum eũ idẽ ponit,suspicatus non aliam adesse Apameam, quàm illam in Asia à Strabone lib. XII. Ptholom. in tab. IV. & V. Asiæ, & Liu.lib.35.& 38.positam,& cum locum martyrij,& diem teneamus non hæsitandum; & si sorores deperdita acta deplorent quæ si extarent veritas elucesceret.

Marsorum pietas, diruta Valeria,& deserta S.Sabinæ, Cthedrali Ecclesia S. Berardi eorum Episcopi, eius sacra ossa ne diù neglecta manerent, & venerabili fraudarentur obsequio, intra Piscinæ ambitum in sacrũ illi templũ transtulerunt, anno scilicet 1580. vt crebra deuotio venerationis homagium persoluere posset,cuius natalitius dies III. Nouembris solemni celebritate veneratur; Intèr sacra ædificia projectorum domus à S.Nicolai Monasterio in furca ferrati,translata, annectimus,sub præfectura vnius ex Presbyteris Congregationis S.Spiritus in Saxia de Vrbe, cruce signati; qui cum Abbatiali honore infantium educationem suscepit: præter hæc nil laude dignum; nec Ciuitatis ornatum, sed Oppidi formam retinet; licèt præclaris in omni scientiarum genere viris resplendeat; ex quibus ad apicem Episcopatus Iacobus ex Puccia familia ascendere meruit.

Gau-

Gaudet iucundo lacus prospectu, & ad æstiuum ortum colles adiacentes fecundis vitibus vestiuntur; vndè grata admodùm vina promunt; reliquus ager in planitiem ad aquas tendens, in latifundijs diuisus Cerere quamplurima, leguminum, & frugum copia lætatur, irrigatione Iuuenculi fæcundatus. Poma ex omni genere maturat, grataque vicinis commodat, ex quo nulla paupertate premitur. Incolæ sine fastu, sed comitali vrbanitate, in hospites benefici; vndè in opere, plusquàm verborum apparatu, adest illis Ciuilis politia.

Carritum. In transcursu Iuuenculi M.P. à Ripa ad sinistram, & II. M. P. à Piscina, Carritum incultum, asperumque Oppidum in minùs culturæ apto colle insidet, Diœcesis terminus à Pascali II. adscriptus; nulla alia mentione dignum, quàm Anicij de Carrito fortis militis, ni perduellionis crimine dãnaretur, qui partes Ludouici II. Andegauẽsis sectatus, à Ioanna II. Ladislai sorore, anno M. CCCC.XIIX. bonorũ, & vitæ proscriptionẽ passus, vnà cum Hẽrico de Henricis, & filijs, Antonio Colella, Antonio de Raymundo, & Raynaldo Pauluccio, dicto *lancia longa*, eorum pariter memoria damnata, suam gloriam fædo rebellionis crimine adussit, miserèque exul cum propria substantia patrium solum amisit; in hoc vno laudandus quod Patriæ, nulla alia re insignitæ, proprio facinore nomen dilatauit.

Cyrillus in Ann. Aquilæ lib. v. Pandulphus Colẽnuccius in comp. lib. v.

Hortuna. Ex aduersa fluminis ripa deprimuntur iuga montium in planam vallem IV. M. P. longitudine protensam. & D. Latitudine, per quam placidus serpit, verticibus supereminẽtiũ Mõtiũ vallatã, vberi gleba fæcundam, vndè oppidum ex latere surgens in parum eleuato terræ cumulo II. M. P. à Carrito, & III. M. P. à Piscina dissitum, nomen Hortona recepit; vetustis enim temporibus, *Villa magna* ex antiquato more loquendi, Horcum dictum, cum qui arma capere possent, ibi orirentur, ex Festi testimonio; quod si etymon spectetur sine aspiratione pronunciandum; licèt receptus à doctioribus vsus fecerit, vt aspiretur ad differentiam fortassis participij Ortus, vel nominis quartæ inflexionis. Magnæ autem ex Magnatum, Principumque electione, qui rurales domos ad animorum recreationem, & molestas Ciuium curas sedandas extructas Villę dici consueuerunt; cuius in pręeminenti cacumine parùm ab Oppido longè in formam arcis vestigia lustrantur, cuiusnam Principis fuerit, incompertum, non solùm habemus, sed nec vlla priscorum ædificiorum memoria monemur. A nobilibus Valeriensibus, qui ad delicias destinauerunt agrum ad instàr Principum denominari fertur; signaturque modò via, quæ *delle Carrette* dicitur; quà ad Ciuitatem frugibus, pomisque onusti currus ducebantur; signata adhuc illorum vestigijs rotarum. Moderno autem tempore, ex ruinis Casoli, Co-

dar-

dardi, Fonticulæ, Fundi magni, Pagorum excitatum, nulla Geographorum cura notatum; cuius Ecclesia denominationem priscam ad hæc tempora transmittit; siquidèm in libro visitationis Matthæi collis MDCVI. S. Agnes in Villa magna notatur; & in Bulla Paschalis II. S. Feliciani Ecclesia paritèr in Villa magna scribitur; illiusque ager pari nominis prærogatiua gaudebat; Fundus magnus dictus, de quo Leo in Chron. lib. 1. cap. xxxvi. ex Ludouici Pij Imperatoris largitate Monasterio S. Angeli in Barregio S. Mariæ in fundo magno Ecclesia peruenit, & in eodem libro visitationis S. Ioannis Parochialis Ecclesia in fundo magno dicitur.

Non incultum, nèc sanè rude, & si Incolæ pecoribus, & agriculturæ curam plurimam præstent; cùm montana grata Ouibus pascua, & vallis amænitas rei frumentariæ industriosam operam nauandi ocium parent; cuius Ecclesiæ S. Ioanni dicatæ, Præpositiq; titulo ornatæ, quinque Canonici Collegium implent.

Relicta fluminis ripa in tractu viæ, quæ Sulmonem ducit V. M. P. à Piscina inter iuga Apennini ad Aternum vergens Cucullum Oppidum insidet, quod ex nominis affinitate ad Cuculum, quod Strabo via Valeria reponit, accommodari posset; si verba ipsius arriderent; nam, & post Ciuitates dicit, cum elongetur ab Alba vltimo loco posita per X. & amplius M. P.

Cucullum.

Alia igitur ratione nomen illi inditum diximus, nec latum Oppidum, nec læta aura fruitur in montuosa, & aspera regione, cui Aquilo plurimùm obest, prohibetque vitium propagationem, & arua vltrà Cererem, vix aliquid producunt. Est tamen S. Dominici Ordinis Cistercienfis Abbatis, singulari prærogatiua munitũ, quod intrà illius limites serpẽs, aut alterius generis venenata animalia, nec sistunt, nec viuunt. Fertur enim, quod cum eum Christiani nominis hostes persequerentur, qui à Monasterio in prato cardoso ad Villam de lacu expulerant. Sanctus Vir fugiens in bubulcum, qui fabas eo tempore in agro Oppidi serebat, incidit; illumque admonuit, vt quibus, non longè homines armati progressuri essent, si de transitu eius ab illis percontari contingeret, dum fabas terræ dabat pertransisse responderet; ità planè non longè accidit, vt bubulcus armatis illis, vt præceptum erat, responderit; at illi retroaspicientes in iugeribus ab illo satis, adultas fabas, flore parturiẽtes insurgere extemplò viderunt; sic Deus illorum peruersas mentes insolito miraculo admonuit, vt à persecutione desisterent. Interim Venerabilis Vir dùm Oppidum intrat, frequens ei turba, plorans obuiàm fit, rabidum lupum insequens, qui infantulum raptum portans, vicinam Syluam petebat; quamobrem miseratus parentum lacrymas, rabidam feram acciuit, illique per Deum præcepit, vt prædam dimitteret; statimque lupus, feritatis oblitus, sine læsione

aliqua, puerulum parentibus reddidit; ex quorum ostentatione signorum, quali vitæ meritò esset, illi Incolę argumenta sumentes, illum Oppidum ingredientem enixè rogare cæperunt, vt aliquid de suo discedens relinqueret, quo præsidio ab infectorum animalium molestijs, quorum frequentibus incursibus offensiones, damnaq; crebra incurrerant, tuti essent; at ille manu ad os allata molarē dentem extrahens, deindè ferrum mulæ, vtraque illis benignè donauit; qui dens in Icone illi dicata in Ecclesia S. Egidij Abbatis, loco Parochiali, in deaurato ligneo tabernaculo, digna veneratione asseruantur; ad quem vndique rabidi canis morsu, aliorumque venenatorum dente offensi deuotè recurrunt, & tanti Viri meritis sospitatem accipiunt; & bruta ignito illo ferro impressa furorem non timent, & si qui illis est abscedit; & crebra miraculorum coruscatione, populorum concursu, vndique deuotione frequentatur; cuius vitam à Cardinali Alberico conscriptam, nuperrimè Ludouicus Iacobellus erudito calamo, nostroque idiomate promulgauit, de quo Leo in chronic. & Eminentissimus Baronius. Accessit ad huius Oppidi decorem Religiosissimus Vir D. Ioannes à Cuculo ex Cælestinorum primoribus, iterùm ad totius Ordinis Generalem præfecturam anno MCCXCIX. ob regularis disciplinæ frequens studium prouectus, & ob egregias animi dotes Thomæ de Ocra S.R.E. Eminentissimo Cardinali apprimè carus, dignus, cui supremæ suæ voluntatis executionem confideret.

Leo in Chron. li. 3. cap. 60.

Huius ager, fines nostros præcludens, vlteriorem vagationem prohibet; ad Cerfiniam igitur, & viam à Valerio, & Claudio signatam reuertimur, & à Colle armeli Oppido per suauem Apennini dorsi ascensum *III.* transactis P. in rimosum, amplumque olim Cælestinorum Patrum Monasterium, iàm diù derelictum, & expositorum infantium, vt diximus congregationi addictum inciditur in Ecclesiam S. Episcopo Nicolao sacratam, tenaci cæmento, & polito lapide confectam: asperam nimis cæli temperiem in causam derelictionis adducimus, cum iuga supereminentium montium humilientur tantispèr in vallem, valido Aquilonis flatui, & continuæ tempestati subiectam, hyeme præcipuè, cùm niues ex amplo iugo conglomerantur in vnum, ea congerie, vt summitatem montis penè adæquent, Ecclesiamque aliquandò superinduant, homines, & iumenta ad vnum aduoluētes, & cessante hyeme ventorum turbo aliquandò timetur. Non longè in angustiorem aditum, Furca ferrati, *Forca di caruso* dicta, in qua olim arcus Augustæ, de quo in vita S. Ruphini Episcopi in lectionario Pistoriensi lectione I. & XI.

A Piceni Prouincia Romā veniens cùm per Valeriæ regionis viā transitum faceret. Hic itaque cum in Marsorum fines venisset, ad arcum Augustę, qui locus à Romana Vrbe P. M. LXXV. distare dicitur.

Nec

Nec immutatum nomen ęstimij libri Oppidi Galliani, & Castri veteris, quorum est territorium exhibent; cum qui circa fundi sunt, ad Arcum scribantur, numerus milliarium respondet, licèt in tabula itineraria assignatus longiora signet, cùm à Romana Corfiniæ LXXVIII notentur, à quo si III. addantur LXXXI. conficiet, & facilis in tabula error; cui autem Augustæ sacratus, incompertum habemus, cum sic ruerit, vt nulla appareant vestigia: attamen lapis in oppido Castriueteris in domo familiæ de Macrinis appositus Liuiæ Augustæ fuisse dicatum, in non dubiã suspicionem nos adducit, qui sub marmoreum fæminæ capuc, talem notat inscriptionem.

LIVIÆ. DRVSI. F
AVGVSTI
MATRI. CÆSARIS. ET
DRVSI. GERMANICI
SVPERÆQVANI. PVBLICI

Est enim, vt olim locus, agri Marsorum terminus, ex quo sinistrorsùm à Valeria Via ad Vallem, quæ (corrupto vocabulo) subreco dicitur aditus patet. Vndè superæquani de Liuia benemeriti in aperto, & frequentato loco, intrà tamen eorum fines Arcum illi sacrarunt, quo deleto, & rudetis in proximũ Oppidũ asportatis, nomen fundi ascriptum remansit; ex quo errore Flauius Blondus, apertis tabulis patet, Superęquanos vltrà Sulmonem in plano quinque millium super altissimos montes ponens.

Fuit ea planities aliquot habitata Vicis, quod extantes ruinæ ostendunt, & Plin. eos populos superæquanos Pelignos appellat.

Etsi Plinij verba, quibus innititur, contrarium probent, licèt populos enumeret, non loca demonstret; & in ordine numerationis superæquanos Corfiniensibus, & Sulmonensibus confines ponit, & cùm Corfinienses infra Sulmonem sint positi; si affines non vltrà superæquani, prout reuera sunt, hæc ille:

Pelignorum Corfinienses, superæquani Sulmonenses.

Cui, & ratio contradicit: superęquani .n. dici non possent, si locũ ab eo signatum incoluissent; sed super-Peligni, aut super-Sulmonenses; etenim respectu Romę, ex qua Orbem ex Augusti diuisione Plinius inscribere cæpit; illi erant superæquani dicendi, qui Æquis contermini vltrà eos incolunt; patet quidem Æquorũ fines altissimos montes à Valle ista dirimere, eiusque rei certior testis, lapis in Ecclesia S. Mariæ Consolationis in Oppido Secenarij in istamet Valle, qui sic se habet,

L.VIBIVS.SEVERVS.ÆDILIS.IIII.VIR.QQ.
SPLENDIDVS.EQ.ROMANVS.CIVITATIS.SVPER
EQVANORVM.ITEM.PATRONVS.CIVITATIS
ANXATIVM.FRENTANORVM.ET.PELTVINA
TIVM.VESTIN.HIC.OB HONOREM.ÆDILITATIS
L.VIBII.FILII.SVI.EQ.R.AG.DEAM PELINAM
PRIMVS.HVIC.LOCO.VENATIONE.EDIDIT
DEINCEPS.LVDOS.SOLEMNES.L.VIBIVS.NE-
POS.FILIVS.MED.IIII.VIR.ID.EQ.R.PATRO-
NVS.CIVITATIS.OB. . . . .
NOMEN.FRATRIS.SVI.TITVLVM.PVBLICE
DICAVIT.AVRELIANO.AVG.ET.BASSO.II.
COS.XVI.KAL.IVN.

Cuius ſuperæquanorum Ciuitatis longa murorum ſerie apud Caſtrum vetus memoria exiſtit; nomenque illi communi Incolarum metrana adſcriptum; quæ vt Romanorum Colonia in libro Balbi de Agrimenſoribus fuiſſe dicitur.

Prouincia Valeriæ Coloniæ ſuperæquanæ, ager eius veteranis eſt aſſignatus; ſed poſteà Seuerus, & Antoninus, & Commodus aliqua priuatis conceſſerunt.

Expugnata à Papirio & à Coruilio Coſſ. A.V.C.CDLIX. poſt Amiterni direptionem fertur, licet nomen non conſentiat, cùm à Liuio Duroniam expugnaſſe Papirius dicatur; minùſque quam collega hominum prædam, ſed plures occidiſſe commemoret; potiùs tamen illam cum Maſſonio ſuſpicamur, quam Ioannes Villanus tempore Caroli Magni inter Sulmonē, & Aquilā, Lacemoniam dictā dirutam affirmat; & ſi minùs nomen adaptetur; illa tamèn, aut alia recentiori bellorum quaſſatione ſolo æquata, cum quæ extant murorum veſtigia non vetuſtiori tempore ruinam paſſam indicant, inconcuſſa enim multa ædificia permanent, quæ perijſſent, ſi longo æuo aſſignentur; Pro certo eſt, ex Balbi aſſertione poſt Papirij vaſtationem vixiſſe, cum illam ad Commodi tempora conducat, vndè vt incertus apud auctores locus, ſic caſus deſcribitur. Vallis ipſa, quæ ex montium inflexu poſt arcum Auguſtæ principium ſumit III.M.P. in longitudinem ſe extendit, ad planum Macrani, in quo Ciuitatem ipſam poſitam rudera monſtrant, vſque ad Oppidum Caſtrum vetus, per cuius agrum Aternum traſcurrens in flexo curſu per aliam VallemPopuli oppido prætendit, cuius aquarum vbertate, vt ſolum fæcundaretur, & Ciuitas affluentia lætaretur, Corfinienſes effoſſo montę M. P. ſpatio canalem abſoluerunt indito titulo, qui in Eccleſia S. Ioannis ad domum Baronis de PetroPaulis legitur.

RES-

RESPVBLICA. POPVLVSQ.
CORFINIENSIENSIS. FORMAM
AQVÆDVCTVS. VETVSTATE
CORRVPTAM. D.D. REFECIT

Qui affluens modò, non longè ab Eremo S. Nicolai, Rodianorum campos irrigans, glebas aliàs ariditate in fœcundas ditat, & vulgaritèr *la forma di Raiano* dicitur; & antiquato iam censu Rodianenses à Castrouetérensibus recognoscebant, annuo fructuum penso XXVIII. Augusti soluto.

Diuersus aquæductus iste ab alio, quem retulimus, ille ex Sinizzi laculo, non longè hodie à S. Demetrij Vniuersitate, ad eiusdem Ciuitatis delicias deductus, ætate lapsus, aquas iam suo alueo in Aternum influit.

Castrum vetus.

Castrum vetus moderno tempore oppidum excitatum, paruum, sed splendore Incolarum dignum, cui non minimum decorem Fuluius de Petropaulis Iurisconsultus suo æuo celeberrimus attulit; & si quæ in legũ enodandis difficultatibus & in vsibus feudorũ commentaria edidit in lucẽ prodijssent, multò maiorẽ; Vetustum in illo Minorum Conuentualium Cænobium Seraphici Instituto-ris tempore fundatum, in quo Rogerij Celani Comitis in vna Cappella corpus reconditum, veneratur in comitiali morbo affe-ctos, miraculorum gratia elucens, cuius dies obitus in peruetusto Conuentus codice; in hæc verba notatur.

Tertio Kal. Martij, anno secundo MCCCLXXXVII. obijt Magnificus Vir Rogerius Celani Comes, indelendæ memoriæ, in Castro Galiani, decimæ inditionis, luna octaua, sistente in signo cancri, paulispèr post horam nona in die Mercurij.

Gordianũ Siculum.

Tractus Viæ Valeriæ per arcum signatum transiens Stabulæ protendebat, quod cum memoria totum perijt; creditur tamèn, eo in loco situm fuisse, quo nunc Gordianum Siculum est, & aliqua etiam vltrà milliarium numerum, antiquitatis vestigia suadent; inspicitur hodiè in Ecclesia S. Nicolai in platea Oppidi C. Rutilij, loci Patroni, titulus his verbis notatus.

C. RVTILIO. C. F. PAL. GALLICO. ORDO
AVGVSTAL. PATRONO. OB. MERITA
PATRIS. ET IPSIVS.

Paruum est, illudq; in aspera regione, oppidum infrà iuga montium positum; sed S. Virginis Gemmæ prætiosi corporis repositione insignitum, ignobili natali ortæ, sed vitæ splendore, & miraculorum gloria claræ, quod in Ecclesia S. Ioannis requiescens, pio cultu à fidelibus veneratur.

Vtrùm

Vtrùm Siculum dicatur, à primis Regionis habitatoribus, an ab alio, nescitur; sic origine antiquum, & arte impolitum, vt rerum gestarum parùm memoria cognitum; ex quo III.M.P. est Rodianum, ex reliquijs Corfinij excitatum in Apennini radicibus, à fluminis corrosione, quod perenni cursu terram abrodit, dictum; quod & ad nos minimè pertinere dignoscitur. Ex ruinis tamen Macranæ, superæquanorum Ciuitatis in ipsa Valle aliqua Oppidula excitata, quorum primatum, & rerum politia, & inhabitantium copia, & ædificiorum ornatu Gallianum tenet. In quo Comites Celanenses ad instar fortilitij domum extruxerunt, in quo Castello, Rogerij Mater, & Leonelli ab Acclozamora vxor ab ingrato filio obsidionem tamdiù sustulit, donec deiectis propugnaculis, in illius, & Piccinini Ducis deditionem venit; Antiquo autem Monialium S. Claræ Monasterio nobilitatur. Huic M.P. proximum Secenara aliud Oppidolum, & postremum *Castel d'Hieri*, ad ripam Aterni positum, quo Prouinciæ Marsorum limites, ex Vibij assertione, qui Aternum per Marsos discurrere dicit, Cluuerius assignat; Nosque paritèr huic nostro labori finem ponimus ad Dei, Immaculatæque Virginis Matris, & SS. Apostolorum Petri, & Pauli gloriam, & honorem.

Rodianũ.

Gallianũ.

Secenara.

HISTORIÆ MARSORVM

F I N I S.

MAR-

MARSORVM EPISCOPORVM CATALOGVS.

Diù seriem Episcoporũ contexere in animo fuit, quam licèt nimis obstrusam indigestam, & cõfusam; inuenerimus, eam tamen, Deo adiuuante, & ordine digessimus, & amico nostro D. Ferdinando Vghellio cõmodauimus, qui Italiæ totius sacrorum Præsulum, & memoriam, ac egregia facta, iàm aboleta, in antiquum splendorem restituta persoluit; & vicissim eius in Priscorum monumẽtis perscrutandis solertia, huic nostro disposito sermoni, magna accessio facta est; eamquè modò locupletatam, nouisquè accessionibus auctam, nè quid Marsi desiderare possent, vt denuò in lucem prodat, consultiùs iudicauimus.

Quique primus Sacrorum Antistes Christi fidem, iuraque nostris dederit, haud facilis inuestigationis, ob deperdita Ecclesiæ acta, negotium erit; Cùm enim post Valeriæ excidium incertam sedem, & vbi sibi libuerit, Episcopi pedem fixerint, quæ ad historicam veritatem monumenta prodesse poterant, non exiguum detrimentum sustulerunt; vixque hodie, quæ modernis temporibus res resolutas continent, in Archiuio ipsius referuntur.

Romanũ Martyrologiũ 28. Aprilis.

Fidem igitur Christi, ipsa nascente Ecclesia, edoctos, tùm Principis Apostolorum vigilantia, quæ loca vicina Vrbi non deseruit, tùm multa alia suadent.

Baron. in Annal. to. 1. An. XLVI.

Siquidèm Princeps ipse Apostolorum, Episcopum Æquicolis Christi doctrinam disseminaturum S. Marcum Galileum destinauit, ex Romano Martyrologio die XXVIII. Aprilis, sub anno Domini XLVI. quibus iàm diù Episcopalis ditio, cum nostratibus communis fuit, ex Paschalis II. diplomatis attestatione: In quo habetur:

Diodor. Sicul. 16. XIV.

Tuis igitur, frater in Christo carissime, precibus annuentes, ad perpetuam S. Matris Ecclesiæ pacem, & stabilitatem, præsentis decreti stabilitate sancimus, vt vniuersos Parochiæ fines, sicut à tuis Antecessoribus vsque hodie possessæ sunt, ità omninò tàm tibi, quàm successoribus in perpetuum conseruentur, & forsitan etiam laicalis, siquidèm Carseolanos, Diœcesis continet, quos inter æqui-

C. Sigonius lib. 1 cap. 10. Antiq. Ital.

colas Diodorus numerat, qui cum commixti fuerint inter alios populos, non facilè discernuntur, sic Volater. lib. VI.

Æqui enim qui fuerint populi non facilè distinguuntur, commixti alioquin Latinis, & Volscis.

Et nostratibus etiam, ex Geographorum descriptione, & iuxtà fines à Cluuerio signatos.

C. Vrbes, & C. in illis 80. distin.

Et si territorium ijs temporibus Episcopis certis limitibus distinctum non assignabatur, quamquam à Beato Petro ad destinatam Vrbem mitterentur, ad instar gentilium Flamines,& Primi flamines, ab illis tamen aliò transire, nisi ingruente persequutione, absque Sedis Apostolicæ auctoritate nefas erat; quod posteà S. Dionysius Papa anno CCLXVI. immutauit, vnicuiq; proprium assignans, & in Diœcesim diuidens.

C. sicut alterius 7.q.1.

C. Ecclesias 13 q. 1.

Constat siquidèm, Æquicolorum aliquam partem à veteribus, modernisq: Marsis addictos,& si S. Marcus eorũ Episcopus fuerit, igitur, & Marsorum, quorum agri simul certa censura complexi, sub vna denominatione, deleta priori, communi existimatione appellantur; Et cum S. Ruphinus antè distinctionem territorij Episcopus præfuerit, & pariter S. Marcus eosdem populos, quos vna complectebatur, determinata antiquitus iurisdictio, ad fidem Christi vocasse pro certo habendus est; ab illo igitur exordium narrationis sumemus.

I.

Anno 46.

S. MARCVS Galilæus, cum Petrus Apostolorum Coryphæus ex Antiochia Neapolim appulisset, Romam profecturus, iter agens, Atinam peruenit, & à Palladio hospitio exceptus, Marcum peregrè agentem inuenit, & cum eiusdem nationis esse cóperisset, in fide Christi delibutum baptizauit, secumque Romam adduxit, postmodùm ordinatum Episcopum ad eamdem Ciuitatem remisit, ibique deletis Iani, Dianæq; simulacris, & Palladium in fide instructum, ab eodem Principe ad Æquicolas Euangelium prædicaturus Episcopus mittitur: fidei lacte Æquicolas ipsos, Marsosque potauit; Atinam indè reuersus templum Iacus, propè domum Palladij, Deo vero consecrauit; Aram, & simulacrum comminuens. Ad Maximum Campaniæ Præsidem sub Domitiani persequutione delatus, ad quæstionem etiam adductus, cum Christum verum Deum prædicare non destitisset, fame, carceris squalore, igne, verberibus afflictus, in amphitheatrum adductus, clauis in capite infixis, abscissa demùm ceruice, Martyr ad Dominum euolauit, anno post Christum natum XLVI. vt fusiùs in eius actis narrabimus.

II.

II.

S. RVPHINVS Amasiæ Episcopus, ex Cappadocia Romam adueniens, immanem Maximini persequutionem fugiens, cum Andream Prouinciæ præfatæ Proconsulem, à quo multa tormenta sustinuerat, & quem ad fidem conuerterat, suæ peregrinationis socium adhibuit. A S. Fabiano Papa, qui tùnc Petri Cathedram regebat, ad Marsorum Ecclesiam translatus, legationem postmodùm totius Marchiæ Anconitanæ nactus, Marsorum Ecclesiam deserens, Assisij Martyr occubuit, vt vberiùs in eius, & S. Cæsidij vita, quam vulgari sermone edidimus, & apud Ludouicum Sabinum de Sanctis Vmbriæ est videre. 237.

Dùm legati munere S. Ruphinus fungebatur, Ecclesiam istam S. Cæsidio eius filio commendatam reliquit; & fuit circà annum Domini CCXXXVII.

Ab isto tempore ad sequentia, quos Marsi receperunt Episcopos, exciderunt; nec vtique hanc sedem proprio rectore caruisse credendum est; nec indefessa Summorum Pontificum vigilantia, tàm proxima loca cultoribus deserta patiebatur, qui ab extremis Orbis terræ partibus, gentes conuocare conabantur.

III.

IOANNES Marsicanus Episcopus legitur in sententia Vigilij Papæ contrà Theodorũ Cęsariensem ad annum CCCCCLV. ex Carolo de Carolo Abbate Fuliensi in Geographia Sacra, seù notitia Episcoporum Ecclesiæ Vniuersalis, relato à Baro. tom. 5. an. 551. nu. 11. & in Concilio Constantinopolitano sub eodem Vigilio an. 553. idem Baro n. CCXIII. 555.

IV.

TVDERISIVS Episcopus Marsiensis subscripsit concilium sub Leone IV. Pontifice, Anno DCCCLIII. ex eodem Carolo, & ex Eminentissimo Baro. an 853 in subscriptione sententiæ à S. Synodo latæ contrà Anastasium Presbyterum S. R. E. Cardinalem, quem excommunicatum, & honore spoliatum damnarunt. 853.

V.

ROTTARIS Episcopus Marsorum anno DCCCCLXIIX. testis fuit in sententia ab Ottone Imperatore lata, ad fauorem 968.

Ecclesiæ *S*. Mariæ in Apiniacis ex lib. 4. Chronic. *S*. Vincentij ad Vulturnum; idemque pariter subscriptus reperitur in priuilegio Ioannis XIII. Ecclesiæ Beneuentanæ, anno DCCCCLXIV. prout refert Vghellius. Locus iste Apiniacis, erat vnum ex pagis, ex quibus Piscina, modò Episcoporum *S*edes, habitatores recepit; sed solo æquato, restant solùm præfatæ Ecclesiæ vestigia, mille ferè passus à Piscina, in cuius parietibus sequentem in lapide inscriptionem inuenimus, quam ad fidem antiquitatis loci adducimus.

D. M. S.
T. ALLIO. DEL
FICO. MAM
MIA. SECVN
DILLIA. CON
INCOMPARA
BILI. CVM QVO
VIXIT. ANN. XVIII.
B. M. P.

VI.

ALBERICVS Berardi III. Marsorum Comitis filius, ad hanc Ecclesiam aduectus anno DCCCCLXX. Ab Otone III. Imperatore, Monasterium S. Angeli in Barregio pro toto tempore vitæ suæ obtinuit, quod posteà Cassinensi Cœnobio restituit: Leo. in Chronic. Cossi. lib 11. cap. 14. & de quo etiam refert cap. 16. Quòd cum intrusisset in Episcopatum Quinisium filium, quem ex iniquitate genuerat, Abbatiam Cassinensem occupare, illiusquè possessionem facilè nancisci speraret, addito auaritiæ, & ambitionis æstu, quo efferuebat, maiore facinore, ascitis ideò scelestis hominibus, illisque muneribus allectis, oculos Abbati erui curauit, quod cum insidijs patratum esset, Omnipotenti de tanto scelere rationem redditurus, eademque hora, eodemque tempore, quo misero Abbati oculi fuerunt euulsi, scelestem animam in vltionis pœnam emisit. Hic etiam interfuit sententiæ latæ à Petro *S*icinense Episcopo, Hubertoque Terdonensi in gratiam Abbatis S. Vincentij in Vulturno, pro rebus spectantibus ad præfatam Ecclesiam *S*. Mariæ in Apiniacis, quæ de pertinentijs ipsius Monasterij erat, & ad tertium placitum aliquibus hominibus Marsicanis concessæ, eoque terminato, cum minimè à possessione recedere contenderent; Abbas Ioannes cum Franco Aduocato suo, quæstionem cum illis habuit, & inuestituram rerum, & Monasterij à præfatis Iudicibus impetrauit. In præsentia præfati Episcopi, & aliorum testium,

970.

ſtium; cuius iudiciũ vltrà prædictos Epiſcopos exercuerunt Raynaldus, & Odoriſius germani fratres Marſorum Comites, anno DCCCLXXXI. eamq; ſententiam ex Chronic. *S.* Vincentij præfati tranſcriptam, Vghellius retulit.

VII.

QVINISIVS, præfati Alberici ſpurius, in Epiſcopatũ intruſus patri ſucceſſit, anno DCCCCXCIV. Quæſtionem Caſſinenſi Monaſterio pro Eccleſia *S.* Angeli in Barregio mouit, & à Monachis in placito Marſorum Comitum, conuentus, atque conuictus tacere coactus eſt. Chronic. Caſſin. lib. II. cap. 16. 994.

VIII.

PANDVLPHVS poſt Quiniſium Epiſcopus effectus, ſed quo anno non facilè colligitur, cum Romana Eccleſia turbinibus quateretur, ad Petri Cathedram Tyrannide Alberici Tuſculani Comitis, aſſumpto Theophilato eius filio, puero annorum duodecim, Benedicto IX. nuncupato, cuius vita, moreſque ad iuuenilem ætatem accommodati, & violentam, & *S*imoniacam ad Papatum intruſionem, vniuerſam conturbauit Eccleſiam; & cum vndecim ferè annos magno fidelium ſcandalo, vitam voluptatibus deditam in Sacra Sede duxiſſet, à Pontificatu tandèm eiectus; Cum ſe contrà duos alios Pſeudo-Pontifices tueretur, in gratiam potentium, qui eius partes ſectabantur, vt magis ſibi amicos conciliaret, multa non concedenda conceſſit, inter quæ diuiſio Epiſcopatus Marſorum fuit. 1057.

Etenim Marſorum Comites, & ditionis viribus, & ſanguinis nobilitate potentes, & Pontifici ſanguine coniuncti, pari tyrannidis, & ambitionis æſtu laborantes, cum per mortem Alberici, & Quiniſij continuatum Epiſcopatum ab illorum domo eripi viderent, ægroque animo Pandulphi electionem, quam irritam facere non poterant, ferrent; vt ſaltèm partem ditionis Epiſcopalis per facinus retinerent, Pontificem, & Diœceſim ſcinderet, & Actium ſeù Atthonem eorum conſanguineum Epiſcopum conſecraret induxerunt; eorumq; petitioni Pontifex acquieſcens, nouo Epiſcopo, S. Mariam in Cellis in Cathedralem erectam Vallem de Nerfa, & Carſeolanorum regionem, in ditionem Epiſcopalem aſſignauit.

Quam diuiſionẽ ſic factã, Romana Eccleſia ſchiſmate, & diuerſis cladibus vexata, rerum viciſſitudini cedens, aliquandiù tolerauit; donèc in generali Concilio, Florentiæ habito, ſub Victore II. Anno MLVII. non ſolùm Antipaparum actibus deletis, ſed & alijs ea-

tem-

tempestate exortis malis, Patrum, qui in Concilio præerant, vigilantia sedatis, morbo huic etiam occurrere placuit, Diœcesimque vnam, vnumq; Episcopum declararunt, & in gremio Constantinianæ Basilicæ aggregarunt; quo præeminentia ipsius Ecclesiæ satis declaratur, cum à suo principio, nulli alij, quàm Romano Pontifici paruerit, semperque exempta ab alieno Imperio, vti Vrbiuicaria, eiusque Antistes inter Papæ suffraganeos numeratur, vt ex antiquo Rituali Romano refert Baron. an. MLVII. n. IX Erant enim tùnc, sicut Patriarchalibus Ecclesijs, numerus purpuratorum destinatus, sic & Papæ Collaterales, & suffraganei Episcopi, qui in Comitijs, & Synodis vocati vota darent.

In ea Synodo ambo, qui tùnc erant Marsorum Episcopi nomen retinebant, in quæstionem adducti, & quisque suam Ecclesiam tueri conatus, discussis eorum Iuribus, diuisionem irritam, & aduersantem Sacrorum Canonum decretis iudicatum. Actij iura ex corrupto principio exorta, nullo Canonico suffragio tueri posse, eumque occupatorem intrusum in partem Diœcesis declararunt: in vniuersam legitimum possessorem, & Canonicum Antistitem Pandulphum decreti stabilitate firmarunt; & vt tranquillitati, & quieti Ecclesiæ consuleretur, Actio sic abdicato, Theatinam Ecclesiam assignarunt; quod cum Victor morte præuentus adimplere minimè potuerit, Stephanus eius successor decretali perpetuò remansura Epistola firmauit, quam ex Archiuio Marsorum desumptam hic offerimus.

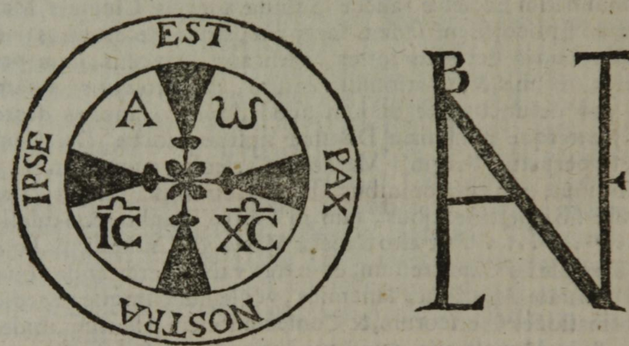
STEPHANVS Episcopus seruus seruorũ Dei. Dilecto confratri, & Coepiscopo Pãdulpho, cæterisq; successoribus Episcopis, in S. Marsicana Ecclesia Canonicè promouẽdis, in perpetuum. In specula Sanctæ, & Vniuersalis Ecclesiæ, adhùc peregrinantis, quantò cæteris eminentiores apparemus, tantò vehementiùs concurrere vicissitudinibus indè debemus; sicùt enim luna menstruo cursu deficit, & perficit, sic in Ecclesia militanti, temporalibus subiecta, continuas altercationes valdè defectus, & profectus incurrit, cuius defectui, vel diminutioni, sicut necessè est, vt compatiamur, sic proculdubiò expedit, vt profectui, vel plenitudini congratulemur; quapropter vnam Marsicanam Ecclesiam intestino, & diuturno malo, & plusquàm ciuili discordia secularium hominum miserabilitèr discissam, & in duos Episcopatus contrà Sanctorum Patrum Canones à Theophilato dicto Papa diuisam, & posteà permissu magis, quam consensu; necessitate, quàm vtilitate, à Sanctissimo Prædecessore nostro Leone, sicut inuenta fuit omissam, tandemq; sub beatæ memoriæ Prędecessore nostro Victore iudicio generalis Concilij per Diuinam gratiam in gremio Basilicæ Constantinianæ aggregati quartodecimo Ka-

lendas

lendas Maij, Indictione Decima, diuisionem illam vnius Diœcesis, in duas partes euacuatam, & abdicatam, atque in antiquam sui status vnionem, reformatam, & in perpetuùm ipsam, sicut iustum fuit, Diœcesim vnam vni Episcopo decretam, indè interuentu totius Sanctæ Synodi Episcopo attento, qui tunc partem Marsicanæ Diœcesis iniustè occupabat, in Theatinam Ciuitatem sublato; per huius nostri priuilegij decretalem paginam, deinceps tibi beatissime, & confrater, & Coepiscope Pandulphe, & successoribus tuis in perpetuùm concedimus, & secundum quod tibi synodalitèr, sicut superiùs dictum fuit, iudicatum est, firmum Marsicanum Episcopatum cum omni sua integritate, & pertinentia, inter ea, quæ nominatim Ecclesiæ Sanctæ Sabinæ antiquæ Ciuitatis Marsorum, ad Episcopalem sedem largimur, atque decernimus: nec non, & reliquas Ecclesias totius Marsicanæ Diœcesis, cum pertinentijs, decimis, & oblationibus earum, tàm pro viuis, quàm etiam pro defunctis, secundum quod Sancti Canones decreuere: paritérque Ecclesiam Dominæ nostræ Sanctæ Dei Genitricis, & perpetuæ Virginis Mariæ in Carseolo, cum decimis, & oblationibus, imò cum omnibus sibi adiacentibus Ecclesijs; & rebus iustè sibi pertinentibus, tàm in Castro Tupho, & Scalellis, quàm. . . . . & alto Sanctæ Mariæ, & Ciuitellæ, & Pompetano, vsque ad Capistrellum, & in tota valle Nerfacendæ. Insuper auctoritate Apostolica sancimus, vt quandocumque expedierit, Ordinationes Clericorum, & Consecrationem Altarium, ibidem facias, & in Monasterijs, quod tui Iuris est, vt Sancti Canones censuerunt, & reliqua omnia, quæ ad Episcopum pertinent, sine cuiusquam contradictione expleas; scilicèt intrà iustos terminos totius Parochiæ Marsicanæ, tàm illius partis, quàm anteà obtinebas, siuè & alterius quam tibi iniustè Episcopi inuaserunt.

Hinc Apostolicæ Sedis auctoritate subnixus, potestatis, & confirmationis Priuilegium indissolubilitèr statuentes interdicimus, sub Diuini etiam contestatione Iudicij, & Anathematis interpositione, vt nullus vnquàm successorum nostrorum Pontificum, vel quilibet publicarum actionum administrator, seù alia quælibet, vel quantumlibet magna, paruaque persona audeat, vel præsumat contrà huius nostræ confirmationis priuilegium agere, aut inde quidpiam alienare, auferre, aut minuere, sed potiùs firmum, ac stabile in perpetuum sit, sicut à nobis concessum, & confirmatum est; si quis autem, quod non optamus, temerario ausu hoc nostræ Apostolicæ Sedis statutum in quopiam alienare, vel infringere præsumpserit, & contradictor illius extiterit, auctoritate Sanctæ, & indiuiduæ Trinitatis, & Apostolorum Principis, vinculo Anathematis nuncupatus, à Regno Dei segregatus, & Diabolo, & Angelis

gelis eius, nisi fortè resipiscens, indissolubilitèr aggregetur. Qui verò pro respectu obseruator, & defensor huius concessionis, & confirmationis extiterit, potestate Sanctæ Dei Genitricis, & semper Virginis Mariæ, & Beati Petri Apostolorum Principis, & precibus Beatæ Sabinæ Martyris, & omnium Sanctorum, & Cœlestium multitudinis Angelorum, gloriam à iusto Iudice Domino nostro Iesu Christo, vitamq; æternam percipere mereatur in sæcula sæculorum Amen. Scriptum per manus Notarij, & Scriniarij Sanctæ Romanæ Apostolicæ Sedis in mense Decembri; Indictione vndecima.

DAtum in Castro Casino, quinto Idus Decembris, per manus Numberti Sanctæ Ecclesiæ Syluæ Candidæ Episcopi, & Bibliothecarij Sanctæ Romanæ, & Apostolicæ Sedis, anno Primo Domini Papæ Stephani Noni, Indictione vndecima.

Hic vir nobilis, & diues appellatur in Chronicis antiquis Cassinensibus lib. 11. cap. 99. qui obtulisse narratur Diuo Benedicto planetam cum Pluuiali diaspro cum aurophrygio, & Altaris Pallium purpureum cum gemmis, Thuribula argentea duo, Calicem argenteum cum Patena, aquamanilia duo, & alia quam plurima. Interfuit Concilio, Romæ celebrato, sub Nicolao II. Anno MLIX, & de eo habetur mentio in vita S. Berardi, & transtulit corpora Sanctorum Simplicij, Constantij, & Victoriani in Ecclesiã Sancti Ioannis de Celano, vt lapis testatur.

1059.

Hic requiescunt corpora Sanctorum Simplicij, Constantij, & Victoriani, recondita tempore Pandulphi Episcopi.

Hic

Protraxit vitam vſque ad Pontificatum Vrbani II., ſub quo, fato ceſſit; extant carmina Alphani Archiepiſcopi Salernitani de laudibus Sanctæ Sabinæ Martyris ad ipſum directa. Hic idem Alphanus ſcripſit etiam heroico metro Acta SS. duodecim Fratrum Martyrum, quæ habentur in Surij tomo 7.

IX.

ACTIVS ex Comitibus Marſorum oriundus, (de quo diximus) in Epiſcopatus partem intruſus, & Sacræ Synodi decreto ſpoliatus, ad Eccleſiam Theatinam translatus, anno MLVI. & quem ex anni translationis argumento, Anteceſſorem Pandulphi Vghellius facit; vir aliòquin, & generis nobilitate, & virtutibus laudabilis, cum vix annum XXXIIX. expleſſet, communem vitæ curſum finiuit, & in Eccleſia Caſſinenſi tumulatus, vt ſequens inſcriptio ſepulchralis ex præfato Alphano indicat.

Victoris III. Papæ Dialog. lib. 2. pag. 10. & ex Annal. B 1056.

Præſulis Atthonis tumulaſti membra Caſino,
  Marſia cui tribuit iuſta priora tuis.
Iſtius vndè domo, manauit origo parentum,
  Regibus à Gallis linea ducta docet.
Principibus Marſis ſatus eſt de ſtirpe Quiritum,
  Mane cum Sedis Thetis honore dedit.
Iſta etenim Genitrix operum tibi Virgo locauit,
  Monſtrat, vt Eccleſiæ iura, laborquè ſuæ.
Vnus amicorum quàlis cum vtiliores,
  Marſia, vel Thetis nouit habere, fuit.
Ante dies ſeptem, quo Sol in piſcibus eſſet,
  Annos triginta natus, & octo fuit.

Ad quem ſequentem odam inſcripſit nominatus Alphanus, quam cum Epithaphio in fine Tomi ſecundi Italiæ Sacræ Vghellius refert.

Ad Atthonem Epiſcopum Theatinum.

Multa promittis tibi, quæ nocere
Ritè debebunt, neque te ſolutus
Proteget riſus, nec honor iuuabit
  Præſulis, Attho.
Sacra mendacem canonum ſtatuta
Præſulem damnant, vetat atque Vulgus
Legis in contractibus approbando

Dicere quicquam.
De tuo lectas grege spontè vocans,
Sex mihi mirabile ferre munus
Tùnc inauditum, quod erat Casino
Teste, dedisti.
Nàmquè sex harum velut intimatas,
Prima cum Nino Babilonis altos
Condidit muros, Catachysmus illos
Sensit in arca.
Omnium linguis auium secunda
Te loqui planè docuit, Beatus
Si tuis scires, modò sic latina
Reddere verba.
Artium septem studijs, & omni
Penè doctrina fuerat perita;
Teque Timeum socio Platonis
Tertia scripsit.
Quarta, qua fœlix recrearis, auram
Semper à cauda tibi sufflat aptam,
Nec tuis Cœlum, nisi te leuarit
Carnibus, ibis.
Semi-vestitum genuit Cuculla,
Quinta causarum comitem tuarum.
Pontium, cùm quo sine fine mendax
Totus haberis.
Febribus te sexta tuetur acris
Floribus lætis speciebus herbis.
His tuo fuit stomacho salubris
Potio Tucci.
Si potes, noli, mihi Præsul Attho
Vltrò mentiri, cole sic, amicum
Vt decet fidum, tibi mox nec vlla
Cura nocebit.

X.

1078. LVMINOSVS Episcopus Marsorum subscripsit Conciliū Lateranense sub Martino II. anno MLXXIIX. ex Carolo à S. Carolo.

XI.

ANDREAS Marsorum Episcopus, testis in donatione teni-
menti

menti domorum terræ Transaquarum, factæ per Berardum Comitem Ecclesiæ SS. Cæsidij, & Ruphini anno MXCIIX. cuius copiam Vghellio commodatam, hic etiam referre iudicauimus. 1098.

In nomine Dei Summi, & Æterni Amen. Anni Dominicæ Incarnationis sunt mille nonaginta sex, ex indictione qnarta, mense Iunij, die octauo. Ego Berardus Marsorum Comes, cum Gemma matre mea, nostra bona, & spontanea voluntate pro redemptione animæ nostræ, parentumq; nostrorum ex nùnc, & in perpetuùm donamus, offerimus, & tradimus ad Ecclesiam Sancti Cęsidij, quæ sita est in Castro, quod dicitur Transaquæ; hoc est circuitum, & omnes terras, & singulas possessiones, annuos redditus, & debita, quæ nobis facere tenentur omnes, & singuli, qui domos, hortos, & tenimenta tenent intus circuitus dicti Castelli de Transaquis, pro quibus omnibus domibus, hortis, & tenimentis singuli in dicto Castello possessores, nostris progenitoribus, & nostræ Curiæ tenebantur. Qui à nobis, & nostris prædecessoribus, possidentes dictarum domorum, & tenimentorum ità, & semper sub certa pensione tenuerunt, & habuerunt tanquàm propria nostra, prædictas domos, hortos, & tenimenta, ac cum omnibus vijs, & plateis publicis dicti Castelli, ac omnibus ædificijs ædificatis, & vbiquè indè ædificandis in Castro Transaquæ. Et à prædicta Ecclesia, nullam de possessionibus facimus liberam, nisi Palatium, & habitationem nostram propè portam ipsius Castelli, qua porta ascendimus ad Roccas nostras; & habitationes Guffoni Sarraceni militis, & Magistri nostri. Et sicut superiùs legitur omnia præmissa integra à præsenti die hæreditario iure firmissimè tenenda, & perpetuò possedenda obtulimus in Canonicam Ecclesiæ præfatæ; nec alium præter dictam Ecclesiam, & ipsius Clerum de prædictis domibus, & tenimentis in superiorem recognoscant; etiam in iuribus concessionum prædictarum rerum donatarum. Et nos pro nobis, & hæredibus nostris omnia prædicta defendere promittimus ab omni persona, omni tempore in perpetuùm, sicut superiùs actum est. Nostram habitationē, & habitationem prædicti Guffoni militis, & Magistri nostri, proùt sitæ sunt, liberas, & frācas reseruamus. Et si nos, nostriq; hæredes, aliqua, vel parua persona litigium in præmissis fecerimus, in iram incurramus Dei; & si quis, in hoc, quod superiùs legitur minuere, vel subtrahere aliquid præsumpserit; vel venire contrà voluerit, cum Iustis non scribatur, sed nomen suum deleatur de libro vitæ, & cum Iuda, & Pilato, & Caifa in Inferno, excommunicationis, & Anathematis vinculo damnetur; Et præfatæ Ecclesiæ insupèr libras auri trecentas componat; & præsens cautela in posterum firma permaneat in æternum. Ego autem prædictus Berardus Comes, & prædicta Gemma mater mea, ità cum

1096.

domino Andrea Venerabili Episcopo Marsicano, & cum Thadæo Presbytero Abbate prædictæ Ecclesiæ S. Cæsidij Martyris, & Canonicis de Canonica dictæ Ecclesiæ, videlicet D. Angelo Ioannis Presbytero. D. Petro Riccardi Presbytero. Iacobo de Carmonis Presbytero. Elia Pandulphi Diacono, Stephano Sacristano,& alijs iudicibus nostris subscriptis, videlicet D. Guffone Sarraceno; D. Massaro de Rocca de Castello Transaquis; D. Gentile de Alba; D. Henrico de Foris; D. Gisiuo de Agello; D. Odorisio, & D. Pandulpho de Celano nostris Magistris, & Consiliarijs prædictam Excommunicationem de nostra voluntate sacrauimus, & celebrauimus in dicto Castello de Transaquis ante Altare dicti Martyris Cæsidij, vt omnes in præmissis contra facientes, vt suprà damnentur, & Excommunicentur, & responsum ab omnibus, fiat, fiat, Amen. Et hoc insuper actum est inscriptum à me Philippo de Alba Notario, mihi Berardo Comite, & Gemma Comitissa iubentibus, & rogantibus,mense, & Indictione prædictis.

Signum ✠ manu de me supradicto Comite Berardo, qui hanc cautelam fieri præcepi, & rogaui.

✠ Signum manu de supradicto Guffone, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Massaro, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Gentile, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Henrico, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Gisino, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Pandulpho, qui interfuit.
✠ Signum manu de supradicto Odorisio, qui interfuit.

Ego Philippus Notarius rogatu, & præcepto, à supradicto Comite Berardo, & Gemma Comitissa scripsi, & compilaui. Locus ✠ signi.

XII.

Tomasso Costo in additionibus ad Pãdulphum Colẽnuc. in histor. R. Neap. lib. 1. fol. 69.

SIGINVLPHVS, ex nobili prosapia, inter Marsos natus, post Andream, Episcopatum inuasit, à Guiperto Antipapa [qui in Alba nostrorum Ciuitate, fretus potentia Riccardi Comitis Capuæ aliquandiù se tutauit] ordinatus Episcopus, & contrà Canonum decreta Ecclesiam administrauit, & Iura Episcopalia, reluctante S. R. Ecclesia exercere per decem, & septem annos ausus fuit, suorum affinium, & Clericorum, quos ordinauerat, iuribus subnixus, Schismaticus, & si in reliquo encomijs miræ religionis, & abstinentiæ in vita S. Berardi laudatur; ab eoque Sancto, tertio postquàm susceperat anno Episcopale munus, à sede eiectus; Si quidèm cum, nisi post mortem Andreæ, quem vixisse constat anno

1096.

MXCVI. in Episcopatu se intruserit, & decem, & septem annos reti-

retinuerit, illius eiectio ad annum MCXIII. refertur; quo tempore S. Episcopus Berardus Tyrannorum, & fautorum Pseudi-Episcopi vires fregerat, & quietem suæ Ecclesiæ restituerit, ad quam assumptus fuit anno MCIX.

XIII.

S. BERARDVS Berardi XXIV. Marsorum Comitis filius. Diaconus Cardinalis Tituli S. Angeli in foro piscium, & Presbyter Tituli S. Grisogoni, & Marsorum Episcopus à Paschali II. confirmatus, multa pro Clericorum reformatione, & iuribus Ecclesiæ tuendis passus; bonis operibus, & miraculis clarus ad Cœlum migrauit, tertio Nonas Nouembris MCXXX. in Cathedrali S. Sabinæ Martyris sepultus; postmodùm ad Ecclesiam eius nomini dicatam, intrà mœnia Piscinæ translatus, honore Sanctorum veneratur; Cuius vitam, & miraculorum insignia Ioannes Signinus Canonicus Marsicanus, & posteà Episcopus scripsit, ab Archiuio Cathedralis nobis impartitam, quam prælo mandauimus, & quæ ab Anonymo, parùm accuratè scripta, refertur à Ciacconio in vita Paschalis II.

Confirmationem iurium Episcopalium in ditione Marsorum ab eodem Pontifice obtinuit; cuius diploma, cum multis alijs à nobis impartitis Vghellius edidit.

PASCHALIS Episcopus seruus seruorum Dei. Dilecto filio Berardo Marsicanæ Ecclesiæ Episcopo, eiusq; successoribus Canonicè substituendis in perpetuùm.

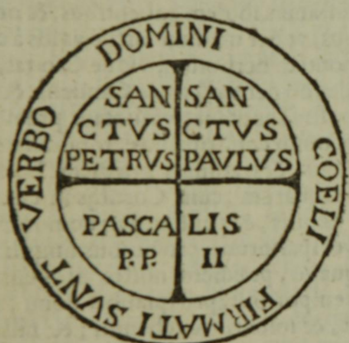
Sicut iniusta petentibus nullus est tribuendus effectus, sic legitimè desiderantium non est differenda petitio. Tuis igitur, frater in Christo carissime, precibus annuentes, ad perpetuam S. Matris Ecclesiæ pacem, & stabilitatem, præsentis decreti stabilitate sancimus, vt vniuersos Parochiæ tuæ fines, sicut à tuis Antecessoribus vsque hodie possessæ sunt; ità omninò, tàm tibi, quàm tuis successoribus in perpetuùm cõseruentur. Qui videlicèt fines à Furca Ferrati, decurrunt in caput Carriti; indè per viam de Merso in portellam de valla putrida, per terram de Feresca, per Argatonem, per serram de Canno, per serram Formellæ; indè ad Molinum veterem, indè ad furcam Aceræ, per serram de Viuo, per serram de Troia, indè ad Pesculum Canalis; indè ad Pinnam Imperatoris, per serram de Ceruara, indè ad S. Britium per furcam de Auricula; indè ad Arcum S. Georgij per flumen Sisaræ, per Turres de Ofrano, per Scalellas, per Tufum fluuij Remandi, per Trepontum; indè ad Vulpem mortuam, per Buccam de Teba, per campum de Pezza, per Riuum Gambarorum, per serram de Candida,

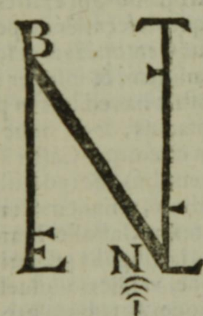
dida, per Venerinum, & redeunt ad furcam Ferrati; Intrà quos fines, quæcumque Oppida, Quæcumque Villæ, Quæcumque Plebes, Quæcumque Ecclesiæ sitæ sunt, aut in posterum fuerint, sub tua, & tuorum Catholicorum successorum Episcopali prouidentia, & dispositione permaneant, & ex eis omnibus Episcopalia vobis Iura soluant, tàm in Clericorum Ordinationibus, & Ecclesiarum Consecrationibus, quàm in redditu decimarum, & oblationum; siuè in correctionibus delinquentium. Sanè illam Monachorum prauam præsumptionem, quæ partim Episcoporum absentia, partim eorum peruicacia, in Marsorum finibus inoleuit, omnimodò inhibemus, vt nec Baptisma vlteriùs in Monasterijs faciant; nec ad infirmorum vnctiones claustris suis progredi audeant; nec ad pœnitentiam iniungendam populares personas admittant, nec ab Episcopo excommunicatos ad communionem; nec interdictos ad officia Sacra suscipiant.

Porrò Ecclesiam Beatæ Sabinæ Martyris Matricem semper heberi, sicut hactenùs habita est, & illic Episcopalem Sedem permanere decernimus; & in eius possessione, & Iurisdictione Ecclesiæ cum prædijs suis, quæ præteritis tēporibus possessa sunt, etiam in futurū perpetuis temporibus quietè, liberè, integrèq; seruentur; id est S. Pauli ad Pesculū Serulæ, S. Mariæ in Campometio, S. Nicolai ad fontē Reginæ, S. Quintini in Vico, S. Martini in Agne, S. Martini in Bettorrica, S. Archangeli super Mesulam, S. Mariæ in Ortucula, S. Mariæ, & S. Petri in Venere, S. Fœlicis in Vado albonis, S. Angeli in Parasepi, S. Quinci in . . . . . S. Ruphini in Ferrati, S. Valentini, & S. Petri in Apinianicis, S. Marci in Geno, S. Martini in Feliciano, S. Petri in Cancarano, S. Ioannis in Pantoma, S. Marcelli, & S. Angeli in Arcu, S. Mariæ in Palude, S. Anatoliæ de Leone, S. Felicitatis in Cierferno, S. Laurentij in Prætorio, S. Feliciani in Villa Magna, S. Mariæ in Auenoso, S. Viti in Ozano, S. Christophori in Supezzano, S. Georgij in Pesula, S. Ioannis ad caput aquæ cum titulis suis, S. Petiti ad Castellum, S. Fœlicis in Porciano, S. Laurentij in Curia, S. Cæsidij cum titulis suis, S. Vincentij in forma cum titulis suis, S. Andreæ in Aueiano, S. Mariæ in Vico, S. Petri in Capistrelle, S. Petri, & S. Mariæ in Albe, S. Marci in Malla, S. Martini in Valle cum titulis suis, S. Ioannis in Marano, S. Fœlicis in Monticello, S. Mariæ in Eloreto cum titulis suis, S. Nicolai in Erse, S. Mariæ in furca, S. Erasmi cum titulis suis, S. Andreæ in Cesellato, S. Maximi in Cerro, S. Victoriæ in Cellis, S. Mariæ in Carseolo cum titulis suis.

Præthereà quæcumq; possessiones, quæcumq; prædia ad eandem Ecclesiam legitimè pertinere noscuntur; aut in futurum largiente Domino quibuslibet iustis modis, vel contractibus poterit adipisci,

pisci, firma tibi, tuisq; successoribus, & illibata permaneant decernimus; Ergò nulli omninò hominum liceat tuam Ecclesiam perturbare, aut possessiones eius auferre, vel ablatas retinere, vel iniustè datas suis vsibus, vendicare, minuere, vel temerarijs vexationibus fatigare; sed omnia integra conseruentur, tàm tuis, quàm Clericorum, & Pauperum vsibus profutura. Si quis igitur in crastinum Archiepiscopus, aut Episcopus Imperator, aut Rex, Princeps, aut Dux, Comes, Vice-Comes, Iudex, Castaldius, aut Ecclesiastica quælibet, secularisuè persona hanc nostrã Constitutionis paginam sciens contrà eam temerè venire tentauerit, secundò, tertiouè monita, si non satisfecerit, congruè emendauerit, potestatis, honorisq; dignitate careat, reumq; se Diuino iudicio existere, de perpetrata iniquitate cognoscat; & à Sacratissimo Corpore, & sanguine Dei, & Domini N. I. Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtæ vultioni subiaceat; cunctis Ecclesiæ iura sua seruantibus sit pax Domini N. I. Christi, quatenùs, & hic fructum bonæ actionis percipiant, & apud districtum Iudicem prçmia Æterni Patris maneant. Amen, Amen. Scriptum per manum Geruasij scriptoris Regionarij, & Notarij Sacri Palatij.

Ego Paschalis Catholicæ Ecclesiæ Episcopus. ss.
Ego Riccardus Albanensis Episcopus. ss.
Ego F. Leo Ostiens. Episcopus. ss.
Ego Cono Prænestin. Ecclesiæ Episcopus. ss.
Ego Romanus Cardinalis Eccles. *S.* Priscæ. ss.
Ego Benedictus Cardinalis tt. *S* Eudoxij. ss.
Ego Card. Raynerius *SS.* Marcellini, & Petri. ss.
Ego Conradus *S.* Pudentianæ Card. ss.

Datum

Datum Laterani per manum Ioannis S. R E. Bibliothecarij Cardinalis, V. Kalen. Martij, Indictione VII. Incarnationis Dominicæ, Anno M CXV. Pontificatus quoque Domini Papæ Paschalis II. Anno XV.

In cuius etiam gratia Crescentius Marsorum Comes, & donata à Berardo confirmauit, & quàm plura alia præfatæ Ecclesiæ, donauit, vt ex cartula donationis in Archiuio eiusdem Ecclesiæ, quam paritèr à me impartitam Vghellius edidit; & quam hìc transcribere volumus, vt quam reximus, Ecclesiæ iura non pereant

In nomine Summi, & Æterni Dei, Anno Dominicæ Incarnationis millesimo, centesimo, vigesimo, Indictione XIII. Anno primo Domini Papæ Calisti, vndecimoq; Domini Berardi Marsicani Episcopi. Ego Crescentius Marsorum Comes, filius b. m. Berardi Comitis Marsicanorum, rogatus à Landulpho filio Egidij, & nostris fidelibus; ac pro redemptione, & amore Dei, & SS. Martyrum Cæsidij, & Rufini, & redemptione mea, & meorum parentum, & pro anima Federici fratris mei, de mea hæreditate, & pertinentia dicti mei Comitatus; scilicèt in Transaquana Terra domus de cultu in plano, & in monte spatium terræ ad solatium Clericorum dictæ Ecclesiæ S. Cæsidij Deo seruientium, medietatem vallis, quæ dicitur Formentinus, cum Castaneis ibidem habentibus, & omnibus arboribus, ibi existentibus, vt per medium dictæ vallis à capite vsque descendendo per montem herbosum, vsque Grottas, quæ dicitur Centopezza; descendendo per vallem de Candelis, & vsq; ad planitiem, & insuper de nostra spontanea voluntate pro nobis, & nostris hæredibus in perpetuùm confirmamus, roboramus, & acceptamus, & de nouo damus, & tradimus prædictæ Ecclesiæ totum circuitum Castri Transaquarum, cum Cortilijs in circuitu adiacentibus, & redditibus debitis, & pensionibus domorum, & hortalium, tenimentorum, vel spatiorum, pro quibus singuli possidentes in Castello Transaquano, prædicto nostro progenitori, & Curiæ singulis præteritis temporibus, pro qualibet domo, possessione, vel horto soluebant, & soluere tenebantur; & nullus à solutione, & tributo pro domibus, spatijs, quæ intus in dicto Castello possidentur, & fructus habentur, tanquàm propriorum nostrorum Iurium, in quibus prestatione libera francamus nostram habitationem, & Domini Pandulphi Sarraceni militis, & Collateralis nostri, quæ sunt propè portam Turris, & Palatij nostri, in quibus domibus, hortis, & spatijs in circuitu Castelli prædicti nulli alteri, quàm Canonicç præfatæ Ecclesiæ debeantur, & secundum donationem præfati D. Berardi Comitis, & genitoris nostri, de domibus ædificatis, & ædificandis, hortis, & spatijs in circuitu prædicto præfatæ Ecclesiæ meram donationem habeat, & promittimus

timus vobis, pro nobis, & hæredibus nostris in perpetuum prædicta omnia omni tempore, & in futurum sub fide, & obligatione nostræ donationis, & nostrorum bonorum, & hæredum nostrorum, omnia prædicta defendere, & legitimè dictæ Ecclesiæ gubernare, itaùt præfata Ecclesia ex nùnc prædicta omnia, hæreditario Iure in æternum liberè possideat, sine contradictione aliqua. Et si quis de hoc Iure, quod est præfatæ Ecclesiæ per nostrum prædictum genitorem, & Nos donatum, vt superiùs legitur minuere, & occupare, vel subtrahere præsumpserit, tanquàm de rebus Sacris, vel connexis dictæ Sanctæ Ecclesiæ, tanquàm Sacrilegus, & Excommunicatus Diuino Iudicio damnetur. Et si nos, nostriq; hæredes, in aliquo magna, vel parua persona, amore, vel odio, vel quouis modo aliquo contrà Iura dictæ Ecclesiæ litigia, & contrà inferre procurauerimus cum singulis, qui contrà Iura præfatæ Ecclesiæ; & iura ipsius præsidium aliquod, & consilium præstaret, in iram Dei incurramus; & singuli contrà hoc quomodolibet tentantes, Excommunicati sint, & cum Iuda, & Caipha, & Anna, & Pilato damnentur, & cum Iustis non scribantur; insuper libras trecentas componant præfatæ Ecclesiæ. Ego Crescentius Marsicanorum Comes filius b. m. Berardi Marsicanorum Comitis, præsente D. Berardo Episcopo Marsicano, & Virgone Aprutij legato Apostolico, D. Ioanne Abbate præfatæ Ecclesiæ, & Canonicis singulis tùnc residentibus in dicta Ecclesia, & nostris militibus, videlicèt D. Pandulpho de Vallata, D. Ioanne de Fons, D. Landulpho Sarraceno de Transaquis, D. Simone de Agello, & D. Riccardo de Albe militibus, & Consiliarijs, & Collateralibus nostris omnibus, prædictam Excommunicationem sacratam à Nobis, & prædicto D. Episcopo, & Apostolico legato ante maius Altare dictæ Ecclesiæ S. Cæsidij, & responsum ab omnibus fuit, Amen. Et hanc Cartulam, quàm obtulit de præmissis omnibus præfatus Comes inuestiuit; & hoc actum, & scriptum in Transaquis à me Ruberto de Celano Notario, & Scriptore, mihi prædicto D. Crescentio Comite iubente, & rogante, Anno, mense, & die, Indictione prædictis, & meum signum consuetum proprium feci. Signum ✠ Ruberti

✠ Signum manu præfati Domini Crescentij Comitis.
✠ Signum manu D. Berardi Marsicanorum Episcopi.
✠ Signum manu D. Pandulphi, qui præmissis fuit pręsens.
✠ Signum manu D. Ioannis de Fons, qui ad omnia præmissa fuit præsens.
✠ Signum manu D. Pandulphi, qui suprà ad omnia prædicta præsens fuit.
✠ Signum manu D. Simons, qui ad præmissa fuit præsens.

✠ *Signum manu D. Riccardi, qui ad prædicta omnia fuit rogatus.*

XIV.

1153. FR. B. Marsorum Episcopus, cui Anastasius Papa mandauit, nè molestiam inferret Abbati Cassinensi in exerc tio suæ Iurisdictionis in Oppidis, quæ tenebat in Diœcesi Marsorum; decretum Anastasij asseruatur in Archiuio Cassinensi, & fuit de anno M. C. LIII.

XV.

1156. BENEDICTVS Marsorum Episcopus interfuit dedicationi Ecclesiæ S. Victoriæ Virginis in Diœcesi Reatina in Tribulana regione, cum Anselmo Fulginate Episcopo, & Berardo Fanonensi; ex Octaua S. Michaelis Archangeli anno M C.LVI. vt ex inscriptione per Vghellium relata, in serie Reatinorum Episcoporum fol. CXI.

XVI.

1170. IOANNES Signinus ex Canonico Episcopus effectus, qui rogatu Ioannis Furate scripsit vitam S. Episcopi Berardi, vt ipsemet testatur, & agnouimus; additor miraculorum. Hic cùm opprimerentur iura suæ Ecclesiæ ab Oddone Celani Comite, Panormum petijt, & à Rege Gulielmo, causam Archiepiscopo Panormitano demandari procurauit, circà annum M.C.LXX.

VVII.

1178. BENEDICTVS Marsorum Episcopus sententiam contrà prefatum Comitem reportauit anno M. C. LXXIIx; quæ penès nos conseruatur, & est tenoris sequentis.

✠ Anno Dominicæ Incarnationis M. C. LXXVIII. mense Ianuarij. Indictione VII. Regni verò Domini nostri Gulielmi Dei gratia gloriosissimi Regis Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ anno VIII. felicitèr, Amen.

Nos Gual. Dei gratia Panormitanus Archiepiscopus, & Domini Regis familiaris, & Matthæus Domini Regis etiam Cancellarius, & Bartholomæus Dei, & Regia gratia Agrigentinus Episcopus, & Domini Regis familiaris, per hoc presens scriptum declaramus, quòd Venerabiles Episcopi Ioannes Signinus, & Benedi-

nedictus Marsorum, cum quibusdam Canonicis suis, Panormum venientes, querimoniam coram nobis deposuerunt, dicentes: quòd Oddo de Celano innumeris grauaminibus, insuetis directionibus, exactionibus multis Ecclesiam S. Sabinæ, homines suos, & Ecclesiæ Sanctæ subditos molestabat, & iugi persequutione vexabat. Oddo verò in nostra præsentia constitutus, iussu nostro, in omnibus obiectionibus sibi, respondit dicens: quod Ecclesiam Marsicanam, Ecclesiasque sibi subditas nunquàm in aliquo vexabat, & homines in nulla directione compressit; præterquam de eo, quod ab eadem Ecclesia percipere solebat, & sibi de Iure opinabatur deberi; Contrà hoc verò, præfati Venerabiles Episcopi cum omni instantia allegabant, dicentes: quòd Ecclesia Marsicana nullis conditionibus, nullis petitionibus vnquàm fuisset obnoxia; cum ea de Iure communi, & consuetudine longa suis titulis propria libertate gauderet; cumq; hinc indè multæ altercationes habentur, ambæ partes interuentu amicorum suorum Curiam exorare, quatenùs procuretur eos de supradictis quæstionibus concordari. Nos verò ex parte Regia illud eis concessimus impetrata licentia concordata; scilicèt inter se, & concordiam quam inter se contraxerant nobis representatam. Nos verò cum vtrique parti placeret Regia auctoritate, manu firmauimus; & etiam eandem concordiam Domino nostro Regi retulimus; & dùm in solio Maiestatis suæ resideret felicitèr, vtrique parti ipsam concordiam ratam, ac firmam iussit haberi. Contractæ quidem concordiæ motus hic est; videlicèt. Quod prænominatus Oddo reliquit, prorsùsq; dimisit in manu Benedicti Marsorum Episcopi omnia, quæ in Ecclesia Marsicana, & hominibus suis se credebat habere: excepto si quid in Ecclesijs Matricis Ecclesiæ sibi subditis iustè, & rationabilitèr sibi deberi probauerit; Quibus tamen subditis Ecclesiæ remisit tempore messis custodiam arcarum; Restituit Ecclesiæ Beatæ Sabinæ molituram vallis Carriti iuxtà tenorem Instrumenti, quod olim pater suus fecerat, Beato Berardo; pepigit etiam, & promisit, quod ab hac hora in ante Matricem Ecclesiam Beatæ Sabinæ, & vniuersos homines suos liberos, & absolutos ab omni exactione perpetuò quietos dimittat, nullam in eos quoquo modo, qualibet occupatione, molestiam ingerat, vel ingeri faciat, nullum præstabit impedimentum, quo ipsa Ecclesia iustitias vbiq; sibi debitas minùs percipiat; scilicèt à modo Decimas, & oblationes mortuorum, & sepulturas, irrigationes terrarum, Pascua, Piscationes, & omnes aliæ commoditates, tàm ipsa Ecclesia, quàm sui homines, & prædictæ Ecclesiæ sibi subditæ de cætero habeant in pace, & in omni libertate fruantur, nullo impedimento, vel disturbentur ad hæc, aut supradicta omnia sine diminutione seruentur. Obligauisse suos

hæredes, & si aliquo tempore concordia, & pacta prædicta infringere, vel contrariare præsumpserit, componat Regiæ Curiæ libras auri quinquaginta, ipsa concordia firma, & inconcussa manente, ad huius autem concordiæ firmitatem consensu, & rogatu vtriusq; partis, tria similia scripta per manus Ioannis de Melfa Regij Notarij iussimus scribi, & manuum nostrarum,& ipsius Oddonis subscriptione firmari, quorum vnum præcipimus Marsicano Episcopo Venerabili tradi, alterum ipsi Oddoni, tertium in sacra aula Regia reponi. Datum in Vrbe felici Panormi, anno, mense in Domino præscriptis.

✠ Ego Gulielmus Panormitanus Archiepiscopus.
✠ Ego Bartholomæus Argentinen. Episcopus.
✠ Ego Matthæus Domini Regis Vice-Cancellarius.
✠ Ego Oddo de Celano filius qnond. Comitis Raynaldi scribi rogaui, & propria manu firmaui.

XIIX.

ZACCHARIAS Marsorum Episcopus, Lateranensis Concilij decreta sub Alexandro III. anno M. C. LXXIX. subscripsit, & vt iura Ecclesiæ S. Bartholomæi de Auezzano, aliarumque Ecclesiarum suæ Diœcesis à Gentili de Pallarea vendicaret, qui in multis illas vexabat, Gulielmum secundum Siciliæ Regem adijt, & vt controuersias suæ Regiæ sententiæ stabilitate sedaret, rogauit; & quam nè tempus aboliret, Abbas,& Canonici præscriptæ Ecclesiæ publico Instrumento transcribi curarunt, anno M. CCC. L. XIII. eaque tandem dentibus Æui corrosa, & vetustate abolitis literis mutilata ad manus nostras deuenit, vt vix sensus percipi possit; & nè iterum pereat eo, quo legi, transcribique potuit modo, hic inseri curauimus.

1179

In Dei nomine Amen. Anno Domini MCCCLXIII. Regnante Excellentissima Domina Nostra Ioanna Dei gratia inclyta Hierusalem, & Siciliæ Regina Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ Prouinciæ, & Forcolonij, & Pedemontis Comitissa; Regnorum verò eius anno vigesimo, die octaua mensis Ianuarij primæ Indictionis apud Auezzanum in Ecclesia S. Bartholomæi de dicta terra. Nos Lucarellus de Magistro Antonio annalis Iudex dictæ terræ Auezzani. Philippus de Benedicto publicus eiusdem terræ Regia auctoritate Notarius,& testes subscripti, ad hoc vocati specialiter, & rogati; videlicèt Iudex Ioannes de Polone Abbas nominatus de Bisinio, Notarius Paulus de Auezzano, Petrus Notarij Andreæ de eadem terra, Andreas Sancti de Auezzano, publico scripto declaramus, notum facimus, & testamur, quòd vocatis nobis, qui suprà

Iudi-

Iudice, & Notario; & testibus ad præsentiam Venerabilis viri Abbatis Ioannis de Corcumello Vicarius Reuerendi in Christo Patris, & Domini Thomæ Episcopi Marsicani, Abbas Angelus de Vico, D. Iacobus D. Andreę Diaconi beneficiati; & Abbas Iacobus de Auezzano, Canonici Ecclesiæ S. Bartholomæi de Auezzano, asserentes in dicta Ecclesia esse quoddam Instrumentum, seù Priuilegium vtile, & necessarium dictæ Ecclesiæ, dubitantes dictum Instrumentum posse proptèr vetustatem consumi, vel alio casu, & euentu deperire; ideò nè de ipso, & eius tenore pereat memoria in futurum, & per incertitudinem ipsius, & contentorum in eo, dicatur Instrumentum deperditum . . . . . ideòq; Iudices, Notarij, & testes cum Vicarij auctoritate prælibati, & eiusdemmet Iudicis ordinarij terræ Auezzani in spiritualibus pro parte dicti Episcopi prælibati . . . . . & in publicam formam redigi, vt eandem cum originali obtineat, quod Instrumentum vidimus, legimus, inspeximus, & perquisiuimus diligentèr, & inuenimus non abolitum, non cancellatum, non obrosum, nec in aliqua parte suspectum; sed in propria figura, eadem manu continetur sub verba . . . . . & erat per omnia tenoris, & continentiæ subsequentis. In nomine Domini Nostri Iesu Christi, anno ab Incarnatione millesimo, centesimo, quadragesimo secundo, sexto decimo Anno Regni Domini Guilielmi secundi Serenissimi Regis, mense Februario, septimadecima die eiusdem mensis. Indictione Quintadecima. Domino Ruberto Dei, & Regia gratia Cassinen. Comite magno Comest. & magno Iustitiario totius Apuliæ, & terræ Laboris. Omnia tenente. Residentibus nobis Ioanne Magistro, Iudice Alexandro, Ioanne Leone, & Ioanne Iudicibus supradictis, nec non præsentibus Domino . . . . . Mutinensi Episcopo, & Domino Pamphilio seniore Casertinens. Episcopo, de lite, quæ vertebatur inter Dominum Zacchariam Venerabilem Marsicanum Episcopum, & Dominum Gentilem Pallarea prò Ecclesia S. Bartholomæi de Auezzano. Idem Dominus Episcopus super eodem negotio litteras Dominæ Regiæ Maiestatis . . . . . repræsentauit Magno Comest. & Magistro Iustitiario Apuliæ, & terræ Laboris fidelibus suis salutem. Speciales, & dilecti, vt ex eius continentia; videlicèt: Gulielmus Dei gratia Rex Siciliæ, Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ Tranc. . . . . . Zaccharias . . . . . nomine. Panormi ad Curiam nostram veniens ostendit Maiestati nostræ dicens: quòd Gentilis de Pallarea vendicat in demanium . . . . . Marsicani Episcopi; videlicèt Ecclesiam S. Bartholomæi, quæ sita est in terra ipsius Gentilis, & percipit, & exportat ad vsum . . . . . Dominium, & possessionem ipsius Gentilis, Abbas, & Canonici prædictæ Ecclesiæ pro

eorum

eorum substentatione habere consueuerunt, quod sicut ipse Episcopus asserit . . . . & tandem ab Ecclesia eiecit, & alij coacti peruenti Ecclesiam dimiserunt, & super Ecclesiam ipsam, tàm in spiritualibus, quàm in temporalibus . . . . mandamus fidelitati vestræ, & præcipimus Reuer. præsenti Episcopo eundem prædictum Gentilem ante vos venire faciatis, & adhibeatis . . . . differentiam audiatis, & rationes, proùt idem Episcopus ostendit pro Ecclesia ipsa, & similitèr, rationes . . . . ostendat, & probet pro ipsa Ecclesia iustè, & rationabilitèr habere debet ipsa Ecclesia, pro ea, & Gran. . . . . ostendet, & probet, quod iustè, & rationabilitèr habere debet de præfatis hominibus, & tenimentis eiusdem Ecclesiæ similitèr habet . . . . iustè, & . . . . quod tenet . . . . Dominationi vestræ apertè, & distinctè significat . . . . in specie datum est . . . . & de Gentili insuper . . . . & ipsa . . . . respondeat de Ecclesia ipsa transigerit cum eodem Episcopo, pro qua transactione Dominus Episcopus, & Iudex . . . . Ecclesia ipsa . . . . vsum, & antiquam consuetudinem faciebat . . . . super quibus cum multa erunt litigia . . . . vtræque partes, ad hanc concordiam conuentionē deuenerunt; videlicèt. Quòd dictus Abbas instituueretur ab Episcopo . . . . Bartholomæi de persona Clericorum, & Canonicorum, & Parochianorum eiusdem Ecclesiæ, ità Episcopo; scilicèt, vt . . . . Domino Gentili repręsentatur, & ab eo sicut dictum est instituendum . . . . dummodò de Viris dictæ Ecclesiæ *S.* Bartholomæi participent meliorem vineam in Portionem . . . . terrarum, seù vinearum diuidantur Domino Gentili per medium cum Ecclesia, & Dominus *E*piscopus recipiat omne quamquod . . . . est domus Domini Gentilis . . . . de quibus singularitèr reddet Decimam ipsi *E*cclesiæ, & pro Angarijs Prati, & vti Domino, ... vineam quartæ simulæ vtilem decimam pro antiquario duas libras ceræ, partem vtramque . . . . *E*cclesia S. Bartholomæi in Castro de Cese, non molestari eadem *E*cclesia in parte . . . . excepta custodia, quam habebat Dominus . . . . Dominus Gentilis eiusdem *E*cclesiam accipiet de lignis ipsius Bosci pro restauratione . . . . . Idem Gentilis haberet in collectam eiusdem *S.* Mariæ de Augusto paritèr ibi sinè obstaculo, & . . . . eidem, & iubet cito instante Domino Gentili . . . . *E*cclesiæ constitutione ipsi . . . . *E*mphiteusi Instrumenti possident . . . . idem Dominus *G*entilis, & filius, & nepos in Dominium ipsi *E*cclesiæ, sicut . . . . possideat omnes possessiones ipsas si attigerit in . . . . ipsum Gentilem filium, & nepotem verum patrimonium . . . . ipsa *E*cclesia fuerat, similitèr sicut vestra, & omnia in potestatem ipsi

Eccle-

Ecclesiæ . . . . . memoriam effugiens prædictum Instrumentum, conuenientia, & concordia . . . . . Quoniam alterum Domino Gentili assignandum Riccardo Curiæ Notario . . . . . . Gentilis iste de Pallarea subscripsit donationem factam per Henricum sextum Imperatorem Berardo Asculano Archidiacono de Castro S. Homeri anno M.CXCV. , & in alio diplomate ad fauorem Raynaldi Episcopi Asculani anno M.XC.IIL. in Italia Sacra in serie Episcoporum Asculanorum fol. 159.

XIX.

THOMAS ab Innocentio Tertio Episcopus destinatur, à quo confirmationem sententiæ latæ per Transericum Spoletanum Episcopum, ex delegatione Alexandri Tertij, tempore Benedicti Antecessoris in controuersia diù agitata cum Abbate Firentillo pro iuribus Ecclesiæ S. Petri de Pazana. anno M.CXCII. è viuis excessit . Ex sententia in Archiuio Cathedralis Marsorum.

1192.

XX.

INGEAMVS Episcopus testis in donatione facta Collegiatæ Transaquarum à Petro Comite Celani , quam anathemate aduersùs contrà venientes muniuit anno M.CXCVX. prima Aprilis tenoris sequentis ex Archiuio dictæ Collegiatæ.

1195.

In nomine Domini Æterni Dei . Anno Dominicæ Incarnationis millesimo centesimo , nonagesimo octauo , mense Aprilis in die prima. Nos Comes Petrus de Celano quon. Berardi Comitis filius hac die præsenti, libero arbitrio, spontanea voluntate , pro redemptione animæ meæ, nostrorumque Parentum concedimus, & confirmamus pro nobis , nostrisque hæredibus Ecclesiæ S. Cæsidij, quæ sita est in Castello Transaquarum per manus Domini Raynaldi Venerabilis eiusdem Ecclesiæ Abbatis , præsentibus Canonicis ipsius Ecclesiæ, Presbyteris, Thadeo Presbytero, Petro Sacristæ, Presbytero Petri Antonij, Diacono Petro de Azzo, Diacono Giso, Ioanne de Melo Diacono , Andrea Bonello Diacono , Elia Petri Subdiacono , Petro Benedicti Subdiacono, Andrea de Villa Subdiacono , Benedicto Azzonis Subdiacono , Ægidio Subdiacono; Piscationes in lacu Fucino, cum introitu , & exitu , & cum omnibus suis pertinentijs, in loco vbi Macerola dicitur, quæ tales habet affines, ab vno latere via de Auezzano ; ab alio latere girata , quæ vocatur Cretorum; Vt ipsas giratas prænominata Ecclesia in perpetuùm teneat , habeat , possideat eo Iure , & tenore, quo Comes quon. Rogerius Andreæ ipsas Piscationes , iàm dictæ Ecclesię dedit

Berardus filius Petri Comitis de Celano habuit vnã filiã Gualterij Brennæ ex Colouario lib.4.f.94

dedit eo tempore, quo tenebat Comitatum Albę; Et ficut continetur in Inſtrumento, quod idem Comes Rogerius pręfatę Eccleſię fieri fecit, nulla reſeruata conditione, quod Inſtrumentum coram nobis prę(entatum, & lectum fuit. Vt autèm hęc noſtrę conceſſionis, ac confirmationis pagina, ſemper firma, & inconcuſſa permaneat, hoc Inſtrumentum coràm ſubſcriptis teſtibus per manus Celalli Iudicis, & Notarij ſcribi, & reddi iuſſimus, teſtes rogati hi ſunt. Dominus Ingeamus Venerabilis Marſorum Epiſcopus teſtis. Magiſter Benedictus Domini Comitis Baiulus, rogatus teſtis, Berardus Ehaly filius rogatus teſtis. Ego Celallius Iudex, & Notarius rogatus ab vtraque parte, coràm prędictis teſtibus hoc Inſtrumentum propria manu ſcripſi, & ſignum feci. Locus ✠ ſigni.

Quod piſcationis Ius per ſeculorum curſum Eccleſię illibatum conſeruatum fuit, donèc à Magnatibus, & Dominis loci turbaretur, quorũ violentia in proprios vſus conuertere nitebatur; Et cum Abbas, & Capitulum Regi Alphonſo à poſſeſſione deijci quererentur ex illius reſcripto Franciſcus Paganus ſententiam pro Eccleſia tulit, & turbantes lata pœna compoſuit; & nihilominùs poſtmodùm immutatam Marcus Antonius Columna glorioſiſſimus Princeps, vt quotannis in ſacra hebdomada, qui piſces eo in loco caperentur in refectionem Clericorum, & in Iuris dominij recognitionem Eccleſię à Piſcatoribus offerri iuſſit; vt ad noſtram etiam memoriam fuit obſeruatum; Magna itàq; animi claritate Piſcatores venatui his diebus incumbentes, omnes quos capiebant, publicè lętantes ad Excellentiam ipſam aſportabant, ex quibus vltrà quos in menſa conſumebant, quęſtum aliquem Capitulum, & Abbas inter ſe in diem Sanctę Dominicę Reſurrectionis diuidendum recipiebant; Vt à Canonicis, qui & perceperunt, & menſis interfuerunt, dùm illius inſignis Collegiatæ, immeritè licèt, curam geſſimus, audiuimus; Modò hoc etiam aboletum, ſolùm vt liberalitate donantis, nomen loci reſtat, qui communitèr, l'acqua de Santi appellatur; & nè deuoti Comitis munificentia, & Eccleſię Iura tempore deliteſcant, ſententiam ex illius Archiuio depromptam hìc inſerimus.

In nomine Domini Amen. Anno ab eiuſdem Natiuitate milleſimo quadringenteſimo, quinquageſimo ſeptimo, die vigeſimo menſis Aprilis, quintę Indictionis, Regnante Sereniſſimo Principe Domino Noſtro, Domino Alphonſo Inclyto Dei gratia Rege Aragonum Sicilię citrà, & vltrà Pharum, Valentię, Hieruſalem, Vngarię, Maioricarum, Sardinię, & Corſicę, Comite Barchinionę, Duce Athenarum, & Neopatrię, ac etiam Comite Roſſilionis, & Cerritonis; Nos Franciſcus Paganus de Ciuita Ducali V. I. D., & ad infraſcriptam cauſam ſpecialitèr per Sacram Regiam

giam Maieſtatem ſpecialitèr deputatus, proùt in Regijs ſuis literis in Curia de Papiro ſcriptis, munitis in dorſo Magno Maieſtatis ipſius ſigillo, & alijs ſolemnitatibus Regiæ Curiæ roboratis, latiùs continetur, quarum quidèm literarum tenor talis eſt. Alphonſus Dei gratia Rex Aragonum, Siciliæ vltrà, & citrà Pharum, Valentiæ, Hieruſalem, Vngariæ, Maioricarum, & Sardiniæ, & Corſicæ, Comes Barchinionæ, Dux Athenarum, & Neopatriæ, & etiam Comes Roſcilionis, & Cerritaniæ, Egregio viro Franciſco Pagano legum Doctori, Capitaneo Graſſæ, & Gubernatori Comitatuũ Talleacotij, & Albæ, Conſiliario fideli noſtro dilecto gratiam noſtram, & bonam voluntatem. Humilitèr ex poſtulatione nouitèr Maieſtati noſtræ facta, pro parte Venerabilium Abbatis, & Capituli Eccleſiæ S. Cæſidij de Tranſaquis Marſicanæ Diœceſis, Aprutij vltrà dicentium; qualitèr dicta Eccleſia habuit, & habet quoddam fundum Eccleſiaſticum conſtitutum ab Eccleſia præfata, dari, & concedi in feudum aliquibus perſonis recognoſcentibus dictum feudum ab ipſa Eccleſia, & eidem Eccleſiæ reſpondentibus, & reſpondere promittentibus de debitis, & ſeruitijs feudalibus ſolitis, dicentium etiam, quod ipſum feudum indebitè, & minùs iuſtè, & de facto fuit occupatum à quibuſdam potentibus, & magnatibus, dictaque occupatio partis dicti feu di deuenerit ad manus Antonutij, Antonij Petri de Alba, qui illud ſpatio annorum decem, vel circà tenuit, & poſſedit, & fructus indè percepit, licèt indebitè.

Nec non quod per antiquos alios fuit de facto occupata quædam pars eiuſdem Piſcariæ lacus Fucini in loco, qui dicitur à l'acqua de Santi; iuxtà Caſtrum de Tranſaquis ad dictos Abbatem, & Capitulum ſpectantis, & pertinentis pleno Iure in ipſorum maximum damnum, & intereſſe manifeſtum, ex quo pro eius parte nobis extitit humilitèr ſupplicatum, dignaremur in præmiſſis de iuſtitia prouidere; Nos autem dicta petitione benignè exaudita, prouidemus, proùt nobis tenore præſentium de certa noſtra ſcientia, & deliberatè damus, committimus, præcipimus, & mandamus, quatenùs præfatis Abbati, & Capitulo vocatis, vocandis, ſuperque contentis miniſtretis, & faciatis debitum iuſtitiæ complementum procedendo in ijs ſummariè, ſimplicitèr, & de plano, ſola facti veritate inſpecta, malitijs, diffugijs, & cauillationibus omnibus retroiectis, committentes vobis, & veſtrum cuilibet in præmiſſis, cum incidentibus, emergentibus, cum annexis, & connexis, ex eis vices, & voces noſtras, plenariè cum præſentibus, & quod decreueritis debitè exequutioni demandetis, & contrarium non faciatis, quantùm gratiam caram habetis noſtram, & ſi iram, indignationem, & pœnam vnciarum centum cupitis euitare.

care. Præſentibus autem poſt earum opportunam inſpectionem remanentibus pro cautela vicibus ſingulis præſentanti. Datum in Caſtello Nouo Ciuitatis noſtræ Neapolis, die decima menſis Martij, quintæ Indictionis, anno Domini M.CCCCLVII. Rex Alphonſus. V. Clau. Vit. Michael Sanctius mandato Regio Reg. Vic. &c. Qui eas vidit in Regiſtro XXVII. ſoluat tantùm vnum tarenum Reg. Vndè viſa præſentatione dictæ Regiæ Commiſſionis nobis facta, per Abbatem Antonium Branchi Procuratorem dictæ Eccleſiæ. Viſa monitione, & Citatione factis, ſi aliquis erat, qui contrà prædicta opponere voluiſſet, aut ſua putauerit intereſſe. Viſo quod nullus comparuerit, qui contrà prædicta opponere voluiſſet. Viſa productione teſtium examinatorum ſuper præmiſſis; Viſis Iuramentis ipſorum; viſis etiam, & maturè diſcuſſis dictis, & atteſtationibus plurimorum teſtium fide dignorum, conſtito nobis per eorum dicta, partem dictæ aquæ Eccleſiæ S. Cæſidij eſſe, fore, aliàs occupata, matura deliberatione præhabita, conſideratis conſiderandis, & viſis videndis, quæ in prædictis, & circà prædicta, ſeruanda, videnda,& conſideranda fuerunt, & ſunt, Chriſti nomine inuocato, per ea quæ vidimus, & inſpeximus, pronunciamus, ſententiamus, & declaramus dictos Abbatem Angelum, & Capitulum nomine, & pro parte Eccleſiæ S. Cæſidij de Tranſaquis fore reſtituendos totalitèr in corporalem tenutam, & poſſeſſionem, & in priſtinum ſtatum reponendum totius partis lacus Fucini, in loco qui dicitur l'acqua de Santi; iuxtà Caſtrum de Tranſaquis, & alios fines, & dictos occupantes, & alios detinentes quouis modo dictũ ius piſcandi,ſeù partem lacus Fucini ſpectantem ad dictam Eccleſiam, & dicto Abbati, & Capitulo pro ea condemnamus ad relaxandum, & reſtituendum Ius, & partem prædictam; Et ità dicimus, ſententiamus, & declaramus vigore, & auctoritate ſupradictæ noſtræ Regiæ Commiſſionis, mandantes, vt ſuprà ab omnibus inuiolabilitèr obſeruari ad pœnam in præmiſſa Regia Commiſſione contentam, & ſub Regiæ gratiæ,aut indignationis incurſu, & prædicta facimus omni meliori modo, quo poſſumus. Lata, & data fuit dicta ſententia per ſupradictum Magnificum Virum Franciſcum Paganum Regium Gubernatorem Comitatuum Talleacotij,& Albæ &c. Et ad præmiſſa per ipsã Regiam auctoritatem ſpecialitèr deputatum in Regia Terra Talleacotij ſub anno, die, indictione, prædictis; ſcripta per me Notarium Angelum Iacobi de Ciuitate Ducali, dicti Domini Gubernatoris actorum Magiſtrum,mandato,& requiſitione ipſius Domini Gubernatoris,præſente Abbate Antonio de Brancha de Magliano Procuratore dicti Abbatis,& Capituli acceptante. Vndè ad futuram rei memoriam, & dicti Abbatis, & Capituli cautelam, fecit

præ-

præſentes patentes literas ſigillo præfati Domini Gubernatoris, & ſigno, & ſubſcriptione meis roborari. Locus ✠ Sigilli Domini Gubernatoris. Locus ✠ Signi Notarij.

Anno 1227. ſunt literæ Greg. IX. exaratæ ad Epiſcopum Marſicanum, Theatinum, Pennenſem, Aprutinum, & alios eiuſdem regionis, in quibus ſignificatur cauſa Anathematis, quo percuſſus fuit Fridericus Secundus. Apud Odoriſium Riualdum dicto Anno, num. 30

XXI.

IOANNES Epiſcopus, qui anno M.CC.XXX. in Monaſterio S. Mariæ de Luco, & in ipſo Oppido, quòd tùnc in ſpiritualibus Caſſinenſi Abbati parebat, Iura Epiſcopalia, & Viſitationem exercere intendens, Apoſtolico mandato abſtinere monitus fuit, vt in Archiuio Caſſinenſi Sacculo CIX. Qui eodem, quo dictum eſt anno, Eccleſiam diuo Petro in Apiniacis dedicauit, hiſq; in marmore verſibus ornauit. 1230.

Anni milleni ducenti iàm bene pleni,
Mundo bis quini currebant ordine trini,
Pontificum Princeps, Cœlorum Clauifer Alme
Hoc à Ioanne nouum ſuſcipe Simon opus,
Et qua ex Altaris, rutilanti tegmine factum,
Et tibi Petre, ſimul Clerus, & ipſe pater.

XXII.

N. MARSORVM Epiſcopus litigium habuit cum Abbate, & Monaſterio Caſa Marij pro Eccleſijs S. Nicolai de Cappellis, S. Rufini in Archipreta, S. Nicolai, & S. Magni in Caſtulis, quas in longa præſcriptione, nulli alij, quàm Abbati parere Monachi aſſeuerabant, nec iura Diœceſis Epiſcopo competere; Et licèt Monaſterium S. Nicolai de Cappellis, & S. Lucij, ex permutatione Marſicana Eccleſia aliquando retinuerit ex Leonis Pontificis Decreto; Ad petitionem Monachorum in Monaſterio S. Mariæ de Pertuſo, ex cuius pertinentijs erant, irritum declaratum ſuo libero Iure vti licere debere; Ottoni Diacono Cardinali tit. S. Nicolai in Carcere à Gregorio Nono. Anno M.CC.XXXVI. Cauſæ cognitione demandata, in gremio Diœceſis Eccleſias ſitas, & Iuribus Epiſcopalibus obnoxias, illaque ſoluere debere ſua ſententia declarauit, quam decretali Epiſtola per Vghellium relatam, ad Marſicanum Epiſcopum directam idem Gregorius IX. comprobauit. 1236.

D 2 Non

Non est hic reticendum, quod S. Ruphini in Archipreta Ecclesia vltrà Montem Carbonarij ad litus lacus, vt contemplationi Diuinorum Arcanorum attentiùs Sanctus Ruphinus Episcopus intenderet, in loco ab hominum consortio remoto construxisse, ad quam etiam cum peteretur ab Imperialibus Satellitibus S. Cæsidius eius filius confugisse narratur.

Hanc solo æquatam, viæ vestigia intuenti referunt.

Illius tamen prouentus ex adiacentium possessionum redditibus vsque hodie Casa-Marij Abbates recipiunt.

Est, & in ea mentio alterius insignis Ecclesiæ S. Mariæ, nempè de Pertuso, S. Gregorij Magni recessu Illustris. Sita est hæc Ecclesia in horridita e Montium, qui nos ab Hernicis diuidunt, in valle, quæ modo de Rouito dicitur, in ea parte, quà vltrà Morinum Oppidum ad vastitatem Montium tenditur, suprà vnum ex fontibus Lyris, qui per foramen, ex alto montium iugo, magno impetu præcipitatur, ex altitudine ferè CXX. pass. tanto strepitoso fragore, vt aures impleat; Et per mille passus, continuus imber, qui ex præcipitatis in saxa aquis prouenit, propiorem præcludit accessum; Et tàm vberes fluunt aquæ, vt perennem retineat flumen cursum, qui vere, & æstate magna ditatur copia, cum aliòquin adueniente hyeme non ad siccitatem ferè depauperetur; in ea montium aspera horriditate, ità inuia, vt vix belluis aditum aperiat, tendente in altum ad mille passus, quam Sol in bruma oriens respicit, in deserta solitudine, inter vastas vndique, densasq; syluas Immaculatæ semper Virgini Mariç templum paruumq; Monasterium ad cœlestem contemplationem accommodatum, feruens Monachorũ ad Deum desiderium extruxit; In tanta asperitate, vt præ nimia niuium multitudine, & frigoris rigore per hyemem, vix habitabile censeatur, & ex illa tantùm parte, quæ præfatum oppidum respicit, intermissum iter panditur.

Dicta de Pertuso, vel ex foramine relato, vel ex alio, prope illud, per quod est transitus ad Syluarum amplitudinem, quippè aperitur naturali fornice Mons, vt exindè ad loca, quæ distant transeatur.

Fons ille hodie lo Schioppo vocatur. Fama est, quam adhùc hominum memoria recolit, illùc aliquando Magnus Pontifex S. Gregorius recessisse, dùm Monachus inter Monachos vitam ageret Religiosam.

XXIII.

1254. CÆSARIVS Marsorum Antistes, defunctus est Romæ anno M.CCLIV. Registro Vaticano.

XXIV.

NICOLAVS Præpositus Collegiatæ Ecclesiæ S. Ioannis de Celano, ad Episcopatum Marsorum electus, confirmationem ab Innocentio Quarto obtinuit XIII. Kalendas Iulij MCCLIV., & cum Præposituram eiusdem Guidoni Apostolico Subdiacono contulisset, illum eodem Episcopo commendauit, qui iterùm ab Alexandro Quarto ad Episcopatum confirmatur, ex Italia Sacra. 1254.

XXV.

S. MARSORVM Episcopus, cum Romæ sub Gregorio X. debitum naturæ soluisset, anno M.CC.LXXV. in eius locum Iacobus Canonicus Marsicanus eligitur, ex Bulla Honorij IV. inferiùs apponenda. 1275.

XXVI.

IACOBVS Canonicus Marsicanus in locum S. à Clero electus reclamantibus Præposito, & Capitulo Ecclesiæ S. Ioannis de Celano, prætendentibus ex antiqua consuetudine, Apostolicis Indultis roborata, electionem in eadem Ecclesia celebrandam esse, habereque per id Ius interueniendi in electionibus, in illiusque quasi possessione reperiri; Causa ad Sedem Apostolicam delata, Gregorius V. Matthæo Vrsino Diacono Cardinali eam demandauit, tenaciter iuribus insistentibus partibus, vltrà decem annos litigium prolatum, longiùsque processum habiturum; ni qualitates electi Celanensium Cleri animos emolissent, qui illius virtutibus præmoniti, Honorio Quarto, vt electionem confirmaret, supplices preces dederunt. Is tribus S. R.E. Cardinalibus, vt de validitate electionis cognoscerent in mandatis dedit, & cum secundum Sacrorum Canonum Decreta factam enunciassent, illam sine præiudicio Iurium Cleri Celanensis robur habere sanxit, vt ex eius bulla, quæ apud nos reperitur, cuius copiam Vghellio etiam commodauimus. 1250.

HONORIVS Episcopus seruus seruorum Dei. Dilectis filijs Clero Ciuitatis, & Diœcesis Marsicanæ salutem, & Apostolicam benedictionem.

Inter varias sollicitudines, quæ &c. Sanè dudùm Ecclesia Marsicana, per mortem b. m. S. Episcopi Marsicani, Pastoris solatio destituta, dilecti filij Capitulum ipsius Ecclesiæ, die ad eligendum Pastorem præfixa, vocatis omnibus, qui voluerint, debuerint, &

potue-

potuerint commodè interesse, Spiritus Sancti gratia inuocata; venerabilem fratrem nostrum Iacobum Episcopum, tùnc Canonicum Marsicanum canonicè, & concorditèr elegerunt; sed post modùm, Præposito, & Capitulo Ecclesiæ S. Ioannis de Celano Marsicanæ Diœcesis prætendentibus electionem huiusmodi Episcopi celebrandam in eadem Ecclesia, quotiès illam contingit Pastore carere, tàm de antiqua, & approbata consuetudine, & hactenùs pacificè obseruata, quàm ex indulto Sedis Apostolicæ speciali, & interesse debere, & Prædecessores eorum fuisse in huiusmodi Iuris eligendi possessione, vel quasi à tempore, cuius memoria non existit, & quam idem Capitulum post appellationem legitimam ab eisdem Præposito, & Capitulo nè ad electionem procederent sine ipsis, vt asserunt, ad Sedem Apostolicam legitimè interiectam, dictum Iacobum ipsis contemptis, & irrequisitis, qui requiri, vt prætendebant commodè poterant, & de Iure debebant, in eorum præiudicium eligere præsumpserint in Episcopum Marsicanum, & se proptèr hoc ad Sedem iteratò appellasse . . . . . causa quoque, quæ super hæc inter Præpositum, & Capitulum S. Ioannis prædictos ex vna parte, & Capitulum Marsicanum ex parte altera orta est, ad Sedem ipsam per appellationem huiusmodi legitimè deuoluta fęlicis recordationis Gregorius Papa X. Prædecessor noster, dictum filium nostrum M. S. Mariæ in Porticu Diaconum Cardinalem dedit in causa ipsa partibus auditorem. Cumq; tandèm in causa huiusmodi post habitos coràm eodem Cardinali processus, fuisset à Patribus ipsis conclusum: Præpositus, & Capitulum S. Ioannis præfati nobis humilitèr supplicarunt, vt huiusmodi electionem de ipso factam tanquàm Canonicam, & de persona idonea canonicè celebratam, iure, si quod eis in electione Marsicani Episcopi competit, in posterùm reseruato confirmare misericorditèr dignaremur. Nos igitur huiusmodi Præpositi, & Capituli prædictorum, qui ad præfatam Ecclesiam Marsicanam ob diuturnam vacationem ipsis effectum debitæ compassionis habebant in Domino commendantes, eorum supplicationibus inclinati, præfato Nobis huiusmodi electionis Decreto, tàm electionem ipsam, quàm dictum I. apud Sedem Apostolicam constitutum per venerabilem fratrem B. Portuensem Episcopum, ac dilectos filios nostros G. tit. S. Martini Presbyterum, & dictum M. S. Mariæ in Porticu Diaconum Cardinales examinari fecimus diligentèr & quia ex eorum relatione fideli, inuenimus electionem eandem Canonicam, & de persona idonea canonicè celebratam ipsam, sinè Iuris Præpositi, & Capituli S. Ioannis prædictorum præiudicio, de fratrum nostrorum consilio confirmandam, ipsumq; dictæ Ecclesiæ Marsicanæ præfecimus in Episcopum, & Pastorem,

rem,

rem, sibi administrationem Ecclesiæ Marsicanæ in spiritualibus committentes, & facientes ei per venerabilem fratrem nostrum S. Prænestinensem Episcopum munus consecrationis impendi, firma concepta fiducia, quod dirigente Altissimo actus suos, eadem Ecclesia Marsicana per suæ circumspectionis industriam spiritualitèr prospere dirigetur, & salubria, dante Domino suscipiet incrementa. Quo circà Vniuersitatem vestram rogamus, & hortamur attentè per Apostolica vobis scripta mandantes, quatenùs præfatum Episcopum ad supradictam Ecclesiam Marsicanam cum benedictionis nostræ gratia venientem deuotè, & humilitèr admittentes, & honorificè pertractantes, sibi obedientiam, & reuerentiam debitam impendatis, & ei tanquàm membra capiti obsequi studeatis, diligentèr vigilanti, vt mutuo charitatis studio vobis, & sibi quæ sunt pacis adueniant, & tanquàm pacis æternæ solatium, largiente Domino cumuletur; aliòquin sententiam, quam idem propter hoc ritè tulerit in rebelles, & ratam habebimus, ac faciemus auctore Domino, vsque ad satisfactionem condignam inuiolabilitèr obseruari. Datum apud S. Sabinam XI. Kalendas Aprilis, Pontificatus nostri anno primo.

XXVII.

Morte sublato è viuis Iacobo, Marsicanum Capitulum de successore cogitans, Alexandrum nobilis familiæ de Pontibus à Curcumelo Oppido in nostra regione sito in successorem Episcopum elegit; sed eam Bonifacius Papa Octauus, qui electiones sibi reseruauerat, ratam non habens, alium Iacobum de Busce Ordinis Prædicatorum in Episcopum Marsorum nominauit, Nonis Octobris, anno M.CCXCV. ex Vaticano registro; Est familia præfata de Pontibus ex nostratibus Insignis, Procerum, & Ecclesiarũ Præsulum decore ornata, & cum de viris Illustribus agemus, dicemus. 1295.

XXVIII.

PETRVS Priuernas, antea Anagninus Episcopus ad hanc Ecclesiã primo translatus, anno M.CCCXXVII. & postmodùm ad Theatinam Ecclesiam occasione inferiùs dicenda, Romæ vitam finiuit M.CCCXXXVI. Ex Kalendario Vaticano testatur Vghellius. 1327.

XXIX.

THOMAS Cyprianus Patritius, & Canonicus Theatinus (quem Vghellius Abbatem secularis Ecclesiæ S. Mariæ de Ma-

nulo

pulo Pinnensis Diœcesis, & in Diaconatum Ordinem constitutum facit) ob mortem Ioannis Crispani militis Neapolitani, Theatini Episcopi, à Capitulo illius Ecclesiæ electus, cum haberet notitiam reseruationis electionis, nolens in contemptum *Sanctæ Sedis* Apostolicæ infulas suscipere, & munia Episcopalia obire, Auinionem Benedictum XI. Summum Pontificem adijt, in eiusque manibus electioni cedens Episcopatum dimisit; qui modestiam viri admiratus, Marsicanam Ecclesiam illi contulit; Petro Priuernate ad Theatinam translato, vt ex eius diplomate in Archiuio Theatino asseruato contineri retulit Lucius Camarra; vt mox videbitur in Theate Sacro, quod est editurus; Theate tumulatur in Cathedrali Ecclesia cum insequenti inscriptione.

1338. Hic requiescit Corpus Reuerendi Patris Domini Domini Thomæ de Ciuitate Theatina, *Episcopi* Marsicani, qui obijt anno Domini M.CCCXXXVIII. die X. mensis Martij primæ Indictionis, cuius animam Creator, & Redemptor omnium benedicere, & collocare dignetur cum *Sanctis* Angelis suis in vitã æternã Amen.

XXX.

1348. THOMAS ex *Archipresbytero* Roseti Ariensis Diœcesis, à Clemente VI. post mortem Thomæ, Episcopus Marsorum enunciatur, anno M.CCCXLVIII.

XXXI.

1349. BARTHOLOMÆVS Adlectus Marsorum Episcopus, Sacro Collegio solitum subsidium pollicetur die VI. Iunij M.CCCXLIX.

XXXII.

1363. THOMAS de Piscina, ex familia Puccia Marsorum *Episcopus*, qui interfuit vti testis exequutioni Bullarum, collationis Abbatiæ *S.* Mariæ de Valle, Marsorum Diœcesis, collatæ Raymundo Cardinali Diacono tit. S. Adriani die 10. Nouembris 1353, & protulit sententiam inter fratres Conuentuales, & Abbatem, & Canonicos Collegiatæ Ecclesiæ S. Bartholomæi de Auezzano, anno M.CCCLXIII., viget eius memoria in Ciuitate Piscinæ, eiusque insignia cum viridi galero depicta in domo ipsius familiæ adhùc conseruantur.

XXXIII.

XXXIII.

IACOBVS de militibus Romanus Canonicus Ostiensis, & Papæ Cappellanus, electus Marsorum Episcopus, tertio Idus Decembris M.CCCLXIII. ad Aretinam Ecclesiam in Etruria postmodùm translatus. Ex Vaticano registro. 1363.

XXXIV.

BERNARDVS iàm priùs Archidiaconus Marsorum Ecclesiæ, post Iacobum, Episcopatum suscepit XVI. Kalendas Ianuarij M.CCCLXV. 1365.

XXXV.

PETRVS, qui partes Clementis VII. Anti-Papæ fouit, ab Vrbano VI. in locum Bernardi ordinatus Episcopus XIV. mensis Februarij M.CCCLXXX., ad Vicariatum S. Mariæ Maioris de Vrbe addicitur. 1380.

IACOBVS Petro successit, quo vita functo, Vrbanus VI. Gentilem destinauit Episcopum V. Kalendas Augusti anno septimo eius Pontificatus ex Archiuio Marsorum.

XXXVI.

GENTILIS de Agello Marsorum Diœcesis ab Vrbano VI. anno VII. sui Pontificatus, quarto Kalendas Augusti, Marsorum Episcopus effectus, anno M.CCCLXXXV., Vnà cum Henrico de Henricis à Transaquis, donauit Ecclesiæ S. Cæsidij Ruralem Ecclesiam S. Thomæ in fossa de Villa de Iure Patronatus ex fundatione, & dotatione familiæ de Henricis, in honorem præfati Martyris S. Cæsidij, in cuius Ecclesia ipse Henricus ex suis progenitoribus fundatas habebat Cappellas in honorem S. Catharinæ Martyris, & S. Thomæ Apostoli erectas, & insignijs familiæ ornatas cum sepultura progenitorum, cum omnibus Iuribus, & pertinentijs suis; cum onere tamèn celebrandi Missas quinque in qualibet hebdomada, nihil sibi reseruans præfatus Henricus, & saluo Iure soluendi Episcopo, & successoribus quolibet anno in mense Augusti cuppas sex hordei, & carolenos quindecim, pro Iure procurationis, & Cathedratici, qui in hodiernum vsque diem soluuntur; adest instrumentum donationis in Archiuio eiusdem Ecclesiæ omni solemnitate vallatum, & manu præfati Episcopi roboratum 1385.

per manum Andreæ Lucæ de Casiluerio, sub die quinta Nouembris *M*.CCCLXXXVII. quem ad Ecclesiã Neocastrensem pridiè Idus Nouembris translatum à Bonifacio I*X*., anno IX. sui Pontificatus, anno *M*.CCCXCIX.

XXXVII.

1397. PHILIPPVS, qui Puteolanus Episcopus fuerat, huius Ecclesiæ administrationem obtinuit, anno *M*.CCC*X*CVII. 12. Idus Nouembris.

XXXVIII.

1400. F. IVLIANVS Thomasius ex Ordine *M*inorum, cum schisma vexaret Romanam Ecclesiam à Clemente VII. Antipapa Ecclesiam *M*arsorum obtinuit anno *M*.CCCC. ipsamq; conatus retinere, flagrante schismate aduersùs electos à legitimis Pontificibus, continuis, & diuturnis contentionibus vexatus; Alexander V. Sedis honore spoliauit, & postmodùm miseratus calamitatem ipsius, & vt etiam finem litibus daret, in Priorem *M*onasterij Collis *M*artij Ordinis S. Augustini *S*enensis Diœcesis elegit. Quem, posteà *M*artinus V. in Capritanensem Ecclesiam transtulit. Cum per plures annos *M*arsorum administrasset.

XXXIX.

1418. *S*ALVATVS de Pireto, Oppido in ditione *M*arsorum Diœcesis posito, inter Æquicolas numerato, cum esset Canonicus *S* Laurentij in Damaso, à *M*artino Quinto *M*arsorum Episcopus destinatur, anno *M*.CCCC*X*IIX. Kalend. *M*artij.

*X*L.

1430. THO*M*A*S* Episcopus, qui decreuit, funeralium quartam spectare ad Abbatem *S*. *M*ariæ de Alba, in controuersia inter ipsum Abbatem, & Episcopum, ex sent. in Archiuio Collegiatæ de Albe. Ab eodem *M*artino V. Episcopus electus, fato cessit anno *M*.CCCCXXX.

*X*LI.

1430. SABBAS de Cortonibus Romanus ab Eugenio I*V*. Ordinatus *M*arsorum Episcopus, in *V*icarium Generalem elegit *M*arianum Abba-

Abbatem Collegiatæ S. Bartholomæi de Auezzano, ex Chirographo eiuſdem, in Archiuio dictæ Eccleſiæ in actibus Conciſtorialibus.

XLII.

THOMAS, de quo habetur mentio in ſententia lata per Marinum de Furſona Vice-Comitem Albæ, inter Præpoſitum S. Mariæ de Luco, & Rogerium Rogerij à Tranſaquis, occaſione cuiuſdam fundi per Dominam Philippam de Vrſinis Comitiſſam Albæ, Caſſinenſi Cœnobio donati, cuius ſententiæ tenor in actis Notarij Angeli Bartolutij de Auezzano ſtipulatus reperitur, anno MCCCCXLIV. 1444.

Magiſter Gerardus publicus in Romana Academia ſcientiarum profeſſor, inter Primarios ſui temporis literatos numeratus, ad Marſicanam Sedem electus à Paulo II. vt vice legati in Orientalibus partibus fungeretur miſſus, indè rediens Theate obijt, anno M.CCCCLXVI. Hieronymus Nicolinus in hiſtoria Theatina cap. 10. 1465.

XLIII.

ANGELVS filius Notarij Antonij Machaſani, nobili genere de Pireto, primus huius familiæ numeratur Marſorum Epiſcopus, cum fuerit tertius, qui Marſorum Sedē tenuerit, ſiquidèm Gentilem.& Saluatum de Pireto huius familiæ fuiſſe mihi perſuaſum eſt; Cum eo tempore more Longobardorum Familiæ nomen ex Iuriſdictione, & dominio locorum nanciſcerentur, & Oppidum præfatum in eorum ditione erat ab anno MCCCX. Ex Annalibus M. S. Monaldeſchi.

Hic autem Cardinalis Capuani tit. S. Marcelli, Auditor ab Eugenio Quarto in Marſorum Epiſcopum eligitur XIV. Kalendas Septembris anno M.CCCCLXVI. Piceni autem Generalis Theſaurarius fuit; Fanenſi, & Maceratæ Ciuitatibus iura dedit, ibidemque deceſſit anno M.CCCCLXX., ſepultuſq; eſt in Cathedrali ante Altare Maius, in marmoreo ſepulcro, vbi eius effigies, & inſignia, cum ſequenti Elogio ſepulcrali habentur. 1466. 1470.

Sepulcrum. Reu. P. D. Angeli. Epiſcopi
Marſicani. Marchiæ. Anconitanæ
Generalis. Theſaurarius. & locum
Tenentis. ac Gubernatoris. Ciuitatis
Fani. obijt XIV. ſeptem. M.CCCCLXX.

XLIV.

1470. FRANCISCVS Machafanus à Paulo II. Marforum Epiſcopus deſtinatur, poſt obitũ Angeli. IV. Idus Iulij M CCCCLXX.

XLV.

GABRIEL Iacobus Machaſani, filius Iacobi Antonij, Angeli Nepos, poſt mortem Franciſci fratris hanc Sedem ſuſcepit anno M.CCCCLXXI., & eam cum ad annum vſque M D.XI. gubernaſſet, Iacobus nepotem cum futura ſucceſſione obtinuit, & ipſe fato cedens, in Eccleſia S. Mariæ, dicta delli Biſognoſi; in monte propè Piretum tumulatur, cum hac inſcriptione.

1471.

D. O. M.

GABRIELI. Marſorum Epiſcopo. qui. vixit. annos LXV. menſes IV. dies XVIII. Iacobus. Nepos. eorundem Epiſcopus. Hoc Monumentum. Patruo. B. M. P.
Anno. ſalutis. M. D. XI. H. M. H. S.

XLVI.

IACOBVS Camilli Machaſani filius ex Archipresbytero S. Euſtachij in Vrbe, coadiutor Patrui datus anno M.CCCC. XCIIX. 18. Iunij Archipresbyteratum Angelo fratri ceſſit, qui primus Anſianenſis Epiſcopus fuit, & in Eccleſia Tranſaquarum tumulatur, quò acceſſerat, vt Leonoram neptem ſuam, Atauiam meam inuiſeret. Ipſe Iacobus Beneuentanam Ciuitatem rexit, ac Ioannem Dionyſium nepotem ſuum in Epiſcopatu Coadiutorem obtinuit. Obijt Pereti, ibique in Eccleſia S. Syluestri abſque vllius honore ſepulchri tumulatur.

1498.

XLVII.

IOANNES Dionyſius Machaſanus, coadiutor Iacobi Patrui Eccleſiam Marſorum rexit ad annum M.D.XXXIII. ſepultuſq; in Collegiata Tranſaquarum etiam abſq; honore ſepulchri.

1533.

XLVIII.

MARCELLVS ex nobiliſſima Creſcentia gente natus Romanus,

manus, Canonicus S. Mariæ Maioris, ob præstantes ingenij dotes, & Iuris ciuilis scientiā, Sacræ Rotæ Auditor à Clemente VII. anno ætatis suæ XXV., & postmodùm Marsorum Episcopus anno M.D. XXXIII. declaratur, eamq; maioribus Ecclesiæ negotijs occupatus absens rexit, & à Paulo III. S. R. E. Cardinalis tit. SS. Ioannis, & Pauli creatur, post varias præfecturas, & legationes peractas, Veronæ obijt, anno M.D.LVII., vbi honorificè tumulatur, eiusque laudes, & munia in Elogio sepulcrali habentur. 1533.

D. O. M.

MARCELLO Cardinali Crescentio, qui ob insignem pietatis, & ingenij laudem XXV Annos natus, à Clemente VII. Romæ Auditor, deindè Episcopus factus à Paulo III. S. R. E. Cardinalis creatus, Principum virorum, Regumq; in primis gratia, & beneuolentia floruit, sub Iulio III. Bononiæ perpetuus Tridentini Cōc. solus Apostolicæ Sedis legatus, in Orthodoxæ fidei causam cum totus incumberet, graui morbo correptus Veronæ decessit, anno ætatis suæ LII. salutis humanæ M. D.LII. Kalend. Iunij. Alexander Crescentius Alexandri nepos, Hyppoliti filius, Marij pronepos fecit anno M.D. LVI. 1552.

XLIX.

FRANZINVS Michaelis Sipontinus, Episcopus post Cardinalem Crescentium Marsorum efficitur, an. M.D.LVI. die XVII. Aprilis, & à Paulo III. Gubernator Vrbis destinatus ann. M.D. . . . ad Ecclesiam Casalensem Montis Ferrati trāslatus est. 1556.

L.

NICOLAVS de Vigilijs Bononiensis Franzino successit ann. M. D. LX. plenusque dierum obijt, cum sedisset ad annum vsque M. D. LXII. 1560.

LI.

IOANNES Baptista Milanesius nobilis Florentinus, electus Marsorum Episcopus die XXVII Maij M. D. LXII. vnus ex patribus, qui Sacro Trid. Conc. interfuerunt; Per decem, & septem annos Ecclesiam gubernauit; Pluribus etiam recturus, ni fallacibus fraudibus sui familiaris, quem cum omnimoda potestate, vt nepotem suum ab infidelibus Piratis captum redimere procura- 1562.

curaret, alijs grauibus de caufis peragendis ad Vrbem miferat, Se-dem relinquere coactus fuiffet.

Ille quippè Vrbem adueniens, aliud in animo habens, quam fui Domini negotia perficere, maioris pręmij fpe, vel auaritia allectus de Epifcopatu dimittendo agere cæpit; eoq; dimiffo, alter (non expectato abdicantis affenfu) eligitur, & confecratur; Quod ferò credens, *M*ilanefius feriùs Curiam petens, *I*ura fua repetiturus, & eo reclamante, & obteftante perfidi Procuratoris fallaciam, contrà quem cum pluries fruftrà peroraffet, fuamq; innocentiam, & dolofam malitiam illius aperuiffet, qui pertinacitèr obteftans mendacium, cum perfifteret; Re plenè difcuffa, & fimplicitate, artificiofæ fraudis verfutia delufa, nihilq; proficiens, Florentiam regredi, tardè errorem fuum cognofcens, Epifcopatuq; fpoliatus, in proprijs laribus, priuatam vitam eft ducere coactus; Sed & alio ibi aduerfantis fortunæ curfu opprimitur, cùmq; acri cura ab vnici nepotis captiuitate premeretur, ex fupellectilium, aliarumq; rerum venditione, pecuniam ex pactione Piratis debitam, illis mifit, qua libertate dum potiretur, & poftliminio ad fuos regredi properaret, infelix iuuenis, vt infeliciorem Auunculum redderet, in ipfo itinere naturalis vitæ curfum immatura morte compleuit; fic Epifcopatum, nepotem, & pecuniam deperdidit. Tot ærumnis oppreffus, & ætatis incommodis grauatus, ad Patres applicuit. Paftor alioquin vigilans, fimplex, & rectus; forfitàn in fuis ouibus verbo, & exemplo pafcendis, nulli ex anteactis fecundus Nã poft S. Concilij diffolutionem, primus omnium ex *M*arforum Ecclefiæ Præfulibus, Synodũ coegit, vtilefq; fanctiones pro moderamine, & regimine fuæ Diœcefis edidit, quæ in noftris manibus conferuatur.

L*II*.

*M*ATTHÆVS Colles Neapolitanus, Abbas S. *M*ariæ de Victoria, & S. Catherinæ in Cella, poft *M*ilanefium, Epifcopus *M*arforum euafit, anno *M*.D.LXX*I*X., ftatimq; ac illius poffeffionem adeptus eft, ad reordinandam fuam Diœcefim fe totum dedit, eamq; cum primum luftraffet. Clerum ad honeftioris vitæ formam reduxit, Ecclefiafticum cultum auxit; Palatium pro Epifcoporum refidentia (cum anteà certam *S*edem nõ haberent) propè Pifcinam ædificauit, & cum Ecclefiã *S*. Sabinæ Cathedralem fuam, longè à cultu hominum, & campeftri loco fitam videret, Cathedram in Ecclefiã *S*. *M*ariæ Gratiarum ab ipfo à fundamentis erectam, nõ longè à nouo Palatio à Gregorio X*III*. transferri curauit, vt ex literis Pontificijs hic adiungendis mox apparebit. Sub fua ditione Caftrum Luci, quod anteà Caffinenfi Abbati parebat, reduxit,

1579.

duxit,

duxit, & S. Romanæ Rotæ determinatione ad se pertinere, & in possessione manuteneri obtinuit. Præpositum Celani mitra, baculo, & Iurisdictione quasi Episcopali vtentem subegit. Insignioribus suæ Diœc. locis, Ecclesias anteà Parochiales, cętum beneficiatorum aggregans, collegiatas effecit; & illas, quæ eo iure potiebantur, numero seruientium aucto ampliauit; quibus ex vnione ruralium beneficiorum prouentus auxerat, multaq; alia præclara gessit; Et dùm in vendicandis Iuribus suę ditionis nimis intentus insudat, cõspiratione quorumdã Romę Carcere detinetur, & demùm ab imputationibus liber, acrius libertati suæ Ecclesiæ cõsulens, & pro ea operam in Vrbe nauans, fato oppressus in Ecclesia S. Laurentij in Lucina, cum sequenti inscriptione sepulchri tumulatur; Pastor vigilans, & indefessus, cui vni debere omnes Marsorum Episcopi profitentur, ob auctos redditus, Iurisdictionis ampliationem, & Sedis stabilitatem; vir sanè eruditus, & in scientijs humanis, & Diuinis apprimè versatus, cuius præcipuo opere in correctione Kalendarij Gregorius XIII. vsus fuit.

MATTHÆO Colli Neapol. S. Mariæ de Victoria, S. Catherinæ à Cella Abbati, Marsorum Episcopo, Ioannæ Aragoniæ Columnæ Garziæ à Toletis V. Regis Siciliç à secretis, liberalibus studijs erudito, in consulendis singulari, in Agendis incomparabili, suam Ecclesiam annos sexdecim regenti, vsurpata, diminuta, Collapsa reparanti, restituenti, augenti, Cathedralem, Seminarium, Domum Episcopalem, Monasteriũ erigenti, atque Romæ eam tuenti. Obijt Ann. salutis M.DXCVI. vixit An. LXIV. menses VI. dies.

Andreas Coll. Aldana non sine lacrymis Auunculo B. M. P.

Quo tempore miracula inuentionum Corporum Sanctorũ Simplicij, & sociorum Martyrum in Ecclesia Transaquarum accidit, & ipso monstrante, sunt inuenta; quippè cum ad casum lapidis fornicis Cappellæ ante gradus Maioris Aræ suauem efflaret odorem, re ad eum delata, properè ad Ecclesiam accitus adueniens, Scipione, quo sustentabatur, locum designauit, & Sacrum Thesaurum effodi iubens, ad Summum Pontificem rem detulit, ad eiusq; postulationem festum Inuentionis quotannis venerari iussit, & de Thesauro Ecclesiæ depromptas, vt fidelium deuotio excitaretur Indulgentias addidit. Est dies præfatę inuentionis 20. Septembris.

Gregor. XIII.

GREGORIVS Episcopus seruus seruorum Dei ad futuram rei momoriam. In suprema dignitatis Apostolicæ specula, meritis licèt imparibus, Diuina dispensatione constituti, peruigiles mentis nostræ oculos ad fructuosam agri Dominici culturam frequentèr dirigimus, & vt præcipuas esse ducimus Episcopales Sedes in locis congruis plantare, ità non postremas officij Pastoralis partes existimamus eorundem locorum ruina, & desolatione currente,

Sedes

Sedes ipſas ad alia commodiora loca aliquando transferre, vt exindè Diuinus Cultus perſeueretur, & debitum Deo obſequium perſoluatur. Exhibita ſiquidèm Nobis nupèr pro parte Venerabilis fratris noſtri *M*atthæi Epiſcopi, & dilectorum filiorum Capituli *M*arſicanen. nec non Vniuerſitatis, & hominum Oppidi, Ciuitatis nuncupatæ Piſcinæ *M*arſicanen. Diœc; Petitio continebat: quòd a quadringentis annis, & vltrà, cum Ciuitas *M*arſicanen. ob temporum, & bellorum calamitates deſtructa, & deſolata fuiſſet. proùt adhùc eſt, Epiſcopus *M*arſicanus tùnc exiſtens, & prædictum Capitulum, ſe, & reſidentiam, quam apud Eccleſiam *M*arſican. facere tenebatur, vnà cum omnibus, & ſingulis eorum rebus, ac bonis, & paramentis Eccleſiaſticis, alijſq; ſacris ſupellectilibus quibuſcumq; ad Eccleſiam B. *M*ariæ, de Gratia nuncupatæ dicti Oppidi, tanquàm commodiorem, & ipſi Ciuitati viciniorem, quantum in eis fuit tranſtulerunt, & transferri curauerunt, & ab indè intra ipſam Eccleſiam B. *M*ariæ loco eorum Cathedralis Eccleſiæ, & debitæ reſidentiæ habuerunt, & pacificè poſſederunt, inibiq; horas Canonicas, diurnas, paritèr & nocturnas, ac *M*iſſas, & alia Diuina officia celebrauerunt; Cum autem ſicut eadem petitio ſubiungebat, nulla hominum memoria, qua auctoritate tranſlatio huiuſmodi facta fuerit, nec de ea aliqua monumenta, vel aliæ ſcripturæ extant, & propterea *M*atthæus Epiſcopus, & prædictum Capitulum dubitant, nè ſucceſſu temporis de validitate eiuſdem translationis hæſitari, ſeq; deſuper moleſtari contingat, pro parte *M*atthæi Epiſcopi, & Capituli, & Vniuerſitatis, & hominum prædictorum

Nobis fuit humilitèr ſupplicatum, quatenus eis in his opportunè prouidere de benignitate Apoſtolica dignaremur. Nos igitur, qui honeſtis petentium votis, quantum cum Deo poſſumus, libentèr annnuimus, eaq; fauore proſequimur opportuno, *M*atthæum Epiſcopum, & ſingulas perſonas Capituli, & Vniuerſitatis, & hominum huiuſmodi à quibuſuis excommunicationis, ſuſpenſionis, Interdicti, alijſq; Eccleſiaſticis ſententijs, Cenſuris, & pœnis à Iure, vel ab homine, quauis occaſione, vel cauſa latis, in quibus quomodolibet innodati exiſtunt, ad effectum præſentiū dumtaxat conſequendum, harum ſeriè abſolutis, & abſolutos fore cenſentes, huiuſmodi ſupplicationibus inclinati SedemEpiſcopalem *M*arſican. & Pontificalem, & alias dignitates, nec non Canonicatus, & Præbendas ipſius Eccleſiæ *M*arſicanæ, cæteraq; beneficia Eccleſiaſtica in ea fundata, erecta, & inſtituta, nec non perſonas illo nùnc, & pro tempore obtinentes, ac prædictum Capitulum, vnà cum vniuerſis, alijſq; inſignibus Epiſcopalibus, & Capitularibus, eorumq; fructibus, rebus, bonis, Iuribus, & pertinentijs, ac oneribus illis incum-

benti-

bentibus, nec non ornamentis, paramentis, & alijs sacris supellectilibus quibuscumq; ac ipsius Ecclesiæ Marsicanen. statutis, & consuetudinibus, priuilegijs quoq; indultis, & literis Apostolicis, & concessis ad dictã Ecclesiam B. Mariæ, quamdiù Ciuitas, & illius Cathedralis Ecclesia huiusmodi restaurata, & ad debitum statum reducta non fuerit. Ità quod interim Matthæus, & pro tempore existens Episcopus, nec non Capitulum, & aliæ personæ huiusmodi apud ipsam Ecclesiam B. Mariæ residere, & ibidem horas, Missas, & alia Diuina officia prædicta celebrare, atq; res, & actus Capitulares perscrutari, omniaque, & singula in dicta Ecclesia Marsicana fieri, & exerceri solita, & debita, facere, & exercere; nec non omnibus, & singulis priuilegijs, exemptionibus, immunitatibus, prærogatiuis, honoribus, indultis, concessionibus, fauoribus, & gratijs, tàm spiritualibus, quàm temporalibus, quibus in ipsa Ecclesia Marsicanen. residendo vti, potiri, & gaudere possent, & deberent, in omnibus, & per omnia, ac pariformitèr, & æquè principalitèr absq; vlla penitùs differentia vti, potiri, & gaudere liberè possint, & debeant. Apostolica auctoritate, tenore præsentium, de nouo transferimus ipsam Ecclesiam B. Mariæ Episcopo, Capitulo, ac personis prædictis, pro eorum Cathedrali Ecclesia, & loco debitæ residentiæ, donèc Ciuitas, & illius Cathedralis Ecclesia huiusmodi restauretur, & ad debitum, & commodum statum reductæ fuerint tantũ, sine alicuius præiudicio, auctoritate, & tenore præsentium concedimus, & assignamus, ipsosq; ad eam translatos fore, & esse, nè desuper per quoscumq; molestari posse; nec non si secùs super his à quocumq; quauis auctoritate scientèr, vel ignorantèr contigerit attentari, irritum, & inane decernimus; Non obstantibus præmissis etiam Apostolicis, nec non Prouincialibus, Synodalibus, & vniuersalibus constitutionibus, & ordinationibus Apostolicis dictæ Ecclesiæ Marsicanen. etiàm iuramento, confirmatione Apostolica, vel quauis firmitate alia roboratis, statutis, & consuetudinibus, cæterisq; contrarijs quibuscumq: Nulli ergò hominum liceat hanc paginam nostræ absolutionis, translationis, concessionis, assignationis, & decreti infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit, indignationem Omnipotentis Dei, & Beatorum Petri, & Pauli Apostolorum eius, se nouerit incursurum. Datum Romæ apud S. Petrum anno Incarnationis Dominicæ M.D.LXXX. Kalend. Ianuarij Pontificatus nostri anno . . . .

LIII.

BARTHOLOMÆVS Perettus à Talamone in Etruria ex Cano-

1596. Canonico S. Petri in Vaticano, in locum Matthæi, Episcopus effe-ctus anno M.D.XCVI, vixitq; in Episcopatu vsque ad annum M.D.CXXIIX., cuius præclari ingenij dotes commentaria ab ipso conscripta in extrauaganti Ambitiosæ, de rebus Ecclesiæ non alienandis testantur, aliaq; monumenta non prælo data sententijs, & aphorismis politicis referta, in C. Taciti historias. Enituit etiam præcipua charitate in subleuandos pauperes, quorum necessitatibus abundè ex redditibus Ecclesiæ satisfaciebat; cum aliòquin esset acri, & elato ingenio, & ad militares, plusquam ad Ecclesiasticas disciplinas applicitus; ira sic æstuabat, vt præceps manus adhiberet, quotiès animi turbulentia incitaretur; quare in odiũ multorũ, quos litigijs, & in varijs lacessiuerat, incidit; quorum conspiratione in Arce S. Angeli de Vrbe multa crimina, quæ ei obijciebantur, purgare coactus fuit; & per aliquot annos suæ Ecclesiæ administratio ei interdicta, & prudentissimis viris Paulo Pagano, & . . . Gislerio Apostolicis Vicarijs demandata; demùm ad suas Oues restitutus, rediens reliquum vitæ cursum ad præfatum annum perfecit, quo fato cedens, in Ecclesia S. Mariæ Gratiarum tumulatur.

LIIII.

1628. BALEONVS Carrodorus de Montefano, ex Verulana Ecclesia ad Marsorum translatus, anno M.DCXXIIX. die V. Iunij, vixitq; ad annum M.DCXXX. Pastor vigilantissimus, saluti sui gregis intentus, spiritualibus monitis, ac exemplis ad addiscenda Christianæ disciplinæ documenta, & animauit per alios, & per se ipsum, magna charitate, & patientia nudam, & indoctam plebem edocendo, ad viam salutis adduxit, & biennio Ecclesiam summa tranquillitate gubernauit.

LV.

1630. MVTIVS Columna Romanus ex Dominis Ruuiani, vir omni literarum genere refertus, modestia, & vigilantia incomparabilis, ab Vrbano Octauo Marsorum Episcopus destinatus anno M.DC. XXX., cum multa vtilia pro optimo regimine suæ Ecclesiæ parasset, morte præuentus, Auezzani occubuit, anno M.DCXXXII. & in Ecclesia fratrum Conuentualium requiescit.

LVI.

1632. LAVRENTIVS Maximus Romanus, ex Canonico S. Ioannis in Laterano, Episcopus Marsorũ effectus, anno M.DCXXXII.

vixit

vixit ad annum *M*.DCXLVII.,& in Ecclesia S. *M*ariæ Gratiarum Piscinæ requiescit.

LVII.

IOANNES Paulus Caccia Romanus, post Laurentium regimen Ecclesiæ Marsorum suscepit, magno ardore, & zelo charitatis eam ad opportuna restaurauit, boniq; & pij Pastoris partes adimplens, Diœcesim penè totam lustrauit; *S*eminarium iàm destitutum reordinauit. Moralis Theologiæ lectionem ad instructionem promouendorum ad *S*acras Confessiones audiendas in Conuentu fratrum Minorum instituit; Clericos *S*cholarum Piarum nuncupatos, quibus Lelius Thomasettus Piscinas decem millia erogari suo testamento iussit, vt Collegium Piscinæ erigeretur acciuit, scholasq; aperiri;& vt tàm pium opus incrementum haberet insudauit. Ad doctrinam Christianam addiscendam, vt allicerentur pueri,pijs,deuotisq; muneribus animauit. Moniales S.Claræ ad exactissimam Regulæ obseruantiam reuocauit. Vt graues inimicitias in sua Diœcesi componeret, iteratò equitans,nec asperitas itineris, nec æstiui solis ardor retardauit. *S*. Ruphini Martyris suæ Diœcesis,iam Episcopi memoriã in Ciuitate renouauit;& vt deuotius veneraretur,*S*acellum in Cathedrali instruxit. Multas ad regimen, & emendationem morum sanctiones edidit. Paterno affectu omnes amplectens, Parochos præcipuè verbo, & exemplo ad ouium suarum custodiam exhortando compellebat. Et vt ad Christi amorem,& opera pietatis fideles inflammarentur, R. P. Ioanne Baptista *M*agnante Congregationis Oratorij Aquilani, & R. D. Annibale Rotulo Canonico Cathedralis *S*ulmonensis, pijs viris ascitis, spiritualibus exercitijs ad pietatem, pia opera, & peccatorum detestationem animauit. Deniq; *S*. Petri Cœlestini Reliquias veneraturus IV. Kalendas *S*eptembris, quo die eius coronationis memoria recolitur, Aquilam perij; quo in itinere graui febre oppressus, ad Ecclesiam suam festinus rediens,ingrauescente morbo, Deo, *S*anctoq; Ruphino,& *S*. Philippo Nerio animam suam commendans, in domino requieuit, die 6. *S*eptembris *M*.DCXLIX. cum Ecclesiam tantùm anno vno,& duobus mensibus vix expletis gubernasset; & tàm præclara egisset, maioraq; parabat, ni mors intercessisset, quem *M*arsi summo mœrore affecti, summis lacrymis deplorant, summis laudibus venerantur.

1647. 1649.

LVIII.

ASCANIVS de Gasperis nobilis Romanus ex Matre de Philonar-

lonardis in Capitolino foro II. Vir I. D. ab Innocentio Decimo, Marsorum Episcopus destinatur die 24. Februarij M.D.CL. Cùm ob contentiones, & controuersias præcedentiarum inter primarias Collegiatas suæ Diœcesis anteacti Episcopi Synodum congregare minimè potuisset, hic primus Synodum adunauit, & sublatis litigijs omnes in vnum, in Cathedrali Ecclesia conuocauit, & Ordinationes perutiles promulgauit. Vir legali scientia præditus, morum suauitate, & continentia singularis. Obijt Piscinæ die 6. Augusti 1664., & cùm lacrymis totius Diœcesis tumulatus fuit ibi in Cathedrali Ecclesia.

1650.

LIX.

DIDACVS Petra ex antiquissimis Baronibus Castri Sangri, & Vasti Girardi, Ascanij prædecessoris Nepos; etenim eius mater fuit D. Septimia Philonardi ex Dominis Babuci in Hernicis, proneptis Eminentissim. Cardinalium Ennij, & Philippi, ac aliorum quamplurimorum Antistitum Neptis. In florida eius ætate post doctoratus lauream inter Honorarios Cappellanos Catholicæ Maiestatis Neapoli cooptatus fuit; & cum trigesimum tertium attingeret annum ad hanc Ecclesiam ab Alexãdro VII. Sum. Pont. destinatus fuit 18. Augusti ann. 1664. In qua inter alia mira, solicitudine, & feruenti studio suas oues gubernauit, ac gubernat, nedùm quoad animarum salutem suam Ecclesiam sæpè sæpiùs personaliter visitãdo, eius iura tuendo, Piscinates ædes restaurando, ac Sacram Synodum celebrando; sed etiam quoad animorum præstantiam; siquidèm Seminarium auxit, Patres Scholarum Piarum Piscinam tandèm reduxit, vt iuuenes morali, ac literariæ disciplinæ commodiùs, & feruentiùs operam darent, & alia perplura peregit, multòq; maiora eius vigilantia promittit, vt iure merito Pompeius Sarnellius, ad Marsos scribens, de eo cecinerit.

1664.

Somnifero Chelydros edocti rumpere cantu,
 Et Marsis herbis pharmaca mira dare.
Herbis, & cantu solùm valuistis, & altas
 Petrarum vires non habuistis adhùc.
En sacram tibi Roma PETRAM, virtute refertam
 Mittit; in hac vna dat decus omne PETRA.

FINIS.

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMI.

LIBRI SECVNDI.

LIBRI TERTII.

MARSORVM EPISCOPORVM.
ONOMASTICVM.

ANn.46.S.Marcus Galilævs. I
An.237. S.Ruphinus Amasiæ Episcopus. II
An.555.Ioannes III
An.853.Tuderisius. IV
An.968.Rottaris. V
An.970.Albericus Berardi III.Marsorum Comitis filius. VI
An.994.Quinisius ex eadē familia. VII
An.1057.Pādulphus.VIII
An.1059. Actius ex Comitibus Marsorum IX
An.1078.Luminosus. X
An.1098.Andreas. XI
An. 1109. Siginulphus Episcopus intrusus. XII
An.1130.S.Berardus XXIV Marsorum Comitis filius, Diac. Card. XIII
An.1153.FR.B. XIV
An.1156.Benedictus. XV
An.1170.Jo.Signinus XVI
An.1178.Benedictus XVII
An.1179.Zacchar. XVIII
An.1192.Thomas. XIX
An.1195.Ingeamus. XX
An.1230.Joannes. XXI
An.1236.N. XXII
An.1254.Cæsarius. XXIII
An.1254.Nicolaus. XXIV
An.1275.S. XXV
An.1250.Jacobus. XXVI
An. 1295. F. Jacobus de Busce Ordinis Prædicatorum. XXVII
An. 1327. Petrus Privernas. XXVIII
An.1338.ThomasCyprianus. XXIX
An.1348.Thomas XXX
An.1349. Bartholomæus fol. XXXI
An. 1363. Thomas Puccius. XXXII
An.1363. Jacobus de Militibus. XXXIII
An.1365.Bernardus XXXIV
An.1380. Petrus,& Jacobus. XXXV
An.1385. Gentilis de Agello. XXXVI
An.1397.Philipp. XXXVII.
An.1400.F.Julianus Thomasius ex ordine Minorū PseudoEpiscop. XXXVIII
An. 1418. Salvatus de Pireto. XXXIX
An.1430.Thomas. XL
An.1430.SABBAS de Cortonibus. XLI
An.1444.Thomas. XLII
An.1466.AngelusMachafanus. XLIII
An. 1470. Franciscus Machafanus. XLIV
An.1471.Gabriel Jacobus Machafanus. XLV
An.1498. Jacobus Camilli Machafani. XLVI
An.1533. Joannes Dionysius Machafanus. XLVII
An.1533. Marcellus Crescentius. XLVIII
An.1556. Franzinus Michaelis. XLIX
1560.Nicol.de Vigilijs L
An.1562.Joannes B.Milanesius. LI
1579.Matth. Colles. LII
An.1596. Bartholomæus Perettus. LIII
An.1628.Baleoni s Carradorus. LIV
An.1630. MutiusColumna. LV
An. 1632. Laurentius Maximus. LVI
An.1647. Joannes Paulus Caccia. LVII
An.1650.Ascanius de Gasperis. LVIII
An. 1664. Didacus Petra. LIX

IN-

INDEX NOTABILIVM

A

B

C

48

Mon-

Q

R

S

Sil-

CANDIDO LECTORI S.

Errata (In quibus prior numerus paginam, posterior versum indicat) sic corriges In ep. ad lect. *Relictũ*, alterũ, l. desiderat, ne syllaba quãtitate laboret, 7. vlt. *tunc*, nunc 7. 22. *Lælius Capitolinus, & Lampridius.* Julius Capitolinus, & Ælius Lampridius. 10. 36. *postratis*, prostratis. 16. 13. *ipse*. ipsa. 29. 5. *Rotionalis*. Rationalis. 30. 26. *accubuit*. occubuit. 31. 10. *Letius*. Lælius. 34. 3. *Ioviani*. Joviniani. & 13. *Valentiani*. Valẽtiniani 35. 16. *annuerit*. renuerit. 35. 17. *Valẽtiano*. Valẽtiniano. 36. 14. *Valerũ*. Valeriũ. 36. 4. *Romana*. Romanæ. 39. 2. & 3. *Humidorum, Humidis*. Numidorum. Numidis. ibid. vers. vlt. *Sagam*. sic habet Paul. Diac. ead. enarrãs; si codex mendo caret, ego *sagum*, malim. 40. 11. *Tholonium*, alij habent Thelonium. 41. 4. *strenuæ*. strenuè. ibid. 25. *operare*. operari. 43. 8. *fædebatur*. fædabatur. 45. 35. *sicura*. secura. 46. 15. *agris*. agri 54. *Baron. An. M. VI.* an. (606.) 62. 20. *pianarum* pinnarum. 66. 8. *legnaminibus*. lignaminibus. & 12. *non tàm*. nõ tamèn. 70. 32. *excavata recedunt*. exsiccata residunt. 89. in vers. antepen. *Tybure*. Tyberi, & paulò antè pro *Clemente IIX*. Gregorio XIII. reponerem. 109. 10. *Archipresbyteris*. Archipresbyteri. 122. 11. *Segregatum*. segregatàm. 214. 26. *ceperit*. senserit. 279. 2. *Corfiniensiensis*. Corfiniensis. *Equi* cum populos significat, Æqui legatur cum diphthongo, ut etymon postulat. Cæterùm si qua sunt alia, ut nonnulli orthographiæ defectus, Patrẽ defunctum, Tutoremq; absentẽ cõsiderans, qua es prudẽtia Lector, condonabis; ut potè qui probè nosti, neminem, nisi eundem Parentem, opportunam esse literarij fœtus obstetricem. Vale.